

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈАНУАР — АПРИЛ
1975.

Уређивачки одбор:

Др Војислав Бакић (главни и одговорни уредник),
Др Смиља Аврамов, Др Владимир Васић, Др Драгаш Ден-
ковић, Др Драгољуб Димитријевић, Др Владимир Јова-
новић, Др Љубица Кандић, Др Драгољуб Кавран (секре-
тар Уређивачког одбора)

Технички уредник Вукосава Манојловић

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXIII

јануар — април 1975.

Број 1—2

ДУБРОВАЧКИ СТАТУТ И »CONSUETUDO«

Већина статута средњовековних комуна у Италији, у јужној Француској и у нас, у Далмацији, донета је у периоду од средине XII до друге половине XIV века и имала је неколико заједничких црта. Оне се могу уочити у односу на садржину статута, на начин како су статути прављени и доношени, и с обзиром на њихов однос према обичајном праву.

Статути су својим одредбама залазили у скоро све области правног живота, али ниједну нису регулисали у потпуности: највише »*capitula*« односи се обично на организацију власти и на судски поступак, знатан број садржи одредбе кривичног права и разне административне наредбе и забране, а најнепотпуније је регулисано приватно право, посебно стварно и облигационо. Статути су прављени тако што су прикупљени и ревидирани ранији закони или „статути“, па су допуњени реципираним и нешто измењеним правилима обичајног права и новим одредбама. С обзиром да знатан део правног живота није био регулисан статутима, они су нужно остављали да и даље супсидијарно важи обичајно право.

Као што су ова заједничка обележја последица сличних услова у којима су вршене статутарне кодификације, тако су и разлике у степену развоја појединих комуна условиле и одговарајуће разлике између њихових статута, пре свега, разлике у избору материје која је регулисана статутом и у начину обраде те материје, у систематизацији одредаба, у примењеној терминологији и у другим особинама појединих статута. Тако, примера ради статут Брачке комуне, у којој је сточарство било веома важна привредна делатност, садржи велики број одредаба о стоци, о испаши стоке и о одговорности за штету коју причине пастири и стока (1), док је Дубровачки статут једини од далматинских статута који има посебну књигу посвећену поморском праву, а о испаши стоке и стоци уопште не садржи ниједну одредбу.

*) Овај рад је био намењен Споменици у част седамдесетогодишњице проф. Мр Мехмеда Беговића.

(1) *Statuta municipalia ac Reformationes Magnifici Communitatis Brachiae, Utini*, 1656. Књига III, *capitula*: 2, 3, 8, 31, 32, 33, 34, 43; књига IV, *capitula* 11, 15, 25, 26, 27, 30, 36, 38, 40, 42, 44, 45, 46, 48, 49, 52 и 142. Колико је места дато овим прописима може се закључити из чињенице да статут Брача има укупно 142 поглавља, распоређена у 4 књиге. Упор. Цвитанић, А.: Средњовековни Статут Брачке комуне из године 1305, Сопетар, 1968.

Дубровачки статут донет је 1272. године и по старини је трећи међу познатим статутима наших комуна у Далмацији (2). Дубровник је у то време већ био напредан град, на прагу свог брзог економског и, нешто доцније, политичког и културног успона, те се као такав почео прилагођавати светским стандардима онога доба. Економски развој у другој половини XIII века, посебно унапредовала трговина са балканским залеђем и Италијом, несумњиво су чинили основни разлог због којег је дошло до успешних напора да се осавремени дубровачко право. Приближно у исто време Дубровчани доносе свој статут и уређују, по угледу на италијанске градове, градску канцеларију и нотарисат, при чему је у овом другом послу велики удео у постигнутим успесима имао први дубровачки нотар школован у Италији, учени магистар Томазин де Савере из Ребија у Ломбардији.

Дубровачки статут има све оне основне особине статута средњовековних комуна које су овде поменуте и одликује се многим квалитетима. Иако се у њему не уочава, као на пример у Сплитском статуту, перо школованог правника, Дубровачки статут по својој обимности и срећености предњачи међу статутима наших комуна у Далмацији, а посебну одлику његову чине већ поменута седма књига посвећена поморском праву. Те 1272. године владајући кнез у Дубровнику био је Марко Јустинијан, робак дужда Јустинијана који је донео Млетачки статут и имењак императора Јустинијана, великог кодификатора римског права. У предговору Дубровачког статута Марко Јустинијан каже да је проучио дубровачке законе, расасуће по многим књигама, па је одбацио што је сувишно и прикупио остале, те је тако саставио књигу статута коју је прихватило Велико и Мало веће (3). Тиме је кнез делимично потврдио да је Дубровачки статут настао на исти начин као и већина осталих статута средњовековних комуна, а да та кнежева изјава није била само обична фраза (4), потврђују неки сачувани документи из ранијег периода, као што су исправе у којима су забележени Закон о склапању брака и о миразу из 1235. године и законска одредба из исте године о казни која се плаћа за штету нанесену винограду, као и подаци о постојању Кривичног закона кнеза Јована Тијепола из 1237/38. године (5) који је несумњиво служио као извор при састављању Дубровачког статута. С друге стране, сигурно је да извори на које указује кнез нису били и једини на основу којих је састављен Статут. Он садржи и низ нових прописа који су тада морали бити донети с обзиром на развој робноовчаних односа, на слабење породичне кохезије, на потребе за уређењем града, његових тргова и улица, као и из других разлога, а неки од нових прописа одражавају тежње Венеције да правно регулише по-

(2) Најстарији познати статут у нас је Сплитски статут из 1240. године о коме говори Тома Архивакон у својој Хроници, а други је Корчулански из 1265. године.

(3) В. Богшић и Ц. Јиречек: *Liber Statutorum Civitatis Ragusii*, изд. 1904. у серији *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, vol. IX. (даљем тексту L. St.), стр. 2.

(4) Прва страна предговора који је Статуту дао Марко Јустинијан састоји се из фразе, делом религијске садржине, што је било уобичајено у предговорима статутарних кодификација.

(5) Ови документи објављени су у L. St. стр. LXI—LXIX.

ложај својих представника у Дубровнику и да ограничи поморску трговину конкурентних јој Дубровчана. При састављању ове кодификације морало се, такође, у великој мери водити рачуна и о важећем обичајном праву.

Однос између обичајног права (*consuetudo*, *usus* или *mos*) и статута врло је сложен проблем и своди се на неколико основних питања: колико је обичајно право, поред постојећих закона, служило као извор за статутарну кодификацију, у којој је мери оно измењено доношењем те кодификације и да ли и у којој мери статут оставља да обичајно право и даље важи, а у вези са овим који је удео обичајног права у важећем правном систему после доношења статута. Значај и обимност овог проблема захтевају да се проуче сви расположиви извори за историју дубровачког права у периоду пре, за време и непосредно после доношења Статута и да се резултати изложе у раду монографског карактера. Проучавања дубровачког обичајног права тога доба била би од велике користи за нашу правну историју уопште, јер би његова реконструкција и анализе допринеле осветљавању многих питања из историје права које је важило и на другим подручјима у нас.

О дубровачком обичајном праву уопште мало је писано. На однос између Дубровачког статута и *consuetudo* осврнуо се, веома сумарно, два пута Валтазар Богишић⁽⁶⁾. Овим радом обухваћен је само један мали део ове сложене проблематике. На основу проучавања текста Статута, посебно оних поглавља у којима се налази реч *consuetudo*, настојало се да се утврди: 1) шта све значи ова реч у Дубровачком статуту, с обзиром да није увек употребљена у значењу обичајног права односно правила обичајног права, што је њено основно значење у латинском језику; 2) која су правила обичајног права према изричитом слову Статута реципирана, измењена или укинута одредбама Статута, и 3) да ли, како и у којој мери Статут допушта да се и даље примењује обичајно право.

1. Значење речи *consuetudo*

Речи *consuetudo* и, много ређе, *usus*, налазе се, једном или више пута, у 66 од укупно 487 поглавља Дубровачког статута. Реч *consuetudo* се најчешће налази у поглављима треће књиге, посвећене организацији судова и судском поступку, и то у 26 од укупно 61. поглавља те књиге⁽⁷⁾. Она се, затим, налази у по 6 глава прве књиге, чију садржину чине права и дужности органа комуне и њихов избор, друге (обрасци за заклетве које полажу кнез, судије и други официри) и четврте књиге (породично и наследно право)⁽⁸⁾. У петој књизи (судски односи, закуп земље, административни прописи) *consuetudo* се помиње у четири, а у шестој књизи (кривично право) само у два поглавља; у седмој књизи је нема а у осмој (допуне и накнадно донете статутарне одредбе) налази

(6) У предговору L. St., стр. XXII—XXIV и у раду: Le Statut de Raguse, Codification inédite du XIIIe siècle, Paris, 1894, стр. 10—12.

(7) L. St. III, поглавља 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 12, 14, 33, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59.

(8) L. St. IV, поглавља 3, 4, 6, 9, 44 и 70; L. St. I, поглавља 1, 4, 9, 10, 15 и 30; L. St. II, поглавља 1, 4, 6, 5, 26 и 30.

се у једанаест поглавља (9). Реч *usus* употребљена је у седам поглавља Статута (10). У поређењу са неким статутима из тога доба, посебно са статутима других комүна у Далмацији, Дубровачки статут се знатно више позива на *consuetudo* него што то чине други статүти (11).

У Дубровачком статүту реч *consuetudo* употребљена је, као што је напоменуто, у различитим значењима. Поред тога што може да значи правила обичајног права или целокупно обичајно право (12) или просто народне обичаје за које Статүт каже да се морају поштовати или их забрањује (13), *consuetudo* је у неким текстовима употребљена и у значењу писаног права, закона, при чему се мисли на неким местима на одредбе самог Статүта, а на другим на правила садржана у неком ранијем закону или *consuetudo* значи будући закон, који ће тек бити донет.

Под *consuetudo* се подразумевају одредбе Дубровачког статүта у неколико поглавља гређе књиге. За изабране арбитражне судије, тзв. *iudices de foris*, Статүт прописује да су дужни да суде »*cum omni consuetudine que habetur in curia domini comitis*« (по свим „обичајима“ који се примењују на суду господина кнеза), с тим што странке пред арбитражним судом немају права да се баце на земљу, да траже да се расправа одржи ван града нити да се расправа одложи (14). Под *consuetudo* се овде, дакле, мисли на правила редовног судског поступка који је доста исцрпно регулисан Статүтом, што значи да је у питању не обичајно већ статүтарно право. Правила која се примењују ако се спор води пред редовним судом а не могу се, према таксативном набрајању у овом тексту, применити пред изабраним судом, садржана су у више посебних поглавља Статүта (15), што чини још очигледнијим да се под *consuetudo* није мислило на нека правила обичајног права, већ на одредбе самог Дубровачког статүта. При томе је могуће и то да *consuetudo* у овом тексту има и шире значење те да су тим појмом истовремено обухваћена и правила судског поступка која није садржавао Статүт, већ су се као обичај-

(9) L. St. V, поглавља 11, 22, 27 и 35; L. St. VI, полавља 46 и 62; L. St. VIII, поглавља 25, 38, 34, 42, 43, 57, 58, 59, 67, 95 и 99.

(10) L. St. II, I, II, 6, т. 1; III, 8, т. 1; III, 15; V, 30; VIII, I и VIII 2, т. 7.

(11) На пример у Сплитском статүту *consuetudo* се помиње само у четири поглавља: Hanel, J. J., *Statuta t leges civitatis Spalati*, Monumenta hist.-iur. Slav. Merid. vol. II, 1878, књ. I, с. 9; књ. II, с. 10, књ. III, с. 40 и књ. VI, с. 27. Осим тога у привилегијама које је Сплитска комүна добила од дужда Томе Меценига стоји да ће се спорови водити »*secundum formam statutorum et consuetudinem civitatis Spalati*« (стр. 302 нав. изд. Статүта). Исто тако се мало помиње *consuetudo* и у Трогирском, Хварском, Брачком и Корчуланском статүту.

(12) Правила обичајног права. L. St. VIII, сар. 38; 43, т. 7 и 95, као и на другим местима. Целокупно обичајно право: L. St. I, сар. 1.

(13) L. St. VIII, 43, т. 6: »...debeat vineas juste et fideliter incidere et laborare cum consuetudine Ragusii« („дужан је да виноград поштено и савесно обрезаје и обрађује према дубровачким обичајима“). Упор и L. St. I, сар. 9, т. 4. и сар. 10, т. 6; народни обичаји се забрањују у осмој књизи, сар. 57, т. 20.

(14) L. St. III, сар. 4.

(15) L. St. III, сар. 12 (*De illis qui se jactant in terram et nolunt respondere* — о онима који се баце на земљу и не желе да одговарају), L. St. III, сар. 48 (где се регулише могућност да суд изабје ван града), и L. St. III, сар. 1, т. 2 и 4; сар. 7, 12, 45 и 48 — где је регулисано питање одлагања рочишта; за ово последње питање упореди и Гундулићеву *Praxis iudicialia*, Tit. 4 i 5, у L. St. стр. 385—386.

но право допунски примењивала, уколико су, наравно, таква правила уопште и постојала.

Искључиво и сасвим сигурно се мисли под *consuetudo* на одредбе Дубровачког статута о грађанском судском поступку у једном другом тексту у Статуту, у коме је јасно и изричито речено да се спор има водити »*cum omnibus aliis consuetudinibus in Statuto continentis*« (према свим осталим „обичајима“ садржаним у статуту) (16). У овом тексту је непосредно и јасно написано да Статут садржи „обичаје“, односно да *consuetudo* значи одредбу Статута. У још два текста ове треће књиге пише да се спор мора водити »*cum omni consuetudine civitatis*« (17). Као и у првом, овде наведеном тексту под *consuetudo* се подразумевају одредбе Статута о грађанском судском поступку, али је могуће да се тим појмом обухватају истовремено и неписана правила поступка која су као допуна примењивана — што би се могло утврдити само на тај начин што би се у документима из свакодневне судске праксе открило неко правило поступка које није предвиђено Статутом, које се дакле примењивало као обичајно право. У недостатку такве потврде о постојању важећих правила обичајног права о судском поступку остаје да *consuetudo* и у овим текстовима значи само писана правила поступка.

У три поглавља *consuetudo* значи правна правила садржана у неком ранијем закону односно *antiqua consuetudo* значи „стари закон“. У првом од та три текста прво је речено да је постојао стари статут (*erat anticum statutum*) према којем је у кривичним споровима било довољно да сведочи један сведок, па је, затим, пошто је утврђено да се за одређена кривична дела то правило укида и замењује правилом да морају сведочити најмање два сведока, констатовано да је при суђењу за остала кривична дела и даље довољно сведочење једног сведока као што то прописује стари „обичај“, *secundum antiquam consuetudinem* (18). За исто правило се први пут каже да је било садржано у старом статуту а затим да је та *consuetudo*, тј. овде су *anticum statutum* и *antiqua consuetudo* синоними. Стари закон о коме је реч јесте, највероватније, Кривични закон Јована Тијеполa из 1237/38, који је, као што се види, за Дубровчане крајем XIII века *consuetudo*. У другом тексту се не помиње стари закон већ је речено само да се у кривичним споровима не може

(16) L. St. VIII, 25 — Овом, месеца марта 1278. године донетом статутарном одредбом укидају се оне одредбе Статута према којима су Дубровчани у изузетним случајевима могли водити спор и ван Дубровника. Упор. L. St. III, cap. 5 и 57, као Гондулине »*Apostilla*«, L. St. стр. 414. Према томе смисао наведеног текста је јасан: ове *consuetudines*, тј. одредбе Статута о могућностима Дубровчана да спор воде ван Дубровника укидају се, а све остале »*consuetudines*« које садржи Статут остају на снази.

(17) То су L. St. III, capitula 12, t. 6 и 46, t. 1. У првом тексту је речено да када тужени дужник, који се био бацио на земљу, изјави своју спремност да одговара, поступак ће се наставити »*cum omni consuetudine*«, што треба да значи „по свим правилима грађанског судског поступка“. У другом тексту је реч о поступку »*per artagi*«, па је истакнуто да ако тужени дужник не призна да је дужан, он треба да се упусти у спор »*cum omni consuetudine civitatis*« и тада се *artagi* не примењују. О установи *artagi* упор. Ј. Даниловић: О правној природи и разлоју установе »*artagi*« дубровачког права, Историјски часопис XII—XIII, Београд, 1963. стр. 31—90.

(18) L. St. III, cap. 33.

тражити изузеће судија *secundum antiquam consuetudinem* ⁽¹⁹⁾. С обзиром да је реч о правилу кривичног судског поступка и да је и ово поглавље, као и претходно разматрано поглавље, унето у Дубровачки статут 1283. године за владавине кнеза Марина Ђадоарија, те је вероватно у оба случаја редактор текста био исти, може се основано претпоставити да и овде *antiqua consuetudo* значи стари Кривични закон Јована Тијепола. У трећем тексту пише да и свештена лица која имају своју имовину морају плаћати *avedaticum*, јавни зајам који расписује комуна *secundum antiquam consuetudinem* ⁽²⁰⁾. Сачуван је, међутим, текст закона који је донет 8. новембра 1254. године који регулише како и када се расписује овај зајам ⁽²¹⁾, што значи да се и овде под *consuetudo* мисли на раније донети закон.

На три места у Статуту спомиње се нова *consuetudo* коју уводи кнез са већем судија и уз »*laudatio*« (одобравање, акламацију) народа ⁽²²⁾. Очигледно је да кнез са својим саветницима и уз одобравање народа не ствара нови обичај, већ доноси нови закон, тако да у овим текстовима нова *consuetudo* значи очигледно „нов закон“. У сва три случаја реч је о Статутом утврђеним текстовима за заклетве које су полагали при ступању на дужност судије, адвокати и чланови Малог и Великог Већа.

Поред тога што може да значи закон, *consuetudo*, ретко додуше, може да значи и право, и то све важеће право, и писано и обичајно. Исто значење може имати и реч *usus*. У тексту заклетве коју су полагале судије стоји да ће они судити *secundum consuetudinem civitatis*, да ће поштовати *consuetudo* дубровачке државе ⁽²³⁾. Судије суде, наравно, поштујући целокупно дубровачко право, и писано и обичајно, и јасно је да је то значење речи *consuetudo* у овом тексту. На исти начин се и адвокати заклињу да ће *advocare et placitare secundum usum nostrae civitatis* ^(23a). У истом значењу налази се реч *consuetudo* у поглављу Статута у којем се утврђује да су се становници острва Ластве ставили под власт Дубровника уз обавезу Дубровчана да поштују њихове *antiquas consuetudines* ⁽²⁴⁾. Сигурно је да су под тим подразумевали њихово целокупно право; мада комуна острва Ластве у то време још није

⁽¹⁹⁾ L. St. III, cap. 2, t. 5.

⁽²⁰⁾ L. St. V, cap. 22.

⁽²¹⁾ Упор. В. Богвић у Индексу сачињеном уз Статут под речју *avedaticum*, L. St. стр. 425.

⁽²²⁾ L. St. II, cap. 4, t. 9 (текст заклетве судије): *Et si idem d. comes noster cum consilio iudicum et bonorum hominum et cum laudatione populi invenerit novam consuetudinem vel invente consuetudini aliquid adjunxerit . . . omnino iudicabo secundum illam consuetudinem . . .*. Слична обвезивања да ће поштовати „нове консуетудине“ налазе се и у текстовима заклетви за чланове Малог и Великог Већа, L. St. II, cap. 5, t. 5 и адвоката, L. St. II, cap. 6, t. 5.

⁽²³⁾ L. St. II, cap. 4, t. 1; Међутим, у продужетку истог текста пише »*et si nesciero consuetudinem, iudicabo sine fraude et malo ingenio, secundum meam bonam conscienciam*«, (ако не будем познавао консуетудо, судићу без преваре и эле намере према својој доброј савести) и овде *consuetudo* може да значи закон, а може да значи и правило обичајног права.

^(23a) L. St. II, cap. 6, t. 1. Исто тако се и *miles* обвезује да ће судити »*secundum usum civitatis Ragusii*« у тексту садржаном у L. St. VIII, cap. 1.

⁽²⁴⁾ L. St. I, cap. 15.

имала свој статут, врло је вероватно да су постојали и неки закони који су, заједно са обичајним правом, сачињавали *antiquas consuetudines* на чије се поштовање обавезује дубровачка комуна.

И најзад, под *consuetudo* се на неколико места у Статуту мисли на субјективна права. Удовици човека који је женидбом ушао у кућу свога таста („домазет“) Статут допушта да се поново уда »*salva consuetudine patris et matris*«, „под условом да остану сачувана права њеног оца и мајке“ (25). Из Статута се не може видети о којим је правима родитеља реч и да ли се она заснивају на обичајном праву или на неком закону, али је јасно да се у овом тексту под *consuetudo* мисли на субјективна права родитеља. У осталим текстовима права на која указује реч *consuetudo* јесу права која имају странке у судском поступку. Забрањујући родитељима и деци да међусобни спор воде пред неким судом изван Дубровника, Статут утврђује да пред судом господина кнеза у Дубровнику они имају »*omnem consuetudinem*«, што не може имати друго значење до „сва права која имају и било које друге странке у спору“ (26). У првој реченици којом је регулисана стара установа дубровачког права артаги речено је да уколико тужени дужник оспорава тужиоачево потраживање, он треба да се упусти у спор и тада пред судом »*debet habere omnem aliam consuetudinem*« (27), „треба да има сва остала права“, тј. она која му дају одребе Статута и, евантрално, правила обичајног права о грађанском судском поступку.

У неким текстовима *consuetudo* не значи неодређено „субјективна права“ или „права“ која имају странке у спору, већ једно одређено право, и то право да се тражи и добије одлагање расправе пред судом. Одлагање расправе се у дубровачкој правној терминологији тога доба обично назива *inducium* и више поглавља у Статуту подробно регулишу то питање (28). У неким од тих текстова је, међутим, уместо *inducium* употребљена реч *consuetudo*. Туженоме коме је рочиште било одложено због бербе грожђа до после празника Св. Михајла ускраћује се право да тражи даља одлагања изузев за осам дана, и то речима »*illas consuetudines quas prius habuit non habeat iterum, exseptis ultimis octo diebus*« (оне „консуетудине“ које је раније имао нема поново, изузев последњих осам дана) (29). *Consuetudines* које му се ускраћује односно »*consuetudo* од осам дана очигледно су права да се добије одлагање рочишта. У другом једном тексту је и написано да *inducium* и *consuetudo* имају исто значење. Навешћемо у целини прву реченицу овог веома кратког поглавља:

»*Interpellatus ab aliquo, ab uno uerperero inferius, inducium seu consuetudinem aliquam habere non possit, sed in continenti respondere teneatur*« (30).

(25) L. St. IV, cap. 70, t. 1.

(26) L. St. III, cap. 6. У тексту су примера ради и набројана нека од тих права: »*tam in induciis quam in iactando se in terram, quam in elligendo iudices de foris, et in omnibus aliis*« (како да тражи одлагање рочишта, тако и да се баци на земљу, тако и да изабере арбитражне судије и сва остала права).

(27) L. St. III, cap. 46, t. 1.

(28) Фр. де Гонаола, *Praxis judiciaria*, Tit. 4 и 5 — Lib. St. стр. 385—386; упор и примедбу 15 овде напред.

(29) L. St. III, cap. 14.

(30) L. St. III, cap. 44.

„Тужени за суму од једног перпера и мање нема *inducium* или *consuetudinem*, већ је дужан да одмах одговара”. Да свеза сец, или, овде не служи да би се повезала два појма, већ да би се њихово значење изједначило, дакле не у смислу „ни . . . ни” већ у циљу повезивања два синонима види се из даљег текста: „већ је дужан да одмах одговара.”

Ова разна значења у којима се у неким текстовима Дубровачког статута налази реч *consuetudo* намеће, пре свега, обавезу да се доведе у сумњу њено значење и у оним текстовима где би на први поглед изгледало несумњиво да она значи обичајно право, односно правила обичајног права. Ван сумње остају свакако они текстови где поред речи *consuetudo* стоји и реч закон или статут. Тако је у једном поглављу речено да се кнез приликом свог устолочења обавезује да ће чувати *antiquas consuetudines et statuta civitatis Ragusii*, а у два друга поглавља да се тестаментарно располаже »*secundum antiquum statutum et consuetudines*«⁽³¹⁾. Оваквих текстова има, међутим, мало (31a). Код свих осталих се мора претходно поставити питање шта значи реч *consuetudo*. У неким случајевима се може на то питање одговорити доста поуздано на основу садржине статутарне одредбе или према начину њене стилизације.

На пример, када у Статуту пише да се мираз раније давао без нотарске карте и да је то била *antiqua consuetudo* (32), онда је то, заиста, највероватније, било обичајно право, јер је тешко замислити да би постојао неки закон у коме би било речено да се за миразна добра не мора састављати нотарска карта. Законом се обично питање форме регулише на тај начин што се набрајају правни послови за које се захтева састављање јавне исправе, па то чини и Дубровачки статут у овом и у неким другим поглављима. На местима где пише *consuetudo terrae* (33) такође је у питању обичајно право, јер није познато и мало је вероватно да су доношени посебни закони који би важили само за Астареју, а не и за уже градско подручје, али је скоро сигурно да су у Астареји поштовани и локални правни обичаји. С друге стране, поглавље у коме се забрањује викару да од комеса острва напаљује по један перпер, почиње речима »*dicebatur quod antiqua consuetudo erat . . .*«, „кажу да је постојала стара консуетудо” (34). У овом случају се може закључити да је у питању обичај, а не закон због тога што се из стилизације текста види да је то нешто што није сигурно утврђено, о чему се само говори, а закон би морао бити познат.

Насупрот томе, у тексту у коме је прописано да онај ко прими у своју кућу одбеглог роба, па овај причини штету или умре, дужан је да плати новчану казну од 12 перпера (35), *consuetudo* вероватно значи неки

(31) L. St. I, cap. 1; L. St. VIII, cap. 43, t. 7 и 95, t. 7.

(31a) L, St. III, 59 и VIII, 67 у којима је речено »*nulla consuetudo vel statuta hactenus facta valeant contra istud statutum*«, (ниједан обичај нити статут до данас сачињени не важе ако су противни овоме статуту), затим L. St. VIII, 38; L. St. V, 35, t. 9; и L. St. III, 46, t. 17 где пише »*secundum ordinem et consuetudinem*«, па се може основано претпоставити да се са »*ordo*«³² упућује на законе, док *consuetudo* значи обичај.

(32) L. St. IV, cap. 4, t. 1.

(33) L. St. III, cap. 46, t. 1.

(34) L. St. VIII, cap. 34.

(35) L. St. VI, cap. 45.

стари закон. Ово се може претпоставити, пре свега, на основу тога што фиксну новчану казну утврђује по правилу закон, а не обичај, а са друге стране, на такав закључак упућује и околност да су права власника робова детаљно регулисана у Статуту и за многе одредбе се може закључити да потичу из обичајног права⁽³⁶⁾, али се нигде не наводи да је то *consuetudo*, док се за фиксну новчану казну каже да се плаћа *secundum antiquam consuetudinem*.

С обзиром да *usus* такође значи обичајно право⁽³⁷⁾, у два поглавља у којима се набрајају речи *usus* и *consuetudo* могла би се претпоставити да *consuetudo* значи одредбе писаног права, за разлику од обичајног права на које упућује *usus*. То су текстови за заклетве које су полагали кнез и комеси на ратним бродовима; у првом тексту пише »*Iuro ... regere ad usum et consuetudinem ejusdem (civitatis)*«, „заклињем се да ћу водати према обичајима и консуетудо те државе“, а у другом »*gestam patem dabo ... secundum usum et bonam consuetudinem postram*«, „правичан део (ратног плена) даћу према узусу и нашој доброј консуетудини“⁽³⁸⁾. Код неких текстова заиста је тешко утврдити у ком је значењу употребљена реч *consuetudo*. На пример, у поглављу у коме се прописује да ће на дубровачким острвима за све штете и крађе колективно одговорати мештани речено је да та колективна одговорност постоји *secundum consuetudinem civitatis Ragusii*⁽³⁹⁾. На први поглед би изгледало да је заиста реч о обичајном праву које је допуњено 1235. године Законом о штети причињеној у виноградима, који прописује да ће штетник бити дужан да плати фиксну новчану казну у износу од 6 перпера⁽⁴⁰⁾. Међутим, могуће је и да је та колективна одговорност већ и раније била утврђена законом, можда у исто време донетим када је и Закон о штетама у виноградима, те да *consuetudo* у овом тексту значи закон.

Обим овога рада не допушта да се изврши анализа свих текстова у којима је употребљена реч *consuetudo*, иако су извршена проучавања свих текстова у Статуту. На основу тих проучавања дошло се до закључка да у већини текстова који овде нису приказани реч *consuetudo* је највероватније употребљена у значењу обичајног права односно правила обичајног права, уз ограду да је у неким случајевима могуће да је то

(36) На пример поглавље L. St. VI, cap. 51 — De ancilla babica, у коме је реч о дужностима ропкиње коју доводи удата жена у кућу свога мужа и чији је задатак првенствено да се стара о деци. Исто и L. St. VI, c. 47, у коме су регулисане обавезе ослобођених робова, поред осталог да прате бившег господара на станак, да учествују у берби његових винограда и друго.

(37) То је, свакако, једно од његових могућих значења, поред „употреба“, „обичај“, „целокупно позитивно право“ и других. У Дубровачком статуту *usus* значи просто „народни обичај“ у књ. V, cap. 30; правила обичајног и писаног права у књ. III, cap. 8, t. 1; целокупно дубровачко право, и писано и обичајно у књ. II, cap. 6, t. 1, књ. VIII, cap. 1, t. 5. и cap. 2, t. 7; правило обичајног права у књ. III, cap. 15, t. 1.

(38) L. St. II, cap. 1 и cap. 30, t. 3. У овом другом тексту comes ратног брода се обавезује да ће извршити поделу ратног плена „своме друштву“, тј. међу посадом брода. У поглављу 26. исте књиге капетан ратног брода се заклиње на исту ствар нешто другачијим речима, позивајући се само на *bona consuetudo*.

(39) L. St. VI, cap. 62.

(40) L. St., str. LXVI—LXVII.

обичајно право могло бити и пре доношења Статута реципирано у дубровачко писано право.

Друга околност на коју треба указати у вези са чињеницом да реч *consuetudo* има у Дубровачком статуту различита значења, јесте то да при томе није реч ни о каквој специфичности терминологије употребљене у Статуту, већ се то исто може наћи и у другим изворима средњовековних партикуларних права. У терминологији средњовековних извора партикуларних права и правника који су то право обрађивали, *consuetudo* је, поред осталог, значила и феудалне дажбине, затим феудално право, писано или обичајно, када се оно супротставља римском праву, правила по којима су живели калуђери у манастирима и мунципијалне законе. У Диканжовом (*Du Cange*) глосаријуму средњовековног латинског језика ово последње значење стављено је на прво место, па се цитира текст Ебрарда Бетуненшког: »*Mos est antique consuetudoque probata, est consuetudo jus scriptum more statutum*«⁽⁴¹⁾. При томе се у неким средњовековним текстовима указује и на то, да су *consuetudo* они закони који су настали записивањем обичајног права⁽⁴²⁾.

Ова средњовековна терминологија је сигурно била присутна и у Дубровнику током XIII века, па су се у правном животу тога доба дубровачки закони називали *statuta* или *consuetudines*. То је делом унето и у Статут, па остаје да се објасни зашто је поступљено тако, зашто је Статут непрецизан у примени термина *consuetudo*. Питање правне терминологије примењене у статутарној кодификацији је неомачкајно, поред осталог, и због тога што терминологија може бити један од показатеља да ли је и у којој мери већ било дошло до извесног утицаја римског права на статутарно право. Утицај римског права може се, на пример, јасно уочити при читању Сплитског статута који је, као што је познато и у уводу Статута речено, саставио учени *Парцевал, peritus in iure canonico et civili*⁽⁴³⁾, дакле, човек који је завршио студије канонског и римског права. У Сплитском статуту је доследно примењена терминологија римског права, а *consuetudo* значи увек обичајно право⁽⁴⁴⁾. Примера ради наводимо да се у Сплитском статуту уговор о закупу увек назива *locatio conductio*, уговорне стране су *locator* и *conductor*, док у Дубровачком статуту тих термина нема, а уговор о закупу се описује са »*terra que datur alteri ad laborandum*«, »*vinea data ad laborandum*«, »*domus data*

(41) *Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis*, непромењени отисак издања из 1883—1887, Akad. Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, Austria, c. b. *consuetudo*, стр. 523: *Ebrardus Bethuniensis in Graecismo*, cap. 12: Обичај је стара проверена *consuetudo*, *consuetudo* је писано право у виду статута.

(42) *Ibidem*. У манускрипту *Usatici Barcinenses*: »... *consuetudo autem est ius quodam moribus institutum quod per legem habetur* X, (консуетуда је право настало обичајима које се сматра законом) и »*ita porro vulgo appellamus leges municipales civitatum*«⁽⁴⁴⁾ „и тако вулгарно називамо мунципијалне законе појединих држава“).

(43) *J. J. Hanel, Statuta et leges civitatis Spalati, Mon. hist. iur. Slav. mer. vol. II, Statutum vetus, Prohemium*: »*Hec sunt statuta et ordinamenta... facta, edita et condita per nobilem et sapientium virum dominum Percevalum Johannis, de nobili et honorabili civitate Firmana, peritum in iure canonico et civili*...«.

(44) Види примедбу 11. у којој су наведени текстови Сплитског статута у којима се помиње реч *consuetudo*.

ad casaticum« итд. (45). Ово, наравно, још не значи да је у време доношења Сплитског статута римско право већ било продрло у ширим размерама у свакодневни правни живот у Сплиту, али је несумњиво да је пут за рецепцију римског права већ био отворен; нити терминологија Дубровачког статута значи да је римско право у Дубровнику тада било потпуно непознато.

Правна терминологија Дубровачког статута још није проучена, али се и на први поглед види да то није терминологија правника школованих на текстовима римског права (46). С друге стране, међутим, систематизација материје у Статуту и њен распоред по књигама, садржина неких поглавља и позната Улпијанова дефиниција правде из Јустинијанових *Digesta*, унета у предговор Дубровачког статута (47) показују да ни редакторима Дубровачког статута није било непознато римско право, које ће ускоро после доношења Статута почети да широко продира и у правни живот Дубровника (48). Због тога објашњење терминологије применене у Дубровачком статуту није једноставно и заслужује да буде посебно проучавано. У вези са применом термина *consuetudo* могу се истаћи нека запажања и претпоставке.

Пре свега, изгледа да су текстови ранијих закона, писаних у време када још није било никаквог утицаја правне школе у Болоњи, уношени у статутарну кодификацију без икаквих измена, па су и места где се реч *consuetudo* налазила у свом вулгарном значењу остала непромењена. То се јасно може видети у текстовима заклетви које су полагали кнез, *miles*, већници, судије и други официјали. Текст кнежеве заклетве у Статуту је скоро идентичан са текстом заклетве коју је 20. јула 1237. године положио Јован Тријеполо (49), а измењени текст кнежеве заклетве редигован по престанку млетачке власти у Дубровнику такође не садржи никаквих других промена до оних које су у том тренутку биле неопходне: само су брисане оне речи које указују на подложност Дубровника Венецији (50). Исто тако су заклетве већника, судија и адвоката

(45) Упореди поглавља Сплитског статута. књ. VI, сар. 15 и 16. књ. VIII, сар. 27 и Дубровачког статута, књ. V, сар. 29, 30, 31 и 32.

(46) Довољно је упоредити одребе Статута са сумама које је написао Франо Гундулић у XVI веку (L. St. стр. 251—332, *Summaria — Opera Fr. de Gondola*), па видети како се иста правила исказују другогачије када их формулише правник са класичним правним образовањем.

(47) L. St., стр. 1: »*Justicia enim, ut legitur, est constans et et perpetua voluntas jus suum unicuique tribuens.*« «*Ut legitur*», као што се чита — а чита се у Улпијановом фрагменту унетом у D. 1, 1, 10, пр.

(48) Ово се може видети на основу формулације и садржине многих законских текстова донетих после Статута, а несумњиво сведочанство пружа богат архивски материјал, посебно судске пресуде које откривају да је у другој половини XIV века био у примени римски когнициони поступак. Упор Архив Дубровника, збирка *Sententiae di cancellariae*, књ. 1 и 2, а за рецепцију римског права на подручју облигационих односа необјављену дисертацију Ј. Даниловић. Облигациони уговори у дубровачком праву до средине XIV века, Београд, 1957.

(49) L. St. стр. LXVII—LXVIII. Заклетва кнеза Андрије де Ауро из године 1254. (*ibidem*, стр. LXIX) садржи скоро исти текст проширен неким привилегијама које су дате овом кнезу.

(50) Текст редакције Ц уз одговарајуће поглавље (L. St. II, сар. 1).

та те 1358. године измењене само утолико што су брисане речи којима се изражава подложност млетачкој власти⁽⁵¹⁾. То показује да су се дубровачки официјали при ступању на власт клеали вековима по истом образцу, а управо у тим текстовима се налази израз *poва consuetudo*, дакле *consuetudo* у значењу „нов закон“, закон који ће бити донет.

Са друге стране, сви текстови у којима се јасно разликује статут, закон и *consuetudo* су највероватније или сасвим сигурно написани у време састављања Статута или су то поглавља која су придодата Стату-ту касније. У првом поглављу прве књиге Статута описује се свечаност устоличења кнеза и у њему стоји да ће се кнез заклети да ће поштовати дубровачке законе и *consuetudo*. То је поглавље писано сигурно приликом прављења статутарне кодификације и оно показује да је редак-торима Статута било потпуно јасно да *consuetudo* значи обичајно право, односно да се они нису служили овом речју у њеном вулгарном значењу. Од осталих текстова у којима поред *consuetudo* стоји и реч „закон“, те је несумњиво да се под *consuetudo* мисли на обичајно право, два се налазе у трећој књизи, али је из садржине текста могуће закључити да је реч о новини унетој у кодификацију приликом њеног састављања; један је из треће књиге и датиран је са 1372. годином, а остали су у осмој књизи Статута, те се и за оне који нису датирани може основано претпо-ставити да су придодати Стату-ту доцније⁽⁵²⁾.

Два текста у којима *consuetudo* значи раније важећи закон су такође састављена после доношења Статута, али како је реч о измени Закона Јована Тијепола вероватно је да је у дубровачкој правној пракси тога доба тај Закон називан *consuetudo*, па су га тако назвали и редак-тори његових статутарних измена и допуна⁽⁵³⁾.

Тиме се намеће претпоставка да су текстови ранијих закона унети у статутарну кодификацију без измена не само зато што је кодификаци-ја рабена брзо, већ можда и намерно, па и из разлога да се сачува правна терминологија својствена свакодневној правној пракси, у намери да Ста-тут буде приступачан грађанима Дубровника. Одлика Дубровачког ста-тута уопште је његова оригиналност и повезаност са свакодневним прав-ним животом, са потребама праксе. То се огледа у материји која је пред-мет статутарног регулисања⁽⁵⁴⁾ али и у речнику у коме се налази много словенских речи као што су бабица, меја, вражда, брига, бајула, пата-кум (= поток), зирра, станикум (станак), *posaticum* и друге⁽⁵⁵⁾. За неке одредбе Статута добија се утисак да је просто преписано оно што је у пракси постојало, и то речима које су у пракси биле уобичајене. Према томе, када у Стату-ту пише »*habeat consuetudines*«, „има консуетудине“

(51) Текстови редакције Ц уз поглавља L. St. II, cap. 2, 3, 4, 5 и 6.

(52) L. St. III, cap. 46, num. 17 и cap. 59; L. St. V, cap. 35, num. 9; L. St. VIII, cap. 67 (из 1318. године), cap. 33, 43 и 95.

(53) То су већ цитирана поглавља у примедбама овде напред, бр. 18 и 19.

(54) На пример поглавља која говоре о уређењу града, тргова, улица, о балконима и јавним степеништима, о гостионицама и трговини вином, о понашању грађана у слу-чају пожара и друге: L. St. IV, cap. 1—11, 41, 42; L. St. VI, cap. 16, 17, 26, 35—41; L. St. VIII, cap. 57 и 60.

(55) Упореди *Index nominum et verborum*, L. St. стр. 421—459.

у значењу „има субјективна права“, то не мора да значи да редактори Статута нису знали шта значи *consuetudo* и шта су то субјективна права, већ је то вероватно одраз ове могуће тенденције да Статут озакони свакодневни дубровачки правни живот.

Друга претпоставка која се намеће из ових запажања била би да је број закона који су раније били постојали, па су затим унети у Статут, био знатан, посебно да је већ и пре Статута постојао неки закон који је доста целовито регулисао грађански судски поступак, па су затим његове одредбе преузете у Статут, у III књигу у којој се најчешће и налази термин *consuetudo*. У прилог ове претпоставке говори више околности. Током XIII века Дубровник је већ био развијена комуна, у истој мери или и више него комуне за које се сигурно зна да су већ половином тога века приступале статутарним кодификацијама. Несумњиво је да је и у Дубровнику пре 1272. године постојала потреба за законским регулисањем многих правних подручја и да је број закона које у свом предговору Статута помиње Марко Јустинијан одиста био знатан. Судски поступак је представљао једну од материја која је захтевала да буде регулисана писаним правом. Чини нам се скоро сигурним да су, на пример, разни рокови од 8 дана, 2 месеца, 4 месеца и други у којима се заказивала расправа пред судом морали још и раније бити утврђени у неком закону. Тај закон, вероватно, био је за Дубровчане *consuetudo*, па су се и одлагања рочишта у складу са тим законом у свакодневном животу називала *consuetudines*, тј. то су права да се добију одлагања рочишта. Отуда је чак и учени нотар Томазин де Савере у својим нотарским формулама написао да се *inducium* одобрава *secundum usum Ragusii* ⁽⁵⁶⁾, дакле, према дубровачким обичајима, иако су у то време *inducia* већ била регулисана Статутом. — Као аргумент за ову претпоставку може да служи и околност да су током XIII века разлике између богатих породица, које ће се већ почетком наредног века затворити у владајући слој грађанског патрицијата, и осталих грађана постајале све веће, те су и супротности међу њима захтевале да се употпуни, озакони или укине обичајно право, што је морало имати за последицу живљу законодавну активност. У оквиру те законодавне активности је у развоју скоро свих средњовековних градских права на право место долазило кривично право и судски поступак. Те две материје и у већини статута заузимају значајно место. Кривични закон је у Дубровнику донет још 1237. године и врло је вероватно да је и грађански судски поступак тада или ускоро после тога био регулисан законима или јединственим Законом о грађанском судском поступку.

И најзад, знатан број одредби Дубровачког статута које се позивају на *consuetudo*, као и непрецизна употреба овог термина односно његова употреба у значењу „закон“ указују, као и у другим средњовековним правним изворима, на чињеницу да те одредбе представљају озаконење, измену или допуну обичајног права, било да су оне настале као писано право и пре доношења статутарне кодификације, било да су стављене тек у време доношења Статута.

(56) Чремошник, Г.: Списи Дубровачке канцеларије, књ. I, изд. ЈАЗУ, Загреб, 1051, стр. IX.

2. Обичајно право као извор Дубровачког статута.

Обичајно право је несумњиво било значајан извор статутарне кодификације у Дубровнику⁽⁵⁷⁾. И поред тога што су и пре доношења Статута већ постојали бројни закони, те су они представљали главни извор статутарних одредаба, низ питања или целе области права нису биле регулисане законским прописима те је било нужно да се при састављању Статута полази и од обичајног права. У више поглавља је изричито и речено да је одредбом Статута усвојено, измењено или укинито неко правило обичајног права. В. Божишић је указао на неке од тих текстова⁽⁵⁸⁾. Овде се даје преглед свих поглавља у којима пише да је усвојено правило раније важило као *antiqua consuetudo*, или, пак, да се *consuetudo* одредбом Статута допуњује или мења, при чему, свакако, нису узети у обзир они текстови где *consuetudo* значи одреба закона.

Такве изричите потврде налазе се у поглављима којима се регулишу разна питања из области јавног права, суседских односа, породичног и наследног права и грађански судски поступак, а највише их има међу одредбама којима се озакоњује станак и одређује судска надлежност у споровима са странцима.

Да је реч о потврди старих обичаја (*secundum antiquam consuetudinem*) речено је у поглављима којима се утврђују поступак усталичења кнеза, обавезе даривања о празницима које имају кнез и прокуратори цркве св. Марије према морнарима и рибари према кнезу, као и регалије викара, при чему су ове последње употпуњене новим регалијама које је одредио Статут⁽⁵⁹⁾. Насупрот томе Статут укида стари обичај према коме су кнезови на острвима плаћали викару по један перпер годишње⁽⁶⁰⁾.

У два поглавља потврђују се у складу са обичајним правом постојећа суседска права, и то право пута односно пролаза до винограда и право власника винограда да захтева од другог власника винограда да не скрене ток воде која протиче преко оба земљишта.⁽⁶¹⁾ Право пролаза до земљишта или винограда загарантовано је власнику у још једном поглављу Статута уз ограничење према *consuetudo*, али смисао тог

(57) Међу радовима посвећеним дубровачком праву овог периода само је у једном изнето мишљење да је Статут из 1272. год. представљао искључиво кодификацију већ постојећих закона. То је рад В. Кисић: *Praxis judiciaria juxta styulum curiae Rhagusinae* (Никола Бунин), „Овјетник“. XLVII, 1974., бр. 11—12, стр. 414—434. Међутим, као што се из наслова види, предмет рада је судски поступак у дубровачком праву XVII века, а Статут из 1272. се само помиње у уводу овог рада. Статут, дакле, није био предмет посебних ауторових изучавања, те је закључак да је реч искључиво о кодификацији већ постојећих закона донет вероватно на основу овде вели поменутог исказа кнеза Марка Јустинијана у уводу Статута.

(58) У L. St., предговор издавача, стр. XXII—XXIII.

(59) L. St. I, cap. 1 — кнез полаже заклетву *in publica concione secundum antiquam consuetudinem Ragusii congregata ad sonitum campanarum* — јавно пред народом сазватим уз звуке звона према старим обичајима. Затим L. St. I, cap. 4, 9 и 10, као и L. St. I, cap. 30 и III, cap. 46, t. 12.

(60) L. St. VIII, cap. 34.

(61) L. St. V, cap. 23 и 33.

ограничења није довољно јасан ⁽⁶²⁾. Исто тако није довољно јасно ни поглавље у коме се налази само ова реченица: »Antiqua consuetudo est, quod nullum laborerium lignaminis habeat possessionem vel terminum stabilem.« У овом поглављу се очигледно у потпуности усваја правило обичајног права, али само правило није сасвим разумљиво ⁽⁶³⁾.

Међу имовинскоправним одредбама Статута истиче се поглавље унето у Статут 1296. године према коме се у случају да купац непокретне ствари не плати цену у уговореном року одмах приступа јавној продаји његове целокупне имовине, а он се држи у затвору све док се не изврши наплата; сва правила обичајног права и све одредбе Статута који би били у супротности са овом новом одредбом укидају се. ⁽⁶⁴⁾

Да се Статутом само потврђује *antiqua consuetudo* речено је у поглављу посвећеном праву тестаментарног располагања које има удовац ⁽⁶⁵⁾, а да се *consuetudo* одредбама Статута усваја и допуњује у поглављима која утврђују обавезе оца према деци из првог брака и узajамне обавезе издржавања између родитеља и деце ⁽⁶⁶⁾. Статут забра-

⁽⁶²⁾ L. St. V, cap. 27: »Patronus terre vel vinee que vadit versus montem ascendendo ire potest ad suam voluntatem dersum in sursum donec inveniat contrarium per consuetudinem«. Власник винограда или земљишта које се протеже према брау може се до њега пењати по својој вољи и ићи горе-доле док се не утврди супротно према обичајном праву. Нејасне су ове последње речи, donec inveniat contrarium per consuetudinem. Да ли то значи „док се не утврди нешто друго на основу важећег обичајног права“, што је врло вероватно, или се тиме мисли на укидање постојећег права пролаза преко туђег земљишта путем *consuetudo*. У овом другом случају је опет нејасно шта се подразумева под *consuetudo*, да ли нека будућа одредба закона, или стварање неког новог обичаја, или стицање неког права путем одржаја или стицање неког права правним послом тако, да право пролаза до земљишта престаје да буде неопходно за власника тог земљишта.

⁽⁶³⁾ L. St. V, cap. 11. Дослован превод би гласио „Стари је обичај да ниједна дрвена грађа нема чврст посед (није у сталном поседу) нити чврсте границе (или рокове?)“. Гондола у својим сумама ово поглавље не коментарише. Смисао овог текста је утолико теже докучити, што је већина кућа у то доба била дрвена, па се према томе не ради ни о каквом изузетку, већ о правилу које је примењивано на већину кућа у граду. С обзиром на одредбе Статута садржане у cap. 35 исте књиге, посебно на t. 9 придодату Статуту 1372. године, могло би се претпоставити да овај текст значи да се дрвене куће не уводе у катастар нити се продају уз јавно оглашавање продаје и друге формалности и правила који се примењују при продаји непокретних ствари.

⁽⁶⁴⁾ L. St. VIII cap. 67.

⁽⁶⁵⁾ L. St. IV, cap. 6 — он може слободно располагати »pro anima« — за душу своје покојне жене у висини до 1/4 своје укупне имовине, и то »sicut actenus antiquam consuetudinem obtinuit«, као што је то и досад прописивао стари обичај.

⁽⁶⁶⁾ L. St. IV, cap. 9 и cap. 44. Први текст почиње речима »Erat antiqua consuetudo«, а у t. 3. је речено »Quam consuetudinem ratam habentes addicentes etiam« (потврђујући ову консуетудо додајемо још). На почетку другог текста пише »Dicebat antiqua consuetudo«, да би у t. 2. било речено да се та »consuetudo« потврђује, а у t. 3. да се она допуњује. Ова полавања цитира и В. Богишић као примере у којима Статут изреком усваја и потврђује обичајно право. Међугим, нарочито за први текст могуће је да *consuetudo* која се потврђује и допуњује не значи обичајно право, већ неки ранији закон. На ову претпоставку указује њена садржина, која одражава развијеније робноновчане односе и распад старих патријархалних задруга, дакле, нове односе на које се више не примењује старо обичајно право.

њује неке свадбене обичаје, као и *consuetudo* према којој се мираз давао без нотарске карте (67).

У дубровачком кривичном праву је за убиство, према млетачком узору, била предвиђена смртна казна, и то како законом Јована Тијепола тако и Статутом. Уколико је, међутим, убица или убијени био из земаља под влашћу српског краља, примењивана је као *antiqua consuetudo* новчана казна вражде. Овај обичај оспорио је млетачки кнез у Дубровнику, те је она затим посебном одредбом Статута 1308. године потврђена (68). Да је у питању *antiqua consuetudo* речено је и у поглављу којим се утврђује колективна одговорност за штете у виноградима (69), али, као што је већ напоменуто, питање је да ли је тај обичај постао закон тек доношењем Статута или раније, па је текст тог ранијег закона само унет у статутарну кодификацију. То исто питање поставља се и у већем броју поглавља треће књиге Статута, у којима пише да су одређена правила грађанског судског поступка преузета из обичајног права или да се њима обичајно право допуњује, мења и укида (70).

Од посебног интереса су поглавља Статута којима се регулише начин решавања спорова између Дубровчана и странаца, али само оних странаца који су из градова на нашој обали Јадрана и из земаља у дубровачком залеђу, Босне, Зете и Србије (71). Та су поглавља груписана при крају треће књиге Статута и у насловима сваког од њих пише да су то *consuetudines*, иако су ове одредбе уношењем у Статут постале закон, а многе од њих су већ и раније биле потврђене међународним уговорима. Судска надлежност у споровима са грађанима комунa у јужној Далмацији и са становништвом Босне и Зете била је одређена према месту туженог, дакле, на начин који је био опште прихваћен у међународним односима средњовековних комунa на северном подручју Медите-

(67) L. St. IV, cap. 3 (потврђује стари обичај да племкиња на венчању носи пурпурни капут и тиме забрањује другу раскошну одећу), затим L. St. VIII, cap. 57 (забрањује се неки свадбени обичаји) и L. St. IV, cap. 4, у коме је за обичај да се мираз даје без нотарске карте речено: *»quod consuetudinem velud iuri contrarium corrigentes statuimus«* (овај обичај као противан праву коригујемо и прописујемо).

(68) L. St. VIII, cap. 58 и 59. У овом другом поглављу репродуковано је писмо млетачког уджда од 8. априла 1308. године на основу кога је затим одредбом Статута потврђен обичај вражде. У поглављу 58 пада у очи членица да дубровачки кнез Венецијанац *Belletus Falletro* одбија да примени обичај вражде позивајући се на Кривични закон Јована Тијепола из 1237. године, а не на Статут из 1272. године, иако су у оба закона предвиђене смртне казне за убиство, дакле, казна коју кнез хоће да примени уместо вражде.

(69) L. St. VI, cap. 62.

(70) *Consuetudo* се потврђује у L. St. III, cap. 1, 2, 46, t. 15 и cap. 47, t. 3, а допуњује, мења или укида у L. St. III, cap. 4, 15, 14, 44, 45, као и у L. St. III, cap. 12 и 33. Она се укида изреком у L. St. III, cap. 59. Док је у свим овим случајевима могуће, као што је већ истакнуто, да је реч о потрази и измени ранијег закона о грађанском судском поступку, у поглављу 58. ове треће књиге *consuetudo* изгледа да заиста значи обичајно право, односно овом одредбом Статута се заиста потврђује старо правило обичајног права. Овај закључак произилази из салржине одредбе, наиме, реч је о праву лица које је у спору победио роба да тог роба одмах одведе својој кући, при чему га у томе не могу спречавати кнез и суд — што значи да је пресуда одмах извршна и да се извршава сопственим снагама победника у спору, што је противно правилима судског поступка.

(71) L. St. III, cap. 49—57.

рана; у односима са комунама северне Далмације и са становништвом Србије поред тога алтернативно је био предвиђен и станак, док је у односима са становништвом Хума станак нешто детаљније регулисан и не спомиње се и нека друга могућност решавања спорова ⁽⁷²⁾. У свим поглављима се подвлачи да је станак *antiqua consuetudo*. У Статуту се исто тако потврђује и *consuetudo* према којој се спор против Дубровчана који је био јемац владару Рашке, Босне, Хума или Зете водио на двору тога владара, а не у Дубровнику, дакле, обичај који је у супротности са правилом да се месна надлежност суда одређује према месту боравка туженог ⁽⁷³⁾.

Број ових текстова у којима се изреком указује на обичајно право као на извор одредаба Статута није, као што се види, велики. Обичајно право је сигурно било извор и при доношењу многих других одредаба Статута, у којима се не помиње *consuetudo* односно у којима није речено да је питање регулисано Статутом било раније регулисано обичајним правом. Тако је, на пример, сасвим оправдана претпоставка да је Дубровачко поморско право било првобитно регулисано византијским законима, да је по престанку византијске власти у Дубровнику важило без знатнијих промена као обичајно право, те је, затим, као такво кодификовано у Статуту ⁽⁷⁴⁾. Заиста није вероватно и нема основа за претпоставку да је у времену пре доношења статутарне кодификације дубровачка комуна доносила посебне законе из области поморства. С друге стране из садржине одредаба седме књиге види се да су ту озакоњени стари и устаљени медитерански поморски обичаји и установе које су већ одавно биле у примени на целом Средоземљу ⁽⁷⁵⁾. Исто тако се и за неке друге правне односе, регулисане Статутом, може основано претпоставити да су до доношења Статута били на исти или нешто другојачији начин регулисани обичајним правом, на пример, односи између ослобођених робова и њихових бивших господара, нека права робовласника према својим робовима или нека суседска права. Тиме се одмах поставља питање зашто је у неким случајевима посебно речено да су одређени односи били раније регулисани обичајним правом, а у другим случајевима се не указује на *consuetudo* као извор одредбе Статута.

На ово питање је тешко одговорити. У изворима који су сачувани у Дубровачком архиву нема података о лицима која су непосредно радила на статутарној кодификацији нити о било каквим припремним радњама у вези са доношењем Статута. Изгледа очигледним да неко опште,

(72) L. St. III, cap. 51.

(73) L. St. III, cap. 56, чији је наслов: »De consuetudine inter Raguseos et dominos Sclavonie« и у питању су обичаји да Дубровчани буду владарима тих земаља јемци за друге странце и за друге Дубровчане.

(74) Упор. З. Шунарица: Дубровачко поморско право, Пријевод седме књиге Дубровачког статута, Дубровник, 1972, стр. 6—7.

(75) То су, поред осталих, и установе »rogadia«, »collegantia« и »entega«, уговори о удруживању у поморству и поморској трговини. Упор. В. Брајковић: Etude historique sur le droit maritime privé du littoral yougoslave, Marseilles, 923; затим: Ј. Даниловић: О уговору »collegantia« у дубровачком праву у периоду млетачке власти, Зборник Филозофског факултета, XI—1, Споменица Јорја Тадића, Београд, 1970. стр. 289—306.

унапред постављено правило, одређен логички и осмишљен принцип у погледу помињања *consuetudo* није постојао, али се могу претпоставити разлози који су у појединачним случајевима чинили целисходним да се истакне да је Статутом усвојено, измењено или укинато неко правило обичајног права.

Могуће је, пре свега, основано претпоставити да је у поглавља која регулишу надлежност судова у споровима са странцима већ и у њиховом наслову истакнуто да су то *consuetudines* због тога да би се подвукло да су одредбе Статута у складу са правом које је и до тада важило, да се Статутом у правном регулисању ових односа ништа битно не мења. Ово обавештење је могло бити корисно и нужно из више разлога: због стабилности односа с странцима, која је од великог значаја за дубровачку трговину са њима, због потребе да се поштују међународне обавезе преузете уговорима и из страха да би измене у дубровачком праву могле бити неповољно примљене у некој од земаља у које Дубровчани често одлазе, те би чак могло доћи и до репресалија ⁽⁷⁶⁾. Дубровчани су увек настојали да у односима са другим државама поштују реципроцитет у правима, привилегијама и обавезама, а он је до доношења Статута био обезбеђен међународним уговорима и обичајним правом, те се и у поменутом поглављу о задржавању обичаја вражде посебно истиче да је то био стари обичај у односима са земљама под влашћу српског краља.

Исто тако било би могуће замислити да је у Статуту речено да се усваја неки обичај онда, када је постојала бојазан да ће усвојена одредба изазвати отпор грађана, на пример у одређивању регалија дубровачким официјалима. *Consuetudo* је морала бити поменута онда када је у пракси обичај био споран, па га статут укида или потврђује ⁽⁷⁷⁾.

Могуће је да би се подробнијим проучавањем оних правних институција и грана права које регулише Статут позивајући се на *consuetudo*, уз коришћење и других извора за историју дубровачког права тога периода, могло доћи до неких поузданијих објашњења овог питања.

3. Статут и примена обичајног права после његовог доношења

За разлику од Млетачког статута из 1243. године и статута неких комуна у Далмацији, Дубровачки статут не садржи опште правило којим

(76) Иако Дубровачки статут репресалијама посвећује изузетно мало пажње, док су други Статути тога доба ову институцију подробно регулисали, оне су ипак у пракси све до XIV века доста често примењиване и због њих је закључен низ међународних уговора између Дубровника и других комуна и држава. Упор. Ј. Даниловић, Репресалије у Дубровачком праву XII и XIII века, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1972, стр. 275—295.

(77) Упор. већ поменуто поглавље L. St. VIII, сар 34. Исто тако је могуће претпоставити да се у Статуту изричито наводи да је у питању потврда старог обичаја онда, када је тај обичај кршен од стране кнеза и официјала, а дубровачки грађани су тражили да се он поштује, те је из тих разлога потврђен у Статуту. То би могао бити случај у гит. L. St. III, сар. 58.

би се предвиђала даља примена обичајног права (78). У предговору Статута је, напротив, речено да се случајеви који нису регулисани Статутом имају расправљати тако што би се на њих примениле одредбе које се односе на сличне случајеве (79), дакле, предвиђа се екстензивно тумачење статутарних одредаба и примена аналогije. Исто упутство налази се и у предговору многих других статута тога доба (80), па и Млетачког статута, с тим што се у овом последњем после тог упутства налази и реченица којом се упућује на примену обичајног права.

Одсуство одредбе којом би се на уопштен начин решило питање важења обичајног права и дато упутство да се у случајевима правних празнина приступи екстензивном тумачењу Статута могли би, на први поглед, навести на закључак да је постојала намера да се доношењем Статута искључи даља примена обичајног права. То, међутим, очигледно није било тако. Интенција кодификатора дубровачког права је, напротив, била да оставе и даље у важности обичајно право, као комплементарно Статуту. Ова намера је и изражена у већем броју статутарних одредаба. Реченица у уводу Статута, којом се упућује на екстензивно тумачење, представља, уосталом, уобичајену формулу која се непромењена налази у предговорима многих Статута тога доба и стога јој не треба придавати сувише велики значај, а одсуство опште одредбе о важењу обичајног права и уопште о важењу предстатутарног права,

(78) Упор. *Novissimum Statutorum ac Venetarum Legum Volumen, Venetiis 1729. — Liber primus Statutorum et legum* (год. 1242), *Prologus primus: . . . cum plura sint negotia quam statuta, occurrenti extranea quaestioni . . . in hoc . . . de similibus est ad similia praecedendum, vel secundum consuetudinem approbata . . .* (с обзиром да има више правних послова него закона, када се појави питање које није регулисано статутом . . . треба ићи од сличнога ка сличном или применити обичајно право). У Статуту града и комуне Скадрина у сар. IV под насловом »De consuetudinibus antiquis« дато је опште правило према коме се обичајно право има примењивати увек када није у супротности са законом, а у Корчуланском статуту примена обичајног права потврђена је у сар. 160 — упор. J. Hanel: *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae, Monum. hist. iur. Slav. mer pars I, vol. II*, и С. Љубић: *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scadronae et civitatis et insulae Lesinae, Monum. hist. iur. Slav. mer. pars I, vol. III*. У Сплитском Статуту примена обичајног права потврђена је у књ. 2, сар. 16.

(79) L. St. увод, стр. 2: . . . » . . . cum plura sint negotia quam statuta volumus ut, si quando aliquis inopinatus casus amerserit qui precie presentibus non determinetur statutis, ad ea que sunt illi similia recurratur et sic de similibus ad similia procedatur. (С обзиром да има више правних послова него закона хоћемо да, када се појави неочекиван случај који није регулисан овим статутима, тај случај буде решен тако што ће се прибећи одредби закона која је предвиђена за сличан случај и тако ићи даље од сличнога ка сличном).

(80) Као што се из претходних примедба види, упутство о поступању »de similibus ad similia« дато је у Дубровачком статуту нешто другојачњим речима него у млетачком. Оно се, међутим, налази у предговорима свих статута наших далматинских комуна, а у неким од њих и формулисано на исти начин као и у Дубровачком статуту, на пример, у Статуту комуне Трогира и комуне и острва Хвара. Упор. И. Строха: *Статут и реформације града Трогира, Mog. hnst-iur. Slav. mer., vol. X*. а за Хварски статут у примедби 78. цитирану збирку Статута, *Mon. hnst. iur., vol. III*.

дакле, и писаних закона, само је последица недовољне законодавно-техничке вештине и знања редактора Статута (81).

У појединим поглављима Статута је на два начина изричито речено да ће и даље важити обичајно право: на посредан начин у већ помињаним текстовима које Статут утврђује за заклетве које су полагали кнез, судије, адвокати и *miles* (82), и непосредно, тако што је у неким поглављима дато одређено правило, а за сва остала правила према којима треба да буде регулисан правни однос на који се оно односи Статут упућује на примену обичајног права. Навешћемо та поглавља, и то прво она у којима се под *consuetudo* подразумевају само правила обичајног права, а затим и она где та реч обухвата правила како обичајног тако и писаног права (83).

У неколико текстова Статут упућује на примену одредаба Статута и *consuetudines*. Одређујући новчане казне за туженика који не дође на заказану расправу, Статут прописује да ће се при трећем изостанку донети контумациона пресуда по поступку регулисаном Статутом и обичајним правом (84). Међу малобројним одредбама Статута којима је регулисан уговор о куповини и продаји налази се и пропис који налаже да се продаја дрвених зграда, подигнутих на општинском или црквеном земљишту, мора јавно оглашавати у складу са поступком и правилима која предвиђају за продају непокретности обичаји и Статут (85). У тексту, дакле, није речено како ће се вршити то јавно оглашавање, већ се само упућује на одредбе Статута и правне обичаје. На исти начин је поступљено и у поглављу у коме се ограничава слобода тестаментарног располагања за жене које имају ближих сродника, па је на крају речено да жена која нема претходно наведених сродника може својим миразом слободно располагати »*secundum antiquum statutum et consuetudinem*« (86). Ова одредба је значајна и по томе, што Статут овде упућује не само на обичајно право већ и на неки ранији законски пропис, који није унет у Статут, али који, као што се види, и поред извршене статутарне коди-

(81) С друге стране, изгледа међутим да многим у Дубровнику тога доба питање важења закона донетих пре доношења Дубровачког стагута није изгледало решено, односно сматрали су да ранији закони и даље важе, што се види из већ поменутог случаја кнеза Белетуса Фалетра који се позивао на кривични закон Јована Тијепала а не на одредбе Статута исте садржине — упор. примедбу 68. овде напрсд.

(82) У заклетви ови официјали се, као што је већ речено, обвезују да ће поштовати дубровачке *consuetudines*: L. St. II, cap. 1, 3, 4 и 6; L. St. VIII, cap. 1.

(83) И на ово питање осврнуо се В. Богишић у оба овде већ поменућа рада, али веома сумарно и наводећи, примера ради, нека поглавља Статута.

(84) L. St. VIII, cap. 38, t. 5: Ad tertium vero preceptum... contra eum secundum formam statutorum et consuetudines Ragusii mediante iusticia procedatur (после трећег налога... против њега поступиће се према законима и уобичајима дубровачким посредством правде).

(85) L. St. V, cap. 35: »illis modis, consuetudinibus, terminis et statutis...« (према начинима, обичајима, роковима и одредбама статута).

(86) L. St. VIII, cap. 95. У овом случају реч је о неким новинама у до тада важећем праву и ограничава право тестаментарног располагања жене која нема своје деце, па су у Статуту забележене само те новине, а у погледу осталих правила која се односе на тестаментарно располагање жене и на форму тестаamenta уопште Статут упућује на друге законске одредбе и на обичајно право.

фикације остаје и даље у важности. И за удовицу која је плодoуживалац заоставштине свога мужа речено је да уколико нема ближих сродника може својом имовином тестаментарно располагати »*ad voluntatem suam secundum civitatis Ragusii consuetudines et statuta*« (87).

У другим текстовима се упућује само на *consuetudo*, а не и на закон, али из самог текста произилази да се тиме заиста мислило на обичајно право. У већ поменутом тексту који се односи на удовицу домазета речено је да се при њеној поновној удаји морају поштовати права њених родитеља (88); та права нису регулисана ни у једном тексту Статута нити у неком другом познатом закону, нити је у овој одредби речено која су то права, из чега произилази да се у погледу садржине тих права упућује на обичајно право. Регулишући обавезе закупаца и плодoуживаоца винограда Статут такође упућује на обичаје који су постојали при обради винограда, чинећи их тиме правним обавезама, али не саопштавајући у чему се оне састоје (89).

У неким поглављима Статут оставља да одређена питања буду регулисана према *consuetudo*, али се тиме мисли како на обичајно право, тако и на писано право. У последњој глави Статута, из 1358. године забрањује се Дубровчанима да траже и прихватају било где, у Дубровнику или у некој другој држави, било каква звања, почаст, регалије или власт, изузимајући звања и регалије које им додељују дубровачко Велико и Мало веће »*secundum consuetudines antiquas*« (90). Неки од тих „старих обичаја“ су у то време већ одавно били реципирани у Статут, други су и даље остали да важе у виду неписаних правних правила; у сваком случају, овим прописом се не улази у питање која су то звања и регалије, нити коме, када и по ком поступку се они додељују, већ се само упућује на *antiquas consuetudines*. На исти начин се упућује на *consuetudo* и у неким поглављима треће књиге Статута којима се регулише грађански судски поступак, с тим што је могуће да се у тим случајевима под *consuetudo* мисли искључиво на одредбе статутарног права (91). Иста резерва мора се поставити у односу на текстове заклетви капетана и заповедника ратних бродова, у којима се они обавезују да ће при подели ратног плена поштовати *consuetudo* (92).

Као што се види, број статутарних поглавља у којима је изричито речено да обичајно право остаје у примени није бројан, али довољно јасно показује да је и поред одсуства општег правила обичајно право

(87) L. St. VIII, cap. 43, t. 7 — где је поступљено на исти начин.

(88) L. St. IV, cap. 70.

(89) L. St. V, cap. 30, t. 1 и VIII, cap. 43, t. 6. Регулишући обавезе тугора у L. St. VIII, cap. 42, t. 14 Статут прописује да су они дужни, поред осталог, и да удају женску децу сит *consuetudine Ragusii*, према дубровачким обичајима. И у овом тексту је, као и у претходна два, Статут имао у виду не обичајно право, већ обичаје уопште, у ширем смислу речи, али те обичаје учинио је у датом случају статутарном обавезом одређених лица, не улазећи при томе у њихову садржину.

(90) L. St. VIII, cap. 99.

(91) L. St. III, cap. 7, 8 и 9 — одредбе према којима удату жену заступа у спору муж, сина отац а удовицу одређени сродници, при чему се даје упућство да ће они на суду поступати *secundum consuetudinem* односно *usum Ragusii*.

(92) L. St. II, cap. 26 и 30.

важило и идаље и да његово даље важење доношењем Статута није било доведено у сумњу. Његова даља примена била је и неопходна због тога, што је Статут, иако је био обиман, многе правне области оставио нетакнуте, а у многе је само делимично залазио. У области имовинскоправних односа у њему нема ниједне или скоро ниједне одредбе о многим важним институцима, као што су својина, њено прибављање и заштита, државина и службености. Крајње непотпуно регулисано је и облигационо право. Ниједан уговор није у потпуности регулисан, а о депозиту, послужу, налогу и неким другим уговорима, као ни о јемству, цесији, гашењу облигација и другим институцијама и правилима облигационог права који су налазили широку примену у правној пракси тога доба, нема у Статуту ниједне речи. Статут садржи релативно велики број прописа из области породичног и наследног права, али су подробнија проучавања дубровачког наследног права у периоду око доношења Статута и нешто после тога показала да је и ова област била регулисана претежно обичајним правом, посебно интестатско наслеђивање⁽⁸³⁾.

Сачувана архивска грађа показује да су на све односе који нису били регулисани Статутом примењивана правила обичајног права. У пракси су неки уговори закључивани чак и тако, што су утврђивани само битни елементи уговора, а дужник се обавезивао да ће поступати према *usit* или *consuetudinem Ragusii*; није се, дакле, наводило у чему су његове обавезе, већ се у том погледу само упућивало на правила обичајног права⁽⁸⁴⁾. На основу сачуване архивске грађе се, такође, може утврдити да је за праксу тога доба било јасно да у принципу обичајно право важи допунски, само онда када не постоји одговарајући пропис писаног права. Тако, на пример, у спору између Десе, ћерке Биста Геталдића и њене свекрве Славе око неких непокретности тражено је изузеће судије, па је адвокат једне стране тражио да се поступи *secundum antiquam consuetudinem*, а адвокат друге стране је одговорио да »*omnes consuetudines cessant ubi est statutum expressum*«, примена обичајног права престаје тамо где постоји изречита одредба Статута, па је суд усвојио овај други захтев⁽⁸⁵⁾.

О пропорцијама између статутарног и обичајног права које су настале доношењем Дубровачког статута и постојале непосредно после тога се у оквиру овога рада не би могло ништа подробније рећи. Могу се, ипак, учинити неке напомене.

Као што се из целог досадашњег излагања види, имовинскоправни односи су и после доношења Статута били добрим делом регулисани обичајним правом, док су судски поступак и кривично право били скоро у потпуности регулисани статутарним правом. Међутим, XIV век је био

(83) Упор. Необјављена докторска дисертација В. Чучковић: Развој дубровачког наследног права до 1358. године, закључак (стр. 282).

(84) Упореди, примера ради, формуле Томазина де Савере за уговоре о ступању на занат, Г. Чремошник: Списи дубровачке канцеларије, Загреб, 1951., стр. XIII, као и текстове објављене у тој књизи под бр. 434, 445 и 553.

(85) Одлука суда донета је 27. јула 1280. године и објављена је у цит. И. Чремошник: Списи дубровачке канцеларије, бр. 321 (стр. 85).

век живе законодавне активности у Дубровнику, па је тиме област примене обичајног права непрестано сужавана. Резултати те законодавне активности су збирке Књига свих реформација (1335—1410. године), Збирка прописао о уређењу Стона и Царински статут ⁽⁹⁶⁾, затим Зелена књига (у којој су садржани закони донети у времену од 1358. године до 1460. године) на коју се касније надовезује Жута књига ⁽⁹⁷⁾. Овом законодавном активношћу је, ипак, најмање било обухваћено грађанско право, тако да су и даље многи имовински односи били регулисани неписаним правом.

Управо то неписано приватно право се током XIV века мења и стари обичаји се замењују реципираним правилима општег права, *ius commune*, тако да је XIV век уједно и век рецепције римског права у Дубровнику. Она је већ почела у последњим деценијама XIII века и путевима којима је долазила били су, као и у другим земљама, организовани нотаријат са школованим нотарима на челу, правна пракса и, нешто доцније, школовани правници који су били учитељи у дубровачким школама или Дубровчани који су се школовали у Италији. Према познатом правилу италијанског правника из школе постгласатора, Балдуса: »*Ubi cessant Statuta locum habet ius commune*« и у Дубровнику су правни односи који нису били регулисани законом постепено подвођени под правила реципираног римског права. Према томе, управо чињеница да је и после доношења Статута један део правног живота остао у домену обичајног права, и то управо област имовинскоправних односа, имала је за последицу да се *via facti* дубровачко приватно право постепено прилагођавало светским стандардима тога доба и изједначавало са правом које је важило у целој западној Европи.

Др Јелена Даниловић

РЕЗЈОМЕ

Дубровнички статут и „консуетудо“

На основании анализа глав Дубровничког статута, в которых упоминается слово „консуетудо“, в статье сначала дается объяснение этого слова, а затем подвергаются рассмотрению два вопроса: в какой мере при принятии Статута были использованы правовые обычаи и в какой мере Статут допускал дальнейшее применение правового обычая после своего принятия.

В статье указывается, что слово „консуетудо“ означает не только обычай, обычное право или правила обычного права, но и закон, пра-

⁽⁹⁶⁾ А. Соловјев, М. Петерковић: Дубровачки закони и уређе — Књига свих реформација града Дубровника, *Ordines Stagni* и Статут царинарнице града Дубровника, изд. ИЈК СКА, Београд, 1936. Исто тако и *Libri Reformationum*, у збирци *Monumenta spect. hist. Slav. merid.*, *Monumenta Ragusina*, том I—V, Загреб, 1879—1897.

⁽⁹⁷⁾ *Liber Viridis* и *Liber Croceus* нису објављене и налазе се у рукопису у Хисторијском архиву Дубровник.

вила статутарного права и все существующее право, как писанное так и обычное. Точно также в некоторых местах „консуэтодо“ означает „субъективные права“ или, конкретно, право требовать и добиваться откладывания судебного разбирательства. Подобная неточная терминология указывает не столько на недостаточное юридическое образование редакторов Статута, сколько на их желание озаконить Статутом господствующий правовой строй и сам юридический словарь, а также говорит и о стремлении внести без изменений в статутарную кодификацию старые дубровницкие законы и остальные тексты, в которых „консуэтодо“ являлся термином, употребляемым в значении права вообще.

В значительном числе своих положений Статут прямо говорит о санкционировании, изменении или отмене какого-либо обычая. В других случаях, в которых очевидно также идет речь о санкционировании или изменении и отмене обычая, Статут не упоминает „консуэтодо“. Объяснение, почему было так поступлено, можно дать лишь в форме некоторых гипотез: Статут отсылает к обычаю в случаях, когда речь идет о международных отношениях, о положениях, встречающих отпор или же когда обычай прежде являлся спорным.

Наконец, хотя и не имеется общих правил, регулирующих дальнейшее применение обычая, Статут во многих своих положениях несомненно подтверждает, что он и в дальнейшем будет применяться. Соотношение между статутарным и обычным правом, созданное после принятия Статута, затруднительно определить, но не трудно усмотреть, что и после принятия Статута имущественное право регулировалось в большинстве случаев обычаем. Дальнейшее применение обычного права в этой области открыло дорогу санкционированию римского права в Дубровнике.

SUMMARY

The statute of Dubrovnik and consuetudo

The codification of the municipal law of the mediaeval community of Dubrovnik was created in 1272. The word *consuetudo* is mentioned in a number of dispositions of this statute. The author tried to explain the signification of this word, the question how much the custom was the source of this codification and on which way the statute allows the further application of the customary law.

The word *consuetudo* has different meanings in the statute. It means not only »custom«, »a rule of customary law«, or »customary law«, but also »the statute«, »the written law«, »a rule of the statutory law« and even »subjective rights«. In a few places *consuetudo* is a synonyme for *inducium*, which was a technical term for the right to ask the delay of the instance in a civil process. The use of the word *consuetudo* in all those various and sometimes unusual significations was however a property of the juridical language in everyday practice in those times in Dubrovnik. Author supposes that this language was introduced in the statute on purpose. This language is a mediaeval Latin with several Slavonic words as well.

In several chapters of the statute it is said that the rules of the customary law are accepted, changed or abrogated by the dispositions of the statute. In many other chapters there is no such an announcement, although one can easily see that in those chapters the custom was the source of the statutory dispositions as well. It can be supposed that the custom is mentioned in the cases where a previous disposition of the customary law was controversial or where a disposition of the statute incited the opposition of the citizens of Dubrovnik.

Although the statute does not contain a general disposition concerning the further application of the customary law, several chapters are clearly indicating the fact that the custom had to remain in vigour at the side of the written law. The most part of the private law remained in the field of the customary law and this fact facilitated a large reception of the Roman law in the next century of the legal history of Dubrovnik.

RÉSUMÉ

Le statut de Dubrovnik et »consuetudo«

La codification du droit municipal de la commune médiévale de Dubrovnik a eu lieu en 1272. Dans un nombre assez grand des chapitres de ce statut se trouve le mot *consuetudo*. L'auteur s'est arrêté tout d'abord sur la signification de ce mot, en essayant ensuite d'exposer deux problèmes: dans quelle mesure la coutume a-t-elle été la source de cette codification et comment le statut laisse-t-il subsister le droit coutumier à côté du droit écrit.

Dans le statut le mot *consuetudo* signifie la coutume, le droit coutumier et la règle du droit coutumier; parfois, il revêt la signification de la loi, de la règle du droit statutaire, du droit en vigueur tout entier — droit écrit et droit coutumier dans son ensemble — et même celle des droits subjectifs. Dans quelques chapitres ce mot est synonyme du mot *inducium*, terme technique pour le droit d'exiger le renvoi de l'instance dans un procès civil. Ces diverses significations du mot *consuetudo* étaient propres à la langue juridique courante et l'auteur suppose que les rédacteurs du statut les avaient conservées intentionnellement. La langue du statut est le latin des actes publics de ce temps et contient aussi des mots slaves.

Dans certains chapitres le statut annonce que les règles du droit coutumier sont codifiées, suppléées ou abrogées par les dispositions du statut. Dans maints d'autres, la *consuetudo* n'est pas mentionnées, bien qu'il soit facile à constater que dans ces cas-là aussi la coutume avait été la source des dispositions statutaires. Il paraît que le statut invoque la coutume lorsqu'il s'agit des dispositions du droit coutumier qui ont été contentieuses ou bien lorsqu'il s'agissait de codifier des normes juridiques qui auraient pu inciter l'opposition du peuple.

Malgré l'absence d'une disposition générale qui aurait réglé l'application du droit coutumier, plusieurs chapitres indiquent clairement que la coutume devait subsister à côté du droit statutaire. Le droit privé est resté, dans sa majeure partie, dans le domaine de la coutume, ce qui a facilité une large réception du droit romain.

ЈУГОСЛОВЕНСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА 1945—1948.

У периодизацији развоја међународних односа и спољне политике социјалистичке Југославије раздобље од 1945—1948. године одликује се одређеним особеностима по којима се може узети, и обично се узима, за посебну хронолошко-тематску целину. Основна обележја међународних односа и спољне политике Југославије у овом периоду, којима се одређује и његова посебност, представљају: борба за територијални интегритет земље, пријатељски односи и развијена сарадња са Совјетским Савезом и источноевропским социјалистичким земљама у условима њихове консолидације, рђави односи са западним земљама и притисак са њихове стране, као и неразвијени односи са осталим земљама. У овом прилогу реч је о односима са Совјетским Савезом и новонастајућим социјалистичким земљама

* * *

Поред борбе за територијални интегритет земље, основну карактеристику политике КПЈ и нове Југославије на међународном плану у првим послератним годинама представљала је усмереност на развијање што тешње спољнополитичке, економске, културне и других видова сарадње са Совјетским Савезом, као и зближавање и развијање исте такве сарадње са суседним и другим источноевропским земљама које су се налазиле на путу друштвених преображаја. С обзиром на свој владајући положај у политичком животу, КПЈ формулише у потпуности државну политику и одговара за њено спровођење. При томе, разумљиво, она не занемарује ни међународни аспект унутрашњег политичког и привредног развитка земље. У Совјетском Савезу се види спољнополитички фактор који представља најсигурнији гарант несметаног тока друштвено-политичких промена започетих у рату. Стога је и први спољнополитички акт Привремене владе ДФЈ, док је још трајао рат, било закључење Уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи са Совјетским Савезом 11. априла 1945. године (1).

Овај Уговор био је закључен на време од 20 година и садржао је одребе попут других сличних уговора које је Совјетски Савез закључи-

(1) Службени лист ДФЈ, 1935, бр. 40, стр. 341.

вао у то време. Њиме је, пре свега, била предвиђена заједничка борба против Немачке до њеног слома. Две стране су се даље обавезивале да помогну једна другој, ако би се Немачка после рата вратила на своју политику агресије, било сама или у савезу с неком другом државом. Оне су се, такође, обавезивале да не узимају учешће ни у каквом савезу који би био уперен против друге стране. Најзад, две стране су изјављивале да ће после рата деловати у духу пријатељства и сарадње, у намери да развију и ојачају економске и културне везе које уједињују народе двеју земаља. Уговор је представљао међународноправну основу и темељ спољне политике Југославије у наредним годинама и сматран је битним чиниоцем учвршћења њеног међународног положаја.

Постојали су бројни разлози за одлучну усмереност на повезивање Југославије са Совјетским Савезом. Пре свега, треба имати у виду традиционализам односа у међународном комунистичком покрету. КПЈ као руководећа политичка снага у Југославији гледала је у СССР прву земљу социјализма, чији је углед стално развијан у народним масама уочи рата и у току рата, наравно и после рата. Под утицајем Совјетског Савеза био је целокупан комунистички покрет. Вођ совјетске државе Стаљин сматран је и вођом светског пролетаријата и важио је за неприкосновени марксистички ауторитет у међународном комунистичком покрету. „Кратак курс историје СКП (б)” и Стаљинова „Питања лењинизма” представљали су основну марксистичку литературу. С обзиром на усмереност на унутрашњи социјалистички развитак, ослањање на СССР и зближавање са земљама које су узеле исти правац друштвеног развитка природно се постављало. Осим тога, и монолитизам као водеће начело и основна карактеристика традиционалних односа у међународном комунистичком покрету захтевао је тесно повезивање и потпуно јединство, у првом реду с првом земљом социјализма.

Поред традиционалних односа у међународном комунистичком покрету од значајног утицаја на совјетско-југословенске односе била је и заједничка борба у другом светском рату. Црвена армија је заједно с јединицама Народноослободилачке војске Југославије учествовала у ослобађању источних крајева Југославије и Београда. Од Совјетског Савеза добијени су крајем рата тешко наоружање, авијација и помоћ у војним стручњацима. Совјетска штампа је ипак, и поред спољнополитичких обзира, од 1942. године давала публицитет борби народа Југославије под вођством Врховног штаба НОВ и ПОЈ, односно КПЈ. У току рата, у Совјетском Савезу радила је и партизанска радио-станица „Слободна Југославија”. Најзад, Совјетски Савез је посредно и признао нову Југославију већ 1944. године, обраћајући се формално НКОЈ да одобри пролаз совјетских трупа преко територије Југославије, свесно заобилазећи при том краљевску владу И. Шубашића у Лондону, с којом је иначе влада СССР одржавала редовне дипломатске односе (2).

У разматрању разлога југословенске послератне упућености на СССР, не може се пренебрегнути чињеница да је Совјетски Савез изи-

(2) Бранко Петрановић, Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове, Београд, 1969. (даље у напоменама Политичка и економска основа народне власти), стр. 206—207.

шао из другог светског рата као моћна сила без чијег се учешћа више није могло решавати ни једно питање у свету. Док је већи период времена између два рата био подвргнут изолацији и економској блокади, дотле се у послератној међународној заједници СССР појављује као сила с великом војном снагом, од пресудног утицаја на уређење међународних односа. Нормално је отуда било и очекивање руководства КПЈ да Совјетски Савез помогне будући програм социјалистичке изградње у Југославији, као и да допринесе учвршћењу њеног међународног положаја. Ово утолико пре, ако се има у виду негативан став САД и Велике Британије према развоју догађаја у Југославији и широко примењивана политика притиска са стране ових земаља.

Притисак великих западних сила у односу на нову Југославију све се оштрије испољавао са расцепом у ратном савезу и наговештавањем и касније избијањем „хладног рата“. Југословенско приближавање Совјетском Савезу и закључење совјетско-југословенског уговора априла 1945. био је за њих знак да Југославија напушта политику сарадње са свим савезничким државама. Доношење социјалистичких мера (конфискација имовине и национализација страног и домаћег капитала) представљало је доказ да унутрашњи развој Југославије тече по обрасцу совјетског друштвеног уређења. Исто тако, на неразумеване, отпор, па и непријатељство западних земаља налазила је и југословенска политика подршке демократским покретима у другим земљама. Антијугословенски став западних сила дошао је најпре до изражаја у односу на проблем северозападних граница Југославије, покренут још у току рата у оквиру борбе за територијални интегритет и етничку целину југословенских народа. Захтеви за присаједињење Истре, Словеначког приморја и Трста, као и Корушке представљали су, наиме, израз националних, историјских и етничких интереса народа Југославије и темељили су се на начелу права народа на самоопредељење, које су истакли Председник САД и британски Премијер још августа 1941. године у Атлантској повељи. У кризи око Трста насталој већ маја 1945. године, Југославија је под жестоким англо-америчким војним и политичким притиском била принуђена да повуче своје трупе из града. У даљем развоју догађаја САД и Велика Британија су одлучно подржавале италијанске захтеве. Западне силе су се, исто тако, супротстављале и југословенским захтевима у погледу Корушке (3).

Поред тога, западне силе неповољно су третирале Југославију и приликом разматрања репарационих потраживања из западних окупационих зона Немачке. Одговлачило се с реституцијом југословенске имовине у иностранству (речни пловни парк на Дунаву у Немачкој и монетарно злато склоњено за време рата из Југославије). САД и Велика Британија указују подршку југословенској политичкој емиграцији. Оне прихватају југословенске колаборационисте и ратне заробљенике који су 1945. године одбили да се врате у земљу. Супротно савезничким договорима у току рата да ратни злочинци морају одговарати у земљама у

(3) Вид. опш. *ibid.* стр. 207—210. (Цф. В. Гајранов, М. Стојковић, Међународни односи и спољна политика Југославије, Београд 1972. стр. 196—198.

којима су починили злочине, они нису изручивани Југославији. Разним видовима подршке пораженим снагама настојала се створити основа за евентуално интервенисање споља и утицај на унутрашњи развитак у Југославији. Запад ради на стварању јединства политичке емиграције из Југославије, Мађарске, СССР, Пољске, Румуније, Бугарске и на развијању снажне антикомунистичке пропаганде. Долазило је и до повреда југословенског ваздушног простора од стране англо-америчког ваздухопловства, што је у лето 1946. довело и до обарања америчких авиона над југословенском територијом, и тако даље. Све ово било је у функцији политике „одбране од комунистичке опасности“ која је и иницирала блоковску поделу света.

Имајући, поред осталог, у виду и овакав међународни контекст, може се рећи да упућеност Југославије на јачање односа са Совјетским Савезом није била само израз субјективне процене и жеље већ је била, на известан начин, и објективно одређена.

На совјетску политику се у Југославији гледало као на синоним мира и напретка. Совјетске спољнополитичке иницијативе подржаване су безрезервно. Говори Ј. В. Стаљина и В. М. Молотова су се интегрално преносили у југословенској штампи. Југославија је имала став идентичан совјетском у односу на питање борбе против пријема Франкове Шпаније у Организацију уједињених нација, док се, с друге стране, изјашњавала за пријем у организацију земаља које су активно учествовале у борби против фашизма. Попут Совјетског Савеза и она инсистира на повратку расељених лица и залаже се за изручење и суђење ратним злочинцима у земљама у којима су починили злочине. Револуционарно-демократски поредак у Југославији и живи дух недавно завршене антифашистичке борбе народа Југославије изражавао се, разумљиво, и у залагању за демократску праксу међународних односа. Југославија је давала подршку Совјетском Савезу приликом разговора о денацификацији Немачке и извршењу одредаба Потсдамске конференције, с обзиром на то да је као жртва фашистичке агресије била веома заинтересована за искорењивање фашизма у послератном свету. Подршка совјетској политици изражавана је и преко свесловенског покрета, чија је активност била претежно манифестационог карактера, али доста изражена у првим послератним годинама. На Словенском конгресу, одржаном у Београду крајем 1946. године, Југославија заступа став о потреби јединства словенских земаља у борби за мир, против обнове фашизма и за културну узајамност слободољубивих народа (4). У овим оквирима опште подршке совјетској спољној политици било је и прихватање од стране руководства КПЈ совјетске иницијативе за стварање Информбироа и активно учествовање у њеном реализовању, као одговор на америчку офанзивност која је водила заопштравању међународних односа.

Кад је реч о унутрашњој изградњи нове Југославије, совјетски модел државне и друштвене организације узиман је за образац органи-

(4) Вид. Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, Станислав Стојановић, Југославија у међународном радничком покрету, Београд, 1973., стр. 76—77.

зације социјалистичког друштва. С обзиром на то да није постојало друго социјалистичко искуство, совјетска пракса је у целини прихватана и преношена у југословенске услове. Партија није била означена у Уставу као руководећа снага југословенског друштва, али је власт КПЈ била фактички потпуна и недељива. Она је имала кадровски монопол и преко својих кадрова обезбеђивала је контролу свих виталних сектора државног живота. Државни органи појављивали су се само као извршиоци политике коју је стварао партијски врх. Партијска и државна власт биле су срасле и чиниле персоналну и функционалну унију различитих органа, али са јединственим циљевима. Устав СССР из 1936. године, који је у предатној партијској штампи величан као најизразитији пример социјалистичке организације друштва, био је од битног утицаја код конципирања првог устава нове Југославије. Устав ФНРЈ из 1946. године прогласио је државну својину за највиши облик својине у социјализму. Он се карактерисао нарочитом наглашеношћу улоге државе, централизма, превласти политичко-извршних органа над представничким телима, путем препуштања значајних законодавних овлашћења владама (систем уредаба са законском снагом). Исто тако, и прелаз на државно планирање извршен је под утицајем совјетске теорије и праксе. У области идеологије, процес идеолошког образовања и васпитања организован је у потпуности по совјетском узору, који је важио, уосталом, и за све друге области друштвеног живота ⁽⁵⁾.

Кад је реч о том совјетском узору и прихватању совјетске праксе у потпуности, постоји више разлога које то објашњавају. Пре свега, совјетско искуство је, ако се изузме краткотрајно искуство Париске комуне, било дотад једини вид историјске конкретизације марксистичког учења о организацији друштва. За разлику од Париске комуне оно се својим трајањем, а нарочито после ослобођења света од фашистичке опасности, у којем је совјетски удео био одлучујући, појављивало као историјски верификовано и то не само у очима комуниста. У међународном комунистичком покрету, сагласно начелима на којима су се темељили односи у њему, совјетско искуство је представљало потенцијални универзални образац социјализма за све комунистичке партије. У односу на њега није било уопште никаквог критичког одређења и поред извесних сазнања појединих активиста међународног комунистичког покрета о негативностима у совјетској пракси. О уочавању битних дефеката у тој пракси није могло бити ни речи. Отуда се за КПЈ, која се током победоносног кретања кроз рат и револуцију учврстила као руководећа политичка снага у земљи, остварење совјетског узора сасвим природно наметало.

У неким мишљењима се примећује да политичка мисао и пракса КПЈ у годинама после рата није била на нивоу оригиналности и специфичности југословенске социјалистичке револуције. Ова оцена је у основи тачна, али занемарује битну различитост периода рата и револуције од послератног времена, као и положаја КПЈ у овим раздобљима. Наиме,

(5) Ibid., стр. 77.

током рата и револуције КПЈ је у ситуацији да треба да се *избори* за ону позицију која јој после рата припада (положај руководеће политичке снаге који јој омогућује да спроводи свој програм социјалистичких промена). У тој *стварној* борби, у ситуацијама за које није било образаца, она је, изражавајући се као аутентичан субјект, била *принуђена* да налази *сопствена* решења која јој омогућују успех.

Након рата, освајањем власти остварење социјализма изгледало је већ као неминовност. Његов модел, неоспорен, напротив идеализован, пропагиран низ година, већ је постојао. Власт у рукама Комунистичке партије омогућавала је да се несметано иде ка његовом остварењу. Потребне за неким иновацијама нису се уочавале, а неразвијена научнотеоријска мисао није ни могла да их понуди. Биће зато потребно да прође неко време, да се стекну искуства, најпре у односима с првом земљом социјализма, као и нових социјалистичких држава међусобно, а затим и сопствена искуства у пракси социјализма, па да КПЈ опет у *борби* буде *принуђена* да тражи *сопствена* решења остварења социјализма.

У билатералним југословенско-совјетским односима развијане су везе у свим областима. Бројни совјетски војни, привредни и други стручњаци радили су у Југославији. У совјетским војним школама и на академијама школовао се командни кадар Југословенске армије, а и опремање војном техником обезбеђивало се из СССР. КПЈ је при ЦК СКП (б) имала свог представника за партијске послове, а путем депеша као и преко специјалних делегација стално се комуницирало на највишем нивоу (6).

Политичку сарадњу пратило је и економско повезивање. Економски односи са СССР отпочели су већ априла 1945. године „али је у тада закљученим споразумима преовлађивао политички момент“ (7). Наредним споразумима закљученим 8. јуна 1946. и 5. јула 1947. године прошириван је обим трговинске размене, иако ју је отежавала оскудица у Совјетском Савезу, као и чињеница да југословенско тржиште пре рата није било навикнуто на совјетску робу услед чега је било нужно оријентисање са свим пратећим тешкоћама. Специфичан вид привредне сарадње представљала су и мешовита совјетско-југословенска друштва која су 1947. године образована за речно бродарство (8) и ваздушни саобраћај (9). Поред тога, вођени су разговори и о стварању мешовитих друштава за експлоатацију нафте, угља, црне металургије, олова, боксита, као и образовању заједничке банке (10).

Најзад, узајамни односи унапређивани су и преко Друштва за културне везе са СССР. Совјетски успеси у области научног и културног

(6) Интензитет овог комуницирања потврђују бројне депеше из овог времена (потписане псеудонимима уобичајеним у периоду Коминтерне — Валтер и Дедо) — Архив за раднички покрет (даље у напоменама АРП), Комисија за међународне везе, СССР I—II.

(7) Б. Петрановић, Политичка и економска основа народне власти, стр. 216.

(8) Вид. споразум о оснивању друштва у Recueil des traités CNU, в. 116, п. 171.

(9) Ibid, в. 130, п. 235.

(10) Вид. Промеморија о преговорима око оснивања совјетско-југословенских друштава, Београд, 27. марта 1947. године — АРП, Комисија за међународне везе, СССР I—II/163.

стваралаштва проглашавани су за идеалан образац стваралачких достигнућа.

У условима појаве на међународној сцени низа нових социјалистичких земаља, КПЈ и нова Југославија сматрали су за битну садржину своје интернационалистичке политике свестрано развијање и јачање веза са овим земљама. Овакав став огледао се у интензивирању међудржавних односа са суседним балканским земљама, као и са другим источноевропским земљама у којима су се комунистичке партије бориле за превагу социјалистичког правца у унутрашњој изградњи, и развијању сарадње са њиховим друштвено-политичким организацијама. Југославија је 1946. године закључила уговоре о пријатељству и узајамној помоћи с Пољском, Чехословачком, и Албанијом. Сви ови уговори били су веома слични совјетско-југословенском уговору из априла 1945. године. Уговорним повезивањем са источноевропским земљама Југославија је јачала и свој међународни положај, али је, с друге стране, доприносила и унутрашњој и спољнополитичкој стабилизацији ових земаља у којима су се у то време комунистичке партије још (осим Албаније) бориле за водећу улогу у друштвеном животу. Након закључења Мировног уговора, почетком 1947. године (којим је и формално ликвидиран статус Мађарске, Румуније и Бугарске као непријатељских земаља), крајем те године су закључени и уговори о узајамној помоћи и сарадњи са Мађарском и Румунијом. Бледски споразуми закључени између Југославије и Бугарске 1. августа 1947. године ⁽¹¹⁾ отварају су пут за стварање федерације ових земаља у будућности. Споразуми су предвиђали развијање размене роба и економску сарадњу у највећој мери, као и припрему за стварање царинске уније између двеју земаља. Нешто касније, 27. новембра 1947. године између Југославије и Бугарске закључен је и уговор о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи”.

Овај процес јачања веза међусобне сарадње у првом послератном периоду карактерише се и бројним посетама југословенских руководилаца СССР и земљама народне демократије, као и посетама лидера земаља народне демократије Југославији. Председник владе и секретар ЦК КПЈ Ј. Б. Тито боравио је у СССР септембра 1944. године, априла 1945. и маја 1946. У наредним годинама Тито је посетио Пољску и Чехословачку (марта 1946), а крајем 1947. и Бугарску, Мађарску и Румунију. У Југославији су боравили председник владе Чехословачке Здењек Фирлингер (маја 1946), Енвер Хоџа, председник владе Албаније и секретар ЦК КП Албаније (јуна 1947), затим председник румунске владе Петру Гроза и председник бугарске владе Георги Димитров (јула 1947), председник Националног комитета Пољске Републике Болеслав Бјерут и председник мађарске владе Ласло Дињеш (октобра 1947).

На плану економских односа, земље народне демократије и СССР постале су најзначајнији спољнотрговински партнери Југославије. У 1947. години југословенски извоз у ове земље износио је 52,7% укупног југо-

(11) Архива ССИП СФРЈ, Служба за правне послове и међународне уговоре, Збирка необјављених уговора.

словенског извоза, а увоз из њих 56,1% укупног југословенског увоза (12). Осим тога, до успостављања и јачања веза долазило је и у свим другим областима међусобних односа. Схватајући то као свој интернационалистички дуг, југословенска влада је дала Румунији, Чехословачкој и Пољској укупно 17 хиљада вагона жита у време суше у овим земљама, иако се и сама суочавала са веома озбиљним проблемом прехране становништва. Економски је помогнута и Албанија доделом 1946. године бескалатног зајма од 5 милијарди динара.

У целини посматрано, ови односи темељили су се на уобичајеним основама пријатељске међудржавне сарадње, с тим што су били мотивисани схватањем да њихово јачање представља израз политике интернационалистичке пролетерске солидарности.

Извесном посебношћу издвајали су се односи са Бугарском и Албанијом у којима је постигнут висок степен блискости, као одраз идеје о уједињавању народа три земље у заједничку федеративну државу. Полазећи од ширих интереса зближавања балканских народа и перспектива социјализма, руководство КПЈ и нове Југославије је још у завршној фази рата настојало да помогне отечественофронтској Бугарској да превлада негативне последице њеног учешћа у рату на страни Немачке, као и објективно тешко наслеђе из тога проистекло за односе две земље. У том погледу нарочито значајна била је и сагласност да бугарске јединице садејствују у завршним борбама за ослобођење Југославије, чиме је стварана основа за политичку рехабилитацију Бугарске после рата (13). Помоћ коју Југославија указује Бугарској и после рата (одрицање од репарација, подстицање манифестационих аката пријатељства) имала је за циљ да омогући да Бугарска закључи мир под повољнијим околностима и ојача свој међународни положај. Она је, исто тако, доприносила и јачању Отечественог фронта у борби против бугарске опозиције и њених иностраних заштитника.

(12) По појединим земљама то је изгледало овако:

земља	Југословенски извоз у источноевропске земље, односно увоз из ових земаља у 1947. години, изражен у % укупног југословенског извоза, односно увоза	
Албанија	0,0	0,2
Бугарска	1,8	3,2
Мађарска	8,3	5,0
Пољска	3,4	3,2
Румунија	0,9	0,6
СССР	16,8	22,2
ЧСР	18,8	17,6
Источна Немачка	2,7	4,1

Впл. Статистика спољне трговине ФНРЈ Југославије за 1946, 1947. и 1949. годину, Београд, 1953.

(13) У том смислу се омогућење учешћа бугарским јединицама у антифашистичкој борби на крају Другог светског рата оцењивало и од стране ЦК БРП(к), при чему се посебно истичала и потреба „искупљивања кривнице Бугара према југословенском, посебно српском и македонском народу”. — АРП, Комисија за међународне везе, Бугарска 7-1/187, Питање југословенско-бугарске федерације (писмо ЦК БРП(к) Титу од 2. новембра 1944.).

Крајем 1944. године отпочели су интензивни преговори представника две земље о стварању федерације између Бугарске и Југославије. Преговори су вођени децембра и јануара 1944—1945. године на предлог ЦК КПЈ. Сачињено је укупно осам пројеката уговора о будућој федерацији (14). При том је југословенски став био стварање федеративне државе од седам федералних јединица: Бугарске, Србије, Хрватске, Словеније, Македоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине, које би имале заједничко народно представништво, федеративну владу и јединствено и царинско подручје. Бугарски предлози су, међутим, полазили од стварања јужнословенске федерације која би се у суштини заснивала на паритету између Бугарске и Југославије, а не на савезу свих јужнословенских народа. С тим у вези они су и питање Пиринске Македоније везивали за уједињење две земље, али при том нису полазили од принципа самоопредељења народа (15). Према неким изворима изгледа да је и у Отечественом фронту преовладавало становиште да се федерација ствара од „основних нација” — српске и бугарске. По том гледишту су остале Федеративне јединице биле само формално аутономне државе из политичких разлога (16). У ствари, основна супротност сводила се на то да су бугарски предлози полазили од дуалистичког концепта федерације (српска национална држава са аутономном хрватском и словеначком државом и бугарска национална држава са аутономном македонском државом), док су југословенски предлози имали у виду федерацију утемељену на начелу плурализма равноправних народа. С обзиром на супротстављање западних савезника стварању федерације између Југославије и Бугарске (на Кримској конференцији фебруара 1945. (17), као и на ову основну супротност у ставовима две земље, преговори о федерацији су одложени. Међутим и поред овога, идеја федерације остала је присутна у односима две земље све до 1948. године.

Односима са Албанијом Југославија је приступала са жељом да што више допринесе учвршћењу нове албанске државе. Поред непосредне економске помоћи, Албанији је указивана и свестрана помоћ у организовању целокупног државног и друштвеног живота, као и подршка афирмисању и међународним односима (18). Споразуми о привредној са-

(14) Вид. АРП, Комисија за међународне везе Бугарска 7-1/187, Питање југословенско-бугарске федерације.

(15) *Ibid.* (док. 9, писмо Кардеља Титу из Софије 23. децембра 1944).

(16) Вид. Б. Петрановић, *Политичка и економска основа народне власти*, стр. 223.

(17) Још пре тога британска влада се отворено изјаснила против стварања југословенско-бугарске федерације. Исто тако, она је била и против присаједињења Пиринске Македоније македонској федералној јединици у оквиру Југославије, „свакако због тога што би то отворило питање и грчког дела Македоније”. — АРП, Комисија за међународне везе, Бугарска 7-1/187, Питање југословенско-бугарске федерације (док. 32, писмо М. Пијаде, потпредседника АВНОЈ-а председнику НКОЈ Титу о преговорима у Москви, датирано у Београду 17. фебруара 1945).

(18) Вид. Владимир Дедијер, *Југословенско-албански односи (1939—1948)*, Београд, 1949. У последња два поглавља ове књиге аутор, заснивајући цео свој рад на званичној документацији, разматра југословенско-албанске односе у послератном времену и истиче подршку Југославије Албанији на међународном плану — признање владе, питање репарација, чланство у Уједињеним нацијама — и помоћ у обнови и изградњи привреде, управе и армије. Види исто у брошури Марка Перовића, *Економски односи Југославије и Албаније*

радњи између ФНРЈ и Албаније значили су у доброј мери и преузимање једностранних обавеза од стране Југославије. Уговором закљученим 27. новембра 1946. године ⁽¹⁹⁾ предвиђено је, поред осталог, усаглашавање економских планова и утврђено уклањање царинске границе и изједначавање валута ⁽²⁰⁾. Стварање царинске уније представљало је спецификум по којем су се југословенско-албански односи одликовали извесном посебношћу у систему односа у новој међудржавној констелацији социјалистичких земаља. Треба, међутим, указати да је и поред оваквог односа Југославије према Албанији, у албанском руководству постојала извесна уздржаност у односу на Југославију и њене намере према Албанији. Разлози овоме могли би се тражити у бојазни мале земље од пре великог повезивања са знатно већом суседном земљом, чије је присуство у свим областима друштвеног живота у Албанији било веома изражено. Осим овога, има основа и мишљење по коме је главни узрок резервисаности у односу на Југославију потицао из противречности у албанском руководству између Кочи Дзодзеа и Енвера Хоџе, пошто је Хоџа сматрао Дзодзеа „за експонента југословенске политике према Албанији и узурпатора у Партији, који је свео његова овлашћења на чисту формалност“ ⁽²¹⁾. Овај антагонизам давао је — према овом мишљењу — снажан печат и ставу КП Албаније према КПЈ и, уопште, према политици зближавања и повезивања с Југославијом.

Традиционални односи у међународном комунистичком покрету, односно монолитизам као њихова значајна карактеристика, били су, као што је већ наглашено, од битног утицаја на формирање односа између социјалистичких држава, посебно односа новонасталих социјалистичких држава према првој земљи социјализма Совјетском Савезу. Кад је реч о томе као фактору од утицаја и на југословенску политичку оријентацију, онда треба посебно подвући да монолитизам не мора да из својих оквира искључује могућност реалне истоветности интереса. Ово се посебно истиче зато што се може узети да је управо у томе и садржано објашњење

(1947—1948), Београд, 1951, која, како сам аутор истиче, представља допуну пете главе Делијерове књиге. Брошура је заснована на изворној документацији и представља хроничку југословенско-албанских односа у времену од потписивања економских споразума новембра 1946. до познатих догађаја 1948. године.

(19) Службени лист ФНРЈ, 1946, бр. 106, стр. 1421. Поред овог уговора, дан касније, 28. новембра 1946. године, закључено је десет других споразума који су регулисали различите видове југословенско-албанске привредне сарадње. — Вид. Преглед међународних уговора и других аката од међународно-правног значаја за Југославију од 1941. до 1965. године, Београд 1968, стр. 73—74.

(20) У резолуцији пленума ЦК КПА (18—20. децембра 1946) потписивање овог уговора означено је као улазак „у једну нову историјску фазу . . . Економска конвенција значи велику помоћ коју пружају народи Југославије албанском народу да би учврстили своју власт, да би обезбедили своју будућност, да би били напредна снага на Балкану“. — АРП, Комисија за међународне везе, Албанија, 8-1/61.

(21) Б. Петрановић, Политичка и економска основа народне власти, стр. 220—221.

узетог спољнополитичког курса и посебне мотивисаности руководства КПЈ за развијање односа са Совјетским Савезом. Наиме, КПЈ се током рата и револуције, за разлику од већине других комунистичких партија, испољила као аутентичан субјект друштвеног кретања у својој земљи, са стварним ослоном у широким народним слојевима. Народни фронт у југословенским условима, на пример, није био коалиција по снази уједначених политичких субјеката, већ политички аниматор активности маса под сигурним вођством КПЈ. Отуда КПЈ за учвршћење њене позиције на сопственом тлу није било нужно идентификовање с руководећим центром, па то није ни могло да буде искључив разлог за сарадњу и повезивање са Совјетским Савезом.

У стварању своје политичке акције, југословенски комунисти су настојали да потврђују сопствени револуционарни идентитет и да делују сагласно својим искуствима, проценама и уверењима. КПЈ је тиме била мотивисана током читавог рата и револуције, па и у својој послератној умерености на тесно повезивање са Совјетским Савезом, и онда када се идентификовала с његовом политиком. Стога је и преузимање совјетског искуства и копирање совјетских решења, када се није имала алтернатива специфичног пута социјалистичког преображаја, чињено, пре свега, из *сопственог* схватања револуционарних интереса. То значи самостално, без утицаја фактора притиска ван саме КПЈ.

У потврду овоме говори сама пракса односа са Совјетским Савезом пре избијања сукоба 1948. године у којој је баш полагање од југословенских становишта и сопствених процеса социјалистичких интереса узроковало не ретко конфликтне ситуације. У ствари, могло би се рећи, да је и поред генералног курса на свестрано јачање ових односа, сукоб латентно постојао и пре његовог отвореног манифестовања. С обзиром на затвореност политичких структура у то време о конфликтним ситуацијама се није говорило јавно. Позната преписка између ЦК СКП (б) и ЦК КПЈ из 1948. године представљала је отуда први извор сазнања о томе. Она је и остала један од главних извора, ако се има у виду несрећност и неприступачност архивских фондова. Осим тога, и начин рада руководства, као и техника међудржавног и међупартијског комуницирања са социјалистичким земљама су били такви да писаних трагова нема много. Стога, поред поменутих преписки и понеког документа до којих је данас могуће доћи, вредан извор представљају књиге Владимира Дедијера, — *Јосип Броз Тито — Прилози за биографију* и *Изгубљена битка Ј. В. Стаљина* (22), као и књиге мемоара Светозара Вукомановића-Темпа (23). Подаци до којих се може доћи у овим ипак доста оскудним изворима омогућују извесно најопштије карактерисање неспоразума до којих је долазило у совјетско-југословенским односима.

У покушају тог карактерисања треба, пре свега, указати да су се у преговорима у вези са регулисањем различитих сфера међусобних односа, југословенски представници налазили често у ситуацији да пружају отпор решењима која су имплицирала неравноправне односе, одно-

(22) Београд 1953. и Сарајево 1969. године.

(23) Револуција која тече, Београд 1971.

сно фаворизовање искључивих интереса и права једне стране (совјетске), што је углавном и представљало разлог неспоразума. Тако су постављање проблема понашања појединих припадника совјетских јединица у Југославији 1944—1945. године, затим питање Трста, односи са совјетским експертима, економски и културни односи представљали подручје више инцидентата, који су били од мале важности у тренутку настанка, али који фигурирају на значајном месту у досијеу сукоба 1948. године. Ови проблеми нису били специфични само за совјетско-југословенске односе, они су се постављали и у односима Совјетског Савеза и са осталим земљама народне демократије.

Прва конфликтна ситуација настала је већ крајем рата поводом указивања на преступничко понашање појединих припадника совјетских јединица које су учествовале у завршним операцијама за ослобођење Југославије. Ови преступи су штетили огромном угледу Црвене армије у југословенским масама, а коришћени су и од стране реакције за стварање антисовјетског и антикомунистичког расположења, па су отуда постајали и озбиљан политички проблем. Ово је предочено шефу совјетске војне мисије генералу Корњејеву на посебном састанку чланова Политбироа ЦК КПЈ одржаном с њим. Међутим, иако су примедбе изнете у пријатељској форми, Корњејев их је протестујући одлучно одбадио. О овоме је била обавештена и Москва и отуда је такође изражено незадовољство због стављених примедба. Инцидент је ипак превладан приликом боравка Тита и Биласа у Москви, поводом потписивања уговора о пријатељству априла 1945. године, али ће он касније 1948. године чинити једну од првих Стаљинових оптужби против руководства КПЈ (24).

Поводом Титовог говора у Љубљани 27. маја 1945. године дошло је до новог инцидента. Овај говор одржан је у време веома заоштрених односа са западним савезницима поводом прве кризе око Трста. Југословенске захтеве за присаједињење Југославији територија настањених југословенским становништвом, поред осталих и Трста, штампа на западу коментарисала је као да Тито „у ствари, тражи Трст за Совјетски Савез”. С тим у вези, Тито је у поменутом говору истакао да Југославија тражи само поштовање права на самоопредељење народа, прокламовано у Атлантској повељи и праведан завршетак рата. Он је одбио да је она зависна ма од кога и нагласио да с Југославијом „нема мешетарења, нема трговине” (25). Ово је изазвало реаговање Москве, која је сматрала да Титова изјава није уперена „само против империјалистичких држава, него и против СССР” и да се Титов однос према СССР у овом случају „ничим није разликовао од његовог односа према империјалистичким државама” (26). Југословенска објашњења поводом оваквог совјетског реаговања, совјетска влада је оценила као незадовољавајућа и преко свог амбасадора у Београду Садчикова 5. јуна 1945. године поручила: „Кажите другу Титу да ћемо ми, ако он још једном учини овакав испад против

(24) В. Дедијер, Прилози за биографију, стр. 441—443.

(25) Тито, Говори и чланци, издање „Напријед” (латиница) Загреб, књ. I, стр. 278—279.

(26) Писма ЦК КПЈ и писма ЦК СКБ(6), Београд, 1948, стр. 41.

Совјетског Савеза, бити принуђени да му одговоримо критиком у штампи и да га дезавуишемо” (27).

Противречности су се посебно изразиле на подручју економских односа између две земље. У веома развијеној трговинској размени, Совјети су настојали да обезбеде њима најповољнију структуру размене. У том циљу они су нарочито инсистирали на југословенским испорукама руда и метала, које су се иначе без тешкоћа могле пласирати на међународном тржишту. Ипак, ово није представљало предмет сукобљавања. Озбиљни проблеми ће се јавити код питања стварања мешовитих друштава. Разговори о томе отпочели су 1946. године приликом Титове посете Москви, Југословени су у начелу прихватили стварање мешовитих друштава, полазећи од тога да ће она помоћи у индустријализацији земље. Али убрзо се показало — како то истиче Дедијер у својим разматрањима (28) — да је основна совјетска намера била извлачење екстрапрофита, путем непосредне и брзе експлоатације уз мала инвестициона улагања, а не помоћ у развијању производње. Уз то су се у предлозима решења статуса мешовитих друштава наметали такви елементи који су фактички значили режим капитулације, њихов монополистички карактер и сл. (29). Разумљиво је да је ово изазивало противљења са југословенске стране, па су од више планираних у 1947. години створена само два друштва.

Поред тога, до неспоразума је долазило и у другим областима међусобних односа, особито у оним случајевима кад су се директно совјетско сутерисање понашања у одређеним ситуацијама, односно решавања појединих питања или повлашћени положај совјетских представника и експерата настојали наметнути као уобичајена пракса односа (30).

Све ово гори у прилог тврђњи да је руководство КПЈ и нове Југославије у политици развијања тесне сарадње са Совјетским Савезом и својој концепцији јединства, полазило од основе, која је претпостављала пуну равноправност и стварну идентичност интереса. Југословенска доследност оваквом прилажењу питањима међусобних односа имала је за последицу сукоб 1948. године.

Др Чедомир Штрбац

(27) Ibid.

(28) Прилози за биографију, стр. 454—463; Изгубљена битка, стр. 95—121.

(29) На исто закључивање упућују и подаци у већ цитираној Промеморији о проговорима око оснивања совјетско-југословенских друштава од 27. марта 1947. године. — АРП, Комисија за међународне везе, СССР I-II/163.

(30) О томе постоји низ примера. Совјетски представници су полазили од совјетског искуства социјализма као јединог могућег и веома круто су инсистирали на њему. Они су настојали да остваре потпуни увид у све сфере друштвеног живота у Југославији и у том циљу настојали су да организују разгранату обавештајну мрежу. Културне везе и средства информација требало је да буду потпуно подређени обезбеђењу совјетског утицаја. У односу према истакнутим југословенским руководиоцима запажало се у неким случајевима одсуство елементарног уважавања става и мишљења итд. — Вид. В. Дедијер, Прилози за биографију, стр. 443—467; Изгубљена битка, стр. 122—135; С. В. Темпо, Револуција која тече, књ. II, стр. 15—20, 31—34, 40—44.

РЕЗЮМЕ

Югославская внешняя политика в 1945—1948

Основной характеристикой политики КПЮ и нсвой Югославии на международном плане в первые послевоенные годы (период 1945—1948 по своим определенным особенностям представляет особое хронологическо-тематическое целое), являлось, наряду с борьбой за территориальный интегритет страны, стремление к развитию самого тесного внешне-политического, экономического, культурного и других видов сотрудничества с Советским Союзом, а также к сближению и развитию точно таких же видов сотрудничества с восточно-европейскими странами, ставшими на путь общественных преобразований. Подобную направленность обусловливали как традиционные отношения в международном коммунистическом движении, так и ход развития отношений в международном обществе, а в частности отрицательная позиция, занятая западными государствами по отношению к новой Югославии.

Отношения с СССР и восточно-европейскими странами основывались на началах, принятых в межгосударственном дружеском сотрудничестве, исходя из принципа, что их укрепление является выражением политики интернационалистической пролетарской солидарности. При этом автор особо подчеркивает, что югославские коммунисты в становлении своей политической активности стремились к выявлению собственной революционной идентичности и к действиям в соответствии со своим опытом, оценками и убеждениями. КПЮ неуклонно проводила эту линию в ходе всей войны и революции, а также и в своем послевоенном стремлении к высокому уровню сотрудничества с Советским Союзом и в случаях, когда она отождествлялась с его политикой. Отсюда и в перенимании советского опыта (в то время единого вида исторической конкретизации марксистского учения об организации общества) и в копировании советских решений, при отсутствии альтернативы специфического пути социалистических преобразований, Югославия исходила из *собственного* понимания революционных интересов. Это аргументировано ссылкой на практику отношений с Советским Союзом, в которых обстоятельство что Югославия исходила из югославской точки зрения и из собственных оценок социалистических интересов вызывало конфликтные ситуации и до серьезного ухудшения в 1948 году. Из сказанного вытекает, что югославский подход к взаимоотношениям предполагал полную равноправность и фактическую идентичность интересов в качестве их основ, а последовательность в таком подходе к вопросам взаимоотношений имела своим последствием конфликт в 1948 году.

SUMMARY

Yugoslav foreign policy 1945—1948.

The basic characteristic of the policy of the LCY and new Yugoslavia in the international sphere in the first post-war years (in the period of 1945—1948, which by certain features forms a particular chronological and thematic entirety) represented, besides the struggle for the territorial integrity of the country, the orientation towards the development of tighter political, economic, cultural and other forms of cooperation with the Soviet Union, as well as development of the same types of cooperation with other Eastern-European countries being in the process of the social transformation. Such orientation was conditioned by traditional relations in the internatio-

nal communist movement, as well as by the development of relations in the international community, particularly by the negative attitude of the western countries towards new Yugoslavia.

The relations with the USSR and Eastern-European countries were based on the customary ground of interstate cooperation but also motivated by the attitude that their strengthening represented an expression of the policy of the international proletariat solidarity. The author particularly stresses that Yugoslav communists have attempted in the creation of their political action to affirm their own revolutionary identity and to act in accordance with their experiences, estimations and believes. The LCY was motivated by such idea during the entire war and revolution, and even in its post-war orientation towards the tighter connection with the Soviet Union when it identified itself with the Soviet policy. Hence the acceptance of the Soviet experience (the only form of the historical concretization of the Marxist doctrine on the organization of society at that time) and the leaning on the Soviet solutions when there was no alternative of the specific way of the socialist transformation, were done due to the own understanding of the revolutionary interests of the LCY. This is argued by pointing out to the practice of the relations with the Soviet Union where the orientation to the Yugoslav attitudes and own estimations of the socialist interests had caused the conflict situations even before the conflict in 1948. This manifests the fact that the Yugoslav access to these interrelations was based on the presumption of two full equality and real identity of interests as their basis, so that the consequent application of such attitude in the questions of interrelations resultet in the conflict in the 1948.

RESUMÉ

La politique étrangere de la Yougoslavie de 1945 à 1948

La caractéristique principale de la politique du Parti communiste yougoslave et de la nouvelle Yougoslavie sur le plan international dans les premières années d'après-guerre (dans la période de 1945 à 1948, qui d'après les qualités distinctives déterminées constitue un ensemble chronologique et de thème particulier) représentait outre la lutte pour le maintien de l'intégrité du pays, l'orientation vers le développement de la politique étrangère, économique et culturelle aussi étroite que possible et des autres formes de collaboration avec l'Union Soviétique, ainsi que le rapprochement et le développement d'une collaboration analogue avec les pays de l'Europe Orientale qui se trouvaient sur la voie de transformations sociales. Une telle orientation était conditionnée tant par les rapports traditionnels dans le mouvement communiste international que par le développement des rapports dans la communauté internationale, en particulier par l'attitude négative des pays de l'Europe Occidentale à l'égard de la nouvelle Yougoslavie.

Les rapports avec l'U.R.S.S. et les pays de l'Europe Orientale se basaient sur les fondements habituels de la collaboration amicale entre les Etats, et ils étaient motivés par la conception que leur affermissement représente l'expression de la politique de solidarité prolétarienne internationale. Cependant, l'auteur souligne en particulier que les communistes yougoslaves s'efforcent de la création de leur action politique de confirmer leur propre identité révolutionnaire et d'agir conformément à l'expérience qu'ils ont acquise, à leurs estimations et convictions. Par ce qui précède le Parti communiste yougoslave a été motivé au cours de toute la guerre et de la révolution, ainsi que dans son orientation d'après guerre vers une liaison aussi étroite que possible avec l'Union Soviétique, même alors lorsqu'elle

s'identifiait avec sa politique. D'où l'acceptation de l'expérience soviétique (qui à cette époque était le seul aspect de la concrétisation théorique de la doctrine marxiste relative à l'organisation de la société) et la copie des solutions soviétiques, quand il n'y avait pas d'alternative de la voie spécifique de la transformation socialiste, étaient effectuées de la conception *particulière* des intérêts révolutionnaires. Cette thèse peut être argumentée en signalant la pratique des rapports avec l'Union Soviétique dans laquelle le départ des points de vue yougoslaves et des estimations particulières des intérêts socialistes causait des situations antagonistes même avant la conflit qui s'est déclenché en 1948. D'où il résulte que l'adhésion yougoslave aux rapports mutuels supposait l'entière égalité de droits et l'identité réelle des intérêts en tant que leur base, tandis que l'esprit de suite en abordant d'une telle manière les questions des rapports mutuels avait pour conséquence le conflit de 1948.

НАКНАДА ШТЕТЕ ЗА ГУБИТАК ИЗДРЖАВАЊА УСЛЕД СМРТИ ДАВАОЦА ИЗДРЖАВАЊА

§ 1. УПОРЕДНО ПРАВО. УЖА И ШИРА КОНЦЕПЦИЈА

1. У упоредном праву једнодушно је прихваћено становиште да се накнада за губитак издржавања услед смрти даваоца издржавања досуђује у облику ренте ⁽¹⁾. Али у погледу ближих услова за признање права на накнаду мишљења су подељена и у том погледу заступљене су две концепције, ужа и шира.

2. По ужој концепцији, право на накнаду штете имају само лица која су према погинулом имала законско право издржавања. То је становиште немачког Грабанског законика: „Ако је умрћени био према

(1) § 844, ст. 2. немачког Грабанског законика, чл. 192, ст. 2. кинеског Грабанског законика од 1929. године, чл. 930. грчког Грабанског законика од 1941. године, чл. 2095. етиопског Грабанског законика од 1960, чл. 468. Грабанског законика РСФСР од 1964, чл. 446, § 2. пољског Грабанског законика од 1964. године, чл. 156 Скице за Законик о облигацијама и уговорима од проф. М. Константиновића.

По француском праву суд није везан никаквом законском одредбом о томе кад накнада треба да има облик капитала, а кад облик ренте, а није везан ни захтевом странака, тако да може досудити ренту иако оне траже капитал, и обрнуто, чак и без икаквог образложења (изузетак је накнада у случају трајне неспособности за рад, проузроковане несрећом на послу, која по самом закону има облик ренте). У том смислу: Lucienne RIPERT, *La réparation du préjudice dans la responsabilité délictuelle*, thèse, Paris, 1933, No 166., René SAVATIER, *Traité de la responsabilité civile en droit français civil, administratif, professionnel, procedural, deuxième édition*, Paris, 1951, t. II, No 616; PLANIOL-RIPERT, *Traité pratique de droit civil français*, t. VI, Obligations, par Paul ESMEIN, 2e édition, Paris, 1952, No 684—3; Cour de cassation (ch. criminelle), 25 fevr. 1928, *Gaz. du Palais* 1928. 1.515.

У пракси, изгубљено издржавање један је од најчешћих случајева за које се накнада досуђује у облику ренте: „С обзиром на сукcesивни карактер обавезе које обухвата, суд је могао одлучити да ће рента најприкладнији облик накнаде штете проузроковане губитком издржавања које су деца могла периодично да траже од свог оца за време док су била неспособна да сама обезбеде своју egzистенцију“ (из образложења *cass. crim.*, 20 mars 1052. J. C. P. 1952, II, 6914, *Observations M. PrEJAVILLE*). Али како француски виши судови (Апелациони и Касацциони) не допуштају ревизију ренте због опадања куповне моћи новца односно пораста животних трошкова и зарада, услед чега рента временом постаје недовољна за живот, нижи судови често досуђују накнаду у облику јединствене суме и за оне штете које се по правилу накнађују у облику ренте (F. G. MARX: *La responsabilité en matière de dommage corporel Revue internationale de droit comparé*, 1966, p. 908.). Та појава забележена је и у пракси административних судова (George MORANGE, *L'évaluation du préjudice par les juridictions administratives*, D. 1951. chr. 61.).

неком у таквом односу да је на основу закона био или је могао постати обавезан да га издржава, штетник дугује том лицу новчану ренту за губитак издржавања у мери у којој би усмрћени кроз вероватно трајање свога живота био обавезан на издржавање” (§ 844, ст. 2). Исти став имају и неки други законици, који су рађени под већим или мањим утицајем немачког Грађанског законика. Према кинеском Грађанском законнику од 1929. године „Ако је погинули имао законску обавезу издржавања према неком лицу, проузроковач штете одговоран је да том лицу накнади проузроковану штету” (чл. 192, ст. 2). Исто решење усвојено је у Грчком грађанском законнику од 1941. (чл. 928, ст. 2).

Неки законици иду још даље па право на накнаду штете не признају ни свима онима који су по закону могли тражити издржавање. Етиопски грађански законик од 1960. године право на накнаду штете изричито признаје преживелом брачном другом жртве и њеним прецима и потомцима (чл. 2095, ст. 1) али не спомиње браћу и сестре који (према чл. 808) такође имају законско право на издржавање. Они немају право на накнаду штете чак и ако би доказали да их је убијени и стварно издржавао. То важи и за лица која издржавање нису добијала на основу законског права: „Остала лица не могу у своје име захтевати никакву накнаду чак и ако би доказали да их је погинули издржавао или материјално помагао” (чл. 2096). Србијански грађански законик признао је право на накнаду штете само жени и деци ⁽²⁾, иако је круг лица која по закону имају право на издржавање знатно шири ⁽³⁾. Тако је било и по новелираном Аустријском грађанском законнику ⁽⁴⁾. Новелирани Аустријски грађански законик у § 1327. признао је право на накнаду штете свима који су од убијеног могли на основу закона тражити издржавање: „Ако услед телесне повреде наступи смрт, онда се морају накнадити не само сви трошкови него се у животу заосталим особама, о чијем се издржавању убијени имао старати по закону, има накнадити оно што су тиме изгубили”.

3. По другој, широј концепцији, право на накнаду штете имају и она лица која је погинули давалац само фактички издржавао односно материјално помагао, иако на то није био по закону обавезан. Швајцарски Законик о облигацијама једноставно каже: „Кад су због смрти неког лица друга лица изгубила онога ко их је издржавао, потребно је да им се накнади и штета коју због тога трпе” (чл. 45, ст. 3). То решење предложено је и у Скици за законик о облигацијама и уговорима: „Лица која је погинули издржавао или помагао као и она која су по закону имала право захтевати издржавање од погинулог имају право на накнаду

(2) „Ако би од такве ране и смрт следовала, па би сироте остале, жена и деца, онда се особита наплата чини и за то” (§ 821).

(3) По § 119.: „Све трошкове поради издржавања и васпитања деце дужан је поглавито отац сносити, а после њега мати, за њим дед и баба од очине стране, а за овим стричеви, а после дед и баба од материне стране и ујаци; осим ако нису у задрузи, у ком случају, ако уживају имање у заједници дужан је старешина кућни о снабдевању свију старати се, и после оца сву бригу поглавито сносити”.

(4) § 1327. предвиђа да право на накнаду имају само „заостала жена и деца”. Круг лица по закону обавезних на издржавање знатно је шири и одређен је у § 143.

штете коју трпе губитком издржавања или помагања" (чл. 156, ст. 1) (5). Тако је и по пољском Грађанском законнику од 1964. године (чл. 446, § 2). По чл. 460, ст. 2. Грађанског законика РСФСР од 1964. године „у случају смрти оштећеног право на накнаду штете имају лица неспособна за рад која је умрли издржавао или која су на дан његове смрти имала право да траже његово издржавање". Тако и по § 448. Грађанског законика Републике Чехословачке од 1964. године: „код проузроковања смрти, новчаном рентом накнађују се трошкови живота преживелим лицима која је умрли издржавао или био дужан да издржава”.

4. Став прихваћен у правима европских социјалистичких земаља треба подржати. Теоријски, за настанак права на накнаду штете није неопходна повреда субјективног права, већ је довољна и повреда једног легитимног интереса (6), подразумевајући под тим интерес који је у складу с правом и моралом. Прималац такозваног добровољног издржавања несумњиво је повређен у једном свом озбиљном имовинском интересу, пошто губи издржавање које је дотле имао и које би му погинули и даље пружао да је остао у животу (отпада, дакле, случај где издржавање није било редовно и стално, те нема основа за претпоставку да би се наставило и у будућности). С друге стране, издржавање је редовно последица једне моралне дужности, а ништа не говори унапред и на један општи начин да се издржавање које није последица законске обавезе противи праву и моралу. И у основи законске обавезе издржавања лежи морална дужност издржавања, али као морална дужност издржавање је шире, како у погледу круга лица којима закон намеће обавезу издржавања, тако и у погледу строгиности услова под којима намеће ту обавезу. Законска обавеза издржавања је израз једне врло строге, врло императивне моралне дужности, ван које још увек постоји врло широко поље тзв. добровољног издржавања, које је, такође, редовно израз једне моралне дужности, породичне солидарности или легитимних афекција.

Не треба страховати од тога да ће тужилац (прималац добровољног издржавања) често остварити право на накнаду штете и у случају кад би издржавање иначе престало и да је давалац остао жив. У реалности ће се пре догодити обрнуто: да оштећеник, на коме лежи терет доказивања, не оствари право на накнаду штете зато што није успео да докаже да је штета извесна иако она то у ствари јесте, иако би се, да је давалац у животу, издржавање продужило и у будућности.

§ 2. ОДШТЕТНИ ИЛИ АЛИМЕНТАЦИОНИ КАРАКТЕР РЕНТЕ

5. У домаћој литератури је, зачудо, доста распрострањена тврдња да обавеза издржавања може настати и из деликта, што практично значи да лице које је одговорно за смрт законског даваоца издржавања постаје на основу своје грађанске одговорности дужник обавезе издржа

(5) Михаило КОНСТАНТИНОВИЋ, Облигације и уговори, Скица за законик о облигацијама и уговорима, Правни факултет у Београду, Београд, 1969.

(6) Проф. М. КОНСТАНТИНОВИЋ у чл. 124. Скице предвиђа да се под штетом подразумева "и повреда сваког законитог интереса".

вања. То, другим речима, значи да рента на коју оштећеник има право има алиментациони карактер.

То становиште прихваћено је и у извесном броју пресуда. Врховни суд Хрватске каже у једној својој одлуци: „Неоправдан је закључак првостепеног суда, да захтев тужиља није захтев за издржавање, јер да се ради о дужности накнаде штете, коју су оне претрпеле губитком оца којег је убио — туженик. Тачно је да је захтев тужбе основан на дужности накнаде штете, али се та штета састоји баш у губитку издржавања, које је тужиљама на основу законске дужности пружао њихов покојни отац, јер су смрћу оца то издржавање изгубиле. Према томе, захтев тужиља представља захтев за издржавање, само што дужност туженог произилази из обавезе накнаде штете (*ex delicto*), те се при решавању захтева тужиља имају поред правних правила о накнади штете такође сходно примењивати и законски прописи којима је регулисана дужност родитеља да издржавају своју децу”. И у даљем тексту пресуда говори о издржавању: „Тужиље су од туженог затражиле да им издржавање плаћа у новцу, а тужени је на такав начин давања издржавања пристао. Из природе саме ствари произилази да се издржавање има давати свакодневно и док постоје околности које то оправдавају. На тај ће се начин најбоље задовољити потребе издржавања, а тиме ће обезбедити најпотпуније испунити своју обавезу. Такав начин издржавања произилази из 38. и 39. Основног закона о односима родитеља и деце” (7).

Овакве пресуде могу се наћи и у пракси других судова. Окружни суд у Сремској Митровици у изреци једне пресуде обавезује тужено предузеће „да тужиоцима на име издржавања плаћа месечно сваком по 40 нових динара”. А у образложењу каже: „Тужитељи су уложили жалбу на део пресуде којим су одбијени са захтевом за накнаду изгубљеног издржавања”. И даље: „У конкретном случају штета се огледа у изгубљеном издржавању тужитеља од стране покојног С. па је суд имајући све то у виду усвојио захтев за издржавање у целости и туженика обвезао да тужитељима на име издржавања плаћа месечно за сваког по 40 нових динара” (8).

6. То схватање треба категорички одбацити. Обавеза издржавања може настати на основу правног посла (уговора, тестаментa), што по самој хипотези није наш случај, или на основу законске наредбе а таква законска наредба нигде не постоји. Пошто нико не спори да је реч о обавези из деликта и пошто за ту обавезу не постоји никакав *lex specialis*, на њу се имају применити општа правила грађанске одговорности, из којих опет несумњиво произилази одштетни карактер ренте.

До забуне је, по нашем мишљењу, дошло из два разлога. Први разлог је тај што рента има алиментациону намену, што поверилац њу употребљава ради задовољења својих потреба (за своје издржавање). Међутим, једно је алиментационо одређење ренте, која (рента) има одштетни

(7) Решење Врховног суда Хрватске Гж 44/53 од 3. фебруара 1953. године, Збирка одлука врховних судова, сабрали и средили др Никола МИКУЛАНДА и Михаило ГАЛИЋ, Београд, 1954, одлука бр. 161.

(8) Пресуда Окружног суда у Сремској Митровици П 880/65. од 18. јануара 1966. — Из архиве Окружног суда у Сремској Митровици.

основ и одштетну природу, а друго је рента која има алиментациони основ и алиментациони карактер. Из одштетног карактера ренте произилази да се њен износ равна према величини штете, дакле, према обиму издржавања које би погинули давалац да је остао у животу, и даље плаћао (и чији би износ зависио од његових имовинских могућности). Ако би рента имала алиментациону природу, ако би на проузроковачу штете лежала обавеза издржавања, та би обавеза, по општим правилима, зависила од његових имовинских могућности. Како су ова два лица — погинули законски давалац и лице одговорно за његову смрт — редовно различитих имовинских могућности, то значи да би износ ренте која има алиментациону природу редовно био већи или мањи од издржавања на које би прималац — оштећеник имао право да је и његов погинули законски давалац жив. Могло би се, чак, догодити да се због имовинских могућности штетника рента уопште не досуди иако би погинули, с обзиром на своје могућности, био обавезан на издржавање, и обрнуто. А онда, у случају да штетник није у стању да даје издржавање, као и у случају његове смрти, обавеза издржавања имала би, у смислу опшних правила, прећи на његове сроднике (према редоследу установљеним законом)... На такве последице не усубује се да мисли ниједан заступник алиментационе природе ренте.

Други разлог који је довео до забуне јесте тај што облик накнаде (рента) одражава особине штете (изгубљено издржавање). Сукцесивни карактер обавезе, доспевање појединих obroка, модалитети плаћања, време трајања, услови за престанак, — све те особине изгубљеног издржавања сада постају особине ренте коју дугује одговорно лице. Тај паралелизам у поменутиим особинама, комбинован са алиментационом наменом ренте а уз превиђање суштинских разлика које постоје између права на издржавање и права на накнаду штете, ствара илузију да је сама обавеза издржавања прешла од погинулог даваоца на лице одговорно за његову смрт.

§ 4. УСЛОВИ ЗА НАСТАНАК ПРАВА НА НАКНАДУ ШТЕТЕ

7. С обзиром на то да ли је погинули могао бити по закону обавезан да даје издржавање или не, да ли су у време његове смрти постојали потребни услови (чињеничне претпоставке) за активирање законског права на издржавање и с обзиром на то да ли је издржавање и фактички давано или не, могуће је разликовати неколико хипотеза.

Хипотеза у којој су били испуњени услови за настаanak законског права на издржавање

8. То је она хипотеза у којој су у време смрти, како на страни тужиоца издржавања тако и на страни обавезног лица, постојали сви услови за настаanak (активирање) законског права на издржавање, независно од тога да ли је издржавање стварно давано и независно од тога да ли је погинули био и судском пресудом обавезан на издржавање.

За признавање права на накнаду штете потребно је да сви ти услови постоје и у време одлучивања о тужбеном захтеву (уз допунски услов, да би погинули, с обзиром на своје године и просечан људски век још био у животу). Могуће је, дакле, доказивати да је неки од ових услова накнадно отпао (да рецимо тражилац издржавања није више необезбеђен), и са тим образложењем ускратити досуђење накнаде, са изузетком услова у погледу могућности погинулог да даје издржавање: постоји изгледа необорива претпоставка да би погинули, који је у време смрти био у могућности да даје издржавање, био у могућности да даје издржавање и у време одлучивања о тужбеном захтеву да је то време доживео.

9. Што се тиче самих услова за признање законског права на издржавање, у нашој судској пракси је са брачним другом који је незапослен без своје кривице изједначен брачни друг (жена) који је заузет чувањем деце. Доследно томе, ово проширење учињено је и у погледу услова за признање права на накнаду штете: „Пошто је остало мало дете и остала потреба за одржавањем домаћинства, оправдано је претпоставити да је тужиља принуђена у интересу детета да одржи домаћинство и да се стара о детету. У таквој, пак, ситуацији очигледно је да је она ограничена тим обавезама у слободи привређивања и да трпи штету због губитка дела прихода који је она лично имала у виду издржавања до погибије супруга. Питање је само докле и у којем обиму траје такав губитак за њу, тј. докле и у коликој је мери тужиља одржавањем домаћинства и негом и васпитањем детета у таквом положају да би, по нормалном току ствари, била оправдано спречена у сопственом привређивању”. Оквире за решење проблема Врховни суд Југославије види у условима под којима жена има право на породичну пензију, а поред тога захтева да жена врши родитељске дужности према детету: „У конкретном случају то би значило да би тужиља као удова млађа од 45 година, иако способна за рад, пошто врши родитељску дужност према детету, другом тужиоцу које је у часу погибије били навршило само једну годину живота, имала право и на накнаду стварног губитка услед изостанка доприноса погинулог за њене личне потребе” (9).

Овај став је уместан, али би по нашем мишљењу, од њега требало ићи даље па право на издржавање као и право на накнаду штете за губитак издржавања признати и жени (супругу уопште) која више није заузета чувањем деце, али је то раније била и у домаћинству провела низ година, посебно ако је сама у годинама или без квалификација (можда баш зато што су јој вођење домаћинства и чување деце годинама били занимање). Сасвим је у складу са нашим прописима тако организована брачна заједница, уосталом веома распрострањена у пракси, у којој је један брачни друг, муж, запослен (и у радном односу не само да остварује средства за издржавање своје и своје породице него

(9) Решење Савезног врховног суда Рев 2546/60. од 30. јануара 1961. године, Збирка судских одлука, књига VI свеска 1, оад. бр. 10. У истом смислу и пресуда Врховног суда Југославије Гз 83/68. од 27. марта 1969. године, Збирка судских одлука, књига XIV, свеска 3, оад. бр. 258.

стиче и услове за пензију која ће му доживотно осигурати егзистенцију), а други брачни друг, жена, чува децу и води домаћинство. Од такве жене се после извесног времена не може захтевати (крај мужа који је у могућности да је и даље издржава!), да своју егзистенцију обезбеђује ступањем у радни однос, јер бито практично било равно преквалификацији која се по тежини не захтева од осталих радних људи. Такође се, као услов за признање права на издржавање односно права на накнаду штете за губитак издржавања оваквој жени, не може захтевати да је она достигла године старости потребне за пензију, јер би то најчешће значило терати је да се запосли (после стварне преквалификације која није далеко од праве моралне немогућности) без икаквих изгледа да оствари стаж потребан за стицање пензије. Такво поступање представљало би дискриминацију жене и значило би ниже друштвено и морално валоризовати чување деце и вођење домаћинства од најниже плаћеног посла којим се у радном односу остварује лични доходак (и стичу услови за личну пензију).

Хипотеза у којој нису били испуњени услови за настанак права на издржавање нити је издржавање фактички давано

10. — То је она хипотеза у којој је погинули био само потенцијални давалац, али издржавање није давао нити су постојале потребне чиненичне претпоставке за активирање његове обавезе издржавања. Ако услови за настанак права на издржавање не постоје ни у време смрти потенцијалног даваоца ни у време одлучивања о тужбеном захтеву, штете нема нити је извесно да ће је бити у будућности, а по општим правилима, накнада се на може досудити за непостојећу штету као ни за будућу неизвесну штету. Али, како поступити ако услови за настанак права на издржавање нису постојали у време смрти, али постоје у време пресуде? По швајцарској судској пракси, барем у случају смрти детета као будућег даваоца издржавања (хипотеза која је у пракси најчешћа и чији је социјални значај због тога највећи), одговор је потврдан⁽¹⁰⁾. По Грабанском законикү РСФСР (чл. 460. ст. 2) право на накнаду имају лица која су „на дан смрти имала право да траже издржавање од погинулог“. из чега се закључује да у то време морају постојати сви потребни услови, како на страни повериоца тако и на страни обавезног лица. На том становишту стоји и наша судска пракса. У једној пресуди Врховног суда Хрватске каже се:

„Означен износ тужилац не може с успехом тражити ни као накнаду за изгубљено издржавање, које би му имала давати пок. кћер. Истина је да су према пропису чл. 32. Основног закона о односима родитеља и деце и деца дужна издржавати своје родитеље у границама одређеним у чл. 36. истог закона, па би се, да тужиочева кћер није убијена можда могле у будућности остварити претпоставке под којима

(10) Virgil ROSSEL, Code civil suisse et Code fédéral ds obligations, Neuvième edition annotée, revue et mise a jour par André ROSSEL, Lausanne, 1962, фуснота уз чл. 45. Закона о облигацијама.

би она постала по закону дужна да издржава родитеље, дакле и тужиоца. Али *напред споменуто правно правило признаје право на накнаду такве штете једино у случају ако је законом прописана обавеза издржавања већ постојала у часу смрти убијенога*. У предметном спору, међутим, ни сам тужилац не тврди да је у часу смрти кћери био неспособан за рад и да није имао довољно средстава за живот, па стога с обзиром на пропис чл. 36. Основног закона о односима родитеља и деце није тада ни имао право да тражи од своје кћери издржавање. Будући да осим тога тужилац није ни тврдио да је пок. кћер била у таквом имовинском положају да би у часу смрти била у могућности да га издржава, то ни из тога разлога није доказано да је тужиоцу кћеркином смрћу стварно нанесена штета ове врсте". (11)

На истом становишту стоји и Врховни суд Босне и Херцеговине (12).

11. — Чињенично стање у овој хипотези је такво да је могуће разликовати три ситуације. Једна је она у којој су у време смрти потенцијалног даваоца недостајали услови на страни примаоца (био је обезбеђен, за рад способан) а погинули је иначе био у могућности да издржавање даје. У погледу доказивања накнадне испуњености ових услова нема никаквих разлика у односу на претходну хипотезу у којој су већ у време смрти сви ти услови постојали, али у којој такође сви они морају постојати и у време одлучивања о тужбеном захтеву (Рецимо доказивање чињенице, немање средстава за живот у време пресуде исто је без обзира да ли је необезбеђеност накнадно наступила или је постојала већ у време смрти потенцијалног даваоца издржавања) (13). Друга је она ситуација у којој су претпоставке на страни примаоца постојале али потенцијални давалац није био у могућности да даје издржавање. Некада ће бити релативно лако доказати да би по редовном току ствари погинули, у време пресуде, био у могућности да даје издржавање (14), некада ће то бити немогуће, али то само показује да одлука о признању права на накнаду не може увек бити позитивна, а никако не може бити разлог да се на један општи начин унапред ускрати могућност досуђења накнаде. Закључивање на основу редовног тока ствари је саставни део организације накнаде штете, па се не види за-

(11) Пресуда Врховног суда НР Хрватске Гж 443/52, од 16. VII 1952, Збирка одлука Врховних судова донетих у кривичном и грађанском судском поступку, сабрали и средили др Никола МИКУЛАНДРА и Микајло ГАЈИЋ. 1954. бр. 162.

(12) „Неоснована је и жалба у односу на одбијени захтев за накнаду штете ради изгубљеног издржавања. За успјешно постављање оваквог захтјева, наиме, потребно је утврдити да је тужитељица смрћу свога мужа изгубила издржавање које јој је он по закону био дужан пружити. Међутим, за све вријеме након раскида брачне заједнице тужитељица није добивала издржавање од свога мужа, нити га је по закону (чл. 11. Основног закона о браку) могла добити, јер је сама била запослена, а муж није био у могућности допринијети било шта за њено издржавање” — Пресуда Врховног суда Босне и Херцеговине, Гж 394/69 од 3. априла 1970. године, Збирка судских одлука књ. XVI, свеска 1. бр. 46.

(13) Доказивање да погинули, који је био у могућности да даје издржавање на дан своје смрти не би то био у могућности на дан пресуде, не долази у обзир зато што то није могуће ни у претходној хипотези.

(14) Рецимо био је ожењен, жена му је запослена а он сам у време смрти био је при крају студија.

што би се од тог признатог начина одступања овде одступило. — Трећа је она ситуација у којој нису постојали услови ни на страни примаоца ни на страни потенцијалног даваоца, и њени елементи су садржани и приказани у двома претходним ситуацијама.

Особеност ове друге хипотезе у томе је што реализација штете почиње не са даном смрти потенцијалног даваоца већ у једном тренутку касније (мада сам процес реализације штете, и у овој и у претходној хипотези, траје и у време пресуде). Међутим, са гледишта општих правила о грађанској одговорности и основности тужбеног захтева за накнаду не прави се разлика у зависности од тога да ли је штета наступила истовремено са предузимањем штетног акта или касније, да ли је ова настала одједном или делом одмах а делом касније, односно (ако је у питању трајна штета) да ли је њена реализација започела одмах или у једном тренутку касније, — све док узрочна веза није поремећена. То што је реализација штете отпочела касније значи само да се накнада не може признати за период између смрти потенцијалног даваоца и почетка остварења штете али никако не значи да се накнада има ускратити.

Додајмо овом прегледу чињеница и то да што се тиче самог основа одговорности за смрт потенцијалног даваоца, између ове и претходне хипотезе нема никакве разлике.

12. — Све ово показује да право на накнаду штете постоји иако у време смрти потенцијалног даваоца нису били испуњени сви услови за настанак права на издржавање, уколико ти услови постоје у време одлучивања о тужбеном захтеву односно уколико би погинули у време пресуде био у могућности да даје издржавање иако то није био у могућности у време смрти.

То свакако уноси неизвесност у правне односе одговорног лица, пошто се питање његове грађанске одговорности може поставити накнадно. Али то за решење нашег питања није одлучујуће. Неизвесност је и стално присутна могућност да другоме проузрокујемо штету и тако се нађемо под теретом грађанске одговорности па с тим образложењем није, разуме се, из права могла бити изостављена установа накнаде штете. Ускраћивањем правне заштите, дакле жртвовањем повређеног права, за рачун извесности у правним односима одговорног лица, право би више изгубило него што би добило.

Трећа хипотеза: фактичко издржавање и помагање

13. — То је она хипотеза у којој је погинуо фактички давалац, на коме не лежи правна обавеза издржавања, и где се има узети да би се издржавање, да је давалац у животу, продужило и у будућности (тако да отпада случај у коме издржавање није било редовно и стално, те нема основа за претпоставку да би се наставило и у будућности).

Да ли прималац издржавања има право на накнаду штете у случају смрти фактичког даваоца? Начелно смо се за позитиван одговор већ определили ⁽¹⁵⁾, са образложењем да за настанак права на накнаду

(15) Супра, Но 4.

штете није неопходна повреда субјективног права већ је довољно и повреда једног законског интереса, подразумевајући под тим интерес који је у складу с правом и моралом. Остаје да изблиза погледамо све ситуације у којима се прималац фактичког издржавања може налазити као и могуће и највероватније побуде на страни даваоца, и да видимо у којој мери је интерес примаоца издржавања такав да заслужује друштвену заштиту. У ту сврху одвојено ћемо испитати три ситуације.

14. — Прва је она ситуација у којој прималац издржавања испуњава услове да захтева издржавање, али не постоји ниједан законски давалац који је у могућности да даје издржавање. Пошто је у питању необезбеђено лице, издржавање ће редовно бити последица једне моралне дужности даваоца. Легитимност оштећениковог интереса овде је очигледна и у том погледу његов положај истоветан је са положајем имаоца законског права на издржавање. А осим тога, необезбеђеност примаоца разлог је више (у склопу других чињеница) за претпоставку да би издржавање и у будућности, све док је прималац необезбеђен, имало ону исту стабилност коју је имало до смрти даваоца издржавања.

15. — Друга је она ситуација у којој прималац испуњава услове да истакне право на издржавање према законски обавезном лицу и постоји макар један законски давалац који је у могућности да даје издржавање, али ипак издржавање даје лице које на то није правно обавезно. То може бити и потенцијални законски давалац на кога још није дошао ред да даје издржавање: рецимо, дете које је без оца и има врло имућног деда који га издржава јер је мајка знатно слабијих имовинских прилика иако би могла да даје издржавање (и спремна је да даје, разуме се сразмерно својим, скромнијим имовинским могућностима). Али до овога ће чешће доћи услед тога што је законски обавезно лице занемарило своју обавезу издржавања, при чему је опет даље могуће да је давалац поступао као незвани вршилац туђих послова, с тим да касније у смислу чл. 40. Основног закона о односима родитеља и деце⁽¹⁶⁾ наплати учињене трошкове, или без намере да се касније регресира, у ком случају је у питању поклон учињен или примаоцу издржавања или законски обавезном лицу које је занемарило своју обавезу издржавања.

Како је и овде у питању необезбеђени прималац, издржавање ће такође, редовно бити последица једне моралне дужности даваоца а законитост оштећениковог повређеног интереса није ништа мања него у претходним случајевима. Право на накнаду штете било би, мислимо, ограничено на случај у коме је фактички давалац поступио без намере да од законски обавезног лица касније наплати учињене трошкове, и разуме се уз услов да би се фактичко издржавање вероватно продужило и у будућности (а за оцену тог питања од значаја су све околности случаја: односи у породици, да ли је фактичко издржавање последица занемаривања законске обавезе издржавања, колико је трајало итд.).

16. — Трећа је она ситуација у којој прималац не испуњава услове да захтева издржавање по закону а фактички давалац издржавања може

(16) „Онај који је учинио трошкове ради издржавања неког лица може тражити накнаду тих трошкова од лица које га је дужно издржавати, уколико су учињени трошкови били нужни“.

бити и потенцијални законски давалац, само издржавање не даје на основу закона јер нису испуњени услови, на страни примаоца. Врховни суд Југославије у оваквом случају не признаје право на накнаду штете због губитка издржавања:

„Иако је правни основ тражења ренте одштетни и потребно је да се остваре и испуне сви услови и елементи као и код накнаде штете, само питање висине и обима одштетне дужности не може се посматрати независно од правног односа који је постојао између оца и деце, односно мужа и жене, те законских права и обавеза које из тога односа извиру. Претпоставка за постојаност таквог једног захтева јесте с једне стране то да је постојала обавеза погинулог на издржавање, а с друге стране право других лица да то издржавање траже. Такве претпоставке (међусобних права и обавеза) морају бити или законски или уговорно статуирани. Само на том основу може одштетни захтев (рента) добити своју чврсту и реалну оправдану основу. Друкчији основ за доделу ренте — онај на коме стоје нижестепени судови — учинио би такав рентни захтев врло колебљивим и правно несигурним... Доследно свом погрешном правном становишту нису нижестепени судови у потпуности пенили има ли удова покојникова у смислу прописа Основног закона о браку право на издржавање, напосе обзиром на то да има личну инвалидску пензију, а такође и обзиром на неизвићену околност да ли је и у којој мери она способна за привређивање” (17).

То становиште заступљено је и у неким пресудама Врховног суда Србије (18) и у пракси Врховног суда Хрватске (19).

17. — По нашем мишљењу овде треба учинити три напомене.

Прво, са гледишта легитимности оштећениковог интереса и његовог права на накнаду штете, није свеједно који законски услов за настанак права на издржавање недостаје. Подсетимо да овде прималац издржавања (иако нема законско право на издржавање) може бити родитељ који је незапослен, необезбеђен и можда у годинама, иако способан за рад (родитељ који је способан за рад нема право на издржавање без обзира на објективне тешкоће око запослења). То може бити разведени брачни друг који је необезбеђен и неспособан за рад односно незапослен, а који нема право на издржавање јер је крив за развод брака. То може бити жена која живи у браку и која није више заузета чувањем деце али која води заједничко домаћинство и где нема никаквог основа за веровање да би јој то издржавање у једном тренутку касније било ускраћено.

Друго, не постоји нека чврста и одсечна граница између постојања и непостојања релативних услова за настанак законског права на из-

(17) Пресуда Рев. 2611/62 од 28. децембра 1962. године, Збирка судских одлука, књ. VII, свеска 3, одлука бр. 308.

(18) Пресуда Врховног суда Србије Гж 2609/56. од 8. јануара 1957. године, Збирка судских одлука, књ. II свеска 1, одлука бр. 52.

(19) Решење Гж 681/53, од 20. јула 1953, Збирка одлука врховних судова донетих у кривичном и грађанском судском поступку, 1953—1955, сабрали и средили др Никола МИКУЛАНДРА и Душан М. АНЂЕЛКОВИЋ, Београд, 1957. одлука бр. 238. Погинули је издржавао и кћер и супругу.

државање, који се пре појављују као одређена стања изражена у већем или мањем степену. Већ при одлучивању о постојању самог права на издржавање (не о износу издржавања!) суд ће водити рачуна и о *релевантном степену* постојања чињеничних претпоставки на страни primaoca као и о степену могућности даваоца, у том смислу што ће, ако су могућности даваоца веће, бити мање строг у захтеву постојања, у *одређеном релевантном степену*, чињеничних претпоставки на страни primaoca (рецимо у погледу потребних година старости жене која није запослена, у погледу тога какав све посао, с обзиром на своје квалификације и место становања, жена мора да прихвати).

Треће, како смо раније истакли ⁽²⁰⁾, иако и у основи законске обавезе издржавања лежи једна морална дужност, издржавање као морална дужност је шире, како у погледу круга лица којима закон намеће обавезу издржавања, тако и у погледу строгости услова под којима намеће ту обавезу. Законска обавеза издржавања је израз једне врло строге, врло императивне моралне дужности, ван које још увек постоји једно широко поље такозваног добровољног издржавања, које је такође израз моралне дужности, породичне солидарности или легитимних афекција.

Све ово показује да се и овде налазимо на подручју на коме фактичко издржавање може бити у складу са друштвеним моралом и нормама социјалистичког друштва, и на коме има простора за признање права на накнаду штете за изгубљено издржавање.

18. — Овакво становиште дошло је до изражаја у најновијој пракси Врховног суда Србије, који у једној одлуци из 1971. године каже: „Погрешно је правно схватање окружног суда да тужиња нема право на новчану накнаду за изгубљено издржавање само због тога што је тужиња млада, здрава и за рад способна жена. Јер ако је тужињу заиста издржавао њен погинули брачни друг, онда она има право на накнаду за изгубљено издржавање. У таквом случају нема места примени чл. 11. Основног закона о браку, јер се не ради о тужбеном захтеву за супружничко издржавање, већ се ради о накнади штете настале погибијом њеног брачног друга, а кривицом тужениковог осигураника” ⁽²¹⁾.

§ 5. ИЗНОС НАКНАДЕ

19. — Изгледа да у овом погледу постоји извесна разлика између правила предложеног у Скици за законик о облигацијама и уговорима, односно Нацрта закона о облигацијама и уговорима од 1974. године и општег правила прихваћеног у судској пракси. Према Скици (чл. 156, ст. 2) однесно Нацрту (чл. 170, ст. 2). „ова штета накнађује се плаћањем новчане ренте, чији се износ одмерава с обзиром на све околности случаја, а који не може бити већи од онога што би оштећени добијали од погинулог да је остао у животу”. Скица, као што се види, садржи

⁽²⁰⁾ Супра, No 4.

⁽²¹⁾ Решење Врховног суда Србије Гж 3221/71. од 13. септембра 1971. године — Из архиве Врховног суда Србије.

два правила, од којих је оно прво главно: да се износ накнаде одмерава с обзиром на све околности случаја; а друго правило одређује крајње оквири првом: да овако одмерена накнада („с обзиром на све околности случаја“) „не може бити већа од онога што би оштећени добијали од погинулог, да је остао у животу“. Према формули прихваћеној у судској пракси, накнада се равна према величини изгубљеног издржавања а величина изгубљеног издржавања је разуме се фактично питање. Врховни суд Југославије каже: „Штетник мора оштећеницима накнадити све што су у погледу издржавања изгубили“ (22). Тако и Врховни суд Хрватске: „По правним правилима из ранијих закона ... мора се у случају смрти накнадити лицима, за чије се издржавање морао покојник бринути по закону све оно што су услед његове смрти изгубили“ (23).

Посебних питања нема ако је погинули извршавао своју обавезу издржавања и то у мери на коју је по закону обавезан (с обзиром на своје могућности и с обзиром на потребе примаоца). Међутим, поставља се питање према ком износу се равна рента ако погинули уопште није извршавао своју законску обавезу, односно према ком износу се рента равна ако је издржавање давано у износу различитом од онога на који је давалац по закону обавезан. Те две хипотезе ћемо одвојено испитати.

Обавезно лице није извршавало своју законску обавезу

20. — Накнада (рента) се овде равна према оном износу издржавања на који је погинули по закону био обавезан: „Висина накнаде равна се према ономе што оштећени губи услед смрти убијеног. Колика је висина изгубљеног издржавања, то је фактичко питање, о коме се свли према околностима сваког случаја. Једино чврсто правило јесте да накнада штете ове врсте не може бити већа од онога што би убијени, да је остао у животу, био дужан да даје за издржавање лица које поставља захтев“ (24). Мерадавне су, дакле, потребе примаоца и имовинске могућности погинулог даваоца (25) и то могућности у којима би се налазио

(22) Решење Врховног суда Југославије, Рев. 1611/65 од 28. маја 1965. Збирка судских одлука, књ. X, свеска 2, одлука бр. 176.

(23) Пресуда Врховног суда Хрватске Гж 681/53 од 20. јула 1953, Збирка одлука врховних судова донетих у кривичном и грађанском судском поступку, 1953—1955, сабрали и средили др Никола МИКУЛАНДРА и Душан М. АНБЕЛКОВИЋ, Београд, 1957, одлука бр. 238.

(24) Решење Врховног суда Југославије Рев 2845/63. од 3. децембра 1963. Збирке судских одлука, књ. VII, свеска 3, одлука бр. 330.

(25) Мерадавно је, дакле, имовно стање погинулог који је био обавезан на издржавање (јер се за губитак тог издржавања досуђује накнада) а не имовно стање штетника, пошто на њему не лежи обавеза издржавања већ обавеза накнаде штете. „Не може се према томе сматрати да се захтев тих лица за накнаду састоји у томе да могу тражити од одговорног лица да им уместо покојника оно даде издржавање на начин као да би била законска дужност издржавања прешла од покојника на њега. Напротив мора се, како је успостава пријашњег стања немогућа, накнадити сву вредност изгубљених користи ... а да у правиду при томе нису важне имовинске прилике и могућности сада одговорног лица“. — Пресуда Врховног суда Хрватске Гж 681/53. од 20. VII 1953. године, Збирка одлука врховних судова, Београд, 1957, одлука бр. 238.

у време одлучивања о тужбеном захтеву ⁽²⁶⁾. То значи да се узимају у обзир и сва повећања зараде до којих би у међувремену било дошло, било због општег пораста цена и зарада, било због повећања продуктивности рада на радном месту, било због напредовања у служби. О томе Врховни суд Југославије каже у једној одлуци: „Није се могла занемарити ни околност да је отац тужилаца био млад човек (рођен 1935. — убијен 1959), који би по редовном току ствари, кад је запослење у привредној организацији узео као свој позив, вероватно напредовао у послу и стварао могућност веће зараде улагањем стручнијег, сложенијег рада” ⁽²⁷⁾. Разуме се оцена о томе да би зарада убијеног у време пресуде била већа од оне у време смрти треба да има за подлогу одређене чињенице: „По схватању овог суда, тврђа тужитељице да би се њезин муж био запослио у другом предузећу где је зарада већа, представља само једну претпоставку која није доказана нити може имати у цијелости реалне подлоге, јер се код туженог подужећа и надаље налазе радници са истом квалификацијом коју је имао и њезин пок. муж. а раде исто тако код тог подужећа са истим особним дохоцима” ⁽²⁸⁾.

Према становишту Врховног суда Југославије може се доказивати да је убијени у време смрти био привремено и пролазно без икакве зараде или са малом зародом, а да се по редовном току ствари могло очекивати да би у време пресуде имао већу зараду ⁽²⁹⁾.

Поред редовне, узима се у обзир и прековремена зарада, разуме се уколико је то мање-више сталан облик прихода (било у истој радној

⁽²⁶⁾ „Код одлучивања о тужбеном захтеву за накнаду штете због изгубљеног издржавања тужилце Р. и младб. тужилоца в., првостепени суд је за основу узео висину личног дохотка који је остваривао пок. П. у време пре удеса тј. око 300 нових динара месечно, па је по том основу досудио наведеним туживоцима накнаду од 1. марта 1965. до 1. новембра 1966. године. Међутим, првостепени суд је на основу потврде туженог утврдио да би пок. П. да је остао жив и да је радио на досадашњем радном месту, у 1960. години остварио лични доходак од око 700 нових динара месечно (тачно 707 нових динара). То значи да се за обрачун личног дохотка пок. П. за целу 1966. годину има узети износ од 707 нових динара, а не само од 1. новембра 1966. године, као што је то учинио првостепени суд” — Пресуда Врховног суда Србије — Одељење у Новом Саду Гж 201/67 од 12. маја 1967 (из архиве Врховног суда Србије).

⁽²⁷⁾ Решење Врховног суда Југославије Рев 1611/65 од 28. маја 1965. године, Збирка судских одлука, књига X, свеска 2. одлука бр. 176.

У истом смислу пресуда Окружног суда у Сремској Митровици П 347/68, од 23. новембра 1970. године: Досуђени износ одговора износу који би пок. Љ. Д. био у могућности да даје својој деци, при чему је суд узео да није битна само његова зарада пре смрти, него и то да би он, да није страдао, имао већу зараду од оне коју је имао а ово због тога што треба имати у виду могућности перспективног развоја пок. Љ. обзиром на његове године старости, позив и могућност повећања његовог личног дохотка да је остао у животу, као и на измењене економске прилике у земљи, услед чега обавезно наступа и повећање личног дохотка радника”. — Из архиве Окружног суда у Сремској Митровици.

⁽²⁸⁾ Пресуда Врховног суда Хрватске Гж 515/66 од 2. марта 1966. — Из архиве Врховног суда Хрватске.

⁽²⁹⁾ Решење Врховног суда Југославије Рев 2845/63, од 3. децембра 1963. године, Збирка судских одлука, књига VIII, свеска 3. одлука бр. 330. У истом смислу одлука истог суда Рев 3141/62. Збирка судских одлука, књига VII, свеска 3, одлука бр. 307.

организацији или другој, а такође и користи од рада обављеног себи (у свом домаћинству, својој башти, на својој њиви) ⁽³⁰⁾.

Рента се може досудити и ако погинула мајка није била у радном односу већ је стално обављала домаћичке послове, иако дете има живог оца који је запослен ⁽³¹⁾.

21. — С друге стране води се рачуна о свим новим примањима оштећеника до којих је дошло по смрти даваоца издржавања, па и услед његове смрти. То се, пре свега, односи на породичну пензију. Оштећеник не може да кумулира породичну пензију са накнадом која би била одмерена као да пензије нема, већ се пензија урачунава у износ накнаде. Накнада се, другим речима, смањује за износ породичне пензије, тако да заједно с њом даје збир раван накнади која би оштећеном била досуђена да нема право на породичну пензију: „Код утврђивања висине рентног износа првостепени суд ће претходно утврдити колико износе нужни трошкови школовања тужилаца, па имајући у виду висину остварене породичне пензије која ће покривати један део нужних трошкова, утврдиће висину рентног износа” ⁽³²⁾. Разуме се, ако је породична пензија равна ономе што би оштећени добијао на име издржавања да је погинули давалац сада у животу (или је већа), рента ће у целини изостати ⁽³³⁾.

Износ ренте сразмерно се смањује и за износ дечјег додатка ако га дете прима ⁽³⁴⁾.

Наследство се, такође, има узети у обзир тако што ће се износ ренте сразмерно снизити или се рента уопште неће досудити. Иако ни-

⁽³⁰⁾ Решење Врховног суда Хрватске Гж 45/53. од 16. фебруара 1953. Збирка одлука врховних суда, донетих у кривичном и грађанском судском поступку, сабрали и средили др Никола МИКУЛАНДАРА и Михајло ГАЈИБ, Београд, 1954. одлука бр. 163; Решење Врховног суда Југославије Рев 1611/65 од 28. маја 1965. Збирка судских одлука, књига X, свеска 2. одлука бр. 176.

⁽³¹⁾ Пресуда Врховног суда Босне и Херцеговина Гж 1470/66.ч од 29. маја 1967. године, Збирка судских одлука, књига XII, свеска 3, одлука бр. 333; Пресуда Врховног суда Србије, Одељење у Новом Саду, Гж 732/68. од 3. септембра 1968. године, Збирка судских одлука, књига XIII, свеска 4. одлука бр. 387.

⁽³²⁾ Пресуда Врховног суда Србије Гж 687/70. од 20. марта 1970. године (Из архиве Врховног суда Србије). У истом смислу и Пресуда Врховног суда Хрватске Гж 44/53 од 3. фебруара 1953. (Збирка одлука врховних суда донетих у кривичном и грађанском судском поступку, сабрали и средили др Никола МИКУЛАНДАРА и Михајло ГАЈИБ, Београд, 1954, одлука бр. 161), решење Савезног врховног суда Рев 2546/60 од 30. јануара 1961. године (Збирка судских одлука, књига VI, свеска 1, одлука бр. 10); Пресуда Савезног врховног суда Рев 2611/62 од 28. децембра 1962 (Збирка судских одлука, књига VII, свеска 3. одлука бр. 308), пресуда Врховног суда Хрватске Гж 551/66. од 24. марта 1966 (из архиве Врховног суда Хрватске), пресуда Врховног суда Србије Гж 2256/70. од 28. децембра 1970 (из архиве врховног суда Србије).

⁽³³⁾ Пресуда Врховног суда Хрватске Гж 515/66. од 24. марта 1966 (из архиве Врховног суда Хрватске). У истом смислу: Решење Врховног суда Југославије Рев 2845/63. од 3. децембра 1963. Збирка судских одлука, књига VIII, свеска 3, одлука бр. 330.

⁽³⁴⁾ „Има се узети у обзир да ли тужници као деца примају дечји додаток и све остало што утиче на одмеравање висине губитка”, — Решење Савезног врховног суда Рев 3141/62 од 13. новембра 1962, (Збирка судских одлука, књига VII, свеска 3, одлука бр. 307) и решење Врховног суда Југославије Рев 2845/63. од 3. децембра 1963. (Збирка судских одлука књига VIII, свеска 3, одлука бр. 330). У истом смислу решење Врховног суда Хрватске Гж 45/53 од 16. фебруара 1953. године, Збирка одлука врховних суда донетих у кривичном и грађанском судском поступку, Београд, 1954. одлука бр. 163.

смо наишли на пресуде у којима се о овоме говори, мислимо да у погледу урачунавања не може бити никакве сумње, јер би у противном, ако би се рента кумулирала са наслеђем, прималац био доведен у бољи, често неупоредиво бољи материјални положај од оног у коме би се налазио да је законски обавезно лице (на издржавање) остало у животу.

Обавезно лице је фактички извршавало своју законску обавезу

22. — Ако је обавеза издржавања вршена тачно у мери на коју је давалац био обавезан, јасно је да ће се према томе равнати и накнада, пењено разуме се увек према приликама у време одлучивања о тужбеном захтву. Ако је издржавање пружано у обиму мањем од оног на који је давалац био обавезан, накнада ће се равнати према правној мери обавезе а не према мери њеног фактичког вршења. Правни основ за овакав став јесте правило по коме одрицање од права на издржавање нема правног дејства⁽³⁵⁾, што свакако важи и у погледу делимичног одрицања⁽³⁶⁾. За ова два случаја важе сва правила која смо изложили у претходној хипотези, у којој обавезно лице није извршавало своју законску обавезу (у погледу тога шта се све сматра за зараду, у погледу урачунавања породичне пензије, дечјег додатка и наследства итд.).

23. — Остаје случај кад је обавезно лице давало издржавање у износу већем од онога на који је било обавезно, и питање према ком износу ће се одмерити рента. О овоме постоје два схватања, уже и шире.

По ужем схватању накнада се равна према износу издржавања на који је давалац био правно обавезан а не према мери фактичког давања. То мишљење је заступљено како у теорији⁽³⁷⁾ тако и у судској пракси. У једној пресуди Врховног суда Југославије, каже се: „Погрешно је становиште да се рента удови и детету погинулог има одмерити према фактичком стању тј. према томе колико је погинули стварно доприносио и претпостављено могао доприносити за издржавање своје жене и детета, независно од издржавања какво је отац односно муж дужан својој деци односно жени давати у смислу прописа Основног закона о односима родитеља и деце, односно Основног закона о браку... Обим и висина ренте има се одмерити према висини издржавања које је погинули тужиљама био дужан да да, узевши при том у обзир све законске претпоставке и елементе на основу којих се таква обавеза утврђује и њезин опсег одмерава“⁽³⁸⁾.

(35) Чл. 35. Основног закона о односима родитеља и деце.

(36) „И онај кога је умрли давалац био по закону дужан издржавати, али га стварно није издржавао, или му је по том основу давао испод онога што је по закону био дужан може од штетника тражити накнаду. То лице је наиме, губитком потенцијалног даваоца издржавања лишено свога права да издржавање реализује судском интервенцијом, па може захтевати накнаду онога што би било добило да је за живота погинулог захтевало реализацију свог права“ — Пресуда Врховног суда Југославије Рев 57/68. од 16. априла 1968. године, Збирка судских одлука, књига XIII, свеска 2. одлука бр. 160.

(37) Стеван ЈАКШИЋ, Облигационо право, четврто издање, Сарајево, 1962. стр. 301—302.

(38) Пресуда Врховног суда Југославије Рев 2611/62 од 28. децембра 1962, Збирка судских одлука, књига VII, свеска 3, одлука бр. 308.

24. — По другом схватању, које је у нашој пракси изгледа више распрострањено, накнада се равна према мери у којој је обавеза издржавања фактички вршена. У том смислу се Врховни суд Југославије изјаснио у једној одлуци новијег датума:

„Лице које је умрли био дужан издржавати на основу закона може од лица обавезног на накнаду штете тражити ренту у висини која у начелу одговара давањима која му је умрли стварно давао, без обзира да ли то надлази износ који би оштећеном припадао по одговарајућим прописима породичног законодавства. — Међутим, тако израчунати износ није без сваког ограничења. Напротив, тај износ не мора увек бити једнак стварним давањима чињеним за живота даваоца издржавања. — Ограничења се углавном крећу у два правца. — Прво, морају се узети само она давања која су имала трајан карактер и за која се, према свим околностима случаја, да није дошло до деликтне радње, основано може претпоставити да би и у будућем периоду била трајне нарави... То се може кретати и изнад онога што би оштећени према својим потребама и могућностима даваоца добијао (на пример, изванредно жртвовање и напор родитеља за свестрану изобразбу и школовање детета), али не може обухватити пригодне ванредне поклоне који су резултат изузетних краткотрајних могућности и изузетних расположења даваоца. — Друго, код израчунавања ренте не могу се узети у обзир ни они износи чије се давање противи друштвеним нормама, јавном поретку и добрим обичајима (примерице, давања из имовине стечене кажњивим делима), а ни оних који знатније одступају од друштвених прилика и околности дате средине” (39).

Исто становиште заступају Врховни суд Хрватске (40) и Врховни суд Војводине (41).

(39) Пресуда Врховног суда Југославије Рев 57/68, од 16. априла 1968. године Збирка судских одлука, књига XIII, свеска 2, одлука бр. 160.

(40) „Како је успостава пријашњег стања немогућа, мора се накнадити сва вредност изгубљених користи, држећи се при томе оне мере у којој је покојник не само морао вршити него и стварно и преко споменуте мере вршио своје дужности према лицима која је био дужан издржавати, а да у правилу при томе нису важне имовинске прилике и могућности сада одговорног лица. Да се може установити висина те накнаде, није довољно тврдити да је у нужној мери данас осигурано издржавање жене и деце покојника, него треба установити у којој мери је било осигурано у часу смрти покојника, те која је разлика између тадашњег и каснијег стања. Нису при томе од одлучне важности за ово питање ни начела по којима су прописи о социјалном осигурању радника и службеника уредили питање издржавања лица којима припадају давања услед радне неспособности”. — Решење Врховног суда Хрватске Гж 681/53, од 20. јула 1953, Збирка одлука врховних судова Југославије у кривичном и грађанском судском поступку, Београд, 1957, одлука бр. 238.

У једној пресуди из 1971. године Врховни суд Хрватске заузео је, изгледа, супротно становиште, мада пресуда није сасвим јасна. Првостепеном пресудом одбијена је тужитељица с тужбеним захтевом којим је тражила да јој тужени исплаћује мјесечну ренту од 500 д. Ту пресуду праводобно изјављеном жалбом побија тужитељица. Жалба није основана. Захтев тужитељице да јој тужено подузеће као одговорно за смрт њеног брачног друга надокнади штету због губитка уздржавања које је умрли давао основан је само у границама изгубљеног законског уздржавања које је он давао или је био дужан давати, а не у износу који је умрли стварно давао, а који износ прелази те границе. — У конкретном случају је утврђено да тужитељица последице смрти свога брачног друга прима заједно с кћерком од 7 година мјесечну породичну мировину у износу од 573,80 д. — Према подацима туженог подузећа произлази да би зарада пок. М. П. (тужитељичиног

25. — Ужа концепција, по нашем мишљењу, испушта из вида неколико ствари. Прво, да накнада штете за изгубљено издржавање нема алиментациони већ оштетни карактер (због чега има да се равна према стварној величини претрпљене штете). Друго, да за основаност тужбеног захтева за накнаду штете није неопходна повреда неког субјективног права него је довољна и повреда једног легитимног интереса (а питање накнаде за разлику између онога што је дужник био дужан да даје и онога што је стварно давао мора се решити на исти начин као и питање накнаде у хепотези где на даваоцу уопште није лежала правна обавеза издржавања). Најзад, не треба замишљати да су извршавањем обавезе издржавања у законским оквирима потребе примаоца максимално задовољење тако да свако давање преко тога значи омогућавање (још мање пружање) луксузног и расипничког живота, који као такав вређа друштвене норме и оправдана ускраћивања накнаде (42). Путем законске обавезе издржавања потребе примаоца обезбеђују се у једном релативном смислу, пошто на основу закона дуговани износ зависи и од могућности даваоца. Отуда ће често тек извршавањем обавезе преко мере коју закон налаже потребе примаоца бити задовољење у мери која је друштвено пожељна и која је у другим случајевима, где су даваоци бољих имовинских прилика, обезбеђена извршавањем обавезе издржавања у стриктним законским оквирима. Оштећеников интерес да му се накнади вишак преко мере на коју је по закону имао право савршено је законит, а дајући преко мере на коју је правно обавезан, давалац издржавања само је у јачем степену извршавао једну превасходно моралну дужност. Због свега тога мислимо да оштећенику треба признати право на накнаду потпуне штете, дакле, у висини онога што стварно губи, с тим да би се овако одмерена накнада могла снизити тек ако и уколико је реч о давањима која, како добро каже Врховни суд Југославије у цитираној одлуци, знатније одступају од друштвених прилика и околности дате средине и као таква вређају норме социјалистичког морала.

Др Обрен Станковић

брачног друга) као неквалифицираног радника износила за сада просјечно 595,40 д. мјесечно (за 182 радна сата у мјесецу). Према томе, ако се има на уму наведена висина мировине коју прима тужитељица заједно с кљерком, а затим прихода које би остварило пок. М. П. који би се кретали око 600 д мјесечно (од којих ваља одбити одређени износ који би он сам трошио за подмиривање својих потреба), онда произлази као правилан закључак првостепеног суда да тужитељица не трпи штету на име изгубљеног законског уздржавања због смрти свога брачног друга. Стога је исправно првостепени суд одлучио о захтјеву тужитељице за досуђивање ренте на име изгубљеног уздржавања када је такав захтјев као неоснован одбио. — Пресуда Врховног суда Хрватске Гж 820/71 од 5. априла 1971. године, „Информатор“, бр. 1931. Година XX.

(41) Пресуда Врховног суда Војводине Гж 1563/69 од 26. фебруара 1970. године, потврђена, из истих разлога, од стране Врховног суда Југославије пресудом Рев 215/70. од 15. јула 1970, Збирка судских одлука, књига XV, свеска 3, одлука бр. 287.

(42) Неки писци управо тако виде проблем и због тога бране ону ужу концепцију. В. Стеван ЈАКШИЋ, Облигационо право, четврто издање, Сарајево, 1962, стр. 301—302.

РЕЗЮМЕ

Возмещение ущерба за потерю содержания вследствие смерти лица, выплачившего на содержание

Право на возмещение (ренту) за потерю содержания имеют лица, располагающие в отношении умершего гражданина законным правом на получение содержания, поскольку во время рассмотрения искового требования имеются все условия для признания права на содержание. Правом на возмещение ущерба располагают также лица, которых умерший гражданин лишь фактически содержал или же материально помогал, хотя не был на это обязан по закону. Теоретически, для возникновения права на возмещение ущерба, не является необходимым нарушение субъективных прав, достаточно и нарушение легитимного интереса, подразумевая под ним интерес, отвечающий и праву и морали. А ничего не говорит заранее и в общих чертах, что содержание, не вытекающее из обязательства по закону, противоречит праву и морали. И в основании обязательства по закону выплачивать содержание лежит моральный долг предоставления содержания, а в качестве морального долга содержание является более широким как в отношении числа лиц, обязанных по закону выплачивать на содержание, так и в отношении строгости условий, на которых закон обязывает его предоставить. Обязанность доставлять содержание является выражением очень широкого, очень императивного морального долга, вне которого всегда еще существует весьма широкое поле так наз. содержания по доброй воле, семейной солидарности или легитимных аффектаций.

В случае смерти лица, обязанного по закону доставлять содержание, размер возмещения ущерба (ренты) исчисляется применительно к размеру содержания, которое умерший гражданин был обязан выплачивать по закону, независимо от того, выполнял ли свое обязательство точно, в установленном или уменьшенном размере или же вообще его не выполнял. В случаях, когда лицо, обязанное выплачивать на содержание, выплачивало его в размере, превышающем размер установленного содержания, возмещение в принципе должно быть установлено в размере фактической суммы, выплачиваемой на содержание, так как возмещение за утерянное содержание имеет исковой, а не адиментационный характер (вследствие чего приравнивается к фактическому размеру понесенного ущерба). В подобном порядке установленное содержание могло бы быть уменьшено лишь и поскольку речь пойдет о денежной сумме, значительно отступающей от общественных норм и понятий данной среды и как таковые оскорбляют нормы социалистической морали. Те же правила действуют и при установлении размера возмещения ущерба в случаях смерти лица, фактически выплачивавшего на содержание и не обязанного по закону его выплачивать.

SUMMARY

Compensation for the loss of maintenance due to the death of donor

The right on compensation (rent) for the loss of maintenance belongs to the persons which had the right on maintenance from a killed person determined by statute, if all the conditions for the recognition of such right exist at the time of decision on an action. The right on maintenance belongs also to the persons which a killed donor has only factually maintained or supported, although he was not liable by statute. Theoretically, the violation of a subjective right is not an indispensable precondition for the existence of the right on compensation, so that already a violation of a

legitimate interest is sufficient, understanding by that an interest in compliance with the law and moral. And nothing determines in advance and generally that maintenance which has not resultet from a statutory liability is against the law and moral. Whatsoever, the moral duty lies in the essence of the statutory liability for maintenance, but as a moral duty it is of broader scope in regard of the circle of persons on whom the liability for maintenance is imposed by statute, as well as in regard of the strictness of the conditions under which such liability is imposed. The statutory liability is an expression of particularly strict and imperative moral duty, out of which there is still a broad range of so called voluntary maintenance, which is also the expression of a moral duty, family solidarity or legitimate affections.

In the case of death of the person liable by statute, the amount of compensation (rent) is equal to the amount of maintenance for which the killed person was liable by statute, without regard whether that person has performed its liability exactly to the same extent, or to the lesser one, or not at all. If a donor has supplied the maintenance in the greater amount than he was liable for, the compensation should correspond in the principle to the actually given amount, as the compensation for the loss of maintenance has compensative and not alimental character (therefore, it should be equal to the real amount of sufered damage). A compensation determined in such manner could be reduced only in the maintenance differed significantly from the social circumstances and conditions of given environment and, therefore, violate the socialist moral. Same rules apply for determination of compensation in the case of death of actual donor not liable by statute for the maintenance.

RÉSUMÉ

La compensation du dommage pour perte de la pension alimentaire par suite de la mort de la personne tenue de l'obligation alimentaire

Le droit à la compensation (à la rente) pour cause de perte de la pension alimentaire est conféré aux personnes qui avaient à l'égard du défunt le droit légal à la pension alimentaire, pour autant que toutes les conditions sont replies concernant le droit à la pension alimentaire et à l'époque de la décision prise sur la plainte déposée. Le droit à la compensation du dommage possèdent aussi les personnes auxquelles le défunt fournissait seulement de fait une pension alimentaire c'est-à-dire une aide matérielle, quoiqu'il n'était pas astreint par la loi de le faire. Théoriquement, pour avoir droit à la compensation du dommage il n'est pas indispensable que le droit subjectif soit violé, mais il suffit que l'atteinte soit portée à un intérêt légitime, en comprenant sous cette expression l'intérêt qui est en conformité avec le droit et la morale. D'autre part, rien n'indique d'avance et d'une manière générale que la pension alimentaire qui n'est pas la conséquence d'une obligation légale s'oppose au droit et à la morale. De même, à la base de l'obligation légale de la pension alimentaire se trouve le devoir moral de la pension alimentaire, mais en tant que devoir moral la pension alimentaire est plus large, tant en ce qui concerne la sphère des personnes auxquelles la loi impose l'obligation de la pension alimentaire qu'en ce qui concerne la rigueur des conditions dans lesquelles elle impose cette obligation. L'obligation légale de la pension alimentaire est l'expression d'une obligation morale très sévère, très impérative, en dehors de laquelle existe toujours un champ très vaste de ce que l'on appelle la pension alimentaire volontaire qui est de même régulièrement l'expression d'une obligation morale, de la solidarité familiale ou des affections légitimes.

En cas de décès de la personne qui est légalement tenue à la pension alimentaire, le montant de la compensation du dommage (de la rente) se règle d'après le montant de la pension alimentaire que, par la loi, le défunt était obligé de fournir, sans égards s'il a exécuté cette obligation avec exactitude dans cette mesure, ou dans de moindres proportions, ou si en général il ne l'a pas exécutée. Si la personne qui est tenue de l'obligation alimentaire a versé la pension alimentaire dans un montant plus élevé que celui dont elle a été obligée, la compensation doit se régler en principe dans la mesure d'après laquelle l'obligation de la pension alimentaire est effectivement exécutée, parce que la compensation pour cause de perte de la pension alimentaire a un caractère de dédommagement et non point un caractère alimentaire (et c'est pourquoi elle se règle d'après le montant réel du dommage subi). La compensation ainsi déterminée ne pourrait être réduite que s'il est question ou pour autant qu'il s'agit des prestations qui s'écartent sensiblement des circonstances sociales et des conditions du milieu donné et qui comme telles portent préjudice aux normes de la morale socialiste. Les mêmes règles sont valables aussi pour la détermination du montant de la compensation du dommage, en cas de décès de la personne qui fournissait effectivement la pension alimentaire, à laquelle n'incombait pas l'obligation légale de la pension alimentaire.

СУДОВИ УДРУЖЕНОГ РАДА (1)

Устав СФР Југославије (даље — Устав) уводи, поред редовних судова као органа државне власти, самоуправне судове као равноправне органе у вршењу судске функције. То је, без сваке сумње, најозбиљнији потез у реформи правосудног система у нас.

Циљ овог рада је да изнесе основна питања и проблеме везане за судове удруженог рада.

1. Шта су судови удруженог рада

Према Уставу: судску функцију у јединственом систему власти и самоуправљања радничке класе и свих радних људи врше редовни судови као органи државне власти и самоуправни судови (чл. 217.); судови су у вршењу судске функције независни и суде на основу устава, закона и самоуправних општих аката (чл. 219.) и штите слободе и права грађана и самоуправни положај радних људи, самоуправних организација и заједница и обезбеђују уставност и законитост (чл. 218).

Самоуправни судови се, према Уставу, установљавају као судови удруженог рада, арбитраже, мировна већа, избрани судови и као други облици самоуправних судова (чл. 225.).

Према томе, судови удруженог рада су врста самоуправних судова.

Међутим, због посебног значаја и улоге коју судови удруженог рада имају у нашем систему, посебно у систему самоуправног судства, односно судства у целини, Устав је непосредно регулисао нека основна питања ове категорије самоуправног судства.

Пре свега, иако је уставни принцип да се самоуправни судови установљавају на самоуправној основи, тј. од стране самоуправних субјеката, Устав судове удруженог рада непосредно установљава (чл. 223, ст. 2.).

Исто тако, и поред тога што се по одредбама Устава надлежност, састав и организација самоуправног суда, као и поступак пред тим судом, уређују законом, односно актом о установљењу суда у складу са законом (чл. 223., ст. 2), Устав прописује основну надлежност суда удруженог рада (чл. 226., ст. 1.) и предвиђа да се савезним законом утврђују начела о образовању, надлежности и саставу суда удруженог рада, као и поступак пред тим судом (чл. 226., ст. 1.)

(1) Овај рад је део монографске студије под насловом: „Судови удруженог рада“.

II. Чији су органи судови удруженог рада

Као што је изнето, редовни судови су органи државне власти. Из Устава, међутим, не произилази директан одговор о томе чији су органи самоуправни судови, односно судови удруженог рада као облик самоуправног судства.

Наиме, из Уставних одредби јасно се може закључити да су редовни судови органи јединственог система власти радничке класе и свих радних људи и да су као такви у систему независни односно самостални (чл. 217. и 219). То значи да редовни судови нису инкорпорирани у било који систем државних органа било које друштвено-политичке заједнице, нити чине неки посебан систем државних органа било које друштвено-политичке заједнице. Они су у јединственом систему власти оформљени у један самосталан систем ван свих државних органа друштвено-политичких заједница, односно ван сваке друштвено-политичке заједнице. Они једнако примењују нормативна акта скупштина свих друштвено-политичких заједница (а уз то и самоуправне опште акте, што их чини посебном категоријом органа у функцији самоуправљања, односно друштвеним-самоуправним у том домену).

Уставне одредбе не пружају, међутим, јасан одговор у вези тога чији су органи самоуправни судови, односно судови удруженог рада. Међутим, по нашем схватању, правилним тумачењем Устава као целине, односно самоуправног система који установљава, могућно је одговорити и на ово питање. Наиме, наш уставни систем почива на јединству власти радничке класе и свих радних људи, али, исто тако, и на јединственом систему самоуправљања радничке класе и свих радних људи, што је све изражено у скупштинском систему. Дакле, теоријски посматрано, уставни систем има два подсистема. Један је подсистем који чине органи државе повезани у јединствен систем власти радничке класе и свих радних људи. Други је подсистем кога чине органи самоуправљања повезани у јединствен систем самоуправљања радничке класе и свих радних људи. Ерго, за самоуправне судове може се рећи да представљају органе јединственог система самоуправљања радничке класе и свих радних људи и да су као такви у систему независни и самостални. То значи да су самоуправни судови, гледано као целина, институција самоуправног система, тј. да нису ни институција појединих радних организација, организација удруженог рада или појединих заједница, нити чине неки посебан систем органа било које самоуправне заједнице или организације. У обављању своје функције, они подједнако примењују устав, закон и самоуправне опште акте.

Према ономе што је изнето о самоуправним судовима уопште, могло би се закључити да су судови удруженог рада органи јединственог система самоуправљања радничке класе и свих радних људи и да су у том систему самостални и независни. То значи да они нису органи ни једне самоуправне организације и заједнице, нити чине неки посебан систем било које самоуправне организације или заједнице. Они су у том систему оформљени као целина ван свих органа самоуправних организа-

ција и заједница, вршећи своју функцију заштите самоуправног положаја радних људи и самоуправних организација и заједница и обезбеђујући уставност и законитост.

III. Самосталност и независност судова удруженог рада

Устав посебно истиче независност, односно самосталност судова у вршењу судске функције. То проистиче из места и улоге коју у нашем друштву имају. Судови уопште, а посебно судови удруженог рада, не би успешно могли остварити своју функцију ако би се на било који начин на њих могло утицати. Самосталност и независност судова омогућава њихово креативно поступање у вези са решавањем о конфликтима у друштву, њихову потпуну објективност у одлучивању. Осим устава, закона и самоуправног општег акта, за судове нема другог спољњег ауторитета. То је у вршењу судске, функције једина спона између „законодавца” и суда. Другим речима, самосталност судова значи да они не припадају никаквом локалитету — савезном, републичком, покрајинском, општинском, нити појединим самоуправним организацијама и заједницама. Смисао независности и самосталности је још и у томе што судови у вршењу своје функције једнако примењује све опште акте — државне и самоуправне. Судство, као целина, припада интегралној целини Југославије, као заједнице, као јединство система власти и самоуправљања радничке класе и свих радних људи. Независност, односно самосталност судства у нас потиче и из једног традиционалног разлога, начела-позиције судства као целине у нашем систему, као окоснице тог система. Осим тога, ово начело има и своју дубоку револуционарну традицију у прошлости друштва а посебно нашег, створеног у револуцији. Најзад, овај принцип свакако може деловати позитивно на даљу изградњу и афирмацију нашег судства које у овом тренутку то заслужује с обзиром на опште стање у коме се налази, а које се не може сасвим позитивно окарактерисати.

Принцип независности и самосталности има посебан значај када се ради о судовима удруженог рада. То нису судови класичног типа који решавају спорове вагајући правду, већ институције чија је основна функција афирмисање самоуправљања, односно отклањање противуречности, конфликта и разних девијација и деформација (супротних тенденција и појава у нашем друштву) које слабе, поткопавају или чак покушавају да руше самоуправне односе и самоуправна права, — наш самоуправни систем.

IV. Функција судова удруженог рада

С обзиром на систем који установљава — самоуправни социјалистички демократски систем, Устав превазилази и многе устаљене институције, категорије, па, чак и појмове, односно речи које се традиционално употребљавају, које су ствар теорије и науке. Све то из разлога што он изграђује себи адекватну надградњу, односно систем права који

најбоље одговара и који ће се моћи и прилагодити и прилагођавати у будуће његовом сталном напретку, пошто полази од чињенице да је то акт намењен нашим радним људима и грађанима који га морају разумети да би живели с њим, да би га успешно применили. У складу са тим, Устав судску функцију схвата не као решавање спорова применом одређених норми, тј. применом одређене правне норме на конкретан случај, него као сваки облик решавања сукоба у друштву.

Устав функцију судова уопште одређује као заштиту слобода и права грађана, односно самоуправног положаја радних људи и самоуправних организација и заједница, као и обезбеђење уставности и законности. У оквиру ове функције свакако да спада и функција судова удруженог рада. Међутим, за разлику од редовних судова, а, исто тако, и за разлику од функције самоуправних судова у целини, судови удруженог рада, због улоге и значаја који имају у нашем систему, имају посебну функцију. Принцип рада код ових судова не може бити решавање спорова на традиционалан начин. Код ових судова је основни принцип уређивање односа из којих су спорови настали или у вези са односима који нису уређени и сл. Другим речима, и када решава спор применом устава, закона или самоуправног општег акта, то чини на посебан начин који у себи носи принцип самоуправљања. Он ове акте примењује ради развијања и афирмације самоуправљања, самоуправног система, а не зато да би задовољио неку правду, да би својом одлуком рекао ко од странака у спору и колико има права. Он има задатак да уклања узроке поремећаја односа, да их уређује — и тиме ствара услове и основе за даље усавршавање самоуправног система. Отуда, у поступку пред овим судовима, нема оних странака са супротним интересима, са различитим тежњама и жељама, где свака за себе жели одлуку у своју корист са позиција свог личног интереса и сл. Дакле, ту нема класичних спорова нити класичних странака. Ради се о самоуправним односима који се развијају на средствима у друштвеној својини, о споровима који се појављују у међусобним односима радника у удруженом раду, и тако даље. Према томе, ту нема оних класичних супротних интереса који судове стављају пред задатак да реше одређени спор, али не и да уреде односе међу странкама — због њиховог будућег живота и рада, због њих самих и ради њихових интереса. Не, то није могуће код класичног судства и код класичних спорова и конфликта. Свака странка је носилац свог права и зато сопственог интереса. Они се међу собом искључују. Њих, дакле, не везују никакви заједнички интереси и тежње у вези са решавањем датог спора. Спор их врло често касније удаљава и од њих ствара непомирљиве субјекте.

Код самоуправних судова, ствари стоје сасвим другачије. У њиховој надлежности су спорови и конфликти између субјеката који у својој дубокој основи имају готово по правилу заједнички интерес за будуће односе, сарадњу, живот и рад. Они долазе у сукобе у међусобним односима, што је потпуно у складу са системом права и обавеза које сваки за себе имају. Али, ти односи из којих се спорови појављују, рађају се као последица заједничког живота и рада, као последица остварења заједничких и општих циљева и задатака. Отуда за субјекте у спо-

ру није од толиког значаја да се у сваком случају вага правда, него да се однос као такав уреди на начин који ће омогућити даљи заједнички живот и рад, даљу изградњу самоуправног система. Дакле, нису у питању неки непомирљиви сукоби, сукоби који су, у суштини, резултат различитих основних интереса, као што је, опет по правилу, случај са странкама у класичном поступку. Учесници спора, конфликта и сл., ако хоће да остваре услове за даљи живот и рад, односно ако желе стварање претпоставки за боље услове живота и рада убудуће, не могу бити ношени жељама и тежњама да се конфликт, односно спор, реши искључиво у корист једног од њих без обзира на последице које то може имати за другу страну или ужу, односно ширу заједницу. Нису ту у питању општи акти који су „рећи”, па дозвољавају суду већу слободу у раду, већу креативност у тумачењу норме и сл. Не. У питању је посао који има задатак да постојеће самоуправне односе учврсти, како би то била снажна подлога за даљи развитак и усавршавање самоуправног система у нашем друштву. У супротном, судови удруженог рада били би само врста државних судова, односно категорија специјализованих државних органа (више или мање постављених на самоуправној, односно демократској, друштвеној и сл. основи). Ко није у стању да ствари посматра и поима на овакав начин, није, по нашем схватању, продро у суштину новог система правосуђа, у дубину уставног поретка. Због свега тога, треба озбиљно и одлучно одбацити све појаве и тенденције које иду ка томе да од судова удруженог рада створе неку врсту специјализованих државних судова и да их тако затворе у себе, да створе услове за њихово одвајање од самоуправног система, за бирократизацију и сл. Таква схватања су погрешна чак и када би се ствари посматрале чисто теоријски и чак практицистички — односно једнострано, формално, буквално. Најме, ако се пође од тога шта све судови удруженог рада имају у својој надлежности онда већ сама та чињеница не даје довољно аргумената за третирање судова удруженог рада као неке врсте специјализованих судова. У том смислу, односно таквим посматрањем ствари, сваки суд би могао бити окарактерисан као нека врста специјализованих судова, и то, како у оквиру редовних, тако и у оквиру самоуправних. Разуме се да питање специјализације има веома важну улогу код судова опште, а то значи и код самоуправних судова. Међутим, по нашем схватању, није то у питању код појединаца када желе судове удруженог рада „прекрстити” у државне судове специјализованог типа. Вероватно има и других намера, тј. да се онемогући афирмација судова удруженог рада као инструмента самоуправљања, као снажне полуге његовог даљег развитака и учвршћења. У сваком случају, то треба озбиљно политички осудити и одбацити сваку помисао на тако нешто у нашем друштву. Посебну опасност овакво схватање има у вези са структуром људи који ће радити у судовима удруженог рада, са њиховом професијом, са њиховом стручном и другом стремом, у вези са њиховом општом и политичком способношћу, и тако даље. Није свеједно за друштво ко ће и како тумачити опште акте, иначе врло широко постављене, а посебно ко ће тумачити Устав и његове циљеве и задатке — његове тежње. То не може

бити човек који на то гледа уско, круто, бирократски — који се ослања само на слово закона, Устава, самоуправног општег акта. Не. То мора бити стручно и политички изграђена или зрела личност и то по правилу из реда људи који стварају, примењују и развијају наш самоуправни систем, тј. који га познају и желе да га усаврше. У супротном, цео систем самоуправног судства, а посебно судова удруженог рада, остаће само лепа жеља, пушта декларација — мртво слово на папиру. У том погледу сматрамо да могу имати нарочито велику улогу друштвено-политичке организације, пре свега, Савез комуниста, синдикати, ССРНЈ и тако даље. Сви они на свој начин, у оквиру својих права и обавеза, могу учинити да судови удруженог рада постану истински носиоци учвршћења и развитка нашег самоуправног система, организованог на јединственим основама у целој Југославији. При свему томе, ваља имати на уму да судови удруженог рада представљају камен темељац читавом нашем судском систему, посебно систему самоуправног судства, од чијег успешног рада у многоме зависи, или бар може озбиљно да зависи, даљи живот и рад читавог нашег судства а нарочито самоуправног. Они су Уставом тако креирани, тако постављени да заиста представљају бисер његове концепције система, али и огледало даљег развитка не само судства, него и самоуправљања у целини. Наше друштво је креирало Уставом систем који нема угледа у свету. То је, дакле, млад систем који треба чувати, развијати и неговати. Ако инструмент створен у том циљу буде неадекватно постављен, а нарочито ако буде погрешно усмерен и сл., може бити озбиљних последица. Наше самоуправно друштво почива на ћелијама самоуправљања — основној организацији удруженог рада, месној заједници, самоуправној интересној заједници и другим самоуправним организацијама и заједницама. Друштвено-политичке организације треба баш у њима да воде битку за афирмацију судова удруженог рада, за њихов успешан развитак, због тога што ће судови удруженог рада, углавном, у вршењу своје функције примењивати, поред Устава и закона, самоуправне опште акте, тј. оне акте које сами радни људи доносе, који најбоље могу да виде, да осете шта ваља а шта не, како један конфликт треба решити, уредити однос и тако даље. Људи који буду радили у судовима удруженог рада морају бити креатори система самоуправног права, односно селектори свега што се у њему показује као сметња, кочница или било каква препрека за даљи развитак самоуправљања. Они морају имати већу смелост и слободу у посматрању, односно тумачењу норми које треба применити, или уставног система као таквог, када конкретне норме нема, а однос се мора уредити, јер су стављени уставним системом у позицију ствараоца норми нашег самоуправног система, чиниоци његовог учвршћења и развитка. Ако се тако не буде чинило, постоји опасност да се створе различити погледи на основна, битна питања нашег самоуправног система, уставног поретка. Да се створе услови да сваки самоуправни субјекат ствара неке своје норме самоуправљања, па чак, и неки свој систем норми, посебно ако се узме у обзир да постоје јаке самоуправне организације и заједнице у којима је то, објективно гледано, могуће остварити. Као што је речено, наш самоуправни систем је јединствен систем радничке класе и свих радних

људи. Он се мора учвршћивати и развијати на истим основним нормама, односно погледима. То значи да судови удруженог рада у својој функцији морају радити на стварању норми које ће чинити јединствен систем самоуправног права. Само тако је могуће створити потребне услове и претпоставке за развитак нашег самоуправног система као целине, као јединственог система самоуправљања свих радних људи и, посебно, радничке класе.

Према свему изнетом, функција судова удруженог рада је битно другачија од функције редовних судова, а најважнија у оквиру функције самоуправних судова. Она се може остварити само под условом да се судови удруженог рада афирмишу као истински инструмент, односно институција самоуправљања у којој ће се, за разлику од сваког досадашњег облика разрешавања конфликта у друштву и од било кога органа, снагом духа, а не слова, Устава, закона и самоуправних општинских аката, односно снагом духа нашег уставног система у целини, стварати и изградити, односно усавршавати један нови систем норми, један нови систем права — самоуправно право, као оригинална творевина самоуправног концепта изградње нашег друштва, односно његова адекватна надградња, установљеног нашим уставним системом. За то су потребни људи који имају и теоријско и практично знање, људи који раде и живе у нашем самоуправном друштву, који га граде и усавршавају (у теорији и пракси) — који живе у њему, са њим и ради њега. То свакако нису само стручњаци одређеног профила, без обзира да ли се ради о инжењеру, правнику или економисти, нити људи једнострано оријентисани или изграђени, без обзира да ли су у питању они који раде у пракси или се баве теоријом. У сваком случају, то не могу бити једино по правилу дипломирани правници, како појединци желе да представе. Људи из производње, из праксе, наоружани знањем и искуством у стварању нашег самоуправног система, могу бити у садашњем тренутку много веће благо од било каквог стручњака правно образованог. Када се пође од просека образовања ових људи, односно од оног што науче на факултету, тек тада се може дати прави одговор, тј. да то нису прави и једини људи позвани да раде у самоуправним судовима, да учвршћују и развијају наш самоуправни систем. То морају бити људи најразличитијих професија, али стручно и политички изграђени и смели, чврсти у решавању конфликта, стварању норми и сл. Посебно је значајно да се баш у вези са овим проблемом поведе рачуна о намерама нашег државног и политичког руководства, односно државних и политичких докумената, ради повезивања теорије и праксе. У нашем недовољно изграђеном, младом систему, теорија и пракса морају коначно постати једна целина, два дела једног истог бића. Само се тако може остваривати наша револуција у вези изградње самоуправног социјализма, система заснованог на самоуправљању, тј. на саморегулацији. Јер, ако један систем није саморегулативан, он није ни самоуправан. А ако један систем нема своју јединствену надградњу, изграђену путем саморегулације односа, такав систем не може бити самоуправан. То могу учинити само револуционарна теорија и револуционарна пракса уплетени и створени као једно тело које живи и ради за исти циљ — самоуправљање.

V. Потреба установљаванња судова удруженог рада непосредно Уставом

Устав, устави социјалистичких република и покрајина, самоуправна права и друштвену својину стављају под посебну заштиту друштво. Отуда се у свим уставима на истоветан начин одређују основне претпоставке за остваривање самоуправних права и заштиту друштвене својине. Према тим одредбама, заштиту самоуправних права и друштвене својине остварују: скупштине друштвено-политичких заједница и њима одговорни органи, судови, уставни судови, јавни тужилац и друштвени правобранилац самоуправљања, стим да облике и начин остваривања друштвене заштите самоуправних права радних људи и друштвене својине утврђују устав и закон (чл. 129. Устава; чл. 142. Устава СР Србије; чл. 140. Устава САП Војводине; чл. 141. Устава САП Косова, и одговарајуће одредбе устава осталих социјалистичких република).

Међу наведеним чиниоцима заштите самоуправних права, значајно место заузимају судови, а у оквиру њих судови удруженог рада. Тај значај се огледа најбоље из функције коју они остварују, а о чему је било речи.

Међутим, поставља се питање, зашто је Устав установио судове удруженог рада, односно зашто није оставио да се то учини самоуправним актима радних организација и заједница или законима република односно покрајина? То би, на први поглед, било у складу са Уставом, са положајем самоуправних субјеката, односно са местом и улогом република и покрајина у организацији правосуђа.

Сваки правни поредак почива на одређеном систему производних односа. Читава зграда правног и друштвеног система уопште, подређена је заштити и развијању тог основног односа — базе, с' једне стране, односно услов опстанка одређеног друштва јесте управо очување тих основних односа, њихово учвршћивање и даље развијање с друге стране. Наш самоуправни систем почива на друштвеној својини и самоуправним правима. Услов опстанка нашег друштва у целини, пре свега, зависи од очувања и развијања основних односа у производњи односно друштвено-економских односа. И не само то. Ти односи морају бити јединствено регулисани на територији читаве наше заједнице и обједињени у један систем који ће представљати чврст ослонац том и таквом начину производње.

Развитак нашег самоуправног друштва, нарочито на амандманским основама, донео је и оригиналне механизме регулисања самоуправних односа — самоуправне споразуме и друштвене договоре. Они су постали, не само једини, основни извор самоуправног права већ основни инструмент учвршћења и развијања самоуправних односа. Са развијањем самоуправљања у нашем друштву, нашло се читаво подручје економских односа на бази интеграције рада и друштвеног капитала. Све је то омогућило настанак озбиљних деформација социјалистичких односа, нарушавања равноправности радних организација и радних људи, и тако даље. Другим речима створен је извор сукоба и спорова, за чије је решавање друштво посебно заинтересовано ако жели очување и развијање датог начина производње.

Искуство до доношења Устава, показало је да су се нарушавала права радника и њихових интеграција на основама рада и друштвеног капитала. И то врло често права уставом одређених и законом регулираних, нарочито права из Амандмана XV. Осим опште контроле, коју је као своје право имала општинска скупштина, није постојала могућност неке директне, непосредне интервенције у вези таквог и сличног нарушавања права радника. Уставни судови су били овлашћени да то нарушавање онемогућавају у појединим случајевима. Али покретање поступка код овог суда је било дуготрајно, а поступак заштите недовољно брз, тако да је врло често заштита била неефикасна.

Највише је проблема било при склапању и реализацији самоуправних споразума и друштвених договора, посебно приликом њиховог спровођења у живот. Ти спорови су се решавали од случаја до случаја и од тела и органа који су били различити и многобројни, што је онемогућавало скоро сваку интервенцију друштва, односно његову ангажованост у циљу решавања тих сукоба. Тако је то за друштво као целину постао један основни проблем, питање његовог даљег учвршћења и развика на основама самоуправљања.

Иако је то ствар самоуправних и других чинилаца, њихове политичке и друге свакодневне праксе није се у свим крајевима наше земље и у свим срединама могла обезбедити једна организована и стална брига друштва да се такви и слични конфликти спречавају, односно решавају. Посебно се није могло ни очекивати, а камоли успети, да се све то чини на јединствен начин свуда и од сваког, иако је то по природи ствари за друштво било од посебног значаја.

Спорова је било све више и они су се морали решавати.

Пошто се радило о квалитетно новим односима, па отуда исто таквим споровима, ни један орган из постојећег механизма власти и самоуправљања није био погодан за њихово решавање, а посебно успешно решавање.

Судови са класичним поступком, методом и менталитетом свог рада, нису могли са успехом прихватити овај задатак.

Уставни судови, због природе своје функције у нашем друштву као органа „законодавне“ контроле то исто тако нису могли преузети. Ово, чак, и под претпоставком да се оснују посебна већа у оквиру уставних судова и сл., јер је спорова веома много, а нарочито јер је посао у вези са њиховим решавањем веома копликован и сложен. Лако је било решавати спорове када се нађу две или три организације у спору. Али, када их има десет и више, такав спор није погодан за решавање код уставног суда, односно карактер рада тих судова то не дозвољава.

Било је мишљења да то треба препустити скупштинама друштвено-политичких заједница, као највишим органима самоуправљања и власти у својим оквирима. Разуме се, да о конкретном спору не одлучују већа друштвено-политичких заједница, него нека од њих изабрана посебна тела и сл. у чији би састав улазили представници удруженог рада, представници самоуправних већа и признати стручњаци за одређено подруч-

је самоуправљања. Истицало се да би то растеретило судове од питања која им ни по суштини не припадају, а посебно што те односе и спорове не познају уопште, или их познају недовољно јер нису у њиховом току. С обзиром на карактер спорова и њихов број, односно на уставна и друга права скупштина друштвено-политичких заједница, такве претпоставке су отпале.

Најзад, ни арбитраже класичног типа нису могле преузети обавезу да решавају наведене спорове, ни због природе свог рада ни због начина на који се формирају, без обзира какву би правну природу имале одлуке такве арбитраже, тј. да ли би биле извршни наслови (када је то по природи одлуке иначе могућно) или не. Из наведених разлога у вези немогућности решавања ових спорова од стране других механизма, није се могло ово препустити ни неким другим телима, на пример, паритетним органима.

Основни разлог, који је говорио у прилог немогућности решавања ових спорова и уређивања односа од наведених органа и тела, састоји се у чињеници да се ради о потпуно новој категорији спорова и односа који траже организован, стаалан, и систематски рад само на тим проблемима, система органа који ће бити ван државне организације са посебним местом и положајем у систему самоуправљања — као важан део механизма нашег јединственог самоуправног система. Сви ти постојећи органи и институције или неки њима слични механизми који би били створени, не би постали адекватан израз тежњи и захтева самоуправног система, због тога што конфликти и спорови о којима је реч за своје решавање захтевају познавање не само сваког конкретног случаја, већ духа система у коме се ти спорови рађају. Излаз је био једино да се формира један посебан систем органа који би у вршењу своје функције био самосталан и независан у јединственом систему власти и самоуправљања радничке класе и свих радних људи.

Следеће питање поставило се у вези тога ко ће установити те судове, ко ће им одредити надлежност, организацију, поступак и друго.

Препустити да то чине самоуправне организације и заједнице својим актима, довело би до низа тешкоћа. Поука са арбитражама и мировним већима из Устава од 1963. године, указивала је на опасност да многи самоуправни субјекти не би основали и органе за решавање тих спорова, односно да би формирали разне органе и давали им различите надлежности, и тако даље. То би створило једну такву шароликост, да би контрола друштва била готово онемогућена а да и не говоримо како би се тиме дошло и до шаренила у креирању норми код решавања конфликта. То би, зацело, онемогућило стварање једног целовитог система норми самоуправног права, које је нашем систему услов постојања и развика у правцу прогреса.

Препустити републикама и аутономним покрајинама да то уреде самостално својим законима, рађало је сличне опасности, као када би то чиниле самоуправне организације и заједнице. Уз то, могло би се догодити да нека република или покрајина неке спорове одреди у надлежност редовних судова, а друга у надлежност самоуправних судова, односно судова удруженог рада (јер је то са гледишта одредаба Устава могућно),

односно да се створе разни самоуправни судови са различитим надлежностима, и тако даље. Најзад, питање је да ли би и дошло до оснивања суда удруженог рада у право време па чак да ли би се то уопште учинило, односно када би се учинило.

Пошто су били у питању основни односи у производњи, односно како се радило о решавању конфликта и уређивању односа од посебног интереса за цело наше друштво, једино решење је било да се основна питања реше Уставом и тако створе услови за јединствено регулисање тих основних претпоставки у свим републикама и покрајинама, самоуправним организацијама и заједницама.

Тако је дошло до тога да Устав установи судове удруженог рада и пропише основну надлежност, односно да одреди да се савезним законом уређују начела о образовању, надлежности и саставу суда удруженог рада, као и поступак пред тим судовима.

Установљавање суда удруженог рада и непосредно Уставом, односно одређивањем обавезе савезног регулисања основних претпоставки рада ових суда, дат је овој врсти самоуправних суда изванредан значај, посебна улога и задатак. Они треба да буду слика, углед свим другим самоуправним судовима и оправдање постојања самоуправног судства уопште, упоредо и паралелно са редовним судовима. Управо је то био један од основних мотива установљавања непосредно Уставом, суда удруженог рада.

VI. Однос између редовних суда и суда удруженог рада

Одмах истичемо да је погрешно говорити о односу између редовних и самоуправних суда као категорија судства. Они су у том смислу независни и самостални у вршењу судске функције. Једино се може говорити о односу редовних суда (и других државних органа) према одлукама суда удруженог рада. То је и разумљиво, јер се ради о судовима који живе и раде у јединственом систему власти и самоуправљања радничке класе и свих радних људи, односно о томе да судови удруженог рада решавају о односима који имају изванредан значај за друштво. Баш с обзиром на ту чињеницу, друштву не може бити свеједно да ли су такве одлуке засноване на закону и Уставу, односно да ли су у складу са целокупним системом.

Из изнетих разлога, Устав посебно регулише положај суда удруженог рада у систему самоуправног судства.

Устав прописује: прво, да о жалби или другом правном средству против судске одлуке може одлучити само надлежни суд; друго, да се законом, односно актом о установљењу самоуправног суда, одређује кад је и под којим условима против његове одлуке допуштено правно средство и, треће, да се законом одређује под којим се условима одлука самоуправног суда може побити и код редовног суда и уређује се извршење ових одлука (чл. 233.), односно, да се надлежност, састав и организација као и поступак пред самоуправним судом уређују законом, односно актом о установљењу тог суда у складу са законом (чл. 223. ст. 3.).

Од ових правила за самоуправне судове, Устав прави крупне изузетке када се ради о судовима удруженог рада. Наиме, чл. 226. одређује се основна надлежност судова удруженог рада и прописује да се савезним законом утврђују начела о образовању, надлежности и саставу тога суда, односно да се тим законом утврђује поступак пред судовима удруженог рада у целини.

На основу овлашћења из цитираног чл. 226. Устава, Савезна скупштина је 26. априла 1974. године донела Закон о судовима удруженог рада (даље — Закон) који је ступио на снагу 18. маја исте године („Сл. лист СФРЈ”, бр. 24. од 10. маја 1974. године). Овим законом су регулисана начела о образовању, надлежности и саставу судова удруженог рада, односно прописана је процедура пред тим судовима.

Закон полази од основног првила које се састоји у томе да се о правним лековима против одлука судова удруженог рада не решава од стране редовних судова. У складу са тим, Закон је прописао редовне правне лекове, односно ванредне правне лекове и правна средства која се могу употребити против одлука судова удруженог рада. У вези редовних правних лекова, Закон одређује да је против сваке одлуке првостепеног суда удруженог рада допуштена жалба у року од 15 дана од дана достављања одлуке о којој решава другостепени суд удруженог рада републике, односно покрајине, као највиши суд удруженог рада, односно да је против правоснажне одлуке суда удруженог рада могуће покренути обнову поступка. На тај начин, питање редовних правних лекова коначно је решено овим законом. Према томе, републике и покрајине својим законима у том погледу немају право ништа учинити.

Закон, исто тако, уводи и једно посебно ванредно правно средство. Наиме, ако правоснажна одлука суда удруженог рада којом се уређују самоуправни односи и њом замењује или допуњује самоуправни општи акт није у складу са уставом или законом, може се пред надлежним уставним судом покренути поступак за оцену њене уставности или законитости (чл. 38.). Увођење овог правног средства, сматрамо логичним и оправданим. Наиме, такве одлуке суда по својој суштини и садржини представљају самоуправни општи акт, тј. такве одлуке постају извор права и обавеза за учеснике, а не само акт који престаје да егзистира када странка која је њиме обвезана своје понашање усклади са њим (тј. када се одлука изврши). То представља мудру комбинацију заштите самоуправних односа — употребом жалбе и овог ванредног правног средства.

Закон затим прописује да одлуке судова удруженог рада које су подобне за судско извршење, извршавају редовни судови по правилима извршног поступка, а да остале одлуке извршава надлежна општинска скупштина која у том циљу примењује мере предвиђене Уставом и законом (чл. 54).

У вези са овим, ваља поменути да би, на пример, општинска скупштина могла применити и мере предвиђене чл. 130. ст. 1. Устава, када обвезани субјект не буде хтео поступити по одлуци суда удруженог рада, ако се услед тога у организацији удруженог рада или другој самоуправ-

ној организацији, односно заједници, битно поремете самоуправни односи, или теже оштете друштвени интереси.

Када се ради о принудном извршењу одлука судова удруженог рада од стране редовних судова, сматрамо да суд може (боље рећи мора) одбити давање дозволе за извршење одлуке, ако сматра да је она неуставна или незаконита. То му право припада због тога, што он у таквом случају одлучује о примени принуде у вези са извршењем одлуке која мора бити уставна и законита. То је, сматрамо, оправдано ако се има у виду могућност повреде Устава и закона од стране судова удруженог рада, односно што ће вероватно бити доста првостепених одлука које ће бити предмет извршења, тј. одлука које нису биле испитане у другом степену (узгред речено — из разних разлога). То је само начин више да се омогући остварење уставности и законитости у решавању самоуправних спорова. Међутим, на одлуку којом редовни суд одбије давање дозволе извршења, заинтересовани субјект би могао изјавити жалбу о којој би решавао непосредно виши суд, тј. у таквом случају би се применила правила извршног поступка. Ако извршни суд установи да је нормативни акт на коме је одлука заснована противан Уставу или закону, застаће са поступком до одлуке уставног суда пред којим је дужан покренути поступак.

Када се ради о извршењу одлука суда удруженог рада преко надлежне општинске скупштине, сматрамо да се не може применити све оно што смо рекли за извршни суд. Наиме, по нашем схватању, ако се у поступку извршења одлуке суда удруженог рада утврди да је одлука донета повредом устава, односно повредом закона, могао би се покренути поступак код надлежног уставног суда, тј. требало би поступити као што смо рекли за извршни суд.

Закон посебно регулише обнову поступка. Наиме, он прописује да се поступак, који је окончан правоснажном одлуком донетом у поступку по том закону, може, по предлогу учесника, или по предлогу друштвеног правобраниоца самоуправљања и када није учествовао у поступку, поновити. За то Закон предвиђа осам услова: прво, ако је незаконитим поступањем суда учеснику у поступку било онемогућено расправљање пред судом (тј. повреда начела контрадикторности); друго, ако се одлука заснива на лажном исказу сведока или вештака; треће, ако се одлука заснива на фалсификованој исправи или у којој је оверен неистинит садржај; четврто, ако је до одлуке суда дошло услед кривичног дела судије, учесника у поступку односно његовог заступника или пуномоћника, или код трећег лица; пето, ако учесник стекне могућност да употреби раније донету правоснажну одлуку о истом предмету спора и која се односи на исте учеснике у поступку односно спору; шесто, ако се одлука заснива на правоснажној одлуци другог суда или органа, а та одлука је правоснажно укинута; седмо, ако учесник стекне могућност да употреби нове чињенице и нове доказе; осмо, ако је одлуку донео изузети судија — по закону или предлогу, (чл. 39).

Према одредби чл. 13. Закона, у поступку пред судовима удруженог рада примењују се одредбе главе прве до двадесетчетврте Закона о

парничном поступку (даље — ЗПП), уколико одговарају природи спора о коме суд одлучује и ако нису у супротности са његовим одредбама.

У вези са овим поставља се питање могућности улагања захтева за заштиту законитости, као ванредног правног лека, против правоснажних одлука судова удруженог рада, односно могућности коришћења посебног правног средства из чл. 15. ст. 3. ЗПП.

Према одредби чл. 28. ст. 1. тач. 12. Устава, Федерација преко савезних органа уређује, између осталог, кривични поступак и друге судске поступке, осим посебних поступака у областима у којима друштвене односе уређују републике, односно аутономне покрајине, својим прописима.

Надаље, чл. 226. ст. 2, Устав одређује: „Савезним законом утврђују се начела о образовању, надлежности и саставу суда удруженог рада, као и поступак пред тим судом“ (подвукао аутор).

С обзиром на наведене одредбе Устава, несумњиво је да се целокупна процедура пред судовима удруженог рада уређује савезним законом.

Ерго, питање могућности улагања захтева за заштиту законитости, коначно је решено Законом. То значи да републике, односно аутономне покрајине не би могле својим прописима, односно законима регулисати питање улагања захтева за заштиту законитости против правоснажних одлука судова удруженог рада. Мада је такво решење у складу са потребом брзог и ефикасног остварења функције судова удруженог рада, односно иако би велики број правних лекова, односно правних средстава уопште, био по себи противуречан улози и месту које судови удруженог рада имају у нашем систему, нисмо сасвим сигурни да се, макар и под веома строгим условима и у кратким роковима, овом питању не треба прићи са врло озбиљном пажњом у даљој изградњи система правних средстава против одлуке судова удруженог рада. Наиме, без обзира на чињеницу да је Закон дозволио право жалбе против сваке одлуке првостепеног суда удруженог рада, односно увео посебно правно средство побијања одлука ових судова код надлежног уставног суда, искуство указује на могућност да одлуке судова буду уграбене у зграду правног система са повредама закона које друштвени интерес не може трпети.

Много значајније питање, међутим, јесте могућност улагања правног средства против правоснажних одлука судова удруженог рада из чл. 15. ст. 3. ЗПП. Са гледишта одредбе чл. 13. Закона, ово правно средство би било могућно употребити јер се налази у глави првој ЗПП. Међутим, проблем се поставља у вези услова које овај члан Закона захтева за примену одредаба ЗПП у поступку пред судовима удруженог рада.

Према одредби чл. 15. ст. 3. ЗПП, ако је поступак правоснажно завршен, Врховни суд Југославије на предлог савезног јавног тужиоца поступиће по одредби претходног става овог члана. Према одредби тог става, кад суд у току поступка утврди да за решавање спора није надлежан ни суд опште надлежности ни привредни ни војни суд, него неки други државни орган или орган друштвеног управљања, или који инострани орган, огласиће се ненадлежним, укинуће спроведене радње у поступку и одбацити тужбу.

По нашем схватању, према постојећим прописима не би се могло користити наведено ванредно правно средство. Наиме, изузетност тог правног средства огледа се баш у чињеници да га улаже највиши јавни тужилац у земљи и да о њему одлучује највиши суд у Југославији. Међутим, сматрамо да би свакако требало омогућити употребу овог или другог њему сличног правног средства против одлука судова удруженог рада које су постале правоснажне. Повреде закона које су разлог за улагање овог ванредног правног средства по одредбама ЗПП, без трунке сумње говоре да наша самоуправни заједница не може и не треба да трпи такве повреде које вребају основе система као целине, његове стубове, тј. односе, релације између ограна у том систему — самоуправних и државних, односно повреде које на међународном плану имају изванредан значај. Са те тачке гледишта, ми бисмо дозволили да се ово правно средство може употребити и по садашњим прописима, тј. и пре измена и допуна ЗПП односно Закона, односно жртвујући строга правила тумачења позитивних прописа на рачун остварења неких виших интереса друштвене заједнице. Наиме, могло би се улагање овог правног средства поверити друштвеном правобраниоцу самоуправљања, с тим да о њему решава највиши суд удруженог рада у републици односно покрајини, с обзиром на функцију коју ови органи имају по Уставу, односно у читавом нашем правном систему.

VII. Однос између судова удруженог рада и осталих самоуправних судова

Као што је речено, судови удруженог рада су врста самоуправних судова. Међутим, из улоге и задатака које имају, односно функције коју врше по Уставу и Закону, свакако се може закључити да је то најважнији и најзначајнији облик самоуправних судова. Организација, надлежност, састав, поступак и др. омогућују да ова врста самоуправних судова обавља и неке функције везане за неке друге самоуправне судове а које се тичу уставности и законитости њихових одлука. Дакле, ови судови представљају органе контроле законитости одлука донетих од стране других самоуправних судова, под законом утврђеним условима и у законом прописаном поступку.

Устав, као што је наведено, говори само о неким врстама самоуправних судова, допуштајући могућност установљавања и разних других врста путем закона, самоуправних аката и споразумом странака. По нашем схватању које смо изнели у научном раду: „Карактеристике рада унутрашње арбитраже у предузећу“ (Анали Правног факултета у Београду, 1972, 5—6, стр. 938), унутрашња арбитража у предузећу, након Уставних одредби, несумњиво представља врсту самоуправног суда.

Према одредбама самог Закона, несумњиво је да је у новим условима, тј. у нашем правном систему након доношења Устава, унутрашња арбитража у организацијама удруженог рада, самоуправним организацијама и интересним заједницама, врста самоуправног суда. Другачије је немогућно резонovati ни с' обзиром на чињеницу да она одлучује и о

одређеним самоуправним правима, па отуда прописивање да се у вези са њеним коначним одлукама решава од стране судова удруженог рада.

Закон регулише испитивање одлука унутрашње арбитраже у својим члановима 46—52.

Према одредбама Закона, пред судом удруженог рада првог степена може се покренути поступак за испитивање законитости коначне одлуке унутрашње арбитраже, ако се ради о одлуци којом је одлучено о правима или дужностима из самоуправних односа, тј. о самоуправним правима или обавезама. Услови за подношење предлога су: ако је одлука супротна уставу, закону, другом пропису принудне природе или самоуправном општем акту; ако унутрашња арбитража није установљена самоуправним актом или споразумом, или ако акт, односно споразум о установљењу није пуноважан; ако састав унутрашње арбитраже није био у складу са самоуправним споразумом или актом којим је одређен њен састав; ако је унутрашња арбитража одлучила о односу чије решавање не спада у њену надлежност; ако су учињене битне повреде одредаба поступка по којима је унутрашња арбитража била дужна да поступа; ако изворник одлуке није потписала већина чланова унутрашње арбитраже; и ако постоји неки разлог за понављање поступка из чл. 38. Закона (о чему је било речи) — чл. 47.

Предлог може поднети учесник у поступку односно странка на коју се одлука непосредно односи, као и друштвени правобранилац самоуправљања. Рок за подношење захтева износи 30 дана од дана када је одлука достављена странци, односно којој је та одлука најдоцније достављена.

За испитивање одлуке надлежан је искључиво суд удруженог рада на чијем се подручју налази седиште унутрашње арбитраже, а у вези поступка важе одредбе Закона о поступку пред судом удруженог рада који испитује одлуку, као и одредбе Закона о поступку по жалби и о понављању поступка.

Суд удруженог рада: одбацује предлог који је неблаговремен или недопуштен; испитује одлуку по службеној дужности у границама законских разлога, тј. и изван разлога наведених у предлогу; укида или преиначује одлуку, ако постоје разлози наведени у чл. 47. Закона, односно ако одлуку укине, враћа је унутрашњој арбитражи на поновни поступак и решавање.

Унутрашња арбитража дужна је да коначну одлуку, којом је одлучено о самоуправном праву, достави надлежном друштвеном правобраниоцу самоуправљања.

У вези одредби Закона о испитивању коначних одлука унутрашње арбитраже могу се, између осталог, извући следећи закључци:

Прво — одлука унутрашње арбитраже може бити предмет испитивања само под условом да је заснована на пропису садржаном у Уставу, закону или самоуправном општем акту, или на било којој норми која је когентне природе (принудно правна норма).

Друго, — одлука унутрашње арбитраже може да буде предмет испитивања са гледишта њене уставности и законитости, само када је

њоме одлучено о неком самоуправном праву или обавези, тј. о спору и самоуправних односа.

Треће, — надлежни суд удруженог рада одбациће предлог ако не ради о одлуци којом је решено о праву и обавези из неког самоуправног односа, или ако одлука није заснована на норми садржаној у општем пропису или акту, односно када њоме није повређена нека принудноправна норма, тј. поступиће на исти начин као када се ради о неблаговременом предлогу.

Четврто, — против одлуке суда удруженог рада којом преиначује одлуку унутрашње арбитраже или којом одбацује предлог као неблаговремен или недопуштен, дозвољена је жалба о којој решава другостепени суд удруженог рада, тј. непосредно виши суд који је одлуку донео.

Пето, — предлог за испитивање законитости одлуке унутрашње арбитраже испитује се и када нису у њему наведени разлози, односно и када су неки наведени суд није њима везан, тј. са гледишта разлога суд испитује одлуку по службеној дужности — а у границама законских разлога (чл. 47. Закона).

Шесто, — одлука се испитује само у делу чија се оцена законитости захтева, осим када то није могућно учинити по природи ствари о којој је одлучено, када се испитује у целини.

Седмо, — ако суд удруженог рада утврди да је унутрашња арбитража одлучила о односу који није у њеној надлежности, или о питању о коме је већ раније правоснажно одлучено и сл., неће укидати одлуку и враћати је унутрашњој арбитражи на поновни поступак, већ ће својом одлуком истовремено одбацити предлог којим је покренут поступак пред унутрашњом арбитражом. То је у складу са природом повреде у питању, односно са функцијом коју сваки поступак има, па и овај, који се односи на испитивање одлуке унутрашње арбитраже.

Осмо, — предлог за испитивање одлуке унутрашње арбитраже може поднети друштвени правобранилац самоуправљања (који је надлежан — разуме се), без обзира да ли је учествовао у поступку пред унутрашњом арбитражом, што значи да он може учествовати и у поступку и тиме омогућити да се одлука не доноси повредом закона, тј. деловати превентивно у вези са радом унутрашње арбитраже.

Девето, — предлог за испитивање одлука унутрашње арбитраже по својој правној природи је једна врста ванредног правног средства.

Најзад, ако би се поводом испитивања одлуке унутрашње арбитраже, а то значи и када се одлука доставља надлежном друштвеном правобраниоцу самоуправљања, утврдило да је нормативни акт на којој је она заснована неуставан или незаконит, обавезно ће се покренути поступак пред надлежним уставним судом за испитивање уставности, односно законитости конкретног општег правног акта, а са поступком застати до одлуке уставног суда, након чега ће се поступити према одредбама Закона. Ово сматрамо оправданим јер је само средство више да се оствари заштита самоуправних права у складу са уставом, законом и самоуправним актима, односно принудноправним нормама. Тим пре, што се и цео поступак састоји у ствари из оцене законитости, од-

носно уставности одлуке унутрашње арбитраже. Ако јој нормативна подлога није уставна, односно законита, ни она сама не може бити законита и уставна. Најзад, то је у складу и са функцијом коју судови удруженог рада имају по одредбама Устава и закона.

VIII. Нормативна подлога одлука судова удруженог рада

Међу општа начела Устава о судовима, значајно место заузима принцип легалитета у вршењу судске функције. Наиме, према одредби чл. 219. Устава, судови (а то значи и редовни и самоуправни) суде на основу устава, закона и самоуправних општих аката.

У вези ове Уставне одредбе, може се поставити питање да ли самоуправни судови при решавању спорова и конфликтних ситуација увек примењују наведена општа акта.

У односу на ово питање ваља поћи од Уставног схватања судске функције. Наиме, Устав под судском функцијом подразумева све облике решавања конфликтних ситуација и спорова у друштву — од најситнијих до оних који су од фундаменталног значаја за наше самоуправно друштво. Надаље, у надлежност самоуправних судова стављено је обавезно решавање о неким самоуправним правима, али је, исто тако, одређено да самоуправни судови решавају спорове из односа које самоуправни субјекти сами уређују, односно са којима они слободно располажу, као и спорове из диспозитивних права грађана. — под условом да им се повери решавање о тим споровима (чл. 224. Устава).

С обзиром на напред изнето, самоуправни судови могу решавати и на други начин а не само применом одређене норме из наведених општих аката, тј. и посредовањем или сл. међу субјектима у спору у цели споразумног решавања њихових спорова. То само ујотпуњује механизам заштите самоуправних права и решавања конфликта у друштву уопште, односно, то значи, да се надградња адекватно поставља према бази поштујући дух а не само слово Устава и закона, посебно Устава — односно читавог нашег система. Да је то тачно, показује чињеница да је након доношења Устава донет, на пример, од стране Скупштине Србије Закон о мировним већима, као врсти самоуправних судова, чији задатак није решавање спорова него посредовање ради споразумног решавања спорова и тиме развијања добрих односа међу грађанима.

Ерго, самоуправни судови своју функцију могу вршити, или суђењем, тј. решавањем конкретног случаја применом норме (из неког од наведених општих аката), или решавањем на други начин, на пример, посредовањем ради споразумног решавања спорова и сл.

Како се функција судова удруженог рада, за разлику од осталих, састоји у решавању одређених самоуправних спорова по основу обавезе установљене уставом и законом, односно како се њихова функција састоји у суђењу схваћеном *stricto sensu*, тј. у решавању о конкретном спору применом постојеће правне норме (без обзира на њену ширину, тј. на велику слободу креативног рада суда у том случају), то значи да је суд удруженог рада дужан пронаћи одређену правну норму

и утврдити њен садржај, а затим је применити на дати спорни однос, то по нашем схватању значи да је суд удруженог рада обавезан да своју одлуку заснива на Уставу, закону или самоуправном општем акту, тј. да ради по начелу легалитета. Ту, по нашем схватању, нема никаквог изузетка с обзиром на значај односа о којима суд удруженог рада решава, односно на функцију коју у решавању тих спорова остварује. При свему томе, разуме се, не само због природе норми које се примењују, тј. које су за сада у правилу врло оскудне, односно широке, већ због функције коју врши, он ће бити дужан да у сваком случају примењује у далеко већој мери дух норми, дух Устава и закона, дух читавог нашег самоуправног система. У супротном, претвориће се у врсту редовних судова, класичних институција чиме ће бити промашен смисао његовог установљавања и то највишим актом у нашој земљи — Уставом.

Као следеће питање, у вези примене нормативних аката, може се поставити и проблем везаности судова удруженог рада за опште акте у решавању конкретног спора. Наиме, Устав у чл. 219. говори само о примени а не и о везаности општим актом, — једно је питање примене а друго питање везаности једним општим актом.

Пошто се функција судова удруженог рада састоји у суђењу *stricto sensu*, он је дужан применити општи акт.

У погледу везаности судова удруженог рада општим актима, ствар се може посматрати с обзиром на то, да ли су у питању устав и закон, или су у питању самоуправни општи акти?

Ако се норма коју треба суд применити налази у Уставу, он ће је применити. Ако суд утврди да закон није у складу са уставом, или да закон републике или покрајине није у складу са Уставом, уставима република или покрајина, или савезним законом, дужан је застати са поступком до доношења одлуке од надлежног уставног суда, а обавезан је покренути поступак испитивања уставности, односно законитости пред надлежним уставним судом. Али, ако суд удруженог рада сматра да републички или покрајински закон који треба применити није у сагласности, или да је противан савезном закону, он ће их привремено применити до одлуке надлежног уставног суда али ће истовремено покренути поступак код уставног суда (чл. 206. и 207. Устава).

Са самоуправним општим актима ствар није једноставна. Њих има веома много, а сваком даном ће их бити све више и све разноврснијих. По нашем схватању, сви се они могу сврстати у четири групе. Прво, то су они акти донети директним ослонцем на устав, тј. код којих између њих и устава нема посредне везе (путем закона). Друго, то су акти донети на основу овлашћења садржаних у закону. Треће, то су акти донети на основу овлашћења садржаних у актима из прве и друге групе. Четврто, то су сви остали акти. За њих би се могло рећи да се доносе на основу самоуправне позиције коју самоуправни субјекти имају у самој концепцији нашег самоуправног система, јер не би могли правно егзистирати. При свему томе, сви правни акти полазе и завршавају се у Уставу. То је један систем и зато је сасвим логично да морају бити у неком складу, у логичној вези.

Питање везаности судова удруженог рада уставом, законом и самоуправним општим актом, Закон одређује у свом чл. 12. Према одредби овог члана, ако суд удруженог рада сматра да пропис који би требало применити, или општи акт, нису у складу са уставом и законом, дужан је да пред надлежним уставним судом покрене поступак за оцењивање уставности, односно законитости тог прописа или општег акта, с тим што је обавезан застати са поступком до окончања поступка пред уставним судом.

Овако постављена обавеза, могла би у пракси бити протумачена на разне начине, што би могло битно да утиче на остварење функције коју судови удруженог рада имају у нашем друштву, односно што би ове судове учинило неефикасним и спорим. По нашем схватању, интенција Закона није да се поступа на исти начин, без обзира о којој је норми реч, односно без обзира о којој категорији се самоуправних општих аката ради. Закон не треба и не може све да пропише, а најмање може да одреди или предвиди све животне ситуације. Међутим, без обзира на интенцију законодавца, решење које је дато сматрамо неоправданим. Оно не одговара функцији самоуправних судова удруженог рада која мора бити брза и ефикасна, а ни логична нашег уставног система. Наиме, не може се поступати на исти начин са сваком од наведених категорија самоуправних општих аката. Код прве две групе аката, ствар је логична. Ту треба поступати као када би се радило о закону. Али, код треће, а посебно код четврте категорије самоуправних општих аката, решење је у најмању руку нецелисходно. Пре свега, зашто суд удруженог рада мора, или треба да прекида поступак до одлуке уставног суда у случају када се норма коју треба применити налази у уставу или закону. У том смислу, наводимо само неколико примера. Законом је, на пример, прописан минимум и максимум годишњег одмора. Ако се спор пред судом састоји у повреди права радника појединачним актом којим је годишњи одмор одређен, на пример, испод минимума предвиђеног у закону, или када се ради о случају да самоуправни акт садржи одредбе по којима се годишњи одмор може одредити и у дужем трајању од законског максимума. Зашто суд не би био овлашћен да примени норму из закона, тј. да одреди у конкретном случају минимум, односно максимум, годишњег одмора, када је савршено јасно да нико и ни на какав начин у нашој земљи другачије овај конкретан случај не би могао да реши. У супротном, само долази до непотребног одуговлачења спора и до апсолутно непотребног оптерећења и самоуправних и уставних судова, да и не говоримо да се све свађује на самог радника, односно биће коме служи и треба да служи читав правни систем, посебно судови удруженог рада. Или, ако суд утврди да је неки самоуправни општи акт из треће или четврте групе неуставан или незаконит, или да није у сагласности са актима из прве две групе и тако даље. Зашто, у таквом случају, у свим приликама прекидати поступак до одлуке уставног суда, тј. држећи се слова, а не духа поменутог прописа, односно уставног система као целине. Ево примера: ако се у предлогу учесника у поступку тврди да се повреда самоуправног права појединачним актом састоји у томе што је

код одлучивања о његовој обавези или праву примењен самоуправни општи акт који претходно није био објављен или није био објављен на начин како је то прописано и сл. (чл. 208., ст. 2. Устава). Ако суд утврди ту повреду, зар у том случају треба прекидати поступак до одлуке уставног суда? У овом примеру, самоуправни суд би сам или преко друштвеног правобраниоца самоуправљања, кога би о томе обавестио покренуто поступак пред уставним судом у вези таквог општег акта, али без обавезе да у таквом случају застаје са решавањем о конкретном спору, тј. да чека одлуку надлежног уставног суда. Зар овај, или било који сличан случај, оставља могућност да уставни суд реши другачије осим онако како је речено у самом Уставу?

На крају, може се поставити и још једно интересантно питање. Наиме, шта ће бити ако недостаје конкретна норма за решење одређеног спора у уставу, закону или самоуправном општем акту? Иако ће то бити редак случај, није искључено да се нешто слично догоди. Наиме, може се догодити да суд у решавању једног спора тражи норму у уставу; да устав упућује на закон а да закон упућује на самоуправни општи акт који није донет или да се у њему таква норма не налази. По нашем схватању, ако не би било могућно применити правило аналогije, суд не би могао донети одлуку јер није овлашћен да сам доноси норму односно ствара правни извор за своју одлуку.

Према свему изнетом, може се закључити следеће: судови удруженог рада у вршењу своје функције решавања самоуправних спорова морају примењивати норме садржане у уставу, закону и самоуправном општем акту, тј. њима су везани, осим када се конкретне норме не садрже у самоуправном општем акту а налазе се у уставу и закону, односно ако се садрже али су у супротности са уставом или законом, при чему ће применити норме из устава и закона ако се ради о актима трећи и четврте групе.

IX. Основи установљавања судова удруженог рада

Према одредби чл. 223. Устава, самоуправни судови се установљавају: прво, самоуправним општим актом или споразумом странака — у складу са уставом и законом, и друго, за поједине врсте спорова — непосредно законом.

Према томе, правило је да се самоуправни судови установљавају на самоуправној основи. То значи да их установљавају, пре свега, самоуправни субјекти својим актима или споразумом, односно грађани својим споразумом, — у складу са уставом и законом. Самоуправни акти којима се установљавају самоуправни судови не морају, по нашем схватању, бити и општи акти.

Закон је само изузетак за установљавање самоуправних судова. И не само то. Законом се може установити самоуправни суд само за одређене врсте спорова из самоуправних односа. Разуме се да то може бити на различите начине. Тако, на пример, може се установити самоуправни суд тако да самоуправни субјекти или грађани, могу решавати своје одређене спорове преко њега; или, могу се законом одредити само врсте спорова које ће самоуправни субјекти обавезно решавати преко самоуправних судова, али се њима препустити да сами установе одређени самоуправни суд; или, могу се установити самоуправни судови и обавезати самоуправни субјекти да одређене спорове решавају преко њих, и тако даље. Али, сматрамо да се законом не би могли установити самоуправни судови, а самоуправним субјектима препустити да сами одреде спорове које ће решавати преко њих и сл.

Када се говори о установљавању самоуправних судова, по нашем схватању, свако ко располаже својим правима, може своје спорове износити пред суд који споразумно са странком у спору одреди, ако законом није друкчије одређено. То значи, ван оних спорова који су стављени уставом и законом у надлежност судова удруженог рада, или који би се ставили у надлежност самоуправног суда уз обавезу решавања од странака у спору, свако ко располаже својим правом може установити самоуправни суд да одлучи о њиховом спору.

Уставом је одређено само неколико врста самоуправних судова, а препуштено је републикама и покрајинама, односно самоуправним субјектима да својим општим актима установљавају самоуправне судове. Устави република и покрајина то нису искористили. То се може оценити као мудар потез, јер су закони за то много адекватније средство, а нарочито самоуправни општи акти или споразуми. Ипак, поуке које имамо у вези са установљавањем друштвених органа правосуђа по Уставу из 1963. године, упућују да се морају ангажовати сви фактори у нашем друштву како би се самоуправни судови афирмисали у смислу уставних принципа.

Једини изузетак од изнетих правила, Устав је учинио, из разлога које смо изнели, када су у питању судови удруженог рада. Њих је Устав непосредно установио и одредио им основну надлежност.

У вези установљавања судова удруженог рада, ваља указати још на неке специфичности.

Право, — Устав прописује да се савезним законом утврђују начела о образовању, надлежности и саставу суда удруженог рада, као и поступак пред тим судом (чл. 226. ст. 2.).

Друго, — према пропису чл. 4. Закона, оснивање, састав, седнице, надлежност и организација судова удруженог рада утврђују се републичким, односно покрајинским законом. То значи да се то може препустити самоуправним актима и споразумима, ако се таква могућност допусти републичким или покрајинским законом.

Х. Организација судова удруженог рада

Као што је наведено, Устав прописује да се начела о образовању судова удруженог рада прописују савезним законом. У том смислу, Законом је одређено следеће:

Прво — суд удруженог рада као суд првог степена оснива се за територију једне или више општина или за територију републике односно аутономне покрајине (чл. 14. ст. 1.);

друго — за решавање спорова о самоуправним правима и обавезама из појединих области друштвено-економских односа могу се, у складу са законом, оснивати посебни судови удруженог рада првог степена (чл. 14. ст. 2.);

треће — у републици и аутономној покрајини оснива се суд удруженог рада другог степена као највиши суд удруженог рада за решавање спорова из самоуправних и других одређених друштвено-економских односа. Овај суд одлучује о жалби против одлука првостепеног суда удруженог рада и врши друге послове одређене законом (чл. 15.);

четврто, — суд удруженог рада има потребан број судија, који равноправно учествују у суђењу, стим да за судију суда удруженог рада може бити биран и судија редовног суда, ако законом није друкчије одређено (чл. 16.);

пето, — другостепени, као највиши судови удруженог рада у републици и покрајини, преко својих делегата, на начин утврђен међусобним договором, заједнички разматрају питања која су од значаја за уједначавање судске праксе у погледу заштите самоуправних права и друштвене својине (чл. 17.).

Нацрт Закона о судовима удруженог рада СР Србије, у погледу организације судова, садржи следећа решења:

Прво, — образовање, надлежност, састав и организација судова удруженог рада одређује се тим законом (чл. 3.);

Друго, — судови удруженог рада су: основни судови удруженог рада, посебни судови удруженог рада и Суд удруженог рада Србије, с тим што су основни и посебни судови првостепени, а Суд удруженог рада Србије другостепени и највиши суд удруженог рада у Србији (чл. 4.);

Треће, — суд удруженог рада суди у већу чији се састав одређује законом, тако да у већу учествују председник суда или судија којима је ова функција стална дужност, и судије којима избором на ову дужност не престаје својстао радника у удруженом раду у организацијама удруженог рада, другој организацији или државном органу (чл. 9.);

Четврто, — судови удруженог рада одлучују у већу од три односно пет судија, од којих само један може бити судија редовног суда, с тим што у већу од три судије одлучују о споровима из међусобних односа радника у удруженом раду (тзв. радним споровима) а у осталим споровима, у већу од пет судија, при чему су све судије у суђењу равноправне, односно што председник суда и његов заменик имају положај судије (чл. 10.);

Пето, — Нацрт има низ предлога са алтернативама у вези оснивања суда по територијалном принципу, тј. предлаже се оснивање основног суда удруженог рада у Београду, Ваљеву или Шапцу, Зајечару, Краљеву, Крагујевцу, Нишу, Пожаревцу, Титовом Ужицу и Лесковцу. Као алтернатива предвиђено је, или да се основни судови формирају у местима где се налазе основне привредне коморе и обухвате исте општине као и коморе (алтернатива I), или да се то изврши у местима где се налазе окружни судови опште надлежности и обухвате исте општине као окружни судови (алтернатива II) — чл. 24.;

Шесто, — посебан суд могу основати самоуправне интересне заједнице исте делатности; самоуправне интересне заједнице сличних делатности могу самоуправним споразумом основати заједнички посебан суд; посебан суд се може основати при савезу и другим удружењима самоуправних интересних заједница (чл. 25.);

Седмо, — посебан суд се оснива посебним самоуправним актом којим се одређује назив и седиште суда као и за које се интересне заједнице оснива (чл. 26.);

Осмо, — седиште суда удруженог рада Србије је у Београду (чл. 27.).

У вези са наведеним одредбама Нацрта, могу се дати одребене примедбе и сугестије.

Прво, сматрамо да не би у садашњем тренутку требало прихватити решења дата у алтернативама чл. 24., јер се функција суда може боље остварити на предложени начин који би се евентуално могао усавршити.

Друго, сматрамо да није најбоље решење да се о споровима из међусобних односа радника у удруженом раду у сваком случају решава у већу од три судије, а да се у осталим случајевима решава у већу од пет судија. По нашем схватању, требало би да веће буде у саставу од пет судија и онда када се решава о стицању и престанку својства радника у удруженом раду. То су за друштво веома значајни спрови, а за раднике врло често питања од животног значаја. Ту, заиста, не би требало дозволити могућност разних правних лекова и сл. што би било чешће ако у решавању спорова не би било више судија. Истина је да се са бројем не добија и квалитет, али је, исто тако, већа истина да пет људи више знају и виде, па према томе могу боље оценити ствари, него три човека (разуме се и када се не би радило о томе да ће судије бити проверени стручњаци и угледни људи са високим моралним и другим квалитетима). Било како било, сматрамо да ове спорове не треба по значају издвајати од осталих у којима се суди у већу од пет судија. Исто тако сматрамо да је број судија одређен врло разумно — ни много, ни мало. Мање од пет, заиста би било недовољно. А више од тога броја било би, по нашем схватању, непотребно, скупо и др.

Треће, веома је добро што се ништа не говори у закону о томе каква профил треба да имају судије, осим када се (по природи ствари) ради о судијама редовних суда који могу бити истовремено и судије суда удруженог рада. У сваком случају, то не могу нити морају да

бду само људи правнички образовани. Функција судова удруженог рада налаже да у суђењу учествују различите категорије људи и са различним профилима, али увек са одличним стручним способностима и високим моралним и политичким квалитетима. То треба да буду људи који живе и раде у нашем систему, који на њему изграђују и сами себе. Свакако, не само правници, већ и квалификовани радници, инжењери, економисти и остали. Нарочито када се ради о основним и посебним судовима удруженог рада.

Четврто, изрично је одређено да судији редовног суда који буде изабран за судију суда удруженог рада не престаје дужност судије редовног суда. Такво решење је веома позитивно јер те две функције нису инкомпатибилне, односно то ће отворити пут избору због сигурности коју судија има у таквом случају. Штета је што ово није предвиђено Законом и тиме обезбеђено једнако поступање од свих република и покрајина (без обзира на сву сарадњу која постоји у вези са доношењем закона — овог посебно)

Пето, по нашем схватању, не би било противно улози и значају који судови удруженог рада имају да председник суда или заменик буду обавезно дипломирани правници. Разлога за тако нешто има пуно, али је основни да се ради о врло важној установи нашег судског система у којој се многе ствари морају посматрати оком правника, и то врсног дипломираног правника.

Шесто, судије којима би то била стална дужност не морају бити у исто време и дипломирани правници. Међутим, одличних дипломираних правника би морало бити у судовима удруженог рада који би обављали стручно-правне и техничко-правне послове, пре свега израду одлука. То је посао који припада правницима по својој суштини, по природи. Не треба сметнути са ума да је одлука суда увек огледало његовог рада, посебно образложење које у себи носи. У ствари, образложење је огледало пресуде, одлуке и сл. Из њега треба да се јасно и одређено види зашто је одлучено баш на такав начин, а не на неки други. Она треба да буде таква да увери сваког ко је буде имао у адекватност решења које има за одређени случај. Посебно, она треба да увери странке, односно учеснике, у сву правилност судског поступања, његове одлуке о предмету спора. Суђење је једно, а састав одлуке друго. Судити морају стручњаци за разне области живота и рада, али исто тако све то се мора уобличити, обући у одређено правно рухо. То може да учини један стручњак, свакако дипломирани правник, са добрим познавањем наше праксе и система уопште, са високим моралним и другим квалитетима. Када се побе од чињенице да ће такве одлуке постепено изграђивати наш систем самоуправног права, да ће га усавршавати и организовати у једну целину и др., онда се може јасно сагледати сва озбиљност око израде одлука. Такве одлуке ће бити врло често огледало и путоказ рада и поступања не само учесницима у конкретном спору, већ, врло често, и осталим самоуправним субјектима, па и целом нашем друштву. Систем информисања који код нас добија све већу улогу учиниће доступним великом броју самоуправних субјеката сазнање о решењима неких

спорова, о уређивању многих односа. Често ће то бити и на најширој основи постављено, тј. створиће се услови да најшира јавност буде информисана о одлукама. У таквим случајевима многи спорови ће се решавати, по угледу на већ заузете чврсте ставове, и без посредовања суда удруженог рада. То ће сами самоуправни субјекти решавати, односно они уз ангажовање разних чинилаца у свом оквиру, па и ангажовањем људи и фактора са стране у мери којом се не вребају самоуправни права радних људи. Дакле, правилан рад судова удруженог рада и адекватно оформљивање тога рада у одлукама суда, може да има огромну улогу као превентива за сузбијање конфликта и спорова у нашем друштву. Тим пре ако се побе од чињенице да се не ради, ни о класичним споровима ни о класичним субјектима у тим споровима а ни о споровима у којима се интереси косе до искључивости односно непомирљивости. Људи су свесни да се најчешће ради о конфликтима чије је уклањање услов за њихов даљи живот и рад — и као појединаца и као мањих или већих целина. То ће и омогућити да се спорови и конфликти решавају и мимо судова удруженог рада. У ствари, све изнето омогућује да се радни људи и грађани изграде и науче, да упознају и слабости и решења за њих, да би свако од њих могао и сам и заједно са другима, посебно у обављању разних функција па и у судовима удруженог рада, водити битку да до спорова не дође, односно да се они реше без посредовања суда. То је у интересу и појединаца, и колектива и друштва као целине. Искуство са унутрашњом арбитражом у предузећима, на пример, говори врло позитивно о свему што је напред речено. Тамо где су оне озбиљно радиле, а то су средине са развијеним самоуправљањем, одлуке су често биле разлог неизношења спорова на суд и сл.

Најзад, веома позитивно оцењујемо одредбу да се суђење може вршити само у већу. Таква одредба заиста има у виду сву озбиљност самоуправних права о којима се решава у поступку пред судовима удруженог рада. Нема, по нашем схватању, ни једног јединог спора, ни једног јединог односа у чијем би решавању могао дати озбиљну одлуку један човек, без обзира на сву његову стручност и остале високе квалитете. Већ смо у вези са тим изразили мишљење да ни веће од три члана не може бити нека озбиљна гаранција за успешно решавање спорова и о стицању, односно престанку својства радника у удруженом раду (осим, разуме се, ако састав већа првостепених судова буде максимално од три члана).

У погледу организације и састава судова удруженог рада, Закон о оснивању, надлежности и саставу судова удруженог рада СР Босне и Херцеговине од 27. децембра 1974. године и који је ступио на снагу 8. јануара 1975. године („Сл. лист СР БиХ”, бр. 31, од 31. децембра 1974. године) садржи следеће:

Прво, — функцију судова удруженог рада врше судови првог степена који се оснивају за подручја две или више општина, и Суд удруженог рада Босне и Херцеговине који се оснива за територију СР БиХ као суд другог степена и највиши суд удруженог рада у Републици (чл. 14.), са седиштем у Сарајеву.

Друго, — суд има председника и потребан број судија који равноправно учествују у одлучивању. Избор председника и потребан број судија врши Скупштина СР БиХ, која утврђује и потребан број судија. Приликом избора судија Скупштина СР БиХ утврђује који од изабраних судија ће вршити функцију судије као редовну дужност (стални судија), а који ће ову функцију вршити повремено (повремени судија). Сталне судије се бирају на време од осам, а повремене, на време од четири године, и по истеку тог времена могу бити поново бирани (чл. 15—17.).

Треће, — за сталног судију може бити изабран југословенски држављанин који је дипломирани правник и има потребно искуство за обављање судијске функције, а морално-политички је подобан да ту функцију обавља. За повремениог судију може бити изабран југословенски држављанин који има искуство у одређеним областима организовања удруженог рада и који је морално-политички подобан да обавља ту функцију. Судији који не буде поновно изабран престаје функција истеком времена на које је изабран. Сталном судији који не буде поновно изабран Скупштина СР БиХ исплаћује у року од шест месеци од дана престанка функције, уколико у том року не започне са радом на другом радном месту, износ личног дохотка који је примио у последњем месецу пре престанка функције. Међутим, за то време је овај судија дужан да обавља послове који одговарају његовим стручним и другим радним способностима које му повери Скупштина СР БиХ, односно овај судија има право да обавља поменуће послове и прима накнаду личног дохотка у наведеном периоду само ако је дао пристајак да буде поновно биран за судију (чл. 18—20.).

Четврто, — стални судија даје свечану изјаву пред председником Скупштине СР БиХ, а повремени пред председником суда у који је изабран (чл. 21.).

Пето, — детаљно су предвиђени разлози за разрешење судија од дужности, односно о удаљењу са дужности, с тим да предлог за покретање поступка за разрешење сталног судије могу дати председник суда, одговарајуће радно тело Скупштине БиХ и Веће Савеза синдиката БиХ (чл. 22—26.).

Шесто, — за вршење стручних и административно-техничких послова, суд има потребан број радника са одговарајућом спремом (чл. 27. ст. 1.).

Седмо, — председник суда представља суд, стара се о обезбеђењу услова за правилан рад и пословање суда, утврђује распоред послова, утврђује састав већа за одлучивање по предлозима учесника у поступку, одлучује о одржавању рочишта у месту ван седишта суда, даје обавештења о току поступка, одлучује о потреби објављивања судских одлука путем средстава јавног информисања, подноси предлог за извршење одлука суда (и врши и друге послове који су му законом или другим актом дати у надлежност). Одредбе о сталним судијама односе се и на председника суда, уколико овим законом није другачије одређено (чл. 31.).

Осмо, — суд удруженог рада, као суд првог степена, одлучује у већу које је састављено од сталног судије као председника већа и двојице повремених судија као чланова већа. Суд удруженог рада Босне и Херцеговине одлучује у већу које је састављено од сталног судије као председника већа, једног сталног судије и тројице повремених судија као чланова већа (чл. 39)

Девето, — повременим судијама припада накнада путних трошкова и дневница, као и накнада за изгубљену зараду (под условима утврђеним посебним прописима), и награда (чл. 33)

Др Верољуб Рајовић

РЕЗЈУМЕ

Суды объединенного труда

Конституција СФР Југославије предусматриваје наряду с постојаним судами, као органима државне власти, и самоуправљемим судам, јављаним органима једине системе самоуправлења и располаганим у осуществлении правосудия такими же правами как и постојание суды.

Самоуправљемо право, јављаноје частью нашеј правовой системы, требовало адекватной системы органов с единими принципами организации, компетенции, состава и судопроизводства на всей территории Югославии. Это достигнуто установлением, непосредственно Конституцией, судов объединенного труда в качестве вида самоуправляемых судов, и установлением союзными законами принципов их организации, состава, компетенции и судопроизводства.

Суды объединенного труда являются самостоятельными и независимыми самоуправляемыми судами, т.е. не являются органами или системой органов какого-либо общественно-политического содружества или же самоуправляемой организации или содружества. Они рассматривают дела по спорам, возникающим из общественно-экономических и остальных отношений самоуправления. Их назначение состоит в защите и развитии самоуправляемого права как единой системы норм на территории всей Югославии.

Они организованы или как суды первой инстанции по территориальному признаку или в добровольном порядке для определенных областей объединенного труда, или же как суды второй инстанции, являющиеся высшими судами для республик и краев. Высшие суды объединяют судебную практику через своих делегатов в порядке, установленном соглашением. Каждое решение судов первой инстанции может быть обжаловано в течение 15 дней, а против вступивших в законную силу решений могут быть поданы жалобы с требованием пересмотра решения. В случаях, когда идет речь об изменении решением или дополнении им соглашения самоуправляемых сторон, допускается возбуждение дела перед соответствующим конституционным судом для установления законности решения. Подлежащие исполнению решения приводят в исполнение постоянные суды в исполнительном судопроизводстве, а остальные —

соответствующие общинные скупщины, применяя положения Конституции или закона. Суд первой инстанции оценивает законность вынесенных решений арбитражных комиссий (которые сами являются видом самоуправляемых судов), что указывает на значимость судом объединенного труда. Образование, состав, местонахождение, компетенция и организация

данных судов определяется законами республик и краев. При рассмотрении дел эти суды применяют положения Закона о гражданском судопроизводстве, если они не противоречат закону и отвечают природе предмета спора.

SUMMARY

Courts of associated labour

The Constitution of SFRY has introduced, beside regular courts as bodies of state power, the self-management courts as bodies of the unique system of self-management, equal in performing the judicial function.

The right on self-management has, as a part of our legal system, required an adequate system of bodies with uniform principles of formation jurisdiction, composition and procedure for the entire Yugoslav territory. That has been accomplished through establishment, directly by the Constitution, of courts of associated labour as a kind of self-management courts, and through determination of the principles for the formation, jurisdiction and procedure by federal law.

Courts of associated labour are autonomous and independent self-management courts, i.e. not the bodies or the system of bodies of any socio-political community, or self-managing organization or community. They perform their function by deciding on disputes in the sphere of socio-economic and other self-managing relations. Their function is to protect and promote self-management rights as unique system of norms on the entire Yugoslav territory.

They are organized as courts of original jurisdiction on the territorial principle or voluntarily for certain fields of associated labour, and also as the supreme court in a republic or province which is simultaneously the appellate court. Supreme courts unify the judicial practice through their delegates and in the manner determined by compact. An appeal is allowed against any original decision for the period of 15 days, and in the case a decision went into effect it can be sought that the proceedings be resumed, or, in the cases where such decision replaces or supplements a compact, an action can be brought before the competent constitutional court for decision on its legality. Decisions to be carried out are carried out by regular court in the executory procedure, and other decisions by municipal assembly by application of constitutional and statutory measures. The courts of original jurisdiction examine the legality of final decisions of internal arbitrations (which themselves are a kind of self-management courts) what shows the importance of courts of associated labour. Formation, composition, seat, jurisdiction and organization of these courts are determined, in compliance with the law, by republican and provincial statutes. The provisions of the Law on litigation procedure are applied in the procedure before these courts in they are not contrary to the law and if they correspond to the nature of the subject of dispute.

RÉSUMÉ

Les tribunaux de travail associé

La Constitution de la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie a introduit outre les tribunaux, ordinaires, en tant qu'organes du pouvoir de l'Etat, de même les tribunaux autogestionnaires en tant qu'organes du système unique de l'autogestion qui sont égaux en droits dans l'exercice de la fonction judiciaire.

Le droit autogestionnaire, en tant que partie de notre système juridique, exigeait un système adéquat des organes avec les principes uniques de la formation, la compétence, la composition et la procédure pour tout le territoire de la Yougoslavie. Cela a été réalisé en établissant directement par la Constitution les tribunaux de travail associé, en tant que tribunaux autogestionnaires, et par la détermination des principes de la formation, la composition, la compétence et la procédure par la loi fédérale.

Les tribunaux de travail associé sont des tribunaux autogestionnaires autonomes et indépendants, c'est-à-dire ce ne sont pas des organes ni un système de n'importe quelle communauté socio-politique, c'est-à-dire d'une organisation ou communauté autogestionnaires. Ils réalisent leur fonction par les décisions sur les litiges des rapports socio-économiques et des autres rapports autogestionnaires. Leur fonction est la protection et le développement du droit autogestionnaire, en tant que système unique des normes sur le territoire de toute la Yougoslavie.

Ils sont organisés comme tribunaux de première instance — selon le principe territorial ou volontaire pour les domaines déterminés du travail associé, c'est-à-dire en tant que cour suprême dans la république fédérée et la province autonome qui est aussi le tribunal de deuxième instance. Les tribunaux hiérarchiquement les plus élevés — les cours suprêmes — unifient la jurisprudence par la voie de leurs délégués de la manière établie par la convention. Contre toute décision de première instance il est permis de porter plainte dans un délai de 15 jours, et contre toute décision valable on peut demander la révision de la procédure, ou pour autant que par celle-ci est remplacée ou comblée la convention autogestionnaire on peut initier la procédure devant la cour constitutionnelle compétente pour l'estimation de sa légalité. Les décisions préparées pour l'exécutées par le tribunal ordinaire dans la procédure exécutoire et les autres par l'assemblée communale en appliquant les mesures prévues par la constitution ou par les lois. Les tribunaux de première instance examinent la légalité des décisions définitives des arbitrages internes (qui sont eux-mêmes une sorte de tribunaux autogestionnaires), ce qui fait ressortir l'importance des tribunaux de travail associé. L'établissement, la composition, le siège, la compétence et l'organisation de ces tribunaux, d'après la Loi, sont déterminés par la loi de la république fédérée ou par la loi de la province autonome. Dans la procédure devant ces tribunaux son appliquées les dispositions de la Loi relative à la procédure judiciaire si elles ne sont pas en contradiction avec la présente Loi et si elles correspondent à la nature de l'objet du litige.

ЗАКОНОДАВНА НАДЛЕЖНОСТ У РЕГУЛИСАЊУ КРИВИЧНОПРАВНОГ ПОЛОЖАЈА МАЛОЛЕТНИХ УЧИНИЛИЦА КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Дискусија која се водила у погледу законодавне надлежности у области кривичног права, с обзиром на нова уставна решења, није мимоишла ни питање регулисања кривичноправног положаја малолетних учинилаца кривичних дела. Различита схватања о разграничењу законодавне надлежности федерације и република односно покрајина дошла су до изражаја и у односу на ово питање. Одредбе Уставног амандмана XXX став 2. тачка 11, по којима федерација својим законима „уређује опште услове за изрицање казних санкција за кривична дела и врсте тих санкција”, тумачене су, углавном, на два различита начина. По једном схватању, које је под казном санкцијом подразумевало сваку судску меру која се може изрећи поводом извршења неког кажњивог дела, федерација је надлежна да својим законима у потпуности регулише и примену кривичних санкција за малолетне делинквенте. Друго схватање је појам казнене санкције везивало само за оне кривичноправне мере које формално имају карактер казне и, по њему, федерација би била надлежна да регулише само примену казне малолетничког затвора, док би се васпитне мере и услови за њихову примену регулисали републичким односно покрајинским законима. Најзад, по трећем схватању, овлашћење федерације да својим законима регулише читаву материју општег дела кривичног права, дакле, и примену свих кривичних санкција, не треба схватити тако да све врсте санкција и услови за њихову примену треба у истој мери да се регулишу савезним законом. Специфичност појединих санкција и већа или мања потреба да се у односу на њих постигну јединствена решења, треба да утичу и на обим њиховог регулисања у савезном кривичном законодавству. При томе се нарочито мислило на васпитне мере односно уопште на регулисање кривичноправног положаја малолетника. Овакво схватање дошло је до изражаја у Нацрту предлога за доношење Савезног кривичног закона из 1972. године, који је предвиђао да савезни закон садржи само начелне одредбе о одговорности малолетника и примени васпитних мера односно малолетничког затвора, док би остали део ове материје био регулисан у законима република и покрајина. Основни разлог за овакво схватање законодавне надлежности јесте специфичност ове криминолошке катего-

рије и мера које се према малолетним делинквентима примењују. С једне стране, узроци малолетничког криминалитета, његов обим и структура, носе у нашем друштву и одређена регионална обележја. С друге стране, ефикасност сузбијања малолетничког криминалитета претпоставља, у концепцији постојеће криминалне политике, развијеност и добру кадровску опремљеност служби за социјални рад и установа за институционални третман, у чему, такође, постоје различите објективне и субјективне могућности у појединим регионима наше земље. Зато се тежило ка решењу по коме би републике и покрајине својим законима регулисале највећи део ове материје, водећи рачуна о специфичностима малолетничког криминалитета на својој територији и реалним могућностима за предузимање мера у његовом сузбијању. Законима федерације прописала би се само основна начела на којима би се заснивао кривичноправни положај малолетних учинилаца кривичних дела. Оваква интенција остварена је у другој фази уставне реформе. Устав СФРЈ у члану 281. тачка 12. прописује да федерација уређује „опште услове и начела за изрицање санкција за кривична дела и привредне преступе, систем санкција, услове за гашење санкција и за рехабилитацију и *општа правила о примени васпитних мера и кажњавању малолетника* (општи део)”. Тиме је отклоњена свака дилема у погледу законодавне надлежности у регулисању кривичноправног положаја малолетних делинквената и створен уставни основ за изградњу савезног односно републичког и покрајинског кривичног законодавства.

I — Савезно кривично законодавство о малолетницима

Одредбе члана 281, тачка 12. Устава СФРЈ предвиђају један облик подељене законодавне надлежности између федерације и република односно покрајина у регулисању кривичноправног положаја малолетних учинилаца кривичних дела. Њихово остварење значи да се, пре свега, савезним законом пропишу општа правила о примени васпитних мера и кажњавању малолетника, а да се републичким и покрајинским законима, у оквиру ових општих правила, детаљно регулише њихов кривичноправни положај. Стога је у изради Нацрта савезног кривичног закона основни задатак у овом погледу био да се одреди које одредбе о малолетницима имају карактер општих, начелних правила, и да се на тај начин постави и законодавни оквир за републичко и покрајинско законодавство. Нацрт је у остварењу овог задатка пошао од две основне идеје: прво, да републичко и покрајинско законодавство треба да има у овој материји примарни значај. Друго, да у овом моменту нема потребе за прописивањем неких нових начела малолетничког кривичног законодавства, односно да постојећа законодавна решења, уз делимичне измене и допуне, представљају задовољавајући основ за изградњу једне рационалне политике сузбијања малолетничког криминалитета. Полазећи од ове основне идеје, Нацрт садржи следеће одредбе које имају карактер општих правила о примени васпитних мера и кажњавању малолетника:

1. *Одредбе о старосној граници кривичног малолетства* (члан 65. Нацрта). Нацрт је, уз извесне стилске модификације, преузео одредбе члана 65. Кривичног законика, по којима се малолетницима који у време извршења кривичног дела нису навршили 14 година (деца) не могу изрећи никакве кривичне санкције. Изостављене су одредбе ст. 2, члана 65. КЗ, јер за њихово уношење у Савезни кривични закон нема уставног основа.

2. *Одредбе о врстама кривичних санкција које се могу применити према малолетницима* (члан 66. Нацрта). Нацрт задржава поделу малолетника на млађе и старије и значај који она има у погледу примене кривичних санкција (члан 66, ст. 1 и 2 КЗ). Нису прихваћена нека становишта иницирана на стручним саветовањима и у стручној литератури, да би требало створити законску могућност да се малолетнички затвор може, у посебно одређеним случајевима (извршење тешког убиства, извршење неког тешког кривичног дела за време боравка у васпитно-поправном дому или васпитној установи или непосредно после тога) изрећи и млађем малолетнику. Такво решење не само да би било супротно принципу хуманости који прожима кривичноправни положај малолетника већ оно нема великог оправдања ни са криминално-политичког аспекта; институционални третмани који се примењују у васпитно-поправном дому и малолетничком затвору, осим разлике у могућој дужини трајања, не разликују се много по својој садржини, те би било илузорно очекивати да ће се поступком у затвору ресоцијализација малолетника пре остварити него поступком у васпитно-поправном дому.

Основна измена коју Нацрт предвиђа у односу на постојеће решење у Кривичном законнику односи се на примену мера безбедности. Руководећи се друштвеном реадaptацијом малолетника као основном сврхом примене сваке санкције, Нацрт искључује изрицање забране бављења одређеним занимањем и забране јавног иступања према малолетним деликвентима. Реч је о мерама које би по својој садржини могле да буду у колизiji са непосредним циљевима изречене васпитне мере. Поред тога, да би се отклониле неке дилеме и неуједначености у судској пракси, Нацрт је предвидео ограничење да се мере безбедности могу изрећи само уз изречену васпитну меру или малолетнички затвор, с тим да се обавезно лечење алкохоличара и наркомана не може изрећи уз дисциплинске васпитне мере.

3. *Одредбе о сврси васпитних мера* (члан 67. Нацрта). Оне су идентичне одредбама члана 68. Кривичног законика, с тим што је изостављена последња реченица „а кад је то потребно и да се спрече у вршењу кривичних дела”. Посебно истицање овог циља може да створи погрешан утисак да је реч о неком одвојеном циљу који се остварује на други начин, а не применом мера којима се, путем пружања заштите, помоћи и надзора, обезбеђује васпитање, поправљање и правилан развитак малолетног учиниоца кривичног дела.

4. *Одредбе о врстама васпитних мера и њиховој намени* (члан 68. Нацрта). Ове одредбе су од посебног значаја, јер је њима постављен оквир за прописивање појединих васпитних мера у републичким и по-

крајинским кривичним законима. Нацрт предвиђа, као и Кривични законик, три категорије васпитних мера: дисциплинске, мере појачаног надзора и заводске мере. При изради Нацрта истицана је идеја да се као посебна врста мера предвиде и „васпитно-здравствене мере”, које би обухватале одговарајући медицинско-психијатријски третман малолетника на слободи у случајевима када нема услова за примену одговарајуће мере безбедности. Овај предлог није нашао места у Нацрту, али је зато код мера појачаног надзора и заводских мера посебно унето да оне могу обухватити и трајније „мере лечења”. На тај начин је дата законска могућност да се у оквиру ове две врсте васпитних мера могу прописати и мере које би биле здравственог карактера.

Новина у Нацрту је и ограничење трајања заводских васпитних мера на 5 година највише. Смисао ове одредбе је да се онемогући прописивање, кроз републичко и покрајинско законодавство, таквих заводских васпитних мера чије би максимално трајање прелазило 5 година. Оправдање за овакво ограничење лежи у уверењу да је овај рок довољан за остварење третмана усмереног на поправљање малолетника и његово опште и професионално образовање, односно да би се дужи боравак малолетника у дому могао негативно одразити на његов даљи развој и друштвену адаптацију.

Нацрт садржи и начелне одредбе о могућности измене одлуке о изреченој васпитној мери, обустави њеног извршења или замени са другом васпитном мером. Законима република и покрајина треба да се детаљније регулишу услови под којима се то може вршити.

5. *Одредбе о кажњавању малолетника* (члан 69. и 70. Нацрта). У односу на обим регулисања казне малолетничког затвора у савезном кривичном закону, дошла су до изражаја два различита схватања. По једном, савезним законом би требало прописати само врсту казне која се може изрећи малолетницима и њено минимално и максимално трајање, док би сва остала питања (услови за изрицање, начин одмеравања, извршење, итд. била регулисана републичким и покрајинским законима. Ово становиште је полазило од стриктног тумачења одредаба члана 281, тачка 12. Устава СФРЈ, према којима федерација својим законима уређује само општа правила о кажњавању малолетника. Аналогно регулисању васпитних мера и кажњавање малолетника би требало регулисати само са неколико начелних одредаба. Друго становиште је полазило од карактера ове санкције. По њему, и поред тога што се примењује према категорији делинквената чији је статус посебно регулисан у кривичном праву и разликује од санкција које се примењују према пунолетним лицима, ипак је реч о специфичној казни лешења слободе. Пошто савезним законом треба детаљно да се регулишу све врсте казни и услови за њихову примену, аналогно би требало поступити и при овој казни. Ако би се савезни кривични закон ограничио само на прописивање врсте казне и њено минимално и максимално трајање, створила би се могућност да се републичким и покрајинским законима пропишу различити услови за њено изрицање и различита правила за њено одмеравање, што би практично значило увођење различитих казни за малолетнике. Решење које је прихваћено у Нацрту савезног кривичног закона ближе

је овом другом становишту. Нацрт, ослањајући се, углавном, на постојећа решења у Кривичном законнику, одређује малолетнички затвор као једину казну које се може изрећи (члан 66, ст. 2. Нацрта), прописује услове под којима се ова казна може изрећи (члан 69. Нацрта), њено трајање и начин одмеравања, као и рокове застарелости (члан 70. Нацрта). Новина у односу на постојеће решење јесте то што је посебно истакнут значај свеукупне личности малолетника у одлучивању да ли ће се, уз постојање осталих услова, изрећи ова казна.

6. *Одредбе о примени васпитних мера и малолетничког затвора према пунолетним лицима* (члан 71. Нацрта). Полазећи од неких проблема који су се јављали у судској пракси у примени одредаба чл. 79з, 79и и 79ј Кривичног законика, Нацрт предвиђа еластичније решење у погледу примене васпитних мера и малолетничког затвора према пунолетним лицима, уносећи значајније измене у односу на постојеће стање. Законима република и покрајина конкретније ће се одредити које се васпитне мере и под којим условима могу изрећи пунолетним лицима. Нацрт, међутим, поставља и три општа услова: да је кривично дело извршено у доба малолетства или млађег пунолетства, да учинилац није старији од 21 године и, уколико је реч о млађим пунолетницима, да личност учиниоца и околности под којима је дело учињено оправдавају, са криминално-политичког аспекта, примену васпитне мере или малолетничког затвора. Новина је да се, под условима који буду прописани републичким и покрајинским законима, млађим пунолетним лицима може изрећи и казна малолетничког затвора.

7. *Одредбе о дејству васпитних мера и малолетничког затвора* (члан 72. Нацрта), такође имају карактер општих правила, па су у том смислу преузета решења из члана 67, ст. 1. Кривичног законика.

8. Најзад, Нацрт (члана 64) прописује још два општа правила: једно о примарности примене посебних одредаба о малолетницима и друго, о примени законских правила о васпитним мерама и кажњавању малолетника садржаних у републичким односно покрајинским кривичним законима, кад се суди малолетницима који су учинили кривично дело прописано савезним законима.

II — Републичко и покрајинско кривично законодавство о малолетницима

Нацртом савезног кривичног закона постављен је општи оквир за републичко и покрајинско кривично законодавство. Уколико буду прихваћена решења из Нацрта, пред републикама и покрајинама је задатак да на комплетан начин регулишу кривичноправни положај малолетних учинилаца кривичних дела. При томе су неке одредбе из савезног кривичног законодавства по својој природи такве да морају бити у целини унете у републичко и покрајинско кривично законодавство. Тако су, на пример, одредбе из чл. 64, ст. 1, 65. до 67, 69. и 70. Нацрта. Друге одредбе представљају основ за детаљније регулисање и допуњу кроз ре-

публично и покрајинско законодавство. У том смислу законима покрајина и република треба:

1. *Прописати поједине васпитне мере и услове за њихову примену.* — У оквиру сваке врсте васпитних мера прописаних у савезном закону, законима република и покрајина треба да се регулишу поједине васпитне мере и услови за њихову примену. Број тих мера није ограничен, али оне морају по својој природи бити такве да одговарају сврси одговарајуће врсте васпитних мера, како је она постављена у савезном закону. У заводских васпитних мера мора се поштовати ограничење да оне по свом трајању не могу бити дуже од 5 година.

Ово је свакако најзначајније овлашћење република и покрајина у регулисању ове материје, при чему највише треба да дођу до изражаја специфичности појединих република и покрајина, што је и основни аргумент за овакав облик подељене законодавне надлежности. Основано се може очекивати да ће постојећи систем васпитних мера послужити као модел при доношењу републичког и покрајинског законодавства, али у том поступку треба размотрити и могућности за његово побољшање. Ако се апстрахују одређене тешкоће на које се наилази у пракси извршења појединих васпитних мера, може се констатовати да постојећа законодавна решења нису у основи довољна у сумњу. Приговори, истинити претежно у кривичноправној теорији али и у пракси, и предлози за одговарајуће модификације, односили су се на нека питања везана за поједине васпитне мере. Они би се могли свести на следеће:

а) Упућивање у дисциплински центар може, под условом да постоје добро организовани центри, да представља адекватну меру за одређене случајеве малолетничког криминалитета. Мишљења о нецелисходности ове мере су изузетна, али је често био присутан приговор у погледу њеног трајања. То се нарочито односи на боравак за одређени број часова у празничне дане, који се у пракси ретко примењује, и на непрекидан боравак у центру, коме је изгледа судске пракса више наклонена. Ако овај последњи облик мере упућивања у дисциплински центар треба да обухвати одређени институционални третман, онда боравак који се креће у интервалу до 20 дана не пружа веће шансе за озбиљан рад са малолетником. Практично, мера се само формално извршава.

Наведени приговор је у великој мери условљен променама које су се догодиле у пракси њеног извршења. Замишљена као један облик „шок-терапије“ која треба да се реализује у кратком временском интервалу, ова мера је у пракси добила карактер васпитно-педагошког рада са малолетником. За такав облик рада свакако је потребан и дужи боравак малолетника у центру. С друге стране, васпитне мере сличног карактера које познају друга кривична законодавства, а које су инспиративно утицале при увођењу ове мере у наш Кривични законик, дужег су трајања него упућивање у дисциплински центар. Зато нам се чини оправданим да се при доношењу републичког и покрајинског законодавства преиспитају постојећи облици ове васпитне мере, нарочито кад је реч о непрекидном боравку у центру. При томе се мора водити рачуна да се ова мера по дужини трајања не приближи заводским васпитним мерама. Можда би максимални рок од два месеца био задовољавајуће решење;

б) Мере појачаног надзора се у пракси судова најчешће примењују; третман на слободи под надзором прихваћен је као основни вид судског реаговања на криминалитет малолетника. У односу на ове мере најчешће су истицана два приговора. Први се односи на појачани надзор у другој породици. Разлози којима се законодавац руководио при уношењу ове мере у Кривични законик добро су познати. Мера међутим, није до сада нашла место у судској пракси; број случајева у којима се годишње изриче могао би се на прсте набројати. Уколико се већим ангажовањем органа старатељства и других одговарајућих служби не би нашао већи број породица које су спремне да прихвате малолетника и за то су морално подобне, ова мера ће и даље представљати фиктивну санкцију у систему васпитних мера. Други приговор је везан за однос између мере појачаног надзора од стране родитеља или староца и појачаног надзора органа старатељства. Посматране са аспекта статуса малолетника и улоге органа старатељства у њиховом извршењу, ове две мере нису јасно издиференциране ни у материјалном кривичном праву ни у законодавству о њиховом извршењу. Истраживање праксе извршења ових мера показује да између њих нема никакве разлике. Дакле, имамо ситуацију да се две прописане санкције практично своде на исто. Решење би могло бити или у јаснијем и конкретнијем садржајном диференцирању ове две мере, или у њиховој унификацији. При овом другом решењу за модел би требало узети меру појачаног надзора органа старатељства, која се у пракси најчешће примењује. Коначно, сходно раније изнетој идеји о увођењу васпитно-здравствених мера, требало би размотрити могућност да се у оквиру мера појачаног надзора предвиде и такве мере;

в) Заводске васпитне мере имају посебан криминално-политички значај; оне се примењују према оним малолетницима који су, по правилу, учинили неко теже кривично дело, а због већег степена васпитне запуштености постоји бојазан да би рецидивирали уколико не би били подвргнути дужем стручном васпитно-поправном третману. Стога, при доношењу републичких и покрајинских кривичних закона треба имати у виду тешкоће које су се до сада у пракси јављале и, према стварним могућностима које постоје, ићи на оне мере које се могу остварити сходно њиховој намени. У нашој правној мисли истицана је и идеја о потреби унификације заводских васпитних мера, односно прихватању јединствене мере институционалног карактера, која би се извршавала у специјализованим установама класификованим према различитим криминолошким категоријама малолетних делинквената. На тај начин би се рационалније могао користити капацитет постојећих установа, који и иначе није велики, постигла би се већа хомогеност малолетничке популације у установама и већи степен специјализације стручног кадра, а лакше би се могли решити и неки проблеми око трошкова за извршење мере. Суштина је ове идеје да се са законодавне класификације мера пређе на казнену класификацију установа за извршење мере. С друге стране, имају се у виду и неки други проблеми који су се јављали у пракси изрицања и извршења заводских мера. Чест је случај да при избору конкретне заводске васпитне мере основни критеријум није степен вас-

питне запуштености малолетника и потреба за краћим или дужим васпитно-поправним третманом у установи, већ већа или мања могућност да се мера коју треба изрећи може извршити, при чему постојање слободних капацитета у установи има често одлучујући значај. Третман у установама и васпитно-поправном дому се садржајно и по дужини трајања приближио. Није на одмет указати да је у последњим годинама у СР Србији боравак у васпитној установи у просеку био дужи него боравак у васпитно-поправном дому.

2. *Одредити услове под којима се може вршити обустава извршења изречене васпитне мере или замена са другом васпитном мером.* — Начелна одредба савезног кривичног закона о могућности измене одлуке о изреченој васпитној мери (члан 68, ст. 6. Нацрта) треба детаљније да се разради у републичким и покрајинским законима, путем прописивања услова за обуставу извршења изречене васпитне мере или њену замену са другом мером. Ови услови треба да се одреде зависно од васпитних мера које буду прописане у републичким и покрајинским законима. Основ за решавање могу бити постојеће одредбе из члана 79. и 79а Кривичног законика. Пракса и теорија нису до сада истицале озбиљније приговоре решењима садржаним у овим одредбама;

3. *Одредити однос казне малолетничког затвора и васпитних мера и њихово изрицање у случају стицаја кривичних дела.* — Ова питања су сада регулисана у чл. 79б, 79е, 79к и 79ђ Кривичног законика и аналогна решења треба да буду прописана у републичким и покрајинским законима. Наведене одредбе могле би бити предмет преиспитивања у смислу тражења других, бољих решења;

4. *Регулисати остала питања везана за казне малолетничког затвора.* — Мада је у Нацрту савезног кривичног закона примена казне малолетничког затвора доста детаљно регулисана, остала су и нека питања која треба решити помоћу републичког и покрајинског законодавства. То се, пре свега, односи на начин одмеравања ове казне о чему говоре одредбе члана 79д Кривичног законика. У надлежност република и покрајина спада и регулисање извршења казне малолетничког затвора. То се може учинити и у Закону о извршењу кривичних санкција, али нам се чини целесходнијим да се и у кривични закон унесу неке начелне одредбе што је и до сада био случај (члан 79ђ КЗ);

5. *Регулисати примену васпитних мера и малолетничког затвора према пунолетним лицима.* — Законима република и покрајина треба детаљније да се регулише примена васпитних мера и казне малолетничког затвора према пунолетним лицима која су извршила кривично дело као малолетници односно као млађа пунолетна лица. Нацрт предвиђа само опште услове за примену ових санкција на пунолетна лица, док у републичком и покрајинском законодавству треба прописати које се санкције и под којим конкретним условима могу у овим случајевима изрицати. Према Кривичном законнику то је могуће у три случаја: кад се суди пунолетном лицу које је извршило кривично дело као млађи малолетник, као старији малолетник или као млађи пунолетник. Ако се оста- не при овим могућностима онда у њиховом регулисању треба водити ра-

чуна о неким проблемима који су се јављали у пракси и идејама изнетим у кривичноправној литератури:

а) Заједничко за сва три случаја јесте да се према пунолетном лицу примењује санкција намењена малолетном учиниоцу кривичног дела. Полази се, значи, од претпоставке да се и у таквим случајевима сврха кажњавања може остварити применом санкција за малолетнике. Решења прихваћена у Кривичном законнику нису у том погледу логички доследна. Тако, на пример, пунолетном лицу које је извршило кривично дело као старији малолетник не може се изрећи мера појачаног надзора органа старатељства (члан 79и КЗ), а та мера се може изрећи млађем пунолетном лицу (чл. 79ј КЗ). Или, у првом случају се може, ако су испуњени законски услови, изрећи казна малолетничког затвора, док се ова казна не може изрећи млађем пунолетнику.

б) Пунолетном лицу које је извршило кривично дело као старији малолетник може се, уколико нису испуњени услови за изрицање малолетничког затвора, од васпитних мера изрећи једино упућивање у васпитно-поправни дом, ако у време суђења није навршило 21-годину (члан 79и ст. 3 КЗ). Уколико овај услов није испуњен или ако због неких других разлога, није могуће изрећи наведену васпитну меру, кривични поступак против таквог лица се мора обуставити. Тако се долази у ситуацију да се утврди постојање кривичног дела и учиниоца, а да се поступак обуставља због немогућности изрицања санкције. Оваквом решењу пракса основано ставља приговор да је из криминално-политичких разлога целисходније окончати поступак изрицањем ма какве санкције, него обуставом. Излаз би могао бити у проширењу регистра васпитних мера које се могу у оваквим случајевима изрећи.

в) Примена члана 79и Кривичног законика истакла је у пракси још један проблем који би можда требало решити у кривичном закону. Реч је о одмеравању јединствене казне кад се суди пунолетном лицу за кривична дела извршена у доба старијег малолетства и пунолетства, а суд му је поред малолетничког затвора изрекао казну затвора или строгог затвора. Судови су у оваквим случајевима различито поступали. Неки нису примењивали одредбе о одмеравању казне за кривична дела у стицају, већ су утврђену казну малолетничког затвора узимали као отежавајућу околност при одмеравању казне за кривично дело извршено у доба пунолетства. У другим случајевима, кад је јединствена казна одмеравана применом одредаба члана 46. Кривичног законика, различито се поступало при оцени која се казна сматра тежом, нарочито у односу затвора и малолетничког затвора. О овоме је Врховни суд Југославије заузео становиште по коме се малолетнички затвор по тежини изједначава са осталим казнама лишења слободе, с тим да се у одређивању јединствене казне као најтежа узима она која је изречена у најдужем трајању. Због неуједначености судске праксе и последица које из тога произилазе по осуђена лица, ово би требало регулисати у одговарајућим одредбама кривичног закона. При оцени која се од изречених казни сматра тежом чини нам се да на релацији малолетнички затвор — строги затвор не би требало да буде дилема. Ако се ове казне посматрају по дужини трајања, начину извршења и правним последицама које произ-

воде, строги затвор је несумњиво тежа казна. Стога би ова казна требала да представља јединствену казну и кад је изречена у краћем трајању од малолетничког затвора. Ако су, пак, изречени малолетнички затвор и казна затвора, јединствена казна треба да је она која је изречена у дужем трајању. Процена тежине казне у овом случају давала би приоритет једној или другој, зависно од тога са ког аспекта се посматрају. Уколико су обе казне изречене у истом трајању, јединствена казна треба да буде казна затвора. Реч је о пунолетном лицу коме је суђено и за кривично дело извршено у доба пунолетства и на које суд није применио одредбе о млађим пунолетницима, те га, дакле, у принципу треба третирати као пунолетног делинквента. Ово решење не би задовољило само ако би обе казне биле изречене у трајању од по три године, но ова ситуација није типична само за овај случај; она се јавља увек кад су за кривична дела извршена у стицају изречене казне затвора, од којих једна у максималном трајању.

г) Одредбе о млађим пунолетницима (члан 79ј КЗ) се у пракси врло ретко примењује. У периоду 1960—1972. година осуђено је преко сто хиљада лица старих од 18 до 21 године, а васпитна мера је изречена у свега 326 случајева. Истраживање праксе судова са територије СР Србије показало је да овакво минималној примени наведених одредаба у великој мери доприноси начин на који је регулисан статус ових лица у Кривичном законнику. Узак регистар мера које се према њима могу применити, услови за изрицање васпитних мера (нарочито онај који се односи на уподобљавање њиховог душевног развоја са душевним развојем малолетника) и законски наглашена изузетност примене ових мера, парализали су примену одредаба члана 79ј КЗ, којима судска пракса, било из разлога процесне економичности или због већег поверења у казну, није наклоњена.

При доношењу републичких и покрајинских закона треба преиспитати одредбе о млађим пунолетницима. Нацрт савезног кривичног законика већ је у овом погледу учинио корак напред, предвиђајући да се овим лицима може изрицати казна малолетничког затвора, а, нарочито, везујући примену васпитних мера према овим лицима за могућност да се њихово поправљање може остварити и применом малолетничких санкција, полазећи од оцене свеукупне личности млађег пунолетника и околности под којима је дело извршено. Законима република и покрајина треба прописати које се васпитне мере и под којим условима могу изрећи млађим пунолетницима, односно када им се може изрећи казна малолетничког затвора.

III — Једно питање законодавно-техничког карактера

При регулисању кривичноправног положаја малолетних учинилаца кривичних дела у републичким и покрајинским законима поставиће се један проблем техничког карактера, тј. којим ће законом ова материја бити регулисана. У том погледу могућа су три решења. Могуће је да

одредбе о малолетницима буду садржане у истом закону којим ће се регулисати кривична дела из надлежности република и покрајина, тако да би овај закон имао свој општи и посебни део. Овакво решење не изгледа оправдано, јер између општег и посебног дела не би било садржајне везе и закон не би представљао садржајно јединствену целину. Друга је могућност да се ова материја регулише посебним законом, тј. да се донесе закон о кривичним санкцијама за малолетнике. Најзад, могуће је и треће решење, да се јединственим законом регулишу васпитне мере и малолетнички затвор и њихово извршење, чиме би се на одређени начин кодификовало кривично законодавство за малолетне учиниоце кривичних дела.

IV — Потреба за сарадњом и координацијом при доношењу републичких и покрајинских кривичних закона

Републичко и покрајинско кривично законодавство о малолетницима треба да изрази, у оквиру општих начела постављених у савезном закону, специфичне потребе и могућности дате републике и покрајине у регулисању кривичноправног положаја малолетника. То је био и основни разлог за прихватање подељене законодавне надлежности у овој материји. То логично претпоставља да између закона појединих република и покрајина могу постојати веће или мање разлике. Таква ситуација би била и нормална. Међутим, уз пуно поштовање ових специфичности, не може се искључити потреба да се у поступку доношења закона оствари одређени степен сарадње и координације у раду међу републикама и покрајинама. Нека питања која немају специфичан карактер за одређену републику или покрајину, а чије решавање може да створи одређене проблеме у пракси или да доведе до значајније повреде принципа једнакости грађана пред законом, могу и треба да буду предмет заједничког расправљања пре него што се реше у закону. Примера ради то могу бити питања која се односе на правила о одмеравању казне малолетничког затвора, основе за обуставу извршења изречене васпитне мере или замену са другом мером, изрицање васпитних мера пунолетним лицима, итд. Ако се прихвати потреба овакве сарадње, најмање ће бити проблем да се нађу форме путем којих ће се оне реализовати.

Др Љубиша Лазаревић

РЕФОРМА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА

Друштвено-политичка организација и управа Правног факултета у Београду организовали су дана 12. и 16. децембра 1974. године и 13. јануара 1975. год. јавну расправу о реформи на Правном факултету у Београду. Овој расправи претходиле су расправе у свим друштвено-политичким организацијама и органима самоуправљања. Ову као и раније расправе о Нацрту устава СФРЈ, Нацрта устава СР Србије и Платформе за X конгрес СКЈ, започео је, организовао и усклађивао Секретаријат конференције СКЈ Правног факултета.

Анали Правног факултета у Београду објављују изнета мишљења редоследом којим су и учесници изнели у расправи.

Неверујем да би се и један делегат сложио са тиме да је наш Факултет најлакши и мислим да има још низ факултета који ако нису лакши онда су по тежини исти као и наш Факултет, али су услови студирања далеко повољнији него у нас.

Овакав „систем“ година за годином, уведен је зато да би се побољшала ефикасност студирања и да би се елиминисао просек студирања од 7,5 година. Када се уводи нешто ново и од тог новог очекују резултати, ако такви резултати изостану, онда је нормално и логично да се тако нешто треба и мора мењати.

Нико не негира добре стране оваквог „система“, које несумњиво постоје али су бројнији разлози који управо указују на промену оваквог „система“. Овакав „систем“ је, чини ми се крут из разлога који полази од идеалних услова студирања за све студенте. То значи да апстрахује и игнорише низ околности које се не могу игнорисати. Зар се може игнорисати чињеница да преко 50% студената долази из сељачких и радничких породица који се уз низ перипетија упишу на Факултет, а ми им управо оваквим „системом“ онемогућавамо да редовно завршавају студије.

Сви се сећамо речи друга Тита на Десетом Конгресу СКЈ када је нагласио: да не смемо бити задовољни процентом дипломираних студената из редова радничких и сељачких породица, и да морамо упорније и организованије радити на побољшању оваквог стања. Чини ми се да оваквим режимом „студија“ управо онемогућавамо да ово остваримо јер

се не води довољно рачуна о тим студентима и њиховим условима студирања. Нормално је онда што се студије често продужавају и до унедоглед, јер многи студенти одлазе да раде у Студетску задругу или као обична радна снага, јер су на то принуђени губитком статуса редовног студента. Ја мислим да се такве околности не могу игнорисати. Променом оваквог режима и омогућавањем студентима да са једним неположеним испитом из претходне године упишу наредну годину, никако не штитимо студенте нераднике, а ја не видим да је нерадник онај који је положио седам испита, а остане му само један испит. Значи штитимо оне студенте који су у таквој материјалној ситуацији да не могу да имају услове који захтевају нормалне услове њиховог школовања. Против нерадника треба повести одлучну борбу и стати на крај дугорочном студирању. Ко је некоме дао право да седи овде по седам и осам година? Тиме бисмо и омогућили да се брже завршавају студије и да се побољша и повећа проценат дипломираних студената у току једне године. На ово нас обавезује резолуција Десетог конгреса, где је јасно речено, да се Савез комуниста мора залагати за побољшање социјалне структуре ученика и студената, изједначавању могућности за образовање и школовање независно од имовинских прилика и социјалног порекла.

Руководећи се закључцима са ранијих зборова студената и закључцима на последњој Скупштини Савеза студената, Председништво ССО нашег факултета је учинило конкретан предлог промене постојећег система.

1. Друга година се може уписати са једним неположеним испитом, с тим што тај заостали испит не може бити Основи народне одбране.

2. Трећа година се такође може уписати са једним заосталим испитом с тим што то такође не може бити предмет Основи народне одбране.

3. Четврта година се може уписати са два неположена испита из III године, управо због тежине и обима градива на овој години.

Да ово не би остале празне приче и да се у овој области може доста учинити, навешћу и конкретну акцију коју је Председништво ССО на нашем Факултету учинило пре неколико дана. За студентски дом у школској 1974/75. години конкурисало је око 700 студената. После накнадне расподеле остало је још преко три стотине нерешених молби. Од тога преко стотину и педесет студената са једним заосталим испитом нису добили дом, а има и добар број оних који због два заостала испита нису га такође добили.

Највећи број студената на осталим факултетима добило је дом са два и више заостала испита са претходне године.

На иницијативу проф. др Момчила Курдулије који је на једном састанку УК, УО и ОУ тражио да се на дневни ред стави могућност да наши студенти са једним заосталим испитом такође добију дом. Наипли смо на разумевање и ОУ и УО, па је Председништво привело крају започету акцију, тако да ће сви они који имају један или два заостала испита добити дом. Немају ли можда људи ван факултета више разумевања за нас студенте него одговорни људи на Факултету?

Слажем се са тим да је ова акција мало и закаснила, јер је већ децембар месец, али, у сваком случају, један добар део студената ће добити дом.

Неопходно је у сложеном проблему реформисања Факултета посебно се позабавити и овим проблемом како бисмо, не само изједначили положај студената нашег са положајем студената на готово целом Универзитету, већ и скратили не баш кратко време студија.

Хвала.

Др Јелена Даниловић

Хтела бих да кажем неколико речи о питању које је занемарено у нашим досадашњим разговорима, наиме, о мерама које би требало предузети у вези са ванредним студентима. Међутим, досадашња дискусија подстакла ме је да претходно учиним неколико напомена и дам неке предлоге.

Из досадашње дискусије јасно произаили да морамо учинити радикалне заокрете, да морамо извршити корените промене и у начину нашег рада са студентима и у садржини тог рада, односно у материји коју студентима предајемо. Са друге стране, чули смо веома оправдане критике на наш досадашњи рад на осавремењавању наставе и доношењу новог стаута. Досадашњи напори су се одиста свели на рад неколицине, а остали наставници — не говорим о студентима, они нису ни могли много шта да учине — били су пасивни. У вези са тим нашим радом хтела бих да дам ове напомене:

Прво, као што је мало час рекао друг Марић, ми заиста не бисмо смели уносити неке битне измене у Статут ако нисмо уверени у њихову оправданост. Ми смо сви са великом пажњом саслушали и одушевљено поздравили предлог који је учинио друг Печујаић — и то не зато што је реч о предмету „Марксизам и савремено друштво“, већ зато што је тај предлог био довољно образложен, дата је садржина предмета, дат је начин на који ће се он предавати, како ће се радити — добили смо јасну слику о ономе што ће студенти добити, и то смо поздравили. Био је то један добро проучен и простудиран предлог. Због тога сматрам да и сваки други, ма и најситнији предлог, било да се односи на режим студија, на начин рада са студентима, или, пак, на наставни план и програм, мора да буде на исти начин образложен и саопштен, иначе нема смисла ни да се подноси. Ми имамо искуства и знамо шта бива ако се усвоји или одбаци нешто што није било довољно проучено; нешто се усваја или одбацује а не зна се зашто се то чини. Навешћу познати пример двостепене наставе. Ми смо то усвојили у задњем часу, непосредно пре доношења Статута, иако нико није био убеђен да ту новину треба прихватити, а после три године смо двостепену наставу укинули. Ја ни дан-данас нисам сигурна да је требало увести двостепену наставу, али је није требало после три године просто одбацити. Вероватно смо могли цео проблем боље проучити, двостепену наставу организовати ела-

стичније и она би у одређеним случајевима давала веома повољне резултате

Према томе, сваки предлог би требало да буде резултат предходних проучавања и не би се смео подносити без јасног и подробног образложења. То захтева не само рад већ и време, а ми, са друге стране, морамо поштовати рокове. Због тога бих предложила да овде преуземо обавезу да формирамо радне групе, које ће добити своје конкретне задатке да обраде сва питања која су се до сада постављала у вези са реорганизацијом и реформом наставе, и да подробно и темељно проуче све предлоге који су подношени. То би била партијска обавеза сваког члана тих радних група, обавеза да ради што интензивније, тако да измене које будемо уносили у режим студија и наставни план и програме буду добро фундиране. Она питања која се не могу проучити у разумном року нужно ће морати да буду решена доцније, после доношења Статута. Међутим, чини ми се да би се одговарајуће одредбе Статута могле формулисати еластично, тако да оне остављају простора за накнадне измене или чак и намећу обавезу да се те измене учине. Према томе: све што може да буде проучено у релативно кратком року, прихватити или одбацити, односно на основу резултата проучавања формулисати коначне одредбе Статута; за предлоге који не могу да буду простудирани довољно брзо, саставити еластичне одредбе Статута које ће допуштати накнадне измене.

Исто тако сматрам да ако нешто желимо да постигнемо на пољу усавршавања начина рада са студентима, онда је неопходно да мислимо и на ограничење броја редовних студената и да у Статут унесемо одговарајуће одредбе. Чини ми се да број од шест до осам стотина представља за нас максималан број, а са друге стране он није мали, јер у перспективи не верујем да ће друштву бити потребан тако велики број правника као што је то данас, а осим тога ми имамо већ десет факултета у земљи и неколико центара.

И на крају, неколико речи о ономе због чега сам и узела реч, о ванредним студентима. Другови, ми стално говоримо о цифри од 24 хиљаде студената, а нико не мисли да велику већину њих чине ванредни студенти, и нико не предлаже шта би требало унети у наш Статут у односу на њих, које би могућности требало предвидети па да се и њима помогне.

При томе подсећам да имамо две врсте ванредних студената. Велики број се *de facto* не разликује од редовних студената, они само студирају и не баве се никаквим другим радом. Они су ванредни студенти из разних разлога, најчешће зато што се нису могли уписати као редовни или што нису на време завршили годину студија, па им режим ванредних студената више одговара. У односу на такве ванредне студенте требало би само предвидети одређене обавезе сталног рада са њима и утврдити облике тог рада.

Другу, знатно мању групу ванредних студената чине они који истовремено и раде у некој организацији удруженог рада. У последње време

се у свим материјалима са разних значајних друштвених и политичких скупова, почевши од Резолуције X Конгреса СК до недавне резолуције Конгреса синдиката указује на право радника на образовање и на дужност свих образовних установа да им омогуће да то своје право остваре. Ми смо дужни не само да васпитамо омладину и децу радника него да образујемо и саме раднике. Због тога се морају темељно проучити могућности што ефикаснијег рада са студентима који су и радници у удруженом раду. За њих би требало предвидети у Статуту посебне облике рада, а можда чак и посебне планове и програме, издиференциране и прилагођене потребама људи који већ раде на одређеном месту, на пример, путем скраћивања програма неких предмета и проширивања програма других, или преко опционих предмета, или на неки други начин. Исто тако би требало за њих увести и посебан режим студија.

У вези са тиме мислим, најзад, да би Статут требало да предвиди стриктно регулисање обавезе рада на перманентном образовању оних који већ имају звање правника. Ми већ имамо неке облике рада са дипломираним правницима, али би Статут требало да те обавезе утврди. Мислим да није потребно образлагати нужност да се помогне правницима у пракси који желе да уз стручну и квалификовану помоћ прате развој наших друштвених и правних односа и развој наше правне мисли.

Ето, толико сам хтела да кажем, хвала.

Лепетић Драган, студент

Другарице и другови, реформа Универзитета је толико комплексан процес и проблем да ми се чини да је најбоље рећи пар речи о неколико питања које она обухвата, јер ће се тако избећи уопштавања и оставити више могућности за дубље продирање у суштину ствари, а истовремено ће се избећи непотребни вербализам.

Као члан прошлогодишњег II огранка Савеза комуниста, говорим у његово име и, наравно, у исти мах и у своје име.

Мислим да се више говори о томе како спровести реформу, а мање о томе зашто смо до сада безмало тапкали у месту. Чини ми се да ће се много брже ићи напред када дознамо што је то, или ко је тај ко нас онемогућава, а ако смо то већ дознали, онда да ми онемогућимо њега. Анализа не само отворених отпора реформи, него и оних латентних и зато су још опаснији, јер прилагођавају отпоре новим ситуацијама, омогућила би нам да направимо велики квалитативни корак напред.

Преовлађује мишљење на мом огранку и у већини студената уопште, то морам отворено да кажем, да тих латентних отпора скепси, конзервативизма и упорног држања за старо у односу на сва питања о којима говоримо, као што су режим студија, ревизија наставног плана и програма, односно уџбеника, потребе увођења марксизма тид. има нарочито у оним самоуправним и партијским телима у којима наставници заузимају већину. Зашто је то тако? Зато што се једно стање које дуго траје конзервира као само себи допадљиво и најбоље могуће за оне

који у њему уживају и које се временом нужно дегенерише. Ја мислим да то стање морамо разбити и то без одлагања, јер тренутак је веома повољан, а разбићемо га тако што ћемо довести у ситуацију оне који одлучују о нашим захтевима да више не могу да одлажу решења. Ако и даље буду мислили да ће се и ова акција „смирити“ и проћи као и многе до сада, онда треба одлучно поставити питање њихове политичке одговорности и моралне подобности. А сви добро знамо шта у Резолуцији X конгреса о реформи пише. Ако не искористимо повољно стање и не претворимо хтења у готова дјела, онда ће бити по оном старом или како то у плану рада наше организације пише: „Кретања у круг у коме оно што је потоње иде испред онога што је прво“. На нама је велика одговорност да не дозволимо да тако и даље буде. При томе се мора нарочито нагласити да овде није реч ни о каквом сукобу интереса између наставника и студената, како проблем покушавају да представе кочничари реформе којих има и међу студентима, а који су у огромној мањини. Интереси између наставника и студената су јединствени и то знају сви, чак и они који говоре друкчије. Реч је о једном другом сукобу интереса, а то је сукоб оних који упиру све своје снаге да задрже стање какво јесте, јер црпе привилегије и оних који желе да промене садашње стање. Први су мањина а други већина професора и огромна већина студената.

Мислим, даље, да увођење новог предмета који ће се бавити, ако тако може да се каже, једним целовитим и савременим марксистичким погледом на свет, треба поздравити и сигурно је да ће он испунити многа очекивања која гајимо у погледу реформе. Али такође мислим да у области реформе не би смело да се остане само на томе. Ту имам у виду достављени нам извештај о досадашњим резултатима и будућим правцима рада на пољу реформе. Видели смо да се готово свака катедра залаже за непромењени статус свога предмета. Овакав став катедара је неприхватљив, јер он значи да се катедре одричу сопствене критике и да сматрају да су њихови предмети и уџбеници такво савршенство коме се нема шта битно додати или одузети. Али један од главних аспеката реформе је баш унапређење наставе и прилагођавање наставног плана и програма потребама човека у савременом социјалистичком самоуправном друштву. Мени се чини да су оваквим својим ставом катедре у приличној мери себе политички дисквалификовале из даљег такмичења у борби за остварење реформе.

Био бих слободан предложити Конференцији, иако је то већ речено, да заузме конкретне ставове о свим дискутованим и битним питањима и да те закључке презентира свим огранцима, а посебно наставничком огранку. Сви комунисти, а нарочито они који су у самоуправним телима Факултета, требало би да усмено или писмено и врло конкретно преузму на себе обавезу да се безкомпромисно залажу за хитно остварење свих оних оправданих захтева које постављају минули конгреси Савеза комуниста, наша организација, студенти и савремени живот, јер ће на тај начин најбоље показати колико доприносе прогресу овог друштва.

Др Будимир Кошугић

Основно питање сваке реформе на Универзитету јесте реформа наставно-научног процеса; јер, у наставно-научном процесу остварује се примаран задатак који пред Универзитет и овај Факултет поставља наше самоуправно друштво — образовање стручњака с таквим фондом знања и морално-политичким квалитетима да могу максимално допринети даљем развоју основних вредности нашег друштва. Стога, изменама у наставно-научном процесу на нашем Факултету треба прилазити врло савесно, уз брижљиву анализу свих битних претпоставки и непрекидно имајући пред очима крајњи циљ тих измена — образовање таквог стручног и моралног лика правника који ће моћи испунити све задатке које пред њега поставља радничка класа и наше друштво у целини. Како је наше друштво, односно државноправни поредак пролазио кроз одређене фазе у свом развоју, чије су основне тенденције биле даље јачање друштвене својине, самоуправљање и непосредне демократије, очигледно је да су те промене морале утицати и да сада утичу на наставно-научни процес на нашем Факултету. Дејство тих друштвених преображаја неминуовно се мора испољити, поред осталог, у наставном плану, програму и облицима наставе на нашем Факултету. Другим речима, неопходност темељне, квалитативне реформе наставно-научног процеса на нашем Факултету проистиче из дубине и интензитета наведених друштвених преображаја у нас.

Значај и потреба ове реформе критички су преиспитани на X Конгресу СКЈ и VII Конгресу СКС у чијем се закључцима императивно налаже целокупном чланству Савеза комуниста на високошколским установама да се заложе за темељну ревизију наставно-научног процеса. Стога, уношење битних, квалитативних промена у наставно-научни процес на нашем Факултету, у наставни план и програм није само наше право, већ и наша обавеза. Но, погрешно би било мислити да се овај задатак може остварити искључиво увођењем нових и укидањем старих предмета. Суштина је у томе, да се кроз наставно-научни процес у коме студенти неће бити само пасивни примаоци знања, већ активни учесници, стиче такав фонд знања који одговара потребама нашег друштва. Дакле, увек се мора имати пред очима основни циљ и морају се бирати она средства, методе и облике којима се тај циљ може најпотпуније остварити.

Чини ми се да међу нама нема неке суштинске разлике у схватању овог циља. Разлике постоје у виђењу средстава за остварење тог циља. Конференција, као што је ова, због чега треба поздравити иницијативу да се она одржи, изванредна је прилика да се размене мишљења, чују дивергентни предлози и да се помоћу борбе мишљења усвоје закључци на чијем остварењу ћемо сви скупа истрајати. Стога се не треба плашити различитих мишљења и не сме се у мишљењу које противречи нашем аутоматски видети одбрана личних интереса или привилегија.

Слушајући досадашње дискусије на Конференцији, нисам могао а да се не сетим раздобља у коме је донет Стаут који је још увек на

снази на нашем Факултету. Пре овог Статута постојала је степенаста настава и три смера — Правосудни, Привредноправни и Политичкоуправни о чему је већ говорила проф. др Јелена Даниловић. Укидањем степенасте наставе и увођењем општеобавезних и опционих предмета, поставило се питање шта ће бити с том множином предмета. Очигледно је било да се не могу сви наћи на листи општеобавезних предмета. Излаз је нађен у компромису којим је требало помирити друштвене и личне интересе, у чему се, сасвим разумљиво, само делимично успело. То је разлог више што садашња реформа мора бити темељна. Но, ондашња и садашња дискусија поводом доношења Статута имају нешто заједничко. То је питање места и обима ванправних и историјскоправних научних дисциплина у наставном плану на нашем Факултету. О потреби проучавања ових научних дисциплина у нас нема спора. Споран је само опсег њиховог проучавања. Несумњиво да се при доношењу одлуке о овом питању мора водити рачуна о потреби да се развијају одређене научне дисциплине на нашем Факултету кроз постојеће институте или јединствен институт који би се формирао на нашем Факултету. Исто тако, мора се узети у обзир да су у међувремену основане нове високошколске установе с циљем развијања одређених научних дисциплина. Стога, нема сумње да се мора извршити одређена ревизија у наставном плану и програмима на нашем Факултету. Но, при тој ревизији не треба никако изгубити из вида да свршени студент овог Факултета не сме бити правник-занатлија, чији је искључиви задатак да механички и некритички примењује донете правне прописе. То, уверен сам, нико од нас не жели. Стога, сигурно да одређено место у наставном плану нашег Факултета морају имати теоријске научне дисциплине. Исто тако, конкретно правне дисциплине треба да буду теоријски фундиране, марксистички осмишљене и ослобођене претеране структуралне анализе позитивноправних прописа.

Остваривању ових задатака несумњиво ће допринети увођење новог предмета — Марксизам и савремено друштво, — и о чему постоји сагласност свих нас. Из наставног програма за овај предмет нужно проистиче потреба за одређеном ревизијом и наставних програма неких других научних дисциплина које се изучавају на нашем Факултету. Но, сличне измене треба извршити у наставним програмима готово свих научних дисциплина, које се изучавају на нашем Факултету, како би се оне прилагодиле самоуправним преображајима нашег друштва. Другим речима, ако усредсредимо пажњу на оно што је неопходно извршити сада и у овом тренутку, на реформу у ужем смислу, чини ми се да треба да јасно утврдимо која знања треба да понесе дипломирани студент са овог Факултета и да се, сходно томе, изврше потребне ревизије у наставном плану и програмима. Наиме, не сме се заборавити да нису битни називи предмета, већ њихова садржина.

Но, када се говори о реформи Факултета, као што је то досадашња дискусија показала, не може се оставити по страни питање облика, начина извођења наставе. Нема сумње, да је садашњи облик наставе *ex cathedra* превазиђен. Очигледно је, исто тако, да у нас нема услова за увођење тзв. менторског система наставе у коме би један наставник

био задужен да прати рад мање групе студената. Но, то не значи да није могуће у овом тренутку унети неке корисне иновације у постојећи систем. О каквим иновацијама је реч? Да ли је и колико прихватљив предлог који смо имали прилике овде вечерас да чујемо? Мени се чини да није прихватљив, јер деобом свих студената у више група које би водили исти наставници све четири године предајући различите предмете, не могу се постићи оптимални резултати. Наиме, мора се обезбедити да наставу изводе они наставници односно сарадници, који су у датом тренутку за дату област најквалификованији, јер, научне дисциплине толико су се развиле, да један човек тешко може све подједнако добро знати и све пратити на свом научном подручју. Другим речима, не треба, у начелу, један човек да изводи наставу из једног предмета од почетка до краја. Напротив, пожељно је извршити деобу на више наставника, а критеријум за ту деобу треба да буде квалитет и врста објављених радова. Дакле, не могу предавати сви све, већ само оно зашто су квалификовани, на шта је усредсређена њихова научна активност.

Пошто је моје излагање било дуже, него што сам мислио желим да га завршим са неколико констатација. Прво, мислим да реформа наставно-научног процеса на нашем Факултету мора бити темељна из разлога које сам већ изнео. Друго, тај квалитативни преображај није могуће извршити намах, јер захтева одређене припреме, одређено временско раздобље. Но, да се не би, као што је то досад често био случај, тај преображај одлагао у недоглед, треба утврдити рокове у којима ће читав посао бити окончан. Најзад, треба одмах унети у наставни план и програм нашег Факултета, јер је Статут већ требало донети, све неопходне мере и новине, како би Факултет био и у будућности призната наставно-научна институција која спрема такав профил кадрова, који одговара потребама нашег самоуправног социјалистичког друштва.

Смиља Аврамов

Желела бих само да учиним једну исправку.

На страни 5. стоји да је Катедра за Међународно право предложила увођење неких пет-шест нових дисциплина. Такав предлог Катедра није учинила, нити је о томе уопште дискутовала.

Војислав Петровић

Реформа Правног факултета требало би свакако да обухвати и уџбеник као врло значајан медијум у процесу студирања, у садашњим условима и најзначајнији посредник у образовању правника.

О нашим уџбеницима је до сада доста расправљано, али иницијатива, она права, конструктивна је изостала. То не би смело да се догоди поново.

Проблеми везани за садржину и обим материје која се презентира студенту писаном речју, не смеју својом уочљивошћу потиснути дели-

катно, вечно актуелно питање идејне заснованости наших уџбеника. Писци, а и студенти као активни консументи, у процесу реформе Факултета имају одговоран и тежак задатак — осавременили уџбеник тако да оптимално задовољава захтеве техничке и садржинске природе које поставља реформа Факултета, а који морају бити у складу са потребама и динамиком нашег социјалистичког друштва.

Запазили смо и констатовали неке недостатке наших уџбеника као што су преопширност, недовољна систематичност, чији је узрок фамозно понављање материје, дуплирање обраде материје са присуством компромиса који тешко погађа студента материјално, још теже као консумента, а наравно и на испиту.

Затим, несврсисходно издвајање неких материја у посебне уџбенике, те формирање посебних испитних предмета, непостојање писане речи у изучавању неких предмета, који су срећом у малом броју, и недовољна идејна обрада материје такође неких наших предмета.

Сви ови мање-више технички недостаци не би требало да се појаве у уџбеницима које захвата реформа, а нарочито не при обради материје нових предмета који се предлажу.

Што се тиче Марксизма као посебног факултативног предмета, или испитног, зависно од опредељења, требало би напоменути, с обзиром на полемiku међу студентима, да би било какав уџбеник сажимањем огромних дела класика, каснијих теоретичара, резултата и искустава социјалистичке праксе, деградирало знање из ове области и учинио само лошу услугу идејном образовању. Таква књига би могла евентуално да упућује на изворе и садржи критичке ставове како теорије тако и праксе.

На крају, за цео подухват реформе имамо корисних упутстава Резолуције Десетог конгреса СКЈ, које нам налажу да процес образовања осавременимо, ослобађајући га непотребних и несоцијалистичких елемената, да га прилагодимо друштвеној динамици, да га неоптерећујемо претераном историчношћу на рачун Социјалистичке самоуправне стварности и да га учинимо сврсисходним.

Др Момчило Курдулија

Другарице и другови, замолио бих вас да ми дозволите да учиним неколико напомена пре него што бих замолио друга Благојевића да изнесе уводно излагање вечерашњој конференцији.

Ова конференција организована је уз заједничко учешће друштвено-политичких организација нашег Факултета и управе Факултета. Циљ нам је био да све организације и појединце ангажујемо на једном изузетно значајном и одговорном послу. Тако смо поступали и до сада, јер нам је одавно јасно да је покретање базе и њено стављање у средиште борбе за нове, самоуправне односе претпоставка без које нема успеха.

Предмет вечерашње расправе је реформа. Она је сегмент процеса преображаја нашег друштва. Она је интегрални део развоја самоуправљања чија је суштина суштинска негација класног друштва. Самоуп-

рављање је основно обележје нашег времена, времена у коме треба да се размрси основна противрешеност класног друштва, да се обави разрешавање отуђености људске личности која је настала на подлози одвајања резултата рада од њиховог творца.

Проблематика реформе, ма колико била сложена и у исти мах у одређеном смислу дугорочан задатак, треба да буде посматрана као један изванредно значајан и од друштвеног развоја неодвојив део. Дакле, неодвојив не од прошлости, него неодвојив од самоуправног развоја, од потреба другог дела друге половине овог века. Ми се не спремамо за прошлост пошто она припада класном друштву, већ за оно што настаје и што долази, за будућност која још нигде у историји људске врсте није постојала и која по свом бићу тражи и ново право. Зато се као једно од начелних питања намеће и ово: је ли разумно да се перфект, па и плусквамперфект продају као футур, те да се прошлост тако упорно брани и о њој наглашено говори, а да се при томе оскудева у критичкој анализи, одабиру, и слуху за живот који је стално у преобличајућем покрету? јесмо ли сигурни да постојећа категоријална апаратура, њена садржајна структура, мисаона вредност и идејна порука не спутавају стваралачку мисао младости? Бојим се да понирање у суштину ствари не би дало охрабрујуће резултате.

Реформа (надам се да се у томе сви слажемо) захтева мисаоне продоре, бритке умове, комплетан умни, па добрим делом и физички, ангажман људи који су кадри да задаћу из Писма и летошњих конгреса претачу у дела. Уз то, реформа тражи да сви млади без оклевања и одлучно прихвате рукавицу коју су им бациле антисамоуправне снаге и чија је агресивна активност свакодневна стварност. Писмо је упућено класи. Зна се којој, као што се добро зна и то како га је она примила и пригрлила. У резолуцији Десетог конгреса која се тиче васпитно-образовне сфере посебно се акцентира да ваља извршити корениту измену у домену наставних планова и програма. Реформа у целини мора да буде у функцији историјске улоге радничке класе и управо у мери у којој смо за Писмо у тој мери можемо речи да смо на курсу авангарде и њене револуционарне акције. Дакако, за Писмо и речју и делом, јер је вербализам празна врећа која, на жалост, још увек усправно стоји иако је искуство као судија који најмање грешци показало да је празна прича декуражирајућа појава која објективно штити оно против чега говори. На речима су — наравно, у отвореним иступањима — и они чије је понашање супротно Писму управо зато што им заклањање иза Писма олакшава борбу против њега. Из досадашњице добро знамо да антисамоуправне снаге не пасу зелену траву и да им још увек полази за руком да све нас неретко учине зеленим.

Ми, то је посве извесно, не припадамо онима који празним речима пуне џепове. Ми припадамо онима који су дали доказа да умеју и хоће да иду напред и да се сврставају у редове стварних бораца за самоуправљање. Уверен сам да и у домену реформе нећемо изостати и празних шака остати.

Хвала вам на пажњи и молим професора Благојевића да узме реч.

Др Б. Благојевић

Ја ћу покушати као председник наше комисије за овај сектор, да изложим, разуме се колико је највише могуће целовито и колико је могуће најобјективније, трендове о оним питањима која су основна и о којима већ годину и по до две године посебно интензивно у нашим организацијама и у нашим самоуправним форумима дискутујемо, како би на тај начин могли да добијемо једну скупну слику у којој би могли да видимо који су проблеми, која су до сада евентуална решења постављена или предложена, који су критеријуми који су били присутни, као и да видимо који су управо проблеми који су и надаље на дневном реду, да бисмо у оквиру тих проблема, и не само тих која ја будем поменуо, могли да покушамо наћи решења која би била нова, прогресивнија, јер све оно што је рађено у даном моменту, што је било формирано, не значи да је било рђаво, али у сваком случају може од тога бити и боље.

За мене се прво поставља питање — зашто и који су критеријуми по којима то и зашто треба да учинимо, да бисмо радили у оквиру реформе.

Најпре, једна полазна поставка. Мислим да њу треба подвући, и то се односи не само на овај сектор нашег друштвеног живота који се зове образовање, изградња школства, изградња људи путем школе, — способност да носе наш друштвени развој, резултате који су врло позитивни, а наши су их људи остварили. Све ово треба подвући јер оно што смо до сада чинили и радили није било рђаво. Цело наше друштво је у реформи, и то не због тога да би негирали резултате који су постигнути, него да би с обзиром на даље потребе, потребе нарочито у даљој и блиској будућности, могли да изградимо, у области образовања и васпитања, оне резултате који ће управо одговорати томе новом раздобљу.

Према томе, међу питањима која намећу зашто, најпре је питање броја, квалитета, формата кадрова који ће имати у једном самоуправном социјалистичком друштву да се баве правом и правним односима, њиховим регулисањем и њиховим решавањем.

Сигурно да се то поставља као једно основно питање, са којим је вероватно у психи људи, посебно с једне стране корисника кадрова, а с друге стране кадрова који су изашли са овога факултета, и у крајњој линији наставничког колектива, далеко теже, са свим жељама које у том погледу постоје, са свом добром вољом и намером да се управо сагледају те потребе и броја и квалитета, имајући у виду да је сигурно дошло, и то у вези са амандманима и новим Уставом, вероватно више, јаче, интензивније него у било којем раздобљу нашег развоја од ослобођења на овамо, до структуралних и значајних садржинских промена, па се поставља питање, како и на који начин и у којој мери, са којим темпом, са којим обликом те промене треба да убу у састав нашег образовања и васпитања, имајући у виду и све могућности, субјективне и објективне, на страни оних који примају знање и који савлађују знање, на страни оних који помажу овима да савладају знање, пре свега на страни наставног особља.

При томе, поновимо није реч о негирању онога што је учињено и о позитивним резултатима оствареног, у разним областима технике, медицине и уопште све оно што се заиста остварило у нашем развоју, па и у области права. Све су то остварили управо они кадрови који су изашли из ових наших послератних школа и школа нашег друштва, па и нашег Факултета.

С друге стране, када говоримо о овоме — није више реч ни о каквим жељама; реч је о остваривању резолуција, односно обавеза које за нас проистичу из докумената конгреса који су непосредно одржани.

Мислим да данас имамо одређене критеријуме, имамо одређене задатке, кад је реч о ономе што називамо реформом образовања, па и реформа наставе на Правном факултету. Могло је бити спорова, могло је бити сумње до конгреса, и до Устава, кад је реч о праву. Кад је реч о целокупном нашем образовању и школству, могло је бити и сумње, могло је бити и несагласности, могло је бити евентуално различитих мишљења, и било је, а мислим да је било нормално да у дискусији која је доста дуго трајала око тих конгресних докумената да су предлагана и различита решења, али када су ти документи донети они су постали за нас обавезни показатељ, те отуда и дужност комуниста да управо у том смислу, помоћу тих показатеља, у извршењу тих обавеза и по критеријумима и задацима који су постављени у тим документима, морају даље деловати.

Разуме се, на нама је да протумачимо шта оне суштински значе за Правни факултет, за правну наставу. На нама је, и само на нама, разуме се не без учешћа других, али ми морамо да понесемо одговорност и да одговарамо као комунисти политички како и на који начин смо разумели те закључке и резолуције конгреса, како смо их остварили садржински и којим темпом смо их остварили.

Хтео бих да подвучем који су критеријуми прилазу решавања ових ствари.

Када је реч о нашем Факултету и када је реч о настави права, када је реч не само о образовној него и о васпитној делатности, која треба системом извођења наставе на Правном факултету и структуром наставе на Правном факултету да се оствари, присутност уставних амандмана и решења кроз Устав мора бити до максималне мере потенцирана и до те мере изражена кроз целу структуру и нашег наставног плана и програма и живота и концепта и поимања људи, ради њихове идејно-политичке изобразбе, изградње управо путем наставе, и то имајући у виду управо оно што је у уставним амандманима, а затим у самом Уставу изнето. И ту, разуме се, фактор — време је битан за нас који све то савлађујемо теоретски као предавачи и за оне који то треба да прихвате и да савладају. Међутим, тај императивни задатак, задатак који се поставља треба везивати и временски за оно време докле можемо очекивати наредни конгрес, а то је за највише 4—5 година, тако да би управо те задатке који су предвиђени документима конгреса, и Седмог Србије и Десетог Савеза комуниста Југославије, у том времену морали извршити. А то раздобље није дугачко, јер није дуго до наредног конгреса, да бисмо имали, како се то каже, с чим изаћи, и не само

што бисмо то учинили на папиру, у тексту нашег Статута или у распореду предмета, или у тексту програма, или евентуално у било којим документима преко којих изражавамо свој живот, него да то управо и до краја, и у свакодневном нашем животу, у порама нашег живота, у нашем свакодневном контакту, у ефекту нашег рада буде остварено. Отуда је овај задатак и временски врло прешан, прешан због тога што је раздобље после онога што одлучимо и како будемо заузели став да треба да се крећемо кратко, односно остварити то није тако лако. То је прво што сам хтео да подвучем — зашто све ово чинимо и који су критеријуми за заузимање ставова по појединим питањима у оквиру онога што се назива реформа универзитета, школског образовања, школског оупште и разуме се, Правног факултета, односно наставе права.

Друго питање које имам у виду, то је питање шта смо до сада учинили у овом погледу. Ми не стартујемо од нуле. Као што сам рекао на почетку, ми већ читаву годину и по дана, две године, радимо на овоме више или мање интезивно, истина са извесним паузама, али у сваком случају, укупно посматрано, питање је било на дневном реду, иако можда не бисмо могли рећи да смо, имајући у виду наше оцене, тачне или нетачне, које су се тицале времена докле поједине од ових ствари треба и решавати, рокове утврђене да у догледно време треба да извршимо своје задатаке заиста и поштовали. Има и субјективних и објективних разлога да је долазило до продужења времена за доношење самоуправних аката од стране органа на нашем Факултету, али је сигурно и чињеница припремања, још увек извесне дискусије којих је било о нашем систему образовања, о месту образовања, о целој структури нашег друштва у вези са доношењем докумената, односно одржавањем конгреса, могла да буде један показатељ зашто је то тако успорено ишло, но с друге стране, добили смо чигав низ нових показатеља и елемената који ће нам помоћи да нађемо и боља решења садржински и разуме се, да брже дејствујемо него што смо у овом периоду до сада дејствовали.

Треће питање које сам хтео да подвучем овде јесте питање — ко све треба да ради, ко све треба да учествује у доношењу коначних одлука од стране надлежних самоуправних органа у вези са реформом наставе?

Сигурно да све структуре које постоје на нашем Факултету треба да сарађују на овом послу, максимално залажући се, максимално сарађујући и кооперирајући да би у најкраћем раздобљу времена, мени се чини најдаље до почетка другог семестра, а ако је то немогуће онда пре краја наредног семестра, обавили овај посао, извршили овај задатак.

Међутим, исто тако, као што је подвучено и само је питање кад, вероватно — одмах, било би потребно у ове наше дискусије, макар још недовршене, макар и са незаузетим довољно конкретним ставовима, са само обележеним политичким критеријумима за доношење конкретних решења, захтевати укључење интересних заједница, и то не само због тога што су то организације које ће нам убудуће обезбеђивати финансијска средства за све, за личне дохотке, за живот школе, за материјалну помоћ студентима и за обезбеђивање материјалног стандарда, итд., него и због тога што ће то бити тела која у ствари данас, на место

ранијих државних органа, преузимају вођење целокупне политике у области образовања и школства. Ми треба да иницирамо, да помогнемо, да нам не би интересна заједница остала мртва и неактивна управо при решавању реформе универзитета. Јер ако ми не увучемо и те структуре, ако непосредни творци, извршиоци јавних служби, као што је образовање, не буду довољно активни да увуку те интересне заједнице у ову проблематику, проблематику образовања, мислим да постоји велика опасност а политичка одговорност свих комуниста наше земље би била изванредно велика. Ако комунисти не буду иницијатори одоздо, из базе, било као корисници услуга чланова интересних заједница, било као носиоци посла и делатности које су финансиране кроз интересне заједнице, мислим да онда можемо имати једну изванредно велику друштвену кризу и да је управо то најзначајнији корак који се после 1950. године чини у систему друштвеног самоуправљања у нашој земљи.

То показује ко све треба, поред корисника кадрова, поред нас који овде живимо, да извршава овај посао, на што морамо нарочито обратити пажњу ангажујући се и укључујући наш живот у рад тих интересних заједница, у којима учествују како наши представници тако и корисници наших кадрова.

Још једно питање које сам хтео да поменем овде — то је — која су то све питања која смо до сада сагледали у вези са реформом и о којима би овде вечерас требало посебно разговарати. Ја бих рекао да у том погледу реформу можемо схватити и у ширем и у ужем смислу. Ми би требало вечерас да се задржимо на овом другом аспекту реформе, дакле у ужем смислу, тј. оно што се назива наставом, наставним процесом, садржином наставе и техником извођења наставе. Мислим да то није једини део реформе наше куће и наше школе. Више је пута то напомињано и вероватно ће бити потребно, по мом мишљењу, одржати низ састанака у свим организацијама, па и оваквих састанака — конференција, на којима би друге аспекте, друге делове наше реформе требало да дискутујемо. То је питање научнога рада, то је питање места и положаја нашег Факултета, према јавности нашој. То је питање места и положаја и носиоца и творца правне мисли нашег Факултета и осталих правних факултета у животу ове наше земље. Питање, продора мисли у области права и државе самоуправног друштва у јавности, у науци од стране правних факултета поводом чега, чини ми се, да не бисмо могли рећи да имамо одговарајуће место, нити смо се изборили, нити смо радили да то место добијемо. Данас, имајући у виду материјал који нам је стављен на расположење, мислим да треба да говоримо о tzv. реформи у ужем смислу, о овом што се тиче наставе, садржине, обима, технике, технологије, погона, извођења те наставе и разуме се садржине њених резултата.

Управо на та питања управљена су и досадашња размишљања, досадашњи предлози, досадашње сугестије, досадашњи ставови који су довољно образложени или не, довољно продискутовани или непродискутовани, али што би требало користити да се створи база управо политичког прилаза на овој нашој конференцији, како би даље и партијска

организација и комунисти појединачно и самоуправни органи нашега Факултета могли да о тим питањима у што краћем року заузму одређене ставове и да се донесу конкретна самоуправна акта, решења, у крајњој линији статут.

Колико ја видим то би било шест питања која би долазила у групу ове реформе у ужем смислу, реформе наставе.

Најпре, сагледавање лика правника: шта је то, које су то материје које наш дипломирани правник треба да познаје, имајући у виду потребе данашњег друштва за правницима и нашег сутрашњег друштва, односно данашњег самоуправног социјалистичког друштва развијеног онако како треба да буде и какво очекујемо и како је нужно за развитак социјализма. То је оно што бисмо назвали, кад преведемо на наш школски језик, питање наставног плана. То је, чини ми се, прво питање које би требало да буде предмет наше дискусије, тј. општи прилаз. Тешко ми је овде рећи да не постоји више или мање сагласност о питању општег прилаза у погледу садржине знања, лика правника, материје које један човек са завршеним правним факултетом треба да понесе. Треба да познаје социјализам, да разуме социјалистичко друштво, да буде способан да учествује у изградњи социјалистичког друштва и то творачки, самостално на сваком радном месту, да за разлику од ранијих генерација буде способан не само да примењује и тумачи постојеће право већ и да сам творачки учествује на сваком месту где се налази, у свакој радној организацији, а посебно у основним организацијама удруженог рада, на изградњи својственог, аутономног, самоуправног права одређених радних организација, односно основних организација удруженог рада и њихових виших повезаних структура. У том погледу сигурно постоји пуна сагласност, али те сагласности нема када се постави питање како и на који начин то извршити, како и на који начин дати место у формирању човека, тј. у изградњи нашег наставног плана, — управо оним предметима и оним материјама које као такве представљају бит, суштину и да кажем новину права нашег самоуправног социјалистичког друштва. Јер морамо коначно прихватити став да новине које уноси самоуправно друштво не могу бити увек путем постојећих облика и категорија до краја остварене. То не значи да се постојећим и старим традиционалним категоријама не можемо служити, али не може се све, иако се много од тога може, сместити објаснити и разумети целовито помоћу тих традиционалних категорија. То је „Рубикон” који дели, али који се мора премостити.

Ја бих поменуо само неколико питања о којима данас свет врло много дискутује, о којима бисмо и ми посебно могли да дискутујемо.

Да ли се може проблем права развоја, који се јавља као посебна наставна материја добро сместити у постојеће правне гране. А кад кажемо наставна материја онда ни једна наставна материја на Правном факултету није мање образовна него што је наставна, тако да наставно-педагошка, традиционална, научно-системска подела грана права увек мора бити корегирана, проверавана, односно осенчена, што значи верификована мислима и образовним делатностима. Мислим да то чешће

заборављамо. Школа се често пута, као научна установа, као образовна установа, зауставља на прагу треће своје основне функције и ту трећу своју функцију недовољно одражава, и то није случај само у нас, од основне школе па до свих високих школа, она се недовољно одражава и у овој трећој својој, васпитној функцији која се управо, бар како се мени чини, изражава у категоријама, у облицима, у гранама у предметима, који се као такви појављују у наставном плану.

Ја сам споменуо само случај права развоја. Да ли је време и да ли можемо бити задовољни са овим што имамо, имајући у виду да је проблем права развоја унутар Југославије питање егзистенције, ако могу да кажем Југославије. Јер недовољно позитивни резултати које смо у том погледу постигли, не само на економском него и на другом пољу, постављају питање, за ову и за наредне генерације, као једно од најзначајнијих самосталних материја, као наставног предмета о коме би се могло евентуално говорити.

Не бих овде помињао низ таквих других проблема који се постављају за једно ново самоуправно друштво, као што смо ми. За нов концепт, ако хоћете, својине као што постоји у нас. Да ли се више може уопште у било коме васпитном, образовном па и научном тематском предмету, односно категорији, заједнички проучавати друштвена својина и право приватне својине? Вероватно, можда може, или не. Али наша дужност је да о томе продискутујемо, да о тим и сличним питањима заузмемо децидирано извесне политичке критеријуме за њихово решење и стручно решење које будемо донели. Свеједно које, оно што се већина договори, постојаће одговорност за ову генерацију и за ово време, јер смо ми ти који смо у овом моменту носиоци политичких делатности и разуме се политичке одговорности за одлуке које будемо донели. Али нужно је да о тим питањима, макар она каткада изгледала још недовољно зрела и недовољно припремљена, било због субјективних било због објективних разлога, кадровских или било којих других, да буду евентуално решавана до краја, али је нужно да у сваком моменту када говоримо управо о наставним плановима, таква питања буду на дневном реду и да о њима трајно или привремено, временски, под условима у којима живимо и са способностима које имамо, доносе одлуке и отворено, јасно, гласно одговоримо. Свако мукло и прећутно прелажење преко оваквих проблема представља, мени се чини, велики политички пропуст. То не значи, разуме се, да то треба да значи било какве значајне промене у нашем наставном плану, може он да остане и такав какав је, али је онда верификован кроз данашње политичко стање, кроз данашње политичке документе, кроз наше данашње политичко схватање, кроз наше данашње уставно и самоуправно уређење и као такво примљено од нас, али и да постоји наша политичка одговорност да је то облик и начин којим ми треба да изграђујемо наше данашње кадрове и како треба да радимо.

Мислим да су та политичка дужност, тај политички поглед, то политичко верификовање, тај одговор на политичко питање, које су нам поставили конгреси, нужни. Мислим да у овој нашој дискусији и у

свакој другој треба да о томе темељито и аргументовано, смирено, другарски, без икаквих интереса разговарамо и да покушамо решавати ова питања имајући у виду управо наше задатке, имајући у виду управо наше потребе. То је прво питање које сагледавамо, и у оквиру њега ја сам само приказао неколико питања која су била на дневном реду, али у једном моменту морамо ставити тачку, морамо донети одлуку, па онда наставити поново дискусију, живети мирно и остваривати оне одлуке које смо донели и предузимајући акције кад сматрамо да оне нису добре, да их изменимо, али морамо их поштовати, било да их донесемо као политички форуми, или да их донесемо на нашим самоуправним органима, али потребно их је донети. Мислим да фаза дискусије у једном моменту мора бити закључена да би биле донете одлуке, а онда евентуално одмах после тога да почне дискусија да би те одлуке у једној перспективи времена могли да изменимо.

Друго питање које из материјала проистиче, односи се на оквир правних материја, предмета који су обухваћени наставним планом, данашњим или неким другим који ће бити, дакле како и на који начин је изражена садржина материје и како и на који начин је дата идејно-политичка усмереност, излагање материје и објашњења тематике. То је оно што ми иначе у нашем школском жаргону зовемо наставним програмима.

Сигурно да постоји велика разлика између онога што је написано као наставни програм и онога што се налази у уџбенику који је остварење тога програма, да постоји сигурно знатна, у овом моменту, разлика између наставних програма и онога што се излаже на катедрама и одржава у нашем животу школе, јер оно што је донео Устав то је битно и значајно утицало на наш текући живот, на програм, на предмет наставе итд. Оно што је битно што се налази у нашим наставним плановима, о чему још увек можда недовољно водимо рачуна, то је нова подела нормативних надлежности, тј. нова подела носилаца права од стране друштвено-политичких заједница између федерације и републике, што би требало да добије далеко већег рефлекса, утицаја, измене на наше наставне програме. Мислим да се то већ у знатној мери и одражава. У том погледу Правни факултет чини знатне кораке напред. А политичка одговорност наша је изванредно велика. Мислим да је овде исто толико велика као и код проблема лика правника, тј. у проблемима наставних програма. Нарочито о реперкусијама, о последицама, о начину излагања, о вредновању, о приоритету, о једнаком излагању, о једнаком значају, о објективном и стварном објашњавању разлика које ће све веће бити и које се појављују између права појединих република и покрајина. Никаква предност, ни просторна, по мом мишљењу, ни временска, ни ауторитативна ни квалитетна, по вредности, не припада праву ниједне републике, па ни оном у којој се налази наш Факултет. Сва та права су наша, само су другачија. Она су другачија зато што постоје разлике, довољно правилно и неправилно одребене, но то је питање научне дискусије коју водимо. Основни интерес је да буду довољно различита или да буду мање различита него што су, али указивање на те разлике и

објашњавање тих разлика морамо чинити, без претеривања и повлачења вредности које евентуално постје само са разлога што смо припадници једне републике, што припадамо одређеној нацији, што припадамо одређеној историјској правној култури у којој су различите биле, што потичемо из различитих крајева. Ми се морамо максимално лишити таквих прилаза у нашим наставним програмима и у нашем животу. Истина, у томе правцу је пуно учињено након доношења Устава, односно уставних амандмана, и то још од 1969. године, али тога никад није довољно јер чини ми се да у области права, после овога што смо преживели кад је реч о национализму, шта је било у овој области, прикривени национализам може да буде врло опасно за живот наше куће. Мислим да о томе треба да водимо рачуна, кад је реч о наставним програмима, тако да међу осталим стварима идејно-политичког карактера и разуме се, научно-стручног, и ово питање треба да буде у нашој дискусији и у нашем схватању живота изванредно присутно.

Треће питање о којем је пуно дискутовано, које је вероватно могло мање да дође до изражаја у овим документима и које треба у наредном периоду још више да буде анализирано — то је тзв. методика, технологија извођења наше наставе. Интересантно је да када је реч о постојећим облицима да није било приговора о потреби њиховог опстанка, посебно онога што се назива вежба. Обрнуто, било је речи о њиховом бројном повећању, разуме се сугестијама за промене технике извођења вежби, атмосфере на вежбама, уношења и већег повезивања вежби са предавањима, и обрнуто, давање вишег квалитета вежби, да оне, као што је то некада случај, не би имале карактер репетиција онога што је пређено на предавањима. То је питање које мислим заслужује нашу дискусију и мислим да је успех нашег укупног рада тесно везано са питањем технологије нашег живота, дакле начина на који живимо и међусобно се помажемо, сазнајемо, образујемо, васпитавамо. То је треће питање које у вези са реформом треба да сагледамо.

У вези са тим питањем, разуме се, учињене су и сугестије за увођење још неких других начина, још неких других облика рада на Факултету, који би били општи, или само за неке године, или који би били за неке студенте, који би могли да буду алтернативни за неке друге облике, дакле, једна већа, шира лепеза тих могућности, да место ове једнообразности, униформности према свакој години, према сваком предмету онога што називамо практичне вежбе студената. Увођење стручних група, замена рада у стручној групи са радом на вежбама, замена праксе са вежбама, увођење обавезне праксе или евентуално увођење факултативне праксе која би утицала на обавезно полагање испита или евентуално дела испита, итд. У сваком случају појављује се потреба да једну донекле сивост коју имамо у начину живота, у начину рада, у начину контакта, у остваривању тог нашег погона, наших задатака у васпитању и образовању, да буде раширена, да буде мало комплекснија, да буде евентуално више сврсисходна одговарајућим предметима, генерацијама, од прве до четврте године. Постоје значајне разлике, ако хоћете и међу појединцима: наша припремљеност, наша способност, наше стручно зна-

ње није једнако, и то на крају није ни катастрофално ни рђаво. Томе свему треба дати управо у овој области, у области технологије, начина живота, начина рада, питања савлађивања материје, одраза увођећи извесну већу флексибилност и разноврсност него што је данас имамо.

Четврто питање које је било предмет дискусије које мислим да заслужује посебно и временски да буде сагледано данас максимално — то је питање верификације постигнутог знања односно резултата који се остварују у раду на Факултету, односно оно што зовемо испите и, разуме се, питање режима студија.

Мислим да у питању верификације постоје извесне сугестије, извесни захтеви, давно речени, истина недовољно, тако да до сада није било посвећена довољна пажња да буду остварени. То је могућност увођења не потпуне униформности, јер је то немогуће пошто не можемо униформисати све испитиваче који испитују један предмет, али извесне веће једнакости у критеријуму квантума знања и начина знања на истом предмету, уколико исти предмет испитује више наставника, а то је случај скоро са свим предметима. У том погледу постоје приговори да смо ту мало учинили, ту постоје захтеви да се у том погледу више учини. Мислим да би то био један од задатака којима бисмо морали да се позабавимо у нашим самоуправним органима и нашим делатностима нарочито на већима година, јер ће по новом статуту већа година преузети читав низ надлежности, посебно ову надлежност коју је до сада вршило факултетско веће, и то да у коначној одлуци аутономно решава управо о овоме питању.

Код овог питања рекао сам, а то је консеквенца те верификације, поставља се питање режима студија. У том погледу у великом броју наших организација, са разних разлога, било је речено да је потребно испитати, ревидирати постојећи режим студија. Разуме се, тешко је дати свеукупну оцену резултата који су постигнути са постојећим режимом студија. Ако се упоређује са оним што је било пре 1954. године када је уведен овај режим студија, може се констатовати и доћи до закључка да су на свим факултетима, па и на нашем Факултету, позитивни ефекти таквог режима студија били неспорни, имајући у виду стање које је постојало пре увођења тог режима студија. Чињеница, међутим, да иако су сви факултети желели да имају исто тако те позитивне резултате које су имали, иако сви ти факултети желе да сачувају све те позитивне резултате које су у последњих двадесет година остварили, да су они у извесној мери променили тај режим студија не условљавајући у сваком случају за све године да се из године у годину може прећи само када се положи све испити.

Поставља се и за нас то питање, и то полазећи од тога да било какве промене режима студија, имајући у виду објективне и субјективне елементе, нове генерације, начин рада нашег Факултета, број наставника и све друго, не могу бити никако мање ефикасни и давати слабије резултате, него што је до сада било, јер би то значило ићи натраг. Према томе, не треба правити никакве режиме који значе смањење онога што је битно, а то је наше „производње“, резултата броја дипломираних сту-

дената, ефекта студија, позитивно положених испита, а разуме се и квалитета испита. Постоји и низ аргумената који су изнети у прилог једне и друге солуције. Врло велики број аргумената говори да би данас могуће било сачувати све те резултате, обезбеђивати позитивно у крајњој линији жељени резултат завршавања године за годину, али не терајући и не примењујући једну релативно педагошку, но истина административно-принудну меру као што је година за годину. Бити у том погледу флексибилнији, нарочито за прву, за разлику од других година студија, тако да би овај режим студија могао бити измењен, али под условом да осталим нашим начином живота, осталим нашим залагањем не изгубимо ништа од онога што је оцењено позитивно у досадашњем, постојећем режиму студија. То вероватно није лако, треба се у том погледу заложити, али мислим да је низ аргумената изнето, па је потребно да о томе продискутујемо и да што је могуће пре о томе донесемо и одлуке.

Још су два, по нашем мишљењу, питања подстакнута, додирнута у овом материјалу, у оквиру онога што сам квалификовао као реформа у ужем смислу речи.

То је питање перманентног, продуженог образовања, као саставног дела наше наставне делатности. У том погледу је констатовано да је постојала извесна једностраност у томе што су то образовање и та делатност факултета били релативно мали а требало би по обиму ангажованости наставника да буду процентуално далеко већи него што су данас, при чему би вероватно и удео у овом послу нашег Факултета као таквог морао бити далеко већи. Уосталом, конгресни документи врло много управо подвлаче ову наставно-образовну делатност на нивоу факултета. Поменућу само једну ствар како то изгледа и од коликог је то значаја. Једном приликом кад смо разговарали о раду наших предузећа у Танзанији, где радимо велике послове, један инжењер, на једном месту је рекао, на једном од најавторитативнијих места у нашој земљи: није данас нама уопште тешко изградити пројекат, изградити било коју машину и било који технички објекат, нема данас ниједнога објекта, нема ниједне машине коју ми нисмо у стању да изградимо. Нама фале две ствари: немамо економиста да нам израчунају рентабилитет посла, и немамо правника да нам направи сигуран уговор. Морамо на том тзв. специјалистичком образовању много више да радимо, ту присутност факултета мора бити много већа, а не да ту функцију факултета раде неки центри, заводи, организације, групе људи, па у једној сувише великој мери чак и научни институти који сигурно нису од штете, у том погледу могу да кооперирају рад са нашим Факултетом, али они не могу бити главни носиоци тога посла. Мислим да је све то подвучено у нашим материјалима по питању тзв. специјализације и посебно тзв. перманентног образовања генерација које су изашле са овог Факултета и завршили право. То питање је исто тако на дневном реду и наша политичка оцена ове ситуације би морала бити доста строга, у погледу онога што смо урадили, а задаци непосредни, исто тако оштри у погледу онога што треба у будућности радити.

И најзад, шесто питање о којем је било речи да би требало разговарати и заузети одређене ставове, то је питање рада Факултета на припреми научних кадрова, за потребе Факултета, овог и других, разуме се и за потребе осталих служби, јер данас има толико развијених, јаких центара у нашој земљи где су потребни људи са таквим научним капацитетом да не кажем већим него што је потребно за било коју функцију на универзитету. Данас, другови, водити један сектор у привреди Југославије, или водити један сектор у једном великом предузећу као што је „Генекс“, или као што је „Интерекспорт“, или као што је производно предузеће „Минел“ итд., мислим да представља један такав задатак и тражи људе способне и припремљене да се баве и научним радом онолико и на оном нивоу који се тражи — сигурно више специјализовано, више сужено, али у погледу нивоа не мање него што сматрамо да се најквалитетније ради у Академији наука или на факултету. Данас се ова земља до те мере развила да таквих центара више има. Факултет има за задатак, вршећи овај посао перманентног образовања, да за одређене категорије лица, оно што највише знамо, оно што најактуелније знамо, за оно што смо најспособнији, да то не сачувамо за себе и да на одређене категорије лица благовремено преносимо, јер даљи развој привреде, наш друштвени, неће моћи ићи ако не будемо могли да и такву врсту кадрова оспособимо који ће на одговарајућим радним местима радити.

Другарице и другови, по мом мишљењу то су неколико питања на којима сам вас ја мало дуже задржао да вам кажем, задржавајући се као што рекох на оном аспекту који би се могао назвати реформом у ужем смислу, који се тиче извођења наставе у оквиру те реформе, о садржини те наставе, техници извођења наставе и обухватности разних нивоа кадрова које у тој настави треба да учинимо.

Да завршим. Није реч ни о каквим жељама, реч је о извршењу обавеза које проистичу из конгресних докумената. Сигурно је да у свему овоме треба да учествују разне структуре, поменуо сам интересне заједнице и кориснике кадрова. Међутим, ми смо ипак водећа и одговорна снага да то обавимо. То не значи да ми морамо имати увек право оно што будемо замислили што будемо предложили одлуке, предложили решења, али ми смо ти који морамо по свим овим питањима, мени се чини, продискутовати, заузети политичке и самоуправне ставове и разуме се борити се пред онима који треба да учествују, да верификују, да се сагласе, или да критикују, борити се за ово. Зато је наша одговорност у овом моменту, ако могу тако да кажем, изванредно велика. Она не значи захтев за корекцију онога што је учињено, али морамо имати куражи, морамо имати снаге и морамо бити јако објективни и савесни да ову одговорност у овом послу и обавимо. Ако то не учинимо бојим се за Правни факултет више него ма који други факултет. Због чега? Због тога да ни у једној другој настави новине самоуправног социјалистичког друштва не доносе толико новог као у нас. Ако се реформа у било којој другој струци израчунава и може приказати у проценту на пример 20% — она мора бити најмање дупла на Правном факултету.

Антонијевић Зоран

Колико сам пратио досадашњу дискусију, имам утисак да углавном у својим излагањима полазимо од онога што се догађа, или што би требало да се догађа овде у нашој кући, међу нама, и то је несумњиво један од најважнијих и једна од најнормалнијих ствари. Ја бих тим размишљањима додао још неколико са нешто мало друкчијег аспекта, са аспекта како иде ова наша реформа, коју сви и те како желимо да спроведемо. Ми осећамо да је, не крајње време, него више немогуће остати у свему при досадашњим концепцијама. Мислим да та реформа мора да буде спроведена имајући у исто време у виду и наш однос према друштву. Кад кажем однос према друштву, мислим при томе првенствено на однос Факултета према оним организацијама, институцијама, службама, управи за које се првенствено наши студенти припремају. Разумљиво, кад кажемо организације, ту подразумевамо привредне (и уопште радне), политичке, друштвене и друге организације.

Сматрам да смо у том правцу ипак релативно мало до сада учинили. Додуше, знамо да смо пре неколико година настојали да у овом погледу остваримо контакт са представницима појединих организација, управо онда кад смо доносили статут Факултета о коме је било речи овде. Знамо да је тада одзив био, да тако кажем — траљав. Међутим, чињеница је да се од тада променило много шта у нашем друштву, а вероватно смо се променили и ми. Зато мислим да не можемо ни овај наставни план, наставне програме, па чак ни режим студија, ни начин извођења наставе итд. да гледамо само са гледишта наших досадашњих искустава овде, у овој кући, него свакако да морамо да поштујемо и друга искуства, да мало боље учимо и друге потребе, јер ми се не шкољујемо само за себе, да би сами себи били довољни.

Стога би у овом процесу спровођења наше реформе морали наћи начина да врло активно не само консултујемо, него и да омогућимо равноправно учешће људи из тих организација, органа итд., — јер сам сигуран да би нам они и те како могли указати на поједине наше досадашње слабости.

Даље, мислим да морамо мало даље (имајући у виду оно што је друг Кошутић рекао) да ову нашу досадашњу, релативну затвореност још више разбијемо, да Факултет учинимо још отворенијим. Ја лично, рецимо, не видим зашто не би исто тако поједини другови који раде у разним институтима, другим институцијама, у пракси, итд. говорили управо о оним питањима овде (чак и у оквиру наше редовне наставе) која они често познају боље од нас. Не стидим се да то признам, јер мислим да је то код сваког предмета мање-више тачно, да не може сваки наставник подједнако интензивно да обрађује и продубљује сва питања која се у његовом предмету појављују, а то није ни потребно.

Затим, иновација знања је стварно нешто што се пред нас поставља као веома хитан и важан задатак. Треба имати контакта на разним скуповима са нашим дипломираним правницима из прксе, па тек онда видети колико им треба помоћи и сада, после дипломирања, у ту-

мачењу овог великог броја нових прописа донетих после свих измена које су у нашем друштву учињене.

Стручна пракса студената мислим да би била такође веома корисна. Ако се добро организује, она би сигурно била кориснија од неких вежби, које се углавном своде на то да се (у потпуности или делимично) понови оно предавање које је наставник већ једанпут одржао.

Специјализација у једном релативно развијеном друштву као што је наше, несумњиво да почиње да се поставља као веома хитан и важан задатак после дипломирања.

Овде ћу да поменем и једну (за неке можда и мало „јеретичку“) мисао. Не видим зашто Факултет кад год би био у могућности, не би одржавао предавања (па чак и кратке курсеве) за оне наше људе који нису правници, али који сада сасвим нормално одлучују о свим битним питањима живота и рада њихове привредне или друге организације? Зашто им не би пружио бар нека елементарна правничка знања која су им неопходна за боље обављање њихове самоуправљачке функције? Зар није позванији за то Правни факултет од многих других, зар није то у првом реду његова дужност, а не да се вечито држимо досадашњих познатих, понекад и већ прилично овешталих форми?

Кад ово говорим, не мислим да кажем да нисмо до сада урадили баш ништа на свим овим пољима. Почели смо, закорачили смо тим путем, неке конкретне акције смо већ предузели. То није нешто краткограјно, већ су то извесни нови облици рада дуготрајног карактера.

Мислим да треба, као нешто врло позитивно, истаћи сарадњу коју смо започели са Привредном комором Београда. Ускоро почиње специјалистички курс (у оквиру наше последипломске наставе) за дипломиране правнике, у вези са закључивањем уговора и другим правним пословима са иностраним партнерима. Ово је већ наишло на велико интересовање и одобравање у пракси. У оквиру сарадње са Комором радићемо и готово на свим другим питањима која сам у свом излагању поменуо. Организованије ћемо прићи и питању стипендирања студената као и запошљавању дипломираних правника. Све ово је предвиђено самоуправним споразумом који је Факултет закључио са Комором.

Напомињем исто тако да смо сличан самоуправни споразум закључили и са Рударско-топионичарским басеном Бор, — дакле са једном од наших највећих сложених организација удруженог рада у области привреде. У оквиру ове сарадње, исто тако у најскорије време, почећемо са неким заједничким акцијама по питањима која су за ову привредну организацију тренутно најактуелнија (анализа њихових постојећих самоуправних аката, саветовања о неким питањима у вези са међусобним односима радника у удруженом раду, експертиза неких најважнијих уговора закључених са њиховим иностраним партнерима и сл.), са тежњом да се та сарадња у будућности још више развија и продубљује.

Разумљиво је да ће Факултет радо прихватити сарадњу и са појединим другим партнерима (не само из области привреде), кад год је то у обостраном (а уједно и друштвеном) интересу и кад то могућности Факултета буду дозволиле.

Навео сам сва ова питања сматрајући да и сада, у овим разговорима по питању реформе Факултета, треба посебну пажњу да посветимо и њима, као и да у наше самоуправне акте треба да унесемо извесне одредабе и о томе.

Захваљујем се на пажњи.

Глодић Бранко, студент

Сигурно нећу рећи ништа ново, ако кажем да је суштинско питање процеса стварања новог Правног факултета, а зато смо се определили, баш питање самоуправљања. Исто тако, нећу ништа ново рећи ако кажем да се баш ту, на пољу стварног самоуправног организовања Факултета, налази на највеће отпоре. Познато је да се, на жалост, и међу наставним радницима, иначе члановима Савеза комуниста, налазе они који покушавају на различите начине да одмогну реформи под фирмом „неопходности, зрелог размишљања на сваком кораку“, чиме чекајући не знам ни сам шта, покушавају да неминовни историјски процес зауставе или га бар успоре. У овом успоравању се, изгледа и успело. Пред наставничким огранком, је, по мом мишљењу, да се преиспита, јер је очигледно да су се, током јунских дискусија око усвајања новог Статута, отпори баш одатле пружали.

Анализирамо ли и стање самоуправљања на нашем Факултету, могли бисмо помислити да се поткрала грешка и да се о нама не ради. Наше самоуправљање — а ја говорим о учешћу студената — ембрионално је. Кажем то зато што не могу да пронађем примеренији израз за стање у којем практично о маси најбитнијих проблема, одлучује један релативно анахрон орган, а то је Факултетско веће.

Моментално би, по мом мишљењу, било најважније, да покушамо нашу акцију усагласити са ставовима које смо раније заузели. Ту имам у виду став о паритетној заступљености наставника и ваннаставног особља и студената у свим самоуправним органима Факултета. И ма како неки појединци на делу не прихватили овакав став, подсетио бих оне који су у јуну били противници таквог решења на принципу демократског централизма у Савезу комуниста.

С друге стране, мислим да основна слабост наше самоуправне праксе на Факултету лежи баш у чињеници што студенти нису адекватно заступљени.

Марковић Милан, студент

Проблем реформе на нашем Факултету поставља се данас, пре свега, као проблем измене односа према раду и резултатима рада свих заједно и сваког појединачно. Основне смернице даљег развоја високог школства (па према томе и нашег Факултета) дате су у одговарајућим деловима Резолуције X Конгреса СКС, Уставу и другим документима који се односе на проблеме развоја Универзитета и образовно-васпитног

процеса у целини, у смислу његовог што јачег и дубљег повезивања са удруженим радом у привреди на самоуправним социјалистичким основама.

Јасно је да су при том у првом плану питања даљег развоја самоуправних односа на Факултету у смислу што већег учешћа студената у самоуправним органима Факултета јер: „Активна и одговорна улога наставника и ученика, односно студената, зависиће у највећој мери од бржег мењања постојећих односа у настави и другим облицима васпитно-образовног рада и живота у тим установама као и од односа друштвене средине према њима” (Резолуција VII СКС, стр. 33, тач. 10 ст. 2.).

Из претходног јасно следи обавеза свих студената и наставника на Правном факултету, да се доследно ангажују на спровођењу самоуправних процеса на Факултету, анализирајући и критички оцењујући досадашњу праксу у циљу непрестаног развијања нових облика самоуправљања стварајући тако услове за његово стално садржајно обогаћивање у смислу што чвршћег и јачег повезивања са потребама праксе — дакле, основних организација удруженог рада у привреду.

Решавање другог не мање важног, питања — ефикасности студирања како у квалитативном (утврђивање оптималног нивоа потребног знања које студент треба да има ради успешне верификације у пракси — на радном месту, утврђивање степена прилагођивости наставних планова, програма и метода рада све далекосежнијим променама у друштву итд), тако и у квалитативном смислу (утврђивање односа између броја уписаних и броја студената који на време дипломирају, утврђивање просечног времена студирања у циљу његовог непрестаног смањивања) представља *conditio sine qua* поп сваког озбиљног и одговорног прилаза измени постојећих односа на Факултету, у циљу његовог што бржег и ефикаснијег преображаја на самоуправним основама, да би могао боље да одговори захтевима и потребама друштва, јер постизање што бољег квалитета и високе ефикасности васпитно-образовне делатности захтева примену савремених наставних средстава и метода рада при чему: „наставни планови и уџбеници и друга средства за образовање морају у идејном погледу одговарати циљу васпитања и образовања, бити научно засновани и прожети самоуправном марксистичком идеологијом и самоуправним опредељењем. Потребно их је такође у великој мери ослободити сувишног историцизма и енциклопедизма” (Резолуција VII Конгреса СКС, стр. 33, тач. 8. и 9.).

Дакле, потребан је такав процес образовања у којем је јасно потрцтана и заострена одговорност свих учесника (наставника и студената) и у коме се заједништво интереса испољава у квалитету пренесеног и апсорбованог знања при чему ови актери морају бити подједнако заинтересовани за крајњи исход који се између осталог испољава и у смањењу трајања просечног времена студирања са свим позитивним реперкусијама на личне (већи степен квалификације) и друштвене интересе (смањење цене образовања по студенту, већи број квалификованије радне снаге — интензификација образовног процеса у смислу његовог подизања на виши квалитетнији ниво).

Стога нам се чини да од тога како и на који начин будемо оценили досадашње стање и анализирали потребе тренутка зависи степен и квалитет реформе коју можемо остварити.

У досадашњем раду на реформи направили смо доста пропуста и утрошили много драгоценог времена — што је констатовано и у документима наше партијске конференције — али је постигнуто и доста резултата — нарочито уназад две године.

Један од најважнијих, по нашој оцени, јесте висок степен ангажовања партијског чланства на Факултету, пре свега студената — у циљу одговорнијег и свеобухватнијег решавања проблема на Факултету.

Зато предлози који су дати у материјалима, слободно можемо рећи, представљају зрелост и захтев генерације која долази, да се проблеми и противречности решавају на начин како то од нас захтевају закључци највиших партијских форума (конгреса) стављајући при том у први план развијање самоуправљања и креирање таквог образовног процеса у коме ће до изражаја доћи пре свега његова марксистичка оријентисаност и у коме ће више бити заступљени проблеми развоја нашег савременог социјалистичког самоуправног друштва.

У том смислу треба и разумети захтеве за увођењем нових предмета као што су друштвена својина и самоуправљање — нормативна техника и делатност у ОУР итд., јер представљају потребу за даљим проучавањем основа нашег друштвено-економског система и њихово правилно разумевање и сагледавање омогућава њихову даљу теоретску разраду — и практичну примену која је од интереса за наше социјалистичко друштво.

Стога предлози који иду у смислу негирања потребе за увођењем ових предмета, увођењем нових предмета са наглашеним историцизмом (историја савремене цивилизације!) представљају тенденцију и одраз несхватања наших потреба на данашњем ступњу развоја самоуправљања те су са научне и политичке тачке гледишта неодрживи.

Друго, питање коме морамо посветити одговарајућу пажњу јесте питање рационалности коришћења постојећих кадрова и просторија, да бисмо могли боље и ефикасније организовати наставу и вежбе који очигледно не представљају данас оно што је најбоље решено. Мислим да је потребна анализа, требало да до сада буде урађена тим пре, јер то није захтевало велики напор — јер од тога зависи у којој мери ћемо моћи да реализујемо неке од предлога који су дати на конференцији.

На крају ми дозволите, да дам један предлог за допуну предмета „Марксизам и самоуправно друштво“.

Сматрајући као неопходно његово увођење и саглашавајући се са концепцијом садржине, како је изнео проф. др М. Печујлић, предлажем да се у оквиру неког дела тог предмета или посебно, обради утицај нашег самоуправног пута у социјализам на друге социјалистичке и радничке покрете у свету —, ово стога, што су многе земље заинтересоване за наше искуство (примера ради наводимо социјалистичку партију Француске).

Завршавајући овај прилог морам нагласити потребу да у Статут нашег Факултета уђу они предлози који представљају допринос реализо-

вању реформе нашег Факултета у смислу захтева X Конгреса СКЈ, VII Конгреса СКС, VIII и IX Конгреса ССОЈ-а који у својој фундаменталној суштини представљају процес даље демократизације нашег самоуправног социјалистичког друштва где јача одговорност свих и сваког, не само због онога јуче, већ првенствено због бољег и лепшег сутра.

Др Драгомир Стојчевић:

У својству председника Комисије за реформу Факултетског већа, сматрам за дужност да обавестим Конференцију о томе шта је Комисија радила и докле је стигла. Али, дозволите ми да пре тога учиним једну напомену.

Мислим да је изванредно добро, што је Секретаријат заказао Конференцију, као што је ова, на којој је стављено на дневни ред — питање реформе. Ја мислим да је то изванредно добро, не зато што очекујем да ће данашња дискусија да реши сва питања реформе, него зато што се наддам, да ће после ове Конференције, бити много више прилика да ми професори и студенти и Комисија за реформу, дискутујемо о појединим питањима реформе. Гледајући из перспективе председника Комисије за реформу, могу да кажем, да ниједна комисија за реформу, ма колико дуго радила, не може ништа да уради, ако није у могућности, нема прилике, да неке своје ставове, и неке своје закључке проверава редовно у дискусијама, као што је ова.

Јер, питање реформе је заиста један врло сложени процес, то је једно врло сложено питање и сигурно да када једна група људи ради на једноме питању, може лако да се занесе неким идејама које су изнете и да идући за њима пренебрегне, не обрати довољно пажње на друге врло важне елементе, и тако не учини оне предлоге, какви би били потребни, какви се могу донети после оваквих дискусија.

Осим тога, мислим да треба чешће поводом ових питања да се са-стајемо, и због тога што, — а у томе се потпуно слажем са мишљењем једног од студената предговорника — реформа није промена увођења, или неувођење једнога предмета, или промена режима студија, него је перманентни процес, стално прилагођавање целокупног процеса наставе, новим потребама и промењеним приликама а ми знамо да се у нас стално прилике мењају.

Комисија за реформу није тако велики песимиста као неки другови који су овде говорили, јер ако упоредимо, рецимо, наставне планове и уопште цео процес наставе од када ја учествујем у тим дискусијама, то значи двадесетак година, онда ћемо видети да је огромна разлика између оних наставних планова и режима студија и учбеника, и свега онога што сачињава процес наставе, који је био пре рецимо, 15—20 година, и данас. Зато мислим да, ма колико били незадовољни, а сви смо незадовољни оним што смо постигли, морамо имати у виду да смо ипак нешто постигли, да смо чак учинили крупан корак напред.

Ја сам са великим задовољством пратио дискусију и врло се пријатно осећао, слушајући озбиљност и зрелост са којом су извесни другови — студенти који су учествовали у дискусији, приступили овим питањима. Ја не знам сва имена, не познајем те студенте, али сам запамтио име друга Марковића који је јуче говорио. Ја бих потписао све оно што је он казао и уздржавам се да говорим сада о томе, да не бих на гори начин рекао оно што је он добро рекао.

Да кажем сада неколико речи о томе шта је радила Комисија. Мислим да је цела досадашња дискусија показала да се реформа не састоји ни у промени само наставног плана, нити у промени само наставног програма, него да се реформа састоји у промени целокупног процеса наставе, који се састоји из планова, из праграма, из уџбеника, из режима студија, из облика наставе из наших навика итд итд. О свим тим питањима Комисија за реформу је дискутовала, она их је проучавала, заузела је ставове, припремила многе предлоге, иако заиста будемо једанпут показали довољно интересовања сви заједно за питање реформе, Комисија ће бити у стању да мишљења и предлоге изнесе или да буде референт у дискусијама, о појединим питањима реформе која су до сада продискутована и решена.

Мислим да не треба да вас замарам, набрајајући или износећи предлоге и закључке до којих је дошла Комисија, али дозволите, примера ради, да вам неколико ствари поменем.

Комисија је, речимо, дискутовала много о уџбеницима. Организовали смо и једну дискусију о томе у Секцији удружења универзитетских наставника која је приказана у једном од прошлогодисњих бројева нашег часописа „Анали“. Дошли смо до закључка да у нашим уџбеницима, узетим у целини, несумњиво треба много — што шта мењати, али да се о томе може разговарати само онда ако будемо имали предходно чврсте и пречишћене наставне програме. Јер програм и уџбеник морају бити врло чврсто повезани.

Затим, Комисија је дискутовала много и о предметима који се предају. У том погледу ми се налазимо као између чекића и наковња. Пошто постоје два супротна момента, тежње, о којима морамо да водимо рачуна.

Наиме, ми смо велики правни факултет, највећи у земљи. У нас, свакако, мора да нађе место свака новина у правном животу. У процесу наставе и у процесу научног рада, морају да нађу места све нове гране које се појављују, чак и оне које се тек најављују. Ми као највећи факултет у земљи, требало би одмах да на њих реагујемо и одмах да организујемо или научна истраживања, или наставу из те материје. То је једна ствар која је несумњиво обавеза свих нас. Али, са друге стране, да тако кажем, студентска леђа нису таква да могу све то да поднесу. Ми смо, мислим погрешно, склони да сматрамо да предмет може научно да се обрађује или да се предаје, само онда ако га унесемо као обавезан, или као обавезно-опциони, у наставни план. Зато или стално повећавамо број предмета или стално проширујемо наставне програме и уџбенике појединих постојећих предмета.

По мишљењу Комисије за реформу, и садашњи наставни план нашег факултета превише оптерећује студенте, па би свакако требало проучити и број предмета који се предају и њихове програме, и обим уџбеника и свести и број предмета и обим предмета и уџбеника на меру у којој може просечни студент, са просечним способностима и просечним напором довољно да их савлада.

Истовремено, пак, требало би створити могућност да се предаје што више предмета и курсева које би студенти апшионо или факултативно слушали и полагали испите, који би били укључени у диплому или за које би добијали посебне дипломе или потврде.

Комисија, даље сматра да су студенти који осећају у себи веће способности или имају веће амбиције од просечних студената, потпуно запостављени. Ми морамо наћи начина да таквим студентима омогућимо своју природну тежњу да се истакну, да се уздигну изнад других студената који немају те способности и амбиције, не сведу на бубање уџбеника, не сведу на детаљније изучавање уџбеника, него да ту своју тежњу задовоље радом у семинарима или другим облицима наставе проширујући знања, према интересовањима која сами имају.

Комисија није поднела предлог плана и програма о коме би могли конкретно овде да дискутујемо. Разлог је у томе што она не може да изнесе такав план и програм ако њихове основе и компоненте претходно нису верификовали у дискусијама, ако претходно своје начелне, основне ставове није имала могућности да провери.

Исто тако, Комисија сматра да студенти I године имају посебне тешкоће на овоме Факултету, и да ми у досадашњем целокупном систему наставе смо студенте прве године у извесној мери запоставили. Ону основну тешкоћу коју они имају, а то је да савладају онај прелаз из средњошколског ка универзитетском студирању, који је огроман, који је много већи него што врло често мислимо, није узет у обзир у досадашњем систему наставе. Зато је Комисија формулисала предлог да се облици наставе на I години, из ових разлога, разликују од облика наставе на старијим годинама. Тај предлог са конкретним решењима био је својевремено пре скоро две године умножен и упућен факултетском већу и студентским организацијама на дискусију, али на жалост, из разних разлога, до данас није било дискусије о њему.

Комисија даље сматра да би на старијим годинама требало задржати вежбе само из позитивно правних предмета, јер потреба за вежбама која постоји на I години, тј. да се студентима помогне да савладају уџбеник, на старијим годинама не постоји. То су студенти који су већ у стању сами да савладају уџбеник. Зато на старијим годинама треба држати вежбе потпуно другог карактера, који произилази из природе позитивноправних предмета.

Комисија је, даље, дискутовала предлог, да се на старијим годинама студенти поделе у мање групе, тако да сваки наставник који је биран за један од основних предмета, добије своју групу студената, којој би држао и предавања и вежбе и семинаре и извео је на испит, при чему би могао да употребава посебан уџбеник итд.

Да вас не замарам свим тим детаљима, ми смо врло много о свим тим питањима дискутовали, има у томе неких дилема и мислим да би било врло добро да нам се пружи прилика да ми упознамо факултетску јавност, са свим тим идејама и предлозима и да чујемо њено мишљење. Хвала.

Шкорић Милка, студент

Измењени друштвено-економски односи, захтеви које пред високо школство постављају научно-технолошка револуција и наш самоуправни социјалистички развој и други фактори значајни за изграђивање самоуправно оријентисане личности, захтевају у садашњем политичком тренутку решавање сложених питања и доношење дугорочнијих одлука.

При томе, под реформом Универзитета се не сме подразумевати само број студената у самоуправним органима факултета, право на избор студента-продекана, или измену испитних рокова и томе слично. Проблем је много шири. А како он није решаван како ваља, то не треба да нас чуди што се на Универзитету фабрикују стручњаци недовољно обавештени о савременим процесима и кретањима, а уз то и неупућени у својства, могућности и потребе нашег самоуправног друштва. Ти стручњаци не могу доприносити даљем развоју самоуправног друштва онолико колико треба, јер га не познају довољно, а понекад чак ни у минималној мери. Ниједног тренутка се не сме заборавити чињеница да се на нашим Универзитетима образују и подижу кадрови који ће се укључити не у неко апстрактно и било које друштво, већ у наше, самоуправно, социјалистичко друштво. Студенти по завршеним студијама неће бити само стручњаци траженог профила, већ и ствараоци, прегаоци и борци за даљи развој нашег самоуправног система. Систем самоуправних друштвених односа, претпоставља не само познавање уже струке него и разумевање објективних друштвених услова и законитости у којима треба деловати као стручњак и креатор. У противном, једнострано оријентација само на стицање стручног знања, носи у себи притајену опасност да се личност одвоји од друштвених токова и постане носилац технократско-биро-кратских односа и других деформација у средини у којој ради.

Основа на којој реформа универзитета мора почивати и од ње се даље развијати, јесте измена односа према раду свих субјеката образовног процеса. То, поред осталог, подразумева гајење стваралачке привржености према раду као темељу.

Свакако, другови и другарице, да један студент-бруцош може до-нскле да представља основу за обрађивање од стране одређених појединаца или група, али покажимо им да је и наша генерација у стању да не подлеже таквим настојањима и да доследно спроводи задатке и закључке које смо зацртали и усвојили на недавно завршеним конгресима. Да би били способни да реализујемо задатке о којима говоримо марксистичко образовање мора бити саставни део нашег живота, и основа наших сазнања. Сем тога, зрелу васпитну улогу у социјалистичком самоуправном друштву, може имати само она школска установа

која васпитању и образовању битно прилази са становишта марксизма као споја револуционарне теорије и праксе укључујући ту и тековину наше револуције, стремљења и доприносе наше радничке класе

Бесарезић Весна, асистент

Идеја о реформи је врло присутна у нас већ дуже времена. То се показује и у великом интересовању и овако великом броју дискута-ната које смо вечерас имали прилике да чујемо.

Међутим, с друге стране, требало би поћи од тога да је реформа један дуг процес који захтева узимање у обзир одређених законитости које владају у друштву, отуда реформа не сме да буде резултат тренутних потреба.

С друге стране, повезати Универзитет са праксом и потребом практичног живота, не значи одузимање вредности научном раду, не значи научни рад директно везати са потребама праксе и тражити да се сваки вид научног рада моментално валоризује. Постоје облици научног рада који се не могу моментално валоризовати, већ касније и који се морају неговати.

Због тога мислим да говорећи о реформи треба поћи (и ми смо пошли) од тога да одредимо циљеве реформе, а тиме ћемо одредити и концепцију реформе.

При опредељивању за одређене циљеве реформе морали би пре свега да имамо у виду околност да се наш Универзитет одвојио не само од друштва као целине, већ да су се он и одређени сегменти друштва одвојили од револуционарног покрета као таквог и револуционарне самоуправне праксе која је постала реалност и саставни део не само ширих друштвених кретања, него и нас самих.

Уз то, имамо једну појаву која је присутна и кад нас на Факултету и на другим факултетима у Београду и у земљи, а то је појава тзв. научног елитизма која поприма и неке институционализоване облике и која постаје део нашег свакодневног живота и као таква прети да постане нешто нашта ћемо се ми навићи и временом јој дати право грађанства. Мислим да смо у томе сложни, да тај научни елитизам треба на сваки начин спречити.

Наша делатност треба, како ја видим, да се одвија у три правца.

Први правац је, давање одређеног профила будућем правнику, једног професионалног образовања везаног за одређене предмете, за одређене привредне гране.

Други правац је изузетно важан и тиче се рада на оспособљавању правника да буду не само марксистичке оријентације већ и да целовито прихвате марксистички поглед на свет и један детерминирајући поглед на живот и на стварност уопште.

И најзад, трећи правац односи се на оспособљавање студената да се касније у току свог професионалног живота могу да самообразују и стручно и политички. Јер образовање правника се не завршава дипломом и управо та сарадња која мора касније да постоји између наших

бивших студената и нас, представља врло важан елемент нашег програма научног рада.

Мени се чини да се до сада неразвијена марксистичка мисао која је присутна у целом образовању, јавља у два појавна облика.

У средњој школи неразвијена марксистичка мисао доводи до тога да се наша стварност приказује у поједностављеном облику који није лишен фетиша. Она се на Факултету идеализује или се према њој заузима критизерски став. И једно и друго очигледно није добро.

На жалост, и наше школство овде на Факултету, још увек ствара репродуктивни тип студента, тзв. репродуктивца, човека који је сунђер, који прима, али који није у стању да продорно реагује на оно што му је сервирано, да заузима одребене ставове и да буде критичан према оним начинима наставе који му се нуде.

Због свега тога мислим да треба на сваки начин да се трудимо да студенти — а ми смо ту због њих — постану један субјект у одржавању наставе, вежби итд. и у свим облицима одлучивања, почевши од оних непосредног самоуправљања, до оних делегатског самоуправљања.

На крају, желим да кажем, да не можемо замислити увођење марксизма, било као једног предмета, било као групе предмета, без реформе наставног програма.

Маљковић Небајша, студент

Пре неколико дана читао сам НИН и тамо нашао један веома занимљив чланак који је написао Франц Шетинц, секретар Извршног комитета Председништва ЦК СК Словеније. У том чланку нашао сам на једну реченицу која ме је веома импресионирала и на неки начин ме навела на ову дискусију. Та реченица гласи овако: „Из искуства прошлости знамо да је до идејних разлика најчешће долазило код конкретног, значајно остваривању прихваћене политике.“

Готово до истоветне ситуације дошло је и на нашем Факултету; прошлост се односи на садашњост, и не само то већ имамо пример да се ти односи чак и култивишу. Питање се поставља сме ли такав однос да остане, однос који се супротставља нашем социјалистичком развоју чији су циљеви, идеолошки развој и тежње јасне и дефинисане стремљењем читавог нашег друштва у Резолуцијама X конгреса Савеза СКЈ и VII конгреса СКС. Међутим, чини ми се да на нашем Факултету постоје данас стремљења и оријентације које су супротне и Резолуцијама X конгреса а тиме и стремљења која су супротна току развоја читавог нашег друштва. Никако не сме и не може бити дивергентних стремљења, нарочито око ствари око које смо — наравно, на речима — сви у почетку били сложни да нам је нужна и потребна, а то је реформа која у овом тренутку произлази из нужности нашег социјалистичког развоја.

Сме ли да се деси да се једна ствар тако великих размера и тако значајних садржина, а која заокупља „становнике“ ове куће већ дуже времена и кад је и те како јасно што нам је чинити, „оставља за сутра“

због нечијих демагошких принципа или слепог прихватања и идеализирања превазиђеног.

Постоји схватање да се одгој и искуство прихватају од старијих. Аналогно томе не би ли требало очекивати да ће сви наши наставници бити ти који би требало да покрену питање реформе да раде на њеном остварењу. Није ли бедем шутње и неразумевања нешто најмање што би се могло очекивати? Зар је могуће да катедре готово у глас констатују постојеће стање задовољавајућим, уџбенике релевантним потребама друштва и као врхунац свега могућност стварања десетак нових опционих предмета. Мислим да сам у праву кад кажем да такво одуговлачење, спречавање преображаја нашег факултета и егоизам који ту постоји, захтевају одговорност.

Ако су надања за новом зградом футуризам, нужно је тражити резервне могућности уз иста средства и исте услове. Ту подразумевам и администрацију која је у садашњим увјетима свога рада далеко од тога да даје максимум могућности. Уосталом, то доказују редови и редови студената који сваки дан „чаме“ пред шалтерима. Уопште говорећи прихватити овакво једно стање задовољавајућим, значило би стати себи на пут, а и овом друштву које сразлогом очекује квалитетне резултате нашег рада.

Посао кога смо се прихватили веома је озбиљан и може се извршавати и довршити само сарадњом свих студената, професора и осталих радних људи. Реформа је „велика матура“ свих нас и ко на њој падне не би смео да остане на овом факултету, а камо ли у чланству СК.

Др Момчило Курдулија

У Уставу и конгресним резолуцијама моћ појимања наредног корака у ходу наше револуције еманурана је — и у домаћају, и у обиму, и у садржини — у мери којој једва да се било шта може додати или одузети. Ово се, дакако, у целини односи и на реформу високог школства. Замисао је јасна, рељефно исказана, проткана потребним приступима и постављена на принципима који омеђавају и каналишу даљи ток ствари. Реч је, дакле, о делу данашњег програма револуције, о природном наставку њеног развоја, о даљем квалитативном продору у стање и односе који заостају за захтевима друштвене стварности о целини чије координате носе печат прецизија, а садржина мисаоног једра и акционог покретача. Концепт је целовит и у погледу свог утемељења и у погледу исхода за којим тежи. Отуда је врло приземно схватање по коме је ствар нејасна и да најпре морамо наћи целину и од ње поћи. Занимљиво је да се у исти мах инсистира на извесним акциднцијама. Мисим да није тешко назрети руку која иза тога стоји и која је увек настојала да нас врати тамо где смо некад били. Искуство стално упозорава да се десна страна политичког поља не сме занемаривати. Акција се може водити и у бази и у фрази. Тако је, као што знамо, било у прошлости, тако је данас и тако ће по свему судећи бити и у наредном периоду. Истина, данас мање него јуче, а сутра још мање него данас. Борба у фрази вео-

ма је стара и врло разуђена. Она, међутим, нема не теоријску шансу да преживи и добије битку са титовском акцијом у бази. Њој, додуше, још увек полази за руком да се до ове или оне мере разним маневрима заклања иза акције у бази, али ће она временом бити истерана на чистину. Борба коју данас водимо није ни прва ни последња.

Реално стање у области реформе није задовољавајуће. Ту је тешкоћа, а не у непостојању целине, јасних мисли водиља и темељних подлога, односно нејасности и изналажењу целине од које тек треба поћи. Проблем је зацело у структури свести, интересима и опредељењима која нису кадра да иду у корак са револуционарним правцем кретања друштва. Каузалитет је у томе и само у томе.

Наша је организација крајем 1973. донела програм преиначења факултета и у расправи коју сада водимо утврдили смо да је он у целини у складу са одлукама последњих конгреса. Борба за његову реализацију је специфична, али је и напор за његово неостваривање још специфичнији. Резултати које смо постигли различити су и крећу се од нешто изнад нулте тачке до износа са којим немамо разлога да будемо незадовољни. У ово друго спада и исход перманентног идејно-политичког образовања студената од Писма на овамо. Још 1968. — а и раније — било нам је посве јасно да нема значајнијег и далекосежнијег улагања од идејно-политичког инвестирања, и један број наставника је упорно и зналачки деловао у том правцу. Да тога није било, извесно је да бисмо се сусрели са много већим тешкоћама од оних које смо имали и које још увек имамо. Невоља је, међутим, што ми нисмо једини који су схватили дубљи смисао идејног инвестирања и ангажовања на његовом остваривању.

Поред сталног облика идејно-политичког образовања путем предавања и дискусија, организоване су групе за продубљено изучавање марксизма. Уз то, уведен је, поводом празника рада, конкурс за радове из области марксизма. Први резултати су охрабрујући, јер је прошле године неколико радова награђено. Најзад, ваља рећи да су државни и партијски органи, привреда, научне и наставне установе и правосудје добили доста кадрова чије је идејно опредељење чврсто утемељено на Писму, а укупна сума знања и политичког искуства на завидном нивоу.

Постојећи облици идејно-политичког рада — ма колико били нужни и ма колико давали задовољавајуће резултате — нису довољни. Стога смо чинили све што смо могли да се уведе и оформи један нови предмет и унесе у наставни план. Продукт тог напора је нова дисциплина чији сте назив и оријентациони садржај чули. Она, дакле, није замена за досадашње форме рада, тако да ове настављају са својом егзистенцијом, али ће ваљати усавршавати и обогаћивати њихову садржину, трагати за другим и још прикладнијим начинима рада и њихово усклађивање са новим предметом чији је назив Марксизам и савремено друштво. Чини се да би овај предмет требало да обухвати све студенте без обзира на њихов статус и годину студија, те да се на одговарајући начин уведе и онај завршни чин који се зове испит. Без те претпоставке предмет би, вероватно, временом постао елитистичка својина, а то је последње што се може зажелети.

Марксизам је, као што је познато, у периоду либертерног социјализма био потискиван, односно потиснут у задњи план, па чак и истиснут. То је била подлога за настанак буџи, за продор идејне и моралне туђине, за мисаону дезинтеграцију и дезоријентацију, за одузимање компаса друштвеном хегемону и његовој предводници, за извођење на политичку позорницу оних чија су виђења окренута прошлости. Другим речима порогат је, с једне стране, сужавао хоризонте и замрачивао погледе, а с друге стране, отварао просторе за напад на суштинске основе нашег система. Ту смо се, поред осталог сусрели са две опасности — са теоријама које позивају на разум и дух правде, али наравно изван продукционих и класних односа и са системом чија је битна особина порозност путем које је по закону геометријске прогресије друштвени капитал отицао у посад појединаца.

И на плану теорије и на плану праксе, наша радничка класа дала је и стално даје богат прилог марксистичкој ризници. Титов стваралачки марксизам је онај мисаони и акциони нуклеус који је једино кадар да нас успешно креће напред и уводи у нове облике социјалистичких друштвених односа, у пространства на којима се рађа економско ослобођење рада као услов истинске људске среће. Отуда се марксизам не може предавати, а да не обухвати дела и мисао друга Тита и још једног броја оних од којих се има шта чути и научити.

Што се тиче историцизма, погрешна је теза по којој је овај депонован само у историјским наукама. Он се свуда налази, па и у грађанском праву које је још увек добрим делом оно које смо путем рецепције наследили од римских робовласника. Према томе, на одмет је непотребни историцизам, опширност и детаљисање, а не оно што нам помаже да боље сагледамо данашње проблеме и да не направимо грешке које су други учинили.

Приватној својини поклањамо доста пажње, али не и друштвеној својини. Запањујуће је како наша свест слабо реагује на новине и како је у исто време депозитар онога чиме је запоседнута. Није ми познато да се било ко — а ту мислим и на правна и на физичка лица — у овој земљи професионално бави проблематиком друштвене својине. Ако је то тачно онда се осећа недостатак чије су димензије скоро несагледиве и ваљало би оријентисати једног или више научних радника да се занату баве тим основним друштвеним односом. У последње време, укључујући ту и ову конференцију, све је више присутна мисао да друштвена својина — а ја тренутно остављам по страни аспекте са којих би се она изучавала — треба да буде посебан предмет, пошто то она у сфери рационалног намеће снагом свога постојања.

Потребно је, дакле, темељно проучити и проучавати и темељни однос наше епохе и исто тако делати на ослобађању од заоставштине прошлости која нам је наметнута као нешто што је не само непролазно већ и што нема и не може имати достојну замену. Класна друштвено-економска формација робних произвођача је на крају свога пута, а наша, социјалистичка, на почетку свога пута. Јесмо у понечему аматери, али

смо то сваким даном све мање и императив је времена да имамо развијену, чак врло развијену теоријску мисао у области о којој говоримо.

У нашој досадашњој расправи о римском праву испољила су се три мисаона тока: онај по коме то право ваља изоставити будући да је ишчезао тасио његовог постојања, онај по коме односно право ништа није изгубило од свога сјаја и вредности и, најзад, онај који се налази негде на средокраћи између првог и другог. Римско право ваља редуцирати на нужну меру. Нека надлежна самоуправна тела — након брижљиве анализе, а имајући у виду потребе друштва данас и сутра — изнађу добре солуције.

Ми инаугуришемо процес који стално ваља продубљивати. Њега треба да прати рашчлањивање које продира у суштину ствари и указује на релевантне околности будући да односни процес засеца и да ће засецати у многе домене нашег живота, положаја и рада. Ово се односи и на питање рационалности опстанка постојећег распореда предмета по годинама студија. Самоуправни органи се и овде налазе пред сложеним и деликатним задатком.

Једно од питања које заслужује посебну пажњу тиче се циркулације кадрова. О томе има површних представа, лутања и заблуда, али и сасвим свесних одредења међу којима доминантно место заузимају два: оно по коме је циркулација политичка кулиса иза које се крије настојање званичника и њихових трабаната да долазе на место оних од ума, пера и угледа и, оно по коме је циркулација изведеница природног тока развоја нашег друштва, стварна животна потреба, подстицајни елемент у домену васпитно-образовног процеса и једно од средстава потресања монопола.

Првонаведено схватање долази од оних који универзитет сматрају хипобазом где спретни и вешти цокеји имају тапију на положај јахача, од оних који су заговорници приватизације кадровске политике, од оних који нису у стању да се уздигну изнад својих личних интереса, од оних који ратују са основним вредностима целине, од оних који не желе да матицу живота виде онаквом каква она јесте и пред којом не вреди затварати очи. Друго наведено схватање долази од оних — уколико је то уопште потребно објашњавати — који темељне друштвене процесе не гледају у сегменту и на парче, који су носиоци стваралачке акције као садашњег креативног корака револуције, који ангажовано делају на укидање корена привилегија, који раде на остваривању вадајуће улоге друштвеног хегемона и удруженог рада, који су одавно схватили да ни најбоља основна мисао не вреди без предузимљивости и чији је смисао живота мењање себе и света око себе.

У последње време се поново покушава актуализовати теза о аутономији као давно инаугурисаној самоуправи. Циљ те приземне агитације јесте омаловажавање, обурвавање и поткопавање нашег врховног одредења — самоуправни развој друштва. Давање маха назначеној тези никако није случајно, као што није случајно ни време њеног појачаног лансирања, јер у њој и њеном контексту није тешко препознати мисаоне оријентације коалиције десне стране политичког поља. Уосталом, либерални дисиденти и њихови догматски побратими показали су

и показују да ће истрајно ићи стазом којом су се запутили. Дрскост којом се при томе служе није увек израз њихове снаге и храбрости, али пасквиланство, приземне провокације и политичке подвале јесу израз једног идејног опредељења и менталитета. Иако је извесно да се река не може препливати на иверу, аутономаши ипак остају аутономаши.

Ми знамо да се велики послови не могу обавити за неколико вечери. Невоља је, међутим, у томе што је протекло хиљаде празних вечери. Иако је будућност оно што искључиво припада самоуправним снагама, она ће и у временској и у суштинској димензији доћи у мери у којој се оне за њу буду бориле и избориле. Искуство учи да је највећи грех остављати терене на којима други воде борбу уместо нас и против нас, с једне стране и неотварати нове терене за ново у самоуправним односима, с друге стране. Реформа је интегрални део ове фазе наше револуције, а младост је увек благовремено схватила да се за револуцију и њен континуитет исплати живети.

Луковић Милош

Другарице и другови, — дозволите да се укратко задржим на неким питањима о којима је говорио друг Благојевић.

Резолуција X конгреса Савеза комуниста Југославије и VII конгреса Савеза комуниста Србије обавезује нас да проблематику преображаја, васпитања и образовања у нашем друштву разматрамо и решавамо свестрано. Искуство нас учи да је то изузетно сложен посао.

Ми смо се на нашем Правном факултету до сада прилично бавили овим послом. Наставили смо интензивније почетком пролећа ове године. Од тада је протекло пуних осам месеци и налазимо се пред задатком да, сумирајући резултате, одредимо докле смо дошли у послу.

Отуда се, мислим, намеће потреба, о њој је говорио друг Благојевић, да се на неки начин одреде оквири вечерашње теме и дискусије поводом ње. У томе нам свакако помажу резолуције које нас и обавезују. Ја бих, међутим, и овом приликом говорио о нашем плану рада и његовој важности у овом послу.

Као што је познато, план рада поставља пред нас комунисте рад на реформи као један од главних задатака. Усвајајући план рада, сложили смо се да реформа улази „у саме основе изградње стварних социјалистичких односа који опредељују смер и смисао нашег рада”, (цитат), а то, поред осталог, значи да лични и групни интереси морају отићи у други план.

Утврдили смо, такође, да се питање лика правника поставља као прво и основно питање у проблематици реформе на нашем Факултету. Лику правника посвећено је у нашем плану рада читавих пет страница текста. Тај део плана рада посебно, а и, разуме се, план рада у целини, представљали су за нас јасне смернице када смо прошлог пролећа поново кренули у рад на реформи. Нешто касније, уследили су конгреси и резолуције о реформи, о преображају и васпитању и образовању у

нашем друштву. Мислим да не постоји ни један део нашег плана рада, када је реч о реформи, који би био у супротности са резолуцијама X конгреса Савеза комуниста Југославије и VII конгреса Савеза комуниста Србије. Штавише, мислим да су оне у потпуном складу са резолуцијама. То је, несумњиво, потврда исправности наше оријентације у бављењу проблематиком реформе. И уколико план рада остаје и даље јасно дефинисана основа за нашу акцију. Он је то био и пролетос, он је то и сада и вечерас. Сигурно је да нам резолуције целу проблематику реформе представљају богатије. Оне и јесу зато изузетно корисно упутство и обавеза за све нас који се бавимо проблематиком реформе високог школства. За нас су још и охрабрење да наставимо линијом којом смо и кренули држећи се плана рада.

Зато ја сматрам да вечерашња дискусија треба да тече путевима које је пре годину дана назначио наш план рада. Он је јасно одредио области рада на нашем Факултету којима треба реформисати садржаје и односе, а посебно је одредио чиниоце који треба да буду носиоци ових послова.

Свестан сам да је свако сажимање одредаба из плана рада његово сиромашење, али ја мислим да је ипак нужно, макар овлаш, назначити целине о којима је говорио друг Благојевић, или како у плану рада стоји, основне компоненте питања лика правника. Тај кратак, сажет извод био би прва компонента: тематика правних и осталих дисциплина на нашем Факултету.

Друга компонента: садржина наставе обухваћене наставним планом, тј. компонента која се односи на квалитет, стручност, научност, идејност, савременост, усмереност и критичност садржине наставе.

Трећа компонента односи се на технику извођења наставе, на оно што смо назвали технологијом наставно-образовног процеса. Посебно треба истаћи, да план рада говори и о путевима везе нашег факултета као високошколске установе са друштвом чије потребе, као део заједнице, треба да уважава и да задовољава.

План рада јасно говори и о чиниоцима, дакле — о нама, који треба да буду ангажовани на послу око реформе. То су, пре свега, ограници наше основне организације Савеза комуниста, то је Конференција, то је политичко-извршни орган Конференције — Секретаријат, то су комисије Конференције, а пре свега комисија за реформу и ми сви заједно. Али носиоци посла на реформи јесу по слову плана рада комунисти у самоуправним органима нашег Факултета и њиховим телима, оним органима и телима чија је надлежност претежно у самој кући, али исто тако и у оним телима која контактирају са друштвом, чије потребе ми као школа треба да задовољимо.

План рада говори о роковима. Неки су од њих прецизни.

Анализирати рад свих ових појединачних чинилаца у овим назначеним областима, наравно и у роковима о којима говори план рада то је, мислим, за нас пре свега оквир дискусије на вечерашњем скупу. То наравно, никако не искључује наша разматрања која прелазе границе ове уже теме.

Марковић Слободан, студент

Значајно место заузима делатност у образовању, а ја мислим да се и у тој делатности осећа револуција. Самим тим Правни факултет добија далеко већи значај него што га је данас имао. Отуда се далеко више и далеко темељније и одговорније морамо односити према своме позиву и улози, према својим основним образовним, наставним, васпитним и осталим задацима, него што је то до сада био случај.

С друге стране, у политичком животу Београдског универзитета Правни факултет већ дуже време носи заслужени епитет једног од веома активних и идејно потпуно опредељених. Ми смо свесни тога и били смо актери акција у којима је Правни факултет извојевао одребене победе које су му и донеле тај епитет. Међутим, политичност Правног факултета и његово идејно опредељење и ангажованост не значи само делатност у сфери политике, већ и делатност у сфери реформе, јер су у сфери ове друге управо она питања која ће нас верификовати као политички опредељене до краја.

На питањима реформе дуго смо радили. Наши професори нам говоре да се и у време када су они били студенти о реформи доста расправљало, али да се практично врло мало мењало. И ето ситуације у којој смо данас, ситуације да је Правни факултет један од најанахроничких факултета. Самим тим ми смо дошли у ситуацију да нам је Десети конгрес поставио конкретне задатке и ми њих морамо хитно решавати.

Чињеница је да су нас субјективни фактори ометали и омели да посао реформе брзо и квалитативно завршимо, али свакако да постоје и одребени објективни фактори које морамо имати у виду кад говоримо о томе шта нам је политички и морални задатак који нам намеће данашњица. Ти објективни чиниоци могу се свести на два. Један је Ова зграда која је давно пројектована и то за један веома мали број студената и која данас студентима не пружа оно основно за рад, а то су сто и столица. Многима предавања, па чак и вежбе, значе стајање. А у таквим условима тешко да се може говорити о раду који ће донети добре и чврсте резултате.

С друге стране, чињеница је да постоји веома мали број наставника и да он није у стању да 24 хиљаде студената покрије и да им да квалитетно васпитање и образовање.

Начин на који се обавља настава на овом Факултету донекле је произишао из просторних могућности и односа броја наставника и студената. Учи се ради испита. Ми смо толико оптерећени испитима и њиховим полагањем да се врло мало посвећујемо широј материји. Ретки су напори студената, а и професора, да се настава из одребених предмета обавља што више на основу литературе.

Предавања се изводе сасвим ех катедра, док се вежбе углавном свде на пропитивање. Потреба за активнијим учешћем студената у образовном процесу данас је императив, али су могућности мале.

Самоуправљање у школству, које већ данас представља заповест и нужност и које је уставом загарантовано а одлукама X конгреса пос-

тављено као претпоставка изградње нових друштвених односа, неразвијено је и отуда незнатно учешће студената у самоуправним органима. А ми, на жалост, имамо врло лоше искуство од јуна ове године које нам негативно говори о томе како смо се ми до сада постављали према студентском учешћу у самоуправљању.

Савез комуниста Југославије по свом задатку мора да се залаже за темељиту промену у положају школства и за његово повезивање са осталим друштвеним заједницама и делатностима, а посебно путем самоуправних интересних заједница.

Ми смо свесни чињенице да се правник који се ствара на овом Факултету убудуће мора стварати као правник који је усмерен на рад, и као правник који ће се образовати путем рада. То мора бити правник чија знања треба да одговарају не само данашњим већ и сутрашњим друштвеним потребама. Ово није задатак који само пред нас поставља партија, већ је то задатак који пред нас поставља научно-технолошки развој последњих деценија и самоуправни развој.

Према томе, помоћу наставе будућности Правног факултета, а ту будућност морамо схватити врло близу, треба развијати стваралачки однос према раду и стваралаштву уопште. Треба у студената развијати активније прилажење настави, коришћење литературе, учешће у превазилажењу застарелих и оптерећених наставних програма, разноразним материјама које често нису потребне и које нам сметају да сазнамо и оно што је суштинско и због чега смо овде.

Треба такође оспособити младог човека, као што то и Десети конгрес каже, за самообразовање. Треба му дати у руке једну методологију, један правнички начин мишљења који ће моћи ефикасно да користи касније.

Сем тога, ангажовање марксизма у настави, његово провлачење кроз све правне и друге ванправне дисциплине и предмете, мора бити интензивније него што је то до сада био случај.

На крају желим да приметим да смо до сада, углавном, спомињали реч реформа и да смо говорили о томе да наставу треба реформисати. А оно што реформа значи етимолошки и лексички, то је промена на боље, али без промене суштине. Међутим, данас постајем све више свестан тога да ми, у ствари, не желимо само промену облика, већ промену суштине, ми желимо промену суштине Правног факултета. Дакле, ми не желимо класичну реформу. Ми желимо тотално, квалитативно мењање постојећих односа на овом Факултету. Ми желимо револуцију.

Владета Станковић

Мене је у великој мери инспирисао мој претходник, друг Марковић, у свом изванредном прилогу дискусији, да говорим о организацији и извођењу наставе, које сматрам једном од битних претпоставки за сложено и успешно остварење реформе на факултету.

Слажем се са претходником да је садашње стање организације и начина извођења наставе незадовољавајуће. Број присутних на предавањима, интересовање за допунску литературу при студирању, као и број ефективних часова рада на факултету у току школске године налази се у обрнутој сразмери са годином студија. Данас сте могли приметити да нема довољно места у амфитеатру V, насупрот не реткој појави да понекад само дванаест слушаца слуша предавање на једној од старијих година које држи познати научни радник и редован професор нашег Факултета. Мислим да не треба набрајати друге примере који би илустровали садашње стање у којем се налази наша настава.

При решавању наведених проблема наставе сматрам да треба поћи од елемената садржинске природе. Значајна промена односа на Факултету састојала би се у стварању такве организације рада која би омогућила виши степен студијског рада и интензивнију сарадњу студената и наставника. Пре свега, требало би екстензивирати наставу у циљу бољег савлађивања наставних програма, на рачун постојећих испитних рокова. Полазну тачку садржинске измене радних односа представљала би промена организационих облика наставе на нашем Факултету. Нови облици организације рада треба да пруже више простора за свестраније активирање свих радних људи. Моја замисао организације извођења наставе је следећа:

Све редовне студенте требало би поделити на одељења, а одељења на групе које би представљале основне радне јединице. На пример, I и II година имале би по четири одељења, а III и IV по два. За свако одељење обезбедила би се група наставника, и то најмање један предавач и један руководиоца вежби за сваки предмет. У оквиру одељења организовале би се групе за вежбе. Наставник би на нивоу одељења држао предавања, а уколико могућности дозвољавају, водио би и једну или две групе вежби, држао би повремено консултације о појединим питањима са целим одељењем, и доводио, у договору са студентима, истакнуте раднике који се баве одређеним проблемима да одрже једно или више предавања. На нивоу група, које би по броју студентима биле мање од садашњих, држале би се вежбе и вршило проверавање нивоа савладане материје. Одељења би имала највише 150—200 студената, а група највише 30 студената. Похађање предавања било би обавезно, а вежбао би се сваки предмет.

За овакву организацију наставе требало би обезбедити двадесет предавача и двадесет руководиоца вежби за прву годину, по двадесетчетири за другу, а по двадесет за трећу и четврту годину. Укупне потребе би тако износиле шездесет осам предавача и најмање 68 руководиоца вежби. Ми тренутно имамо 29 редовних професора, 19 ванредних, 16 доцената, 1 предавача, 2 асистента са докторатом и 1 асистента који треба ових дана да брани докторску дисертацију. У процесу савлађивања материје требало би избегавати свако дуплирање извођења наставе. Не би требало сваку област из наставног плана предавати, вежбати и прелазити на консултацијама. То значи да би извесна проблематика од посебног значаја добила више простора на предавањима, док би се друга проблематика мање пре-

давала, односно више вежбала итд., Свака катедра, у зависности од кадровске ситуације (квалификационе и старосне структуре) утврдила би, у складу са постојећим нормама, недељни фонд часова за своје чланове. Професори би у зависности од могућности држали 2, 3 или 4 часа недељно.

Тамо где за то постоје могућности требало би настојати да један наставник води одељење у току све четири године. Зашто један наставник не би предавао Увод у право, Грађанско право, Облигационо право и Привредно право, односно Увод и право, Кривично право, Кривично процесно право и Криминологију. Предавач би за одређене проблеме и области ангажовао друге наставнике и научне раднике ван факултета.

Наше просторне могућности нису тако скромне. Имамо четири просторије погодне да приме од 150—200 студената. То су анфитеатри II и V и слушаонице I и IV. Организовање предавања у три смене: преподневна, подневна и поподневна омонућило би нормалну наставу за 12 одељења свакодневно.

За ванредне студенте требало би организовати сваког дана двочасовну вечерњу наставу (у виду предавања и консултације). Тиме бисмо одељења и групе редовних студената растеретили прекобројних слушаца.

Предложене промене омогућиле би боље коришћење расположивих кадровских, временских и просторних могућности којима већ располаже наш Факултет. То су, у ствари, друштвене и материјалне претпоставке за квалитативно мењање наших односа. Успемо ли у томе, могли бисмо реализовати принцип: „студент радни човек”, јер ћемо сваком студенту тако пружити потребан простор, за рад и студирање.

Наведене промене омогућиле би, верујем, позитивне резултате. Свако одељење могло би да прави план рада за целу школску годину. Предавања би могла да трају до 25 маја, а испитни рокови да буду краћи. Обавезно слушање предавања, консултовање, вежбање сваког предмета и интензивнији индивидуални рад омогућили би већи ниво знања. Број положених испита би се повећао, а број неположених смањено. Испитна „грознаца” би имала блаже форме. Можда нам овим условима неће бити потребан октобарски испитни рок. Предавања би у том случају могла да отпочну већ десетог октобра. Студенти би у договору са испитивачем сами правили распоред испита.

Ово су, другови, моја размишљања о будућој организацији рада. Ову идеју носим више година. О њој сам и раније у разним приликама говорио. Могли бисмо следеће године бар парцијално да покушамо са њеним остварењем, па да видимо на основу искуства и постигнутих резултата да ли ће студенти и наставници бити расположени да је наставе и даље усавршавају.

Убеђен сам да би овај начин организовања наставе повећао број ефективно проведених часова на факултету, интензивирао рад, повећао права и обавезе свих учесника у процесу рада. То би омогућило повећање броја часова наставе, смањење испитних дана, стицање већег фонда знања, брже дипломирање итд.

Жујовић Борђе, студент

Покушаћу да своје мишљење изнесем у два проблема, а ти проблеми се односе на начин извођења вежби процесних предмета, као и на систем вежби на овом Факултету уопште, а затим бих се задржао на обавезној пракси током студија, пре свега за студенте треће и четврте године.

Дискусија о профилу правника, стара је отприлике као и сам Факултет. У том смислу желим да укажем и на неке чињенице које се односе у вези са овим проблемом. Ноторна је ствар да нашем самоуправном социјалистичком друштву није потребан правник који храмље, или како се изразио један колега, професионални незналица. На кога се, у ствари, односи тај појам? — Могло би се рећи да би се тај епитет могао приписати сваком студенту који изађе из ове куће и данас-сутра нађе се у једној установи, рецимо, нађе се у суду, где треба да реши један практични проблем, а он га не зна решити, не зна јер нигде није могао да стекне та практична знања о систему који влада у једној установи.

У тој ствари, ми смо слаби, не успевамо да нађемо одговарајућа решења када се нађемо пред практичним проблемом. Међутим, с друге стране, ако су питања из области теорије, проблеми теорије, ту смо, у ствари, професионалци, нема нам премца, а чињеница је да теорија свој живот, своје отелотворење, налази у пракси. Према томе, ништа не вреди ако смо теоријски начитани, ако теоријски можемо да решавамо проблеме, ако се данас-сутра нађемо пред једним практичним проблемом који нећемо моћи решити. Стога се залажем да вежбање процесних предмета, нарочито на трећој и четвртој години, мора ући као обавеза. То значи да студент који заврши, рецимо другу годину, не би могао уписати наредну годину, односно шести семестар, ако нема практичних вежби у суду, или рецимо, некој другој установи. Са таквом потврдом из те установе могао би да упише трећу годину. Такав систем показао би се више-струко користан за студента, јер ће после тога моћи да решава проблеме, односно биће стручнији и универзалнији, неће имати тешкоћа кад се сутра нађе у организацији где се решавају такви проблеми.

Другови, ми сви знамо, шта су вежбе на овом Факултету. Као студент старијих година могу да кажем да вежба на овом Факултету не значе ништа, или значе врло мало. Значе, рецимо, репродукцију онога што већ професор исприча, репродукцију, или препричавање онога што се налази у уџбенику. Мислим када су оне уведене у Статут, да су замишљане сасвим другачије. Међутим, Статут се не примењује како треба, нарочито не онај део који се односи на вежбе. Мислим да вежбе морају да имају један садржајни карактер, радни карактер, а не час препричавања, час репродукције. Вежбе које се воде на овом Факултету у ствари омогућују појединим студентима да лакше добију оцене. Сутра кад изађу из клупе они су заборавили сва теоријска решења која су била на вежбама и кад се нађу пред практичним проблемом они не знају да га реше.

Ја морам искрено да признам да није појединих предавача који стварно врло добро раде из ове куће, ми бисмо отишли, а да не знамо најосновније ствари, не знамо рецимо да напишемо једну обичну тужбу.

Неки би рекли да је то тако, али ипак то је формалност. Међутим, не смео заборавити да је форма живот материје; можда и јесте јер многи теоретичари то тврде. Захваљујем се.

МАРКСИЗАМ И САВРЕМЕНО ДРУШТВО

У овој краткој речи желео бих да Конференцији савезне комуниста нашег Факултета, у име Комисије за марксистичко образовање, предложим увођење предмета: „Марксизам и савремено друштво”. Истовремено ово је и кратко образложење.

Увођење посебног предмета: „Марксизам и савремено друштво” не предлаже се стога што марксистичка оријентација не би била заступљена у целини наше наставе. Напротив, једно живо настојање за марксистичким тумачењем друштвених, посебно правних појава — иако треба још увек много чинити на његовом осавремењивању и продубљивању — заступљено је у целини наше наставе. Два су битна разлога која мотивишу предлог за увођење овог посебног предмета. Прво, марксизам је целовита визија, целовит поглед на друштво. Његова снага и лежи у тој способности да мисаоно обухвати целину услова људске егзистенције. Маркс, Енгелс, Лењин нису марксизам делили на посебне научне „фијоке” (филозофију, економију, политику, социологију итд.), нити је свет тако подељен. Но, та целина је разбијена, губи се између посебијх предмета, од којих сваки пружа значајан део сазнања, али сазнања које је ипак парцијално. Ни на једном месту нема увида у целину марксистичких теоријских категорија (од филозофских, преко економских до социолошких и политиколошких). Други разлог лежи у томе што марксизам није првенствено збир, инвентар сазнања, ма колико она била значајна, већ је јединство сазнања (теорије) и праксе. Марксизам се не разликује од других теорија само тиме што дубље тумачи стварност, већ што је духовно оруђе за њену измену. Плодоносно проучавање марксистичке мисли, њених токова, ће се постићи ако је оно стално повезано са живом стварношћу, са стварним кретањем друштва, са главним дилемама наше епохе и одговорима које марксизам на њих пружа. Теоријско сазнање тако постаје духовни компас за разумевање стварности, њено мењање. Но, управо та веза између праксе и развоја марксистичке мисли најчешће се губила и марксизам је сведен на збир сувих формула. Смисао овог предлога јесте да се предмет тако усмери да се успостави, оствари повезаност између теоријске мисли и проблематике савременог друштва.

Предмет Марксизам и савремено друштво, по свом духу, треба да има слободнији облик, да буде ослобођен формалистичке амбалаже. Он треба да буде једна целина састављена од неколико међусобно органски повезаних слободнијих тематских циклуса који на сажет начин пружају увид у главне марксистичке категорије и помоћу њих теже да протумаче основну проблематику данашњег света.

1. *Извори и филозофска полазишта марксизма.* — Нов начин схватања човека и његовог света, природе и друштва — уобличавање *материјалистичког и дијалектичког* схватања друштва и света, људске праксе и историје, њеног људског смисла и законитости. Марксово схватање човека — чувена *теорија отуђења* али и *ослобођења рада*, снаге и путеви којима се може сломити сужањство и задобити властито ослобођење, постићи расцвет свих људских моћи, ново схватање човека и друштва, револуционарно схватање нове цивилизације и њених вредности, визија комунистичке заједнице (заједнице слободних произвођача) насупрот реалности егоистичког класног друштва — то је централна идеја.

2. *Марксистичка критика економије грађанског друштва.* — Сажет приказ централних економских категорија¹⁾, Марксове анализе капитализма, његових дубинских противречности. Империјализам — анализе Лењина и других марксиста. Слика о капитализму као светском систему — какав свет је створен. Битна новост епохе — ново историјско обличе капитализма са изразито деструктивним цртама. Криза економске машинерије нео-капитализма и њен извор у све тежим условима за присвајање вишка вредности. Пuteви одбране од економске смрти. Стварање великих техничких система за експлоатацију (мултинационалних компанија) и њихова одисеја на подручја јефтиних радних снага и енергије; усисавање њихове енергије за одржавање властитог окрутног обиља. Органска повезаност између услова за обнављање савременог капитализма и ауторитарних, фашистичких тенденција, светске контрареволуције. Положај класа и личности у савременој цивилизацији. Дубока противречност између неслауђеног расцвета људских способности и сабласног облика дехуманизованих радних снага, претварања људске снаге у пукe инструменте за сплодњу капитала или државне добити. Нови механизми манипулације, контроле и везивања за дехуманизовано друштво. Велико одбијање постојећег — проширење а не сужавање масовне базе за социјализам.

3. *Класе, политика и савремена класна борба.* -- Марксово поимање светско-историјске улоге радничке класе, промене у њеној структури и положају. Преображаји владајућих класа, елите и средњих слојева у савременом капитализму, (технократска реформа нео-капитализма). Политичка и идеолошка димензија класних конфликта — функције политичке и идеолошке машинерије у заробљавању, припитомљавању (интеграцији) снага које су носиоци историјских промена). Улога политичких организација и идеологије у формирању снаге револуционарне промене, која као магнет сабира око себе све што тежи променама. Национална димензија класних односа. Савремени развојни облици и нови садржаји класне борбе — од захтева за веће наднице до борбе за контролу, партиципацију, укупан квалитет људског живота, за самоуправљање као универзалну тенденцију нашег доба.

4. *Револуционарни процеси у трећем свету.* — Марксистичко поимање — насупрот грађанском — главних узрока „развоја неразвијености“. Неразвијеност као други пол, као наличје светског капитализма, развоја на принципу: метропола-сателит. Особености друштвене структуре и политичког организовања (карактеристике класа, улога народних покрета итд.)

Тенденција ка колективизму, социјализму, и противречности тог процеса. Основна тежња је боље разумевање оних великих токова који одлучују о развоју 3/4 становништва земљине кугле, а тиме и о судбини човечанства. Човечанство између нове солидарности људске врсте (бескласне светске заједнице) и новог светског поретка доминације.

5. *Социјализам — светски револуционарни процес.* — Главне социјалистичке револуције, њихови специфични доприноси општој ризници човечанства и заплети. Облици и садржаји борбе за социјализам у савременој епохи — од високоразвијених земаља до трећег света. Противречности социјализма, снажне тенденције окоштавања бирократске структуре (посебно стаљинизма) и обнављање грађанског односа. Перспективе — развој зрелијег ступња. У социјализму је оличена будућност света, због тога је битно да се марксисти ослободе илузија о социјализму као хармоничном, бесконфликтном организму. Неопходно истинитог увида у стварност раног, тешког социјализма, и могућности зрелијег развојног ступња, који је сада стварност. Одлучујућа важност начина на који се излази из јарма историјом наслеђене оскудице, да се не трчи стазом капиталистичких образаца, да се покаже већа подударност између техничког и људског напретка.

6. *Социјалистичко самоуправљање.* — Историјски смисао самоуправљања као цивилизацијске алтернативе и облици испољавања те свеопште тежње. Самоуправљање и класна борба. Југословенска концепција самоуправљања, њен смисао и историјски корени; главни проблеми, противречности и међусобно конфликтне развојне тенденције. Формирање критичке духовне способности младих генерација — лишене како апологетског тако и нихилистичког приступа — да властитим активизмом продубљује револуционарну способност самоуправљања.

Из оваквог приступа изведен је и начин образовања који је примерен духу марксизма. Оно неизбежно добија колективан облик и активан однос свих учесника. Природно је да у настави учествује колектив наставника. Предавање марксизма не може да буде дело само једног наставника, који би за разлику од осталих био једини „стручњак за марксизам”. Но, срце проблема јесте да студенти не буду пасивни слушаоци, глина која се обликује, већ активни учесници. То стога нису катарска предавања готових, испечених формула, већ заједничко тражење одговора кроз целину марксизма на судбинска питања епохе. Да овако замисљен пројекат не би остао мртво слово на папиру неопходно је формирање студентских студијских марксистичких група које ће „окоживати” предмет, припремати се за теме, заједничке дискусије. Заједно са наставницима то су њени колективни носиоци. Уместо испита важнија је одбрана семинарског рада, заједничка расправа. Духовна енергија не иде само једним смером — од катедре према аудиторијуму.

Да се вратимо на почетак и да затворимо круг. Настава из Марксизма није уско школска обавеза, нити предавање испечених и сувих формула, догми. Она је заједничко тражење одговора на велика питања епохе. Стога природно и почиње од најзначајнијих чињеница нашег времена помоћу којих се изражава немир целе планете. И у сучавању са

најзначајнијим чињеницама нашег доба долази до сусрета са историјом, до тумачења њеног смисла и токова. *Марксистичко образовање, трагање за смислом битних чињеница, у ствари је један велики упитник младог револуционара и тражење одговора кроз целину марксизма.* Смисао тог образовања јесте да млада генерација истражује и мења свет — а не да „буба формуле”. Марксизам нису цитати већ најнапреднија свест нашег времена.

др Мирослав Печујлић

Драган Субашић, студент

Очигледно је да ова конференција представља самим својим циљем и садржином велики допринос да се коначно, после корака назад, учине два корака напред. Колико ће уложени напор и суштински представљати преломни тренутак, зависи, пре свега од нашег јединства, усаглашености ставова о свим битним питањима реформе. Ова конференција истовремено значи и повећање акционе спремности чланова СК-а Правног факултета, јер морално-политичка квалификација сваког члана зависиће управо од тога, колико се ко заложно у остваривању задатака који предстоје, јер без утврђеног система одговорности свих носилаца за реализацију реформе задржали бисмо се на нивоу прокламација, које саме по себи не носе стварну вредност.

Досадашња дискусија се својим највећим делом везивала на сам начин извођења наставе који је очигледно бременит недостацима и проблемима које треба решавати. Због тога бих се осврнуо на један други вид проблема који, чини ми се, до сада није довољно разјашњен или се из одређених разлога није желело улазити у њеново биће.

Наиме, приликом анализе материјала припремљеног за конференцију, може се запазити симптоматична појава, да ни једна катедра, осим кривичне, није предложила измену или допуну, у вези са својим предметом. Да ли то треба да значи, да је непотребно било шта мењати, а самим тим, и да је реформа „проблем који у ствари не постоји” на нашем Факултету, или је ствар у нечем другом?

Очигледно је противуречно закључити да је све онако „како је замисљено”, без недостатка, проблема и пропуста, када смо се пре годину дана на овом истом месту определили и поставили основне правце у пропесу реформисања, када смо се договорили и прихватили обавезе, ко и шта треба да ради а данас понављамо исте речи које само доказују стварност, да је веома мало учињено на постављеним задацима. Прихватањем предложеног текста и поред одређених пропуста, ипак заснованог на закључцима донесеним на основама резултата анализе и дискусије на свим гранцима и катедрама, нужно долазимо до закључка да постоје снажни отпори који спречавају даљи развој ствари.

Велики број људи који коче даљи развој система реформисања, налазе се у групи који су у својим изјашњавањима у принципу за реформу, схваћену као процес, континуитет, а да истовремено иза тог „процеса” скривају своју не баш превелику жељу за стварним превазилажењем постојећег стања, своју неажурност, и врло наглашену „логику ћепенка”,

логику која је неспојива са социјалистички усмереним личностима којима дијалектика свакодневних иновација и тежњи ка бољем, треба да буде саставни део опредељења. Такве људе, мада понекад њихов став не прозилази из претенциозне жеље за свесном диверзијом напредних напора, него из још увек ушанченог традиционализма на нашем Факултету, налазимо још увек у редовима наставника.

Друга група људи, којима се не налази место у Савезу комуниста него у можда некој другој организацији, ван наше самоуправне заједнице, против чијих ситносопственичко-грађанских идеологија се СК бори, јесу људи који организовано, смишљено или прикривено саботирају напоре за мењање; који се изјашњавају за постављене циљеве али се на другој страни понашају тако да се поставља питање да ли они могу уопште бити васпитачи младе генерације. Јер, немају оправдања за то да због пар табака више не обраћају пажњу како ће уџбеник бити применљив и сврисходан или колико ће то помоћи студентима што се у крајњој линији одражава као елемент неуспеха студената, јер свом личној интересу подређују општедруштвени интерес.

Ако реформу прихватимо као један од сегмената преображаја нашег друштва ка постављеним циљевима ослобођења рада, ако реформу прихватимо као процес који је везан за мењање целисходног образовно-васпитног система, ако је схватамо као део укупне стратегије радничке класе, онда је јасна политичка квалификација људи који су са оне стране барикаде, без обзира у ком се виду они дефинишу. Њихова политичка квалификација није само то да су они против реформе као такве него су они против општих интереса и циљева остваривања историјске улоге радничке класе и њене авангарде. Знамо како се са таквим људима треба обрачунати, били они у редовима СК или не. Идејна и акциона диференцијација која ће нужно произићи током саме акције реформисања, мора довести до још већег јачања утицаја и акционости СК на нашем факултету, јер баласт у наредним акцијама не треба носити.

По природи ствари и одговорности, за успешно обављање постављених задатака, највећу одговорност сноси наставнички огранак СК. Колико је он тај део успешно обавио до сада, о томе конференција треба да да своје мишљење и оцену, јер мора се одговорити на питање због чега се ствари не одвијају утврђеним темпом и поред једногласног изјашњавања свих студентских огранака. Други део послова морају да носе, са пуном одговорношћу, студентски огранци као и друге друштвено-политичке организације на Факултету јер једино заједничком акцијом, која је ствар свих, резултат може бити целовит.

Реформу морамо одредити координатама ужег и ширег смисла.

Општи део за измену постојећег система односа налази се у сугтинској промени положаја образоване делатности у целини, која за циљ и основу има самоуправно удруживање система образовања као интегралног дела удруженог рада путем самоуправног конституисања, што подразумева и регулисање односа потреба и давања, а што је систематски условљен процес. Без решавања овог питања, које је императив даљег развоја система односа у области образовања, не може бити ни решења проблема реформе.

Други део послова који се морају у што краћем року решити такве су природе да готово у целини зависе од наших напора.

Првенствени задатак јесте да се у процесу промене плана и програма осигура доминантна улога марксизма као једине идејне основе образовно-васпитне делатности.

Друго, да се у одређивању циљева, обима и карактеристика предмета који се изучавају, мора узети као мерило његове сврсисходности, циљ да оспособи за рад, стваралачки однос према раду и самообразовање студената.

Трећи део јесте да се у тој промени обезбеди остваривање концепције перманентног образовања, које још није нашло довољно места у садашњим разговорима. Да се развије спремност и способност за изграђивање социјалистичких самоуправних односа у сваког студента, као носилаца будућих самоуправних односа, што значи образовати у самоуправном духу путем конкретне примене уставних начела и свестрано учешће студената у самоуправним органима факултета; створити услове за што већи степен ефикасности студирања јер је очигледно да садашњи систем, године за годином, није верификован у пракси као добар, када је просечни ток студија готово дупло дужи од предвиђеног; да се допринесе смањивању утицаја социјалних услова на студирање; да се план и програм мења не само структурално него и концептуално.

Четврти део послова јесте преиспитивање кадровске структуре предавачког кадра на факултету и утврђивање свакодневне обавезе за усавршавањем.

Посебни вид реформе налази се у суштинском повезивању образовног и васпитног у истом процесу, јер очигледно занемаривање једног или другог елемента нужно доводи до недоследности система.

Предлажем да се у вези са овим питањима, под врло хитним поступком, ставе у функцију Већа године, преиспита њихово функционисање и по потреби покрене поступак за нов избор, тако да се оспособљена већа године одреде за конкретне предлоге по појединим питањима руководиоцима се закључцима конференције, те да се у што скорије време резултати доставе надлежном самоуправном органу Факултета који о томе треба да да коначну реч. Паралелно са тим акција мора да се води на свим огранцима СК као и у организацији Савеза социјалистичке омладине на факултету, тако да посао крене.

Потезица Оливер, студент

Започео бих своје излагање питањем учешћа студената у раду у представничким и управним телима на Факултету. Постоји једна константна потреба за тим, ради потпунијег остваривања самоуправљања, стварног решавања студентских проблема и на тај начин једног ефикаснијег, али краћег студирања. Студенти и професори су овде радни људи. Значи, они имају своје интересе и проблеме, због тога треба пронаћи најадекватније начине и праву меру учешћа и једних и других.

Треба превазићи оне класичне облике подребености и послушности професору и пронаћи један прави, нови самоуправни социјалистички однос који треба да постоји између васпитача и васпитаника, учитеља и ученика, који треба да почива на хуманијим и људским односима, које ми градимо.

Битно је да се овде пронађу нови путеви њиховог рада, да би професори могли своје знање, време и своју умешност посветити студентима, који ће са њиме даље радити, који ће од њега практично створити једно ново знање. Значи, приближити га студентима на начин који им одговара, на начин који је најприкладнији у овом датом тренутку и подстаћи студенте на размишљање. Није битно да људи уче само чињенице. Постоје људи који могу памтити те чињенице. Битно је научити мислити на један одређени начин стећи једну правну логику, о којој се мало говори.

Зато треба инсистирати на том правничком начину мишљења, на прилагођавању свакој ситуацији која би га затекла у друштву.

У данашњим условима треба нарочито обратити пажњу питању одржавања наставе, која не показује довољну ефикасност.

Затим, треба обратити пажњу на још једно питање, а то је питање извођења вежби. То је можда данас на Правном факултету најфункционалнији облик извођења наставе уопште.

Али и овде има проблема које бих хтео само да споменем и не улазим дубље у анализе. Веома је велики број студената на вежбама, како редовних тако и ванредних, чиме се отежава рад који кроз овај облик наставе даје добре резултате.

Можда је најважније у овом питању то што се многе вежбе практично свode на просту репродукцију градива из уџбеника. Ми смо у немогућности на вежбама да довољно проширимо знање. Веома су ретки предмети где постоје практични примери, мада и тога има. Значи, отуда однос према вежбама, као једном од најважнијих облика наставе на Правном факултету, треба коренито изменити.

Што се тиче семинарских радова, као трећег облика наставе, моје је мишљење да су они доста добри, и ефикасни, те да улазе дубље у материју и суштину онога знања које ми требамо да добијемо. Међутим, постоји једна тежња у студената, колико сам ја приметио, да семинарске радове одржавају на вежбама, а не на предавањима, што омогућава да већи број студената активније учествује у расправи и дискусији.

На још једно питање бих скренуо пажњу — то је питање опционих предмета који постоје на трећој и четвртој години и њиховог оправдања. Ја лично сматрам да треба да се прошири број опционих предмета, а да се смањи број обавезних предмета, како би се постигла већа индивидуализација, прилагођавања градива студената, а исто тако и друштвеним потребама.

Др Обрен Станковић

Осврнуо бих се на неке ставове из ових материјала који су нам раније достављени и рекао две-три речи о неким другим питањима о којима овде није посебно било говорено.

На страни 6. ових материјала говори се о дилеми која се састоји у томе да ли треба с обзиром на постојање других, сродних факултета, пружити правнику широко друштвено образовање или му дати превасходно стручно правничко образовање. Ја мислим да на овој Конференцији о томе не треба разговарати и не треба губити време око тога. Мислим да дилема не постоји а најмање може да постоји за чланове Савеза комуниста. Најмање за чланове Савеза комуниста право може да буде неки безлични технички инструментариј и најмање чланови Савеза комуниста могу да забораве да право има своје идејне, моралне и политичке инспирације, поготову у овом тренутку кад наставне програме треба саобразити новим уставним решењима. У том погледу, уосталом, ми располажемо огромним просторима у оквиру постојећих наставних планова и програма. Мислим да смо у односу на друге факултете ми Факултет са највећим могућностима за пружање широког и целовитог образовања које је истовремено правничко, друштвенополитичко и друштвеноекономско. Такође, мислим, не може бити двоумљења о томе да на нашем Факултету предавања не могу бити ограничена на решења садржана у савезном законодавству и законодавству СР Србије, већ морају подједнако обухватити и решења садржана у законодавствима других социјалистичких република као и социјалистичких аутономних покрајина, без обзира у којој мери постоје разлике.

У потпуности подржавам предлог који је изнео друг Печујлић да се уведе нов предмет Марксизам и савремено друштво и што се образложења тиче немам шта да додам. Хтео бих нешто друго да кажем. То ће бити једна синтетичка дисциплина и од великог је значаја да се оствари одређени однос између ње и других дисциплина. Мислим уопште да је на нашем Факултету пожељна већа сарадња између оних другова који предају теоријске дисциплине и оних који предају такозване позитивноправне дисциплине. Кажем „такозване“ позитивноправне јер условно употребљавам тај назив, јер и позитивноправне дисциплине треба предавати са теоријским приступом. Мислим да је између њих и нас потребна већа сарадња. Ми који предајемо тзв. позитивно правне дисциплине можда смо понекад мало одвојени од неких општих теоријских ствари, а с друге стране, мислим да се исто тако може рећи за неке наше теоријске радове да су мало одвојени од институција и да зато помало губе подлогу коју би требало да имају.

Да ли увођење новог предмета треба да има за последицу смањење броја постојећих предмета, путем укидања неког предмета или путем спајања више сродних предмета у један? Ја бих пре дао негативан одговор. Спајање више сродних предмета у један има поред осталог ту лошу страну што студент добија негативну оцену из читаве групе предмета иако је показао недовољно знање само из једне области. Ако нема спајања, он ће поново полагати само тај део а не и остале из којих је показао задовољавајуће знање. Спајање се не може правдати ни потребом сужавања неких предмета. Ако има сувишних излагања или поклапања, једноставно треба за тај предмет смањити број часова, ограничити га на потребну

материју и као посебан предмет предавати у тако суженом обиму, можда, и као једносеместралан предмет.

Ми смо својевремено укинули могућност постојања предмета као једносеместралних, са образложењем да они пред крај семестра одвлаче пажњу студената од других предмета. Међутим, чињеница је и данас, у одсуству једносеместралних предмета, да број слушалаца пред крај зимског семестра нагло опада и да се из неких предмета предавања држе пред само неколико студената. За слабу посећеност предавања према томе нису били криви једносеместрални предмети. Нама данас остаје крајње неискоришћен период највеће радне способности студената (зимски месеци), да бисмо у периоду најмање радне способности (летњи месеци) од студената захтевали све, и то под претњом губитка године. Последице су познате: незадовољавајући резултати на испитима, продужавање јунског рока, касније почетак септембарског и октобарског рока и коначно одлагање почетка наставе, која је ове године почела са закашњењем од месец дана. То је тежак ударац за школу и велики губитак за студенте.

У вези с питањем обима предмета мислим да се понекад чини замена проблема, замена различитих ствари. За неке предмете чији су програми добро компоновани и фонд часова добро одмерен важи мишљење да су преопширни а у ствари уџбеници за те предмете су предимензионирани у односу на фонд часова. Приличан број наших уџбеника писан је тако да служи не само студентима за спремање испита већ и за потребе дипломираних правника у пракси, што савладавање уџбеника од стране студената чини тежим. Те две врсте корисника би требало развојити. Мислим да се могу наћи друштвени регулатори који би обезбедили да се уџбеници пишу првенствено с обзиром на педагошке захтеве, имајући, разуме се, у виду универзитетски ниво наставе, а да се растерете оног дела који је намењен дипломираним правницима у пракси, чије је знање и на вишем нивоу и више профилирано. Паралелно с овим, Факултет треба да буде иницијатор и носилац акције која би имала за циљ стварање, за сваку правну област, великих систематских дела рађених колективно и с обзиром на нарочите потребе праксе и правника у пракси. Тако би неупоредиво адекватније биле задовољене и потребе студија и потребе праксе. Студент би за време студија имао уџбенике који су више у складу с његовим могућностима и потребама и који би му давали потребну формацију, а касније као правник у пракси имао би обимна систематска дела, која су на нивоу потреба праксе. Ажурна с времена на време, та дела би вршила функцију перманентног образовања и то потпуно. Ту функцију у потребној мери не могу да врше предавања која би била повремено организована, ма како била корисна. Функцију перманентног образовања у потпуности може да врши само књига, оваква о каквој говорим.

Неколико речи о повезаности Факултета с праксом. У нас се веома инсистира на повезивању Факултета с праксом и то повезивање има различите изгледе и различите димензије. Ја мислим да оно најмање треба да се сведе на то да факултет буде неки услужни сервис који би повремено, пружао правну помоћ, организовао по неки курс итд., мада разуме се ни то не треба запоставити. Битно је остварити повезаност науке и на-

ставе с праксом, развијати их с обзиром на потребе праксе. Мислим да начисто морамо бити с тим да права има више у фактима, више у односима и у пресудама а мање у законима и у текстовима и да не може бити реформе и модернизовања наставе ако се занемари тај модернизовани и стално живи смисао норме у пракси. У нас се, на жалост, објављује релативно мали број судских одлука и отуда појава да у нашим радовима, у магистарским и докторским дисертацијама, у уџбеницима, често има више стране него домаће праксе.

У вези с тим заложиио бих се да се без одлагања приступи оснивању правног института на нашем Факултету о чему већ петнаест година говоримо. Да ли ће то бити један институт са одељењима или више института то је споредно (мада ја мислим да је оно прво боље и рационалније), али тај институт би могао веома да помогне у погледу овог повезивања и поклањања веће пажње пракси и путем наставе и за научне потребе. Тврдим да би тај институт за почетак у потпуности оправдао своје постојање већ тиме што би организовао издавање великих систематских зборника необјављених судских одлука. Та издања би била од огромног значаја и као импулс науци и као помоћ практичарима а мислим да би као таква имала и свој пуни комерцијални ефекат те не би било потребно ангажовати друштвена средства.

На крају само једна реченица о односу предавања и вежби, врло кратко. Замишљене као допунски, комплементарни облик наставе који претпоставља претходно похађање предавања, вежбе су се временом претвориле у главни а у великог броја студената једини облик наставе, што поткопава предавања, за чије је извођење иначе везан, у просеку, наш квалификованији кадровски потенцијал. Мислим да треба озбиљно размислити о томе да вежбе буду добровољне за студенте, обавезне за наставнике у мери у којој се студенти јаве да вежбају, а да писмени колоквијуми, који иначе имају велику мобилизаторску улогу кад је у питању учење, буду обавезни из свих предмета.

Александар Ваџић

Моје својство говорника је двојако: као члана факултетске организације СК и као секретара огранка наставника и ваннаставних радника. Зато ћу најпре изнети како смо на том огранку о реформи расправљали и до којих смо ставова дошли.

Пре него што их изнесем, желео бих да нагласим да смо јединственог уверења, сви, да су питања о којима је реч заједничка, и да у овој ствари мишљења наставника могу вредети више само у мери у којој аргументи који се износе имају већу тежину. Из тих разлога, ставове које ћу изложити нисмо формално усвајали, настојећи и желећи да и тим путем изричито кажемо да им не придајемо ни мало већу тежину од ставова које би било код од говорника овде изрекао. Ставове које ћу навести усвојили смо свесни одговорности, пре свега наше одговорности, за садашњи ток реформе и истовремено спремни да тај ток у максимално могућој мери убрзамо и приведемо крају, уверени, истовремено, да пи-

тања о којима је реч, у времену у коме знања брзо застаревају, треба да се континуирано обнављају. Ево шта су приближно ставови до којих смо дошли, остављајући отворену могућност да их изменимо и увек спремни да о њима поново расправљамо.

Ми мислимо, прво, да је на Факултету учињен значајан напор у конципирању и реализацији реформе. Они који су овде дуже, знају да се низ година није чинило готово ништа а сада смо у погледу неких питања ствари довели до краја. На пример, у погледу студија на III степену, у погледу неких питања око редовних и ванредних студија, итд.

Међутим огранак је јединственог мишљења да очекивана динамика, предвиђена овога пролећа, није остварена и да Факултет у реформи схваћеној као целина заостаје за друштвеним потребама.

Друго, опредељујући се за темељну и корениту реформу, као неопходност која се не може одагати, ми смо оценили да се у кратком времену она не може остварити а да заиста буде темељна, заснована на верификованим научним и друштвеним ставовима и са извесношћу да ће бити успешна. Стога нам се могућом, не једином могућом, него могућом, учинила солуција у којој бисмо даљи ток извели у две фазе.

Прва фаза завршила би се врло брзо, можда за неколико недеља, можда месец, месец и по дана, због хитности које намеће потреба за доношењем Статута, јер смо ми један од малог броја не само факултета него и организација које немају статут. Оквир тога дела заснивао би се на сагласности која проистиче из предлога садржаних у материјалу који нам је достављен, а ја мислим да је сагласност у тим предлозима великог степена. Разлике које постоје, углавном око наставног плана, своде се на неколико дисциплина. Мислим да се те разлике могу у кратком времену на један или на други начин разрешити, да бисмо што пре, дозволите да тако кажем, о целини ствари могли да расправљамо у нормалним приликама, не доводећи у питање нормално функционисање Факултета.

Треће, целовиту реформу, оценили смо, треба остварити у нешто дужем временском периоду. Данас не можемо да кажемо у колико дугом, али свакако отпочињући ту, другу фазу, већ другим семестром ове школске године. Ми мислимо да, без обзира на недефинисаност целине, наставу из предмета *Марксизам и савремено друштво*, треба отпочети другога семестра.

Огранак наставника и ваннаставних радника је оценио да нам је тај предмет, управо у концепцији коју је проф. Печујлић изложио овде и синоћ на огранку, дао нешто што нам је до сада недостајало. Отварајући наставу из тога предмета, ми бисмо добили једну истинску, марксистичку основу на којој бисмо сагледали комплексе наставних дисциплина и најпре њих дефинисали, а затим, полазећи од њих, ишли до појединачних предмета.

И четврто, мислимо да је у целом раду даље, као и до сада, и више него до сада, неопходно обезбедити учешће много ширег круга људи него до сада. Недостатак наше досадашње акције јесте што ми још немамо верификовано мишљење студената као целине, што чак немамо елементарно разрађену аналитичку апаратуру, путем које бисмо знали

шта мисле сви студенти једне генерације и студенти свих генерација. Оценили смо да је то више него неопходно обезбедити, да бисмо стварно знали каква је релативна тежина појединих мишљења.

Мислим да нећу рећи ништа ново ако кажем да неретко једно мишљење постане опште, понекад зато што нема времена да га критички размотримо у ужим срединама, у нашој организацији, као и у вашим, као и шире, у друштву. Из тих разлога, морамо наћи начин да дођемо до верификованог и квантификованог мишљења целине студената. Без њега може се десити — не мора, али се може десити — да више нагађамо, него што знамо.

Мислимо да упркос невеликог, понекад и веома малог интересовања за наш посао, морамо кориснике наших кадрова довести у ситуацију да кажу шта мисле о знањима које пружамо. Морамо, ако заиста мислимо да не постојимо, сви заједно, и наставници и студенти, ради себе самих, него зато да бисмо заједно решавали проблеме друштва, организацијама удруженог рада за које стварамо кадар, такође дати могућност да се изјасне о променама које намеравамо да извршимо.

Дозволите сада да кажем само неколико речи о неким питањима која ми се чине нарочито важним.

Ако сте ви, као и ја, забележили листу питања које је проф. Благојевић на почетку навео, вероватно ћемо се сложити, да су два питања главна, а једно од њих најспорније — питање наставног плана.

Видите, расправа коју водимо, на изванредан начин као да се поларизује између једне минималне и, да тако кажем максималне концепције, између мини-реформе и револуције, како је један колега пре мене рекао.

Прави проблем, међутим, није квантитативне природе. Мислим да бисмо се сви ми лако поделили за целовиту и комплетну реформу када бисмо тачно знали шта је стање до кога желимо да дођемо. Ја вас молим да до следеће расправе, до наставка конференције, узмете све предлоге свих огранака и упоредите их са постојећим наставним планом. Видећете, када се сви предлози саберу, промене које желимо да остваримо ближе су ономе што овде означавамо као малу реформу, него као стварну, суштинску и дубоку реформу. И у тако суженом обиму, сем тога, ми до целине долазимо више сабирајући делове, парцијалне судове, него што целину заиста знамо и из целине долазимо до делова.

Оно што је главни разлог за такво стање и због чега мислим да треба прихватити предмет *Марксизам и савремено друштво*, као основу на којој ћемо градити нови наставни план, то је моје дубоко унутрашње уверење, јесте да се нови наставни план не може створити ни ампутацијама, нити налепницама. Нису у питању један, два или три предмета које треба спојити, укључити у друге, или додати на постојеће. Целина мора да се мења и изнова гради. Са скромним изузецима, који се можда крећу од два-три па до пет-шест предмета, сви би се предмети морали изнова стварати и сви уџбеници изнова писати.

Морам да кажем да смо сви ми — секретаријат огранка, друг Курдулија, секретар наше Конференције, као и већи број других другова са којима сам разговарао, још на самом почетку знали шта не желимо. Нисмо желели да на крају расправе о реформи дођемо у ситуацију

цију у којој ће о опстанку неког предмета одлучивати број гласова на Факултетском већу и релативна тежина наставника који носе поједине предмете. Један је од наставника, на јучерашњој дискусији на огранку, рекао да не смемо дозволити да појединачни интереси опредељују судбину предмета. И ја се са тим слажем. Али то — интересе — не треба схватити уско и банално. Верујте да је потреба за знањем у нашем друштву таква да ниједан од ваших професора није материјално угрожен и да је наставни рад посао на коме се најмање и најтеже може зарадити. Немојте мислити да је то у питању када се каже „интереси“. У питању су и ограничености професије и дубоко сопствено, поштено научно и друштвено убеђење. Када на некој ствари радите 20 година, онда вам се она чини важнијом од других. Зато сам пре две-три године предлагао да за почетак, без великих прича, сви заједно погледамо садржаје свих учбеника и да онда на лицу места видимо где су и понављања и празни простори, да одговоримо на питање шта поштен и добронамеран студент — а ја полазим од претпоставке да је сваки такав и сигуран сам да је девет десетина таквих — може да уради у друштву са оним што је сам владао. Има понављања, али има и крупних празнина. И ми тако нешто морамо учинити, пре или доцније, да не бисмо разговарали у насловима, да не бисмо разговарали у недефинисаним категоријама. Најзад, ако упоредите исте предмете на разним факултетима видећете крупне разлике како у њиховом обиму тако и у структурама сваког од њих.

Из тих разлога, ја питање наставног плана не бих могао да до краја одвојим од питања наставних програма. Пре бих био за то да велики јаз између појединачне дисциплине и целине образовања који вам дајемо, премостимо критичким сагледавањем комплекса дисциплина које овде постоје. Мислим да је проф. Печујлић дубоко у праву када каже да смо ми, насупрот Марксу, који је тражио целину света, свет разбили у делове. Тежња ка интердисциплинарности је реакција на поделу, али је та реакција недовољна, управо зато што поделу прихвата као основу, а ту основу треба срушити, јер морамо поћи од целине а не од делова.

Из тих разлога дубоко сам уверен, треба одредити комплексе и у тим комплексима сагледати и обим и место сваке појединачне дисциплине. На тај начин доћићемо до одговора на питања шта са партијама које се понављају, шта са празнинама које остају, а има и једнога и другог. Може се то урадити, рецимо, за економске дисциплине. Може се то урадити за дисциплине које су везане за социологију, за дисциплине које су везане за грађанско право, за кривично право, као и за све друго. Ми можемо и катедре критички преиспитати на тај начин и утврдити шта јесте стварна целина, а шта је целина, зато што смо научили да је тако третирамо.

Морам да кажем да сам се за тај приступ залагао и пре конференције. Катедра друштвено-економских наука, на пример, ако допустите да пређем на ужи оквир разматрања, подвргла је ревизији, критичком преиспитивању, сва четири своја општа предмета. Нека ми опросте другови који су сачињавали овај материјал, али нису га пажљиво прочитали. Ниједан од економских предмета, ако се прихвате предлози кате-

дара, неће остати такав какав јесте. Неки од њих промениће се за читаве делове, постаће краћи и за трећину или четвртину, а неки би се морали потпуно другачије конципирати. Оцена која је у материјалу дата, према којој Катедра предлаже да се задржи постојеће стање, не стоји, нити је заснована на стварном мишљењу Катедре, иако сам сигуран да није дата из рбаве намере већ закључивањем на основу наслова предмета а не и њихове садржине. У предлогу који су упутили, чланови Катедре су дали нове наставне програме, показујући колико се могу и морају мењати предмети Катедре, јер се променила и стварност, друштвена пракса, а развила се у међувремену и теорија, наука, што је такође веома важно.

Ако је потребно, ја ћу неком другом приликом став катедре ближе образложити, мислим да нема смисла сада сужавати расправу на тај оквир. Хоћу само да кажем да морамо ући дубље у садржину и настојати да премостимо јаз између предмета и целине образовања, иначе ћемо доћи у ситуацију да уместо на Већу гласамо овде, а то није била интенција. Интенција је била да заједничким снагама, као комунисти, утврдимо оно што је оптимално, оно што даје највише и да то јединствено сви прихватимо.

Исаковић Златко, студент

Овде је речено да се ствари не треба да решавају ампутацијом и ја сам се са тим до скоро слагао, али сада видим да и то у крајњој линији треба прихватити управо због поступака које условно треба назвати диверзијама.

Људи који су у јуну месецу спречили доношење новог Статута факултета, сада много говоре о раду на Статуту. То су они деструктивни елементи који су неприхватаљиви за било коју прогресивну партију, а о Савезу комуниста да и не говоримо.

Навео бих и гласине које се шире међу студентима да „неко“ мисли да укине Римско право. То је мобилизација присталица и придобијање наивних људи уз своје становиште. Римско право треба скратити, рационализовати и прилагодити потребама али никако избацити. Ту морамо бити јасни, иначе ће се користити и аргументи који на први поглед не би користили онима којима у шпекулантске сврхе користе.

Ако све ово (и не само ово) на неки начин сумирамо, мислим да у извесном смислу присуствујемо бујању приватних и групних интереса на нашем Факултету и то сасвим одговорно кажем. Овде је речено да наши професори нису гладни, те да је наставни рад делатност на којој се најмање може зарадити. Ово је управо потврда наше тезе да неки од њих мало у настави раде и да своје групне и приватне интересе поистовећују са друштвеним интересима и тврде да су то категорије које се поклапају. Такође је речено да је проблем у новцу. А ја тврдим да ћемо новца у новим условима одлучивања у нашем друштву добијати далеко мање него што га сада добијамо, уколико не пођемо правим путем.

Треба рапчистити и питање шта је реформа за нас? По мени, то је усклађивање односа на нашем Факултету са целокупним односима у нашем друштву. Ми смо заостали у развоју за развојем друштва и сада треба убрзаним радом надокнадити пропуштено, а убудуће пратити друштвене промене како се поново не бисмо нашли у оваквој ситуацији. Често се говори да је настава програмски и плански преоптерећена сувишним историцизмом и то је тачно. Свака нова друштвена формација преузима од претходних оно што је за њу корисно у савременим условима и што је употребљиво. То значи да треба да имамо знања из прошлости у мери у којој нам то може олакшати ход напред.

Врачарић Лазар, студент

Конгресни документи о задацима Савеза комуниста у области образовања и васпитања и задацима Савеза комуниста у области науке, јесу не само документи које смо примили на знање него су то и конкретни задаци за чланове Савеза комуниста који се морају спровести. Зато мислим да делим мишљење свих, ако кажем, да је наша Конференција прилика да се види докле смо стигли и који су нам наредни задаци у области реформе.

Када говоримо о реформи високог школовања, не могу а да не поменем Препоруку коју је усвојила Скупштина Београдског универзитета и то из два разлога: прво, у Препоруци се јасно каже да се мора прићи марксистичком образовању на Београдском универзитету и друго, говори се о идејно-политичкој и моралној подобности наставника који васпитавају студенте.

Шта је до сада учињено на плану марксистичког образовања на нашем факултету?

Општи је утисак, да се на Правном факултету у Београду одвија жива активност на плану идејног и акционог оспособљавања комуниста и студената. Креатор ових активности је Секретаријат, а носилац Комисија за идејни рад и марксистичко образовање СК Правног факултета. Тако, на пример, помоћу курса марксистичког образовања, затим помоћу група за продубљено изучавање марксизма-лењинизма итд. постигнуте су завидни резултати. Међутим, цео овај процес марксистичког образовања одвија се у ваннаставним процесима тако да је то само једна страна медаље. Када погледамо како ствари стоје на плану марксистичког образовања путем наставе, наићи ћемо на забрињавајуће стање. Нашој јавности се представља да је марксистичком образовању кроз наставу посвећено довољно пажње и као аргумент истиче се да се оно остварује у оквиру свих предмета, а посебно у предметима: Политичка економија, Социологија, Друштвено-политички систем, Увод у право, Уставно право итд. Да ли је ово тако најбоље знамо и осећамо ми студенти. Највећу критику морају да претрпе управо учбеници. Понеки донекле обухватају питања која се односе на марксизам-лењинизам, али је то недовољно. Осим тога, ова проблематика се обрађује на неадекватно

тан начин. У току рада Конференције дато је доста предлога који се директно односе на ову материју и то делује охрабрујуће и представља подстицај за наредни период.

Сада се као приоритетан задатак намеће рад на измени наставног програма, јер је Правни факултет обавезан пред нашим друштвом да васпитава и одгаја младе правнике у складу са нашим самоуправним социјалистичким друштвом. Отуда било какво оклевање на овом плану мора да повуче и политичку одговорност. Може се, на жалост, већ сада констатовати да се на нашем Факултету осећа заостајање на плану праћења развоја и потреба нашег друштва.

Друго о чему желим да говорим је по мом мишљењу, једно ништа мање важно питање, а то је идејно-политичка и морална подобност оних који васпитавају младе. Ма колико урадили на плану побољшања наставних планова и програма у складу са интенцијама нашег друштва, очито је да нећемо далеко стићи ако и овом питању не посветимо довољно пажње. Колико је то важно показало се како на Филозофском факултету тако и на неким другим факултетима.

Како то изгледа на нашем Факултету? Јасно је да одређених слабости има. Само делимично успеси на овом плану несмеју нас задовољити и успватати, јер је очигледно да има и оних којима инсистирање на идејно-политичкој и моралној подобности наставника не одговара. Акције наше организације после 21. седнице Председништва СКЈ и Писма друга Тита и Извршног бироа усмерене су на разрачунавање са свима онима који делују против нашег самоуправног социјалистичког друштва и политике Савеза комуниста. СК неће стати и задовољити се парцијалним успесима, него ће се борити за доследно остваривање свих одлука и ставова. Било је на нашем Факултету и таквих који никако нису смели да васпитавају младе генерације будући да за то нису испуњавали услове. Но, када је наша организација смогла довољно снаге, такви су одстранени из наставе, али се сада поново јављају мишљења да би они требали да васпитавају нас младе.

Савез комуниста нашег Факултета и студентски огранци неколико су пута изразили своје негодовање поводом оваквих покушаја, али изгледа да се неко на то много не обазире. Изгледа да се мисли да после Десетог конгреса долази период самозадовољства и небудности, те да се отуда опет може „по старом”. Наравно, заблуде таквих „тактичара” су очите. Савез комуниста нашег Факултета такве мора што пре разоткрити и на време и дефинитивно их одстранити уосталом, на то нас обавезују и конгресни документи у којима се на несумњив начин налаже свим комунистима да овом послу одмах приђу.

Због тога се, када је реч о реформи, не сме акценат ставити само на наставне планове и програме, већ се мора водити рачуна и о томе ко ће те планове и програме спроводити у дело, односно ко ће бити васпитач младе генерације.

Пошто је очито да се касни са реформом на нашем Факултету, сматрам да комунисти морају одмах прићи овом одговорном послу. У

том смислу наставници би требало да у што краћем року приђу изради конкретних солуција.

О реализацији задатака које одредимо Секретаријат конференције треба да води рачуна и да о томе обавештава чланове Савеза комуниста и нашу јавност уопште.

Јотић Јован, студент

Другови делегати ја се извињавам што ћу можда у неколико наврата и поновити нешто што смо до сада казали. Међутим, мени је огранак наложио да изнесем његове ставове о третману питања реформе, значи, о томе како смо ми гледали на то питање до сада.

Чини се да смо и сувише сами себи и другима праштали око реформе и да ова конференција има да изгуби од своје тежине ако не погледамо себи у очи, ако се не сусретнемо са фактима и пропустима од раније. Неки од оних који је требало да изведу реформу, свесно или несвесно, намерно или ненамерно, увек су налазили преча посла, а реформу третирали као ствар која може да чека. Погрешно је схватање да су они који прикривено коче, одуговлаче или спречавају реформу мањи политички противници од оних који и речима указују да се боре против реформе и самоуправљања у Југославији. Ови други су видљиво политички обојени, али нису много штетнији од првих.

У нашем динамичном самоуправном друштву развој праксе и производних снага мора да прати и развој свести, узетој *latu sensu* квалитет њеног садржаја, начин формирања и коришћења. Образовање и наука служи пракси и животу а не обрнуто. И Факултет мора да има ту функцију. Дакле, ова реформа не треба, није и не сме да буде, реформа на речима. Она је битни саставни део свакодневне активности наставника и студената и борбе нас комуниста.

Нити је велики део студената који благовремено завршава студије, нити су они који дипломирају довољно спремни да одговоре потребама праксе, да бране интересе радног човека, да пишу, рецимо, самоуправне споразуме, утичу на развој самоуправљања, познају важне области друштвених односа и њихово правно регулисање итд. Очито је да су наставни планови застарели и неодговарајући и да и они неповољно утичу и на квалитет и на дужину студирања. То се односи и на облике наставе, залагања једног броја наставника и ненаставних радника и студената Све то не одговара данашњем тренутку и социјалном животу.

Сматрамо да су главни кривци што сада поново расправљамо о реформи неки наставници и асистенти, иако не сви подједнако. То је искуство показало. Хоћемо да кажемо ко нам је стао на пут када је цела партијска организација прошле године решила да до краја летњег семестра завршимо део тог важног посла. Сви су студентски огранци своје обавезе испунили на време, али је одједном по одлуци једног дела наставничког огранка ствар запела. Мало је времена потребно да се схвати да поједини наставници штитећи личне интересе желе да „свој” предмет сачувају и наметну га у обиму који је предимензиониран и са-

држају који није посве у складу са оним што је захтев времена. Заузевши повлашћену бусију они на све реагују у стилу: „Ја сам овде газда и нико ми ништа не може“. Колика је снага таквих видели смо и на ефикасном блокирању акција, али више нећемо тако. Њима треба много јасније показати чији су интереси пречи, јер радничка класа ове земље одваја део свога вишка рада за њихове дохотке остављајући себи много мање. Она то свесно чини у очекивању да јој се то многоструко врати, а враћају јој се нови захтеви. Троше се, дакле, радничке паре, а не стварају се одговарајући кадрови.

Чињеница је да су неки наши наставници редовнији и свеснији на раду ван ове куће него у овој кући. Одговорно кажемо да нисмо сигурни да сви наставници стварно зараде доходак који примају. Могу се, и то сасвим оправдано, радничке славине затворити па да онда видимо ко колико ради и како ради.

Јасно је да постојеће стање одмах мора да се мења. Наша организација и сви ми смо на испиту. Ми ћемо се за реформу борити и изборити. Она је у интересу свих нас заједно и друштва у целини. Отуда је потребно брзо наставити тамо где се стаало, донети прецизне рокове и ићи до краја. Они који и даље буду стајали на путу треба са висине од које пате спустити на земљу.

У Савету Факултета заступљена је и шири друштвена заједница, па ако се у наставку борбе за реформу покаже потребним искористити ћемо и ту шансу.

Изгледа, и то ваља посебно приметити, да није велики број асистената који су оно што се жели. Зна се из којих структура они најчешће долазе. То су реална факта која нам боду очи и која противурече нашим тежњама и идеалима, а и критеријуми који у области кадровске политике постоје морају већ једном да буду стриктно поштовани.

Ваљаревић Миљко, студент

Питање режима студије је веома важна област посматрана и са аспекта студената и наставника. Ако хоћемо реформу читавог Факултета онда се и у овој области доста што шта и мора изменити. Ова област је веома актуелна међу студентима па се доста о томе говорило и на последњој годишњој Скупштини Савеза студената. Многи су били склони да помисле (неки се јавно изјаснили) да је за студенте реформа у ствари измена режима студија. То је чиста подвала на рачун студената, и давање сасвим супротних значења речима изреченим на тој Скупштини. Стојим иза тога, да наши студенти никада нису тражили само измену постојећег режима студија и у тим оквирима видели реформу. Чињеница је да се на последњој Скупштини говорило највише о томе.

Али то је било оправдано новонасталом ситуацијом на Универзитету у погледу кредитирања и стипендирања студената. Наиме, од ове школске године нарочито је дошло до изражаја неравноправност у положају студената нашег Факултета у односу на остале студенте Београдског универзитета.

Та неравномерност је очигледна и јасна свима на Универзитету, али у нас се прелази преко тога, као неважне ствари. Не треба бити много паметан па схватити да је то итекако битно за једног студента да ли ће имати: дом, кредит, повластицу за возњу, потврду о одлагању извршења војне обавезе и низ других повластица и бенефиција. И док је студентима осталих факултета (Медицински, Економски, Технолошки и др.) дозвољено да са по два, три испита, неположена, из претходне године упише редовно наредну годину и користи постојеће бенефиције, то нашим студентима није омогућено ни са једним заосталим испитом. Дозволићете, али то су животиња питања студената и њима није свеједно какав је режим студија и како ће се решити њихов положај. Зато су и тражили да се елиминише дискриминација између нас и осталих студената Београда.

Овакав режим студија који постоји у нас, једини је на Универзитету па се намеће неоправдан закључак потцењивања тежине нашег Факултета.

Крџун Драговић, студент

На недавно одржаним конгресима и конференцијама Савеза комуниста, донети су и документи о променама система политике васпитања и образовања и у њима су формулисани закључци и захтеви који представљају основне токове даљег процеса реформе. Ти документи, посебно конгресне резолуције, производ су низа година, али су тек сада створени услови да се у одговарајућој друштвено и идејно-политичкој клими изврше промене и у облику и у методу васпитања и образовања посебно повезане кроз питање удруженог рада. Дошли смо у фазу када с пуним правом можемо тврдити да су разлози за реформу сазрели и да свако одуговлачење уједно представља корак назад. Реформу треба сматрати сталним процесом а не акцијом кратког даха, јер она обухвата континуирани процес и подразумева целокупно деловање факултета као установе. Ово намерно истичем да бих указао на то да, када говоримо о реформи, не можемо само говорити о промени наставних планова и програма већ о целокупном систему који обухвата једна установа као што је факултет.

Ова дебата, као и прошла, доказала је колико је ово питање актуелно за нашу средину. Ми смо у протеклом периоду доста пута разговарали о реформи, пре четири године била је и тематска конференција на ову тему али ваља констатовати да нисмо много учинили и да се дати процес образовања и режим студија није променио. Ми смо раније имали обичај да се у овој „петици“ сакупимо, и то у великом броју, када би тражили неки ванредни испитни рок или проширење испитног рока, па смо тиме сматрали да смо нешто на реформи учинили. Уз велике аплаузе и добре пароле успевали смо да донесемо јединствене закључке које је касније разматрало Факултетско веће и у већини случајева позитивно решило. Увек смо то питање постављали наопако, односно супротно ономе како то данас желимо, тј. да нам испити буду

само једна редовна форма и завршни чин, а да главни акценат буде па садржини наставе и образовања. Проблем је како најрационалније и најбоље да стекнемо потребно знање и да савладамо све дисциплине које су неопходне да одемо спремни са овог Факултета. Сваки дан, месец и семестар морају се максимално искористити.

Друго питање које је доста значајно односи се на режим студија. Оно је веома актуелно, јер садржи дилему о томе да ли да се определимо за систем година за годину или не. Да је ова дебата била пре годину дана вероватно да би и моје опредељење било година за годину, јер тај систем има својих предности. Међутим, последње промене у друштвено-економском положају ученика и студената условљавају да и овај Факултет мора да учини одређене промене у режиму студија. Али то није све. Наши студенти су се, наиме нашли у најгорем положају у односу на остале студенте, јер студенти других факултета могу да стичу сва права везана за друштвено-економски положај и са пренетим једним, два па и више испита, док наши студенти то уопште не могу. Да ли је целисходније и друштвено оправданије да студент пренесе један испит или да изгуби годину због једног испита. Мислим да у овом случају морамо учинити одговарајућу промену и унети је у Статут факултета. Мој би предлог био у томе да студенти из године у годину могу да пренесу само један од заосталих испита, с тим што тај испит морају положити да би могли полагасти испите из наредне године.

Истовремено бих учинио предлог да се поједини предмети предају у једном семестру, с тим да фонд часова буде онолики колики је предвиђен за целу годину. Ово због тога што би и то допринело скраћивању трајања студија.

Када се говори о садржини наставе и уопште о томе да ли садашњи уџбеници и цео систем наставе одговара ономе што потребе налажу, ја мислим да управо кроз ту призму треба посматрати какав ће један уџбеник бити, како ће једно предавање да изгледа, хоћемо ли се опредељивати за колоквијуме, вежбе, испите и сл. Ми морамо да имамо у виду чињеницу да сваке године доживљавамо крупне друштвено-економске промене које условљавају и велике промене у даљем развоју политичког и нормативног система. Недавно је објављен податак да ће се ове године у Републичкој скупштини донети око 3.000 закона. То говори да стварно морамо да се припремамо за живот, тј. да будемо спремни да разумемо све промене које следе и да их правилно тумачимо и спроводимо у дело.

Реформа подразумева изградњу самоуправних односа на Универзитету. Ако је наука та која заједно са праксом доприноси усавршавању друштвеног самоуправљања онда не смемо дозволити да на Универзитету каснимо са изградњом самоуправних односа. У процесу реформе важну улогу одиграо је Закон о високом школству, који је омогућио много веће учешће студената и представника друштвене заједнице у органима самоуправљања.

Када је реч о учешћу студената мислим да ће се у новој организацији Савеза социјалистичке омладине студенти много ефикасније орга-

низовати за борбу против свих препрека које су кочиле процес реформе. Студенти морају бити у свим самоуправним органима и да тамо преносе ставове и мишљења својих колега.

Свима је нама веома јасно, а то се доказало и на овој Конференцији, да смо незадовољни досадашњим начином предавања, да смо незадовољни постојећим вежбама, да колоквијуми не оправдавају своје постојање, да је један број уџбеника умногоме превазиђен и да су нам испити главна преокупација. А из тога проистиче закључак да морамо много учинити да се све ово промени ако желимо да одговоримо реалним захтевима и потребама.

Реформа високог школовања добила је посебан подстрек новим уставним решењима и Резолуцијама X конгреса о образовању и васпитању. Зато она данас представља обавезу за све студенте, наставнике, асистенте и ненаставно особље, да такорећи, свакодневно изграђује све боље облике и садржаје образовања и да стално развијају самоуправне друштвене односе на факултету. Нашим закључцима морамо условити да се све то спроводи и спроведе у дело и да се више не задовољимо тиме да констатујемо да је процес реформе дугорочан процес, јер то дугорочан може постати вечан.

Др Веролуб Рајковић

Трудићу се да будем кратак а посебно јасан и излагању.

Пре свега, подржавам ставове претходних дискутаната у вези са ванредним студијама и студентима, у вези са сарађом са привредом, друштвеним службама и сл., тј. са праксом, са животом. Ово стога што наш Факултет спрема људе за рад у пракси — пре свега, с'једне стране, односно што у свом научном, а преко тога и у наставном раду наставници морају црпсти инспирације из праксе, из живота и тиме омогућити позитиван утицај на њу као и праксе на наставно-научни рад, с' друге стране. То су, уопште речено, а посебно за наш систем који је јединством у свету, и као такав у повоју, — две неразводне компоненте. По мом схватању, не може се замислити ни научни ни наставни рад, ако се добро не познају проблеми које намеће живот, пракса.

У даљем излагању, изнећу нека своја запажања и мишљења о једном броју питања у вези са реформом на Факултету, као и о стварима које морамо имати у виду у вези са остварењем, спровођењем усвојеног концепта реформе. Разуме се да ћу о томе рећи врло кратко и да тиме нећу ни издалека указати на мноштво и питања и проблема — реформе и њеног остварења. Али нити време, нити потребе у овом тренутку нису такве да допуштају нешто друго. Уосталом, ја сам на многим местима о реформи на Факултету, и шире, рекао своје мишљење — од како се почело разговарати о томе до данас. У вези са тим постоји и доста писаних докумената. Зато ћу овде изнети само неке ствари, тј. указати на њих.

1. *Потреба да се ми комунисти на Факултету и сами реформишемо.* — Сматрам да би требало, пре свега, да се ми комунисти на Факул-

тету у много чему реформишемо (ако се то тако може рећи), да би могли реформисати живот и рад на Факултету, а посебно да би било какав усвојени концепт реформе са успехом остварили, спровели у дело. То важи и за наставнике и за студенте, као и друге радне људе на Факултету. Али, ово је од посебног значаја за нас наставнике јер ми смо, хтјели или не, ипак онај део радних људи који смо стални, који такође перманентно живимо и радимо са низом генерација студената. Ми тако свакој генерацији остављамо део себе, преносимо део свог знања, искуства и др. Од тога какви смо ми, у многоме значи и то какви ће нам бити студенти, односно људи који ће радити и градити наш самоуправни социјалистички систем. Студенти су на изванредан начин пролазна категорија радних људи на Факултету, везани углавном генерацијски. Међутим, ваља указати на чињеницу да је значај студената, нарочито у вези са остварењем реформе, веома велики, врло значајан. Сваки од студената, односно свака од генерација такође оставља свој део доприноса у изградњи живота на Факултету. Другим речима, студенти итекако са своје стране могу утицати на живот и рад на Факултету, па и на саме наставнике — појединачно и као целину, у правцу њихових промена у позитивном смислу, у правцу прилагођавања и потребама друштва и захтевима и интересима самих студената. Дакле, ствари су сложене али ипак јасне у томе да наставници и студенти и могу и морају својим позитивним радом утицати једни на друге, помагати једни другима на свим пољима живота и рада — и Факултета као целине и радних људи на њему.

Али, тако нешто није и неће бити могуће ако ми наставници, у првом реду комунисти, не променимо многа своја схватања о врло великом броју питања живота и рада Факултета. Ако не уклонимо многе раније стечене навике, погледе и др. у вези са својим радом, у вези са односом према студентима и сл. А можда и према друштву уопште

Тешко је и замислити неки већи утицај на студенте и студента на наставнике, ако се не сарађује на свим пољима живота и рада на Факултету — почев од наставних облика (предавања, вежбе, семинари и др.), преко научног рада (укључивања студената у изради научних пројеката и сл.), преко разних културних и других облика рада студената, а посебно преко учешће наставника у политичком животу студената. Мало је и наставника комуниста који у том погледу могу и треба да буду задовољни. Посебно када се ради о сарадњи нас комуниста преко основних организација којих је пет студентских а једна наша. Нарочито у последњих две године, та сарадња је на врло ниском нивоу. А требало би да буде сасвим обратно. Да и не говоримо о учешћу наставника на зборовима студената, и у другим облицима рада. Тамо их скоро уопште и нема, иако је баш тамо највећи број студената. Многи наставници нису на Факултету осим када имају предавања или други облик наставе и њихов контакт са студентима одвија се само на тај начин.

Таква ситуација директно или индиректно погађа и све друге облике живота и рада на Факултету: однос студената према раду (учењу — пре свега), однос наставника према својим обавезама (наставним и

научним). То доводи и до стварања неког јаза између наставника и студената, до неког неповерења једних у друге и сл. Посебно такво стање доводи и до тога да се међу студентима и међу наставницима стварају неке тзв. неформалне групе и групице, које желе да на разне начине утичу на живот и рад Факултета и то мимо или преко надлежних органа самоуправљања, односно организованог политичког живота на Факултету. О томе је било и раније доста говора, а исто и сада је то присутно као проблем о коме износе своја схватања — у ствари своје осуде, многи наставници и студенти. Ово је нарочито опасно када се има у виду да се тек почиње на усвајању разних аката којима се уводи реформа, а нарочито би то било опасно када се тако усвојени концепт реформе буде у живот спроводио.

У досадашњој организацији самоуправљања на Факултету, где је организација била врло проста, а број органа забрињавајуће мали (у односу на стварне потребе), углавном су учествовали наставници. Ако се томе дода да су сви наставници чинили једно, тако рећи основно и најважније тело — Факултетско веће, у коме се одлучивало о свему и свачему, с'једне стране, односно да су велика већина наставника у исто време и комунисти, с' друге стране, онда је лако замислити да се остварење политике Савеза комуниста на Факултету релативно лако спроводило. Истини за вољу, у свему томе је врло често наставничка организација била основни чинилац, при чему је у великом броју случајева подржавана од организација Савеза комуниста студената. То је утолико било лакше што су се заједничка гледишта у наставничкој организацији заузимала непосредно пред састанке самоуправних органа и сл., без обзира на који начин се то обезбеђивало (а доста су присутни случајеви компромиса и др.), тј. радило се без неке дубље и дуже оријентације која би била општа односно усвојена од свих комуниста на Факултету — наставника, студената и ваннаставног особља. Радило се *ad hoc*, а врло често баш због таквог рада без потребне сарадње са студентима — пре свега.

У новој организацији самоуправљања која је и сложена и обимна, тако нешто није могуће ни замислити. Пре свега, у садашњим органима налазе се са пуним правима у одлучивању — равноправно једни са другим, и студенти и наставници и ненаставно особље. И то врло често у подједнаком броју, или бар приближно једнаком. Надаље, с обзиром на како сложену и бројну организацију самоуправљања, биће обухваћен велики број људи, пре свега комуниста, у њиховом раду, тј. у њима самима. Да би та тела правилно водила политику живота и рада на Факултету, тј. доносила правилне одлуке, комунисти који су њихови чланови морају имати јасне ставове о свим питањима и борити се за њих. А то није уопште могуће ако на Факултету не будемо имали јасне, одребене и дугорочне циљеве и задатке, и то о свим битним питањима живота и рада на Факултету. Ако тако будемо поступали, онда ће сваки комуниста без обзира у ком се телу налази, и без обзира на проблем који се ту поставља, моћи да заузима свој став уверен да је то у складу са опшом политиком усвојеном од свих комуниста на Факултету.

Да би се постигли заједнички погледи на основна питања живота и рада на Факултету, више је него нужно максимално ангажовати студенте,

пре свега комунисте и њихове организације. То значи, наставничка организација мора у свом раду да води далеко више рачуна, него што је то био случај до сада, о ставу студената у вези са свим питањима. Разуме се, то исто морају да чине и студентске организације Савеза комуниста. Било како било, нов систем организације самоуправљања на Факултету, сам по себи тера наставничку организацију, с једне стране, и студентске организације, с' друге стране, на максималну сарадњу у свим основним питањима, у свим стварима од интереса за Факултет.

У вези са изнетим, посебно место мора да припада Конференцији Савеза комуниста на Факултету. Она је та која ће морати, уз стално и детаљно консултовање основних организација Савеза комуниста на Факултету, заузимати ставове о свим дугорочним циљевима и задацима свих и сваког на Факултету. У таквој ситуацији, тешко ће се догодити да се појединци комунисти могу одбранити ако поступају супротно постављеним циљевима и задацима, супротно политици Савеза комуниста на Факултету (и шире — разуме се). Истовремено, то би довело до пуне афирмације веома важног принципа одговорности комуниста и других радних људи на Факултету у вези са својим радом, који до сада није био довољно примењиван. А то је више него потребно, ако желимо остварење заједничке политике, заједничких општих циљева и задатака.

Све у свему, значи да треба прво поставити циљеве и задатке у основи, па тек онда се борити за њих у свим самоуправним телима и од сваког појединца, односно са другачије поступање позивати људе на одговорност. То све морамо учинити у најскорије време, јер у многим стварима смо научили да каснимо.

II. *Сарадња са заинтересованим факторима ван Факултета.* — Наш Факултет је научна и наставна установа. Она спрема људе за праксу, за живот, за друштво. Зато је сасвим оправдано да ми морамо чути и те разне организације, органе и сл. о томе шта мисле у вези са нашом реформом, са остварењем усвојеног концепта реформе и др.

Имам лично утисак да у том погледу нисмо нешто нарочито урадили. А требало је и морали смо.

Зато сматрам да се има времена много више урадити у вези са остварењем циљева и задатака усвојеног система реформе. Но о томе нећу посебно да говорим. Верујем да ће бити оних који ће о томе нешто више рећи.

Ипак, желим да укажем на једну чињеницу и то на позитивну. Наиме, ми смо у вези са реформом Факултета заиста покушали, а у томе смо доста успели, да у потпуности ангажујемо све структуре радних људи на Факултету, посебно студенте. То је и разумљиво, с обзиром на значај и улогу коју студенти имају у реформисаном Факултету. Од студената смо примили многе добре предлоге, дивне сугестије. То они потврђују и у овој дискусији. При томе, несумњиво је да студенти чине то својом главом, како би се рекло упрошћено. Али, исто тако мора се признати да је то све резултат и сазнања о тим питањима и проблемима и од других фактора, тј. са стране, ван Факултета. Не треба заборавити чињеницу да су студенти врло активни и ван Факултета, у многим државним и друштвеним телима и сл., тј. да активно учествују и у креирању и у спрово-

Ђењу и нашег политичког и нашег правног система. Иако је реч о једном посредном начину сазнања, то је ипак позитивно.

III. *О наставном плану и програму, броју предмета, уџбеницима и др.* — Без икакве резерве могу да кажем да наши наставни планови и програми не одговарају ни захтевима ни потребама праксе. У вези са тим би морали тражити мишљења заинтересованих фактора са стране. А још за то увек није касно.

Ми имамо веома велике амбиције у погледу обима и садржине знања које студенти требају да понесу из ове куће. Ми желимо да сви они имају велику правничку културу, широко правничко образовање. Остављајући по страни питање да ли ми то заиста и успевамо постићи (и кривицом наставника и кривицом студената), несумњиво је да профил правника, тзв. сваштара, како га неки називају, није потребан нашој пракси, нашем новом друштву. Уз све то, ми стварамо голог стручњака, човека који неће моћи да се у пракси снађе, да активно утиче на промену односа у средини где оде да ради и др. Ма како били богати наши садашњи програми и планови, они не садрже једну своју нужну компоненту, тј. предмете који би наше студенте у марксистичком погледу обогатили, који би тог голог стручњака мало омењали. Другим речима, да један студент који изађе са Факултета не буде голи стручњак, бирократа, већ активни чинилац у друштву, на месту где ради. Да буде у неку рuku и творац нових односа међу људима у процесу рада и сл. Отуда је веома битно да се уведе један предмет из области марксистичког образовања наших младих људи, пре свега марксистичког погледа на наш нови самоуправни систем. Поред тога, веома је важно размислити о некој врсти специјализације. То би омогућило да студије буду краће, а исто тако и далеко ефикасније, јер, како рекох, није потребно да ми сваког студента учимо свему и свачему из области права, економије, социологије и др. Треба ту наћи неки минимум и максимум. А то је могуће. Уосталом о томе су већ нешто рекли ранији говорници, а исто је о томе било речи и на нашој организацији савеза комуниста, па је сувишно да ја то понављам. Не би било лоше размислити о предлогу друга Буровића у вези са тим, а и о другим мишљењима.

Није од малог значаја за дужину студија и ефикасно студирање, а посебно за профил људи које стварамо, и питање броја предмета, уџбеника и др.

У вези са бројем предмета могу отворено рећи да их има који су дошли као резултат персоналних потреба, а не стварних жеља (а не само потреба). То је добро познато свима нама. Исто тако, има предмета који се одржавају из истих или сличних разлога, иако нису стварани деобом ранијих предмета. Ту мислим, на пример, на Римско право. Зашто би се оно изучавало онако како се сада то чини на нашем Факултету. На другим факултетима није исто, односно на неким је другачије. Зашто наше студенте оптерећивати материјом која очигледно нема никаквог значаја, или бар не онолико како се тврди, за њих саме, за друштво. Шта ће студенту да зна (у оквиру редовних студија, па можда и уопште на студијама), на пример, какав је био систем наслеђивања, затим какви су били породично-правни и други слични односи, односно какав је био систем

поступка у Риму. И то једном робовласничком систему. Зашто они не би били лишени таквог задовољства које им се намеће, и то у интересу самих њих и друштва као целине. Разуме се да се Римско право мора учити, јер је заиста несхватљиво да се оно не познаје. Али, то се може прилагодити потребама нашег друштва, потребама праксе, живота. И то све без икакве бојазни за било кога наставника, или за било шта уопште.

Надаље, многи предмети би се могли спојити, а исто тако материја из појединих од предмета распоредити рационално. То би довело до мањег броја предмета али до садржајнијег и квалитетнијег програма. Тиме би се велики део непотребног избегао, скратио и др.

Иако постоје наставни програми, уџбеници који морају на њих да се ослањају нису увек такви да их верно приказују. У многим уџбеницима има далеко више од оног што програми предвиђају. У првом реду ту су разне теорије и теоријске, историјски део и др. Све је то непотребно, или бар непотребно у мери у којој се то чини у неким уџбеницима. Све то доводи и до понављања делова из других уџбеника и сл. Све у свему то повећава обим уџбеника, чини га компликованијим и неприступачнијим студенту. А из њега се управо испити спремају и полагају. И то од веома великог броја студената. Од ванредних скоро без изузетка. То надаље и поскупљује њихову пену, што опет на свој начин утиче на квалитет знања студената, — у првом реду. Треба да знамо да нису сви студенти у материјалној могућности да све нове уџбенике купе и из њих се спремају. Зато се често дешава да се испити спреме по неком старом уџбенику, тј. учи се застарела материја и др. Такви студенти разуме се често не положе испит. А то значи одуговлачење студија и сл. Уосталом, ко од нас има право да уџбеник непотребно повећава и тако из њега студената извлачи драгоцену новчану (материјалну) средства. Зато би требало и о овом питању заузети неки став. Ако неко од нас хоће да пише, он то може и чак треба да чини у разним другим облицима. Он може изградити научни рад — од чланка, преко монографије до систематског дела. Ништа му на том путу не стоји. Уосталом, како сам рекао, ми смо, и научна установа, и наш задатак је да научно радимо.

Надаље, за неке предмете уопште и немамо уџбеника. То такође озбиљно угрожава студенте, одуговлачи студије и др. Поред тога, уџбеници који постоје нису увек прилагођени студентима којима су намењени, тј. немају потребну педагошку висину. Има и таквих уџбеника, на пример за прву годину, за чије је истинско разумевање требало, у најмању руку, да студент има и „Капитал” од Маркса, речнике страних речи, па и светску енциклопедију. То је заиста забрињавајуће. Још је горе што има (истина веома мали број) оних који то на изврстан начин бране. Они кажу, наиме, како се на факултетима студира, а не учи гимназијски. Како студенти треба да раде далеко више него у гимназији и др. А ја се питам често: кога заиста ми спремамо на Факултету. Хоћемо ли ми да имамо неке високе стручњаке, људе који ће радити као професори на факултету, као научни радници у разним институтима и др. За редовне студије то нам заиста није потребно. Људе треба научити толико и тако да се успешно могу укључити у процес рада где буду запослени. Ако им треба нешто више од тог основног знања, имају могућности и за то. Ту су последи-

пломске студије. Ту су — стицање титуле магистра и доктора наука. И тако даље. Дакле, све у своје време и све на одређеном месту.

Надаље, код писања уџбеника није довољно (а може се рећи скоро никако) прихваћен тимски рад. А то је давно усвојени принцип у многим земљама света, посебно у социјалистичким. Појединци углавном већ десетинама година пишу уџбенике. Други чекају да они заузму то место (зна се како и када). Другим речима, они трпе оно што је сада, да би било оно што они сада подржавају, тј. да би и сами радили на исти начин у будуће. А треба отворено рећи: то је својеврстан, и врло опасан, вид монополизма. Нарочито је то опасно за наше друштво које је без узора у свету, које се тек развија и др. Поред тога, то доводи и до одсуства потребне сарадње између оних који раде на истим и сличним проблемима и пословима. То онемогућава њихову размену мишљења о битним питањима и др. А то је више него потребно и за њих саме, и за друштво у целини. Свакако да би тимски рад учинио уџбенике и разумнијим и краћим, а пре свега, повезанијим са животом, са праксом. Сваки од нас се бави неким питањима у оквиру своје дисциплине и шире. Он то најбоље познаје, и са теоријског и са практичног аспекта. Зато би било сасвим разумно да он о томе пише део уџбеника. Нисмо ми у свему исти, немамо ми исту специфичну тежину знања о сваком питању и сл. Најзад, такав рад би довео и до промене у другим облицима рада на Факултету. На пример, могли би предавати оне делове, оне партије и сл., баш они наставници који су то писали и др. Тако би се сви ангажовали: и на писању уџбеника, и у настави. А то би створило још један услов више, и за брже студирање, и за ефикасније студирање, и за квалитетније студирање.

На крају, требало би озбиљно размислити и о сарадњи наставника из разних република на писању уџбеника. Ствари се могу и тако посматрати. Зато би и о томе требало, бар за будуће, размислити. Посебно је потребно сарађивати са одговарајућим катедрама на другим Факултетима у вези са стварањем јединствених програма и планова, где је год то могуће. То би учинило да студенти имају исти, или врло сличан положај без обзира где се уписали, где студирају, и тако даље.

IV. *О научном раду на Факултету.* — Мислим да је најмање учињено на овом пољу, Ни данас ми немамо формиран научни рад на Факултету. Ово и поред тога што смо ми и научна установа, и према томе дужни да организовано радимо и на том пољу.

Без научног рада сваког од нас, нема озбиљног наставног рада. Тешко је замислити неког наставника који би без сталног праћења и изучавања праксе и живота нашег друштва са успехом могао остати на Факултету као наставник. То су две категорије које су суштински повезане када је у питању наставно-научни рад на Факултетима. Да и не говоримо о томе да би тиме сарадња праксе и теорије била ликвидирана, односно да би утицај једне на другу био искључен. А то је наш основни задатак према документима партијских тела, пре свега Коференције СК Југославије.

Истина, свако од нас ради индивидуално. Али, то није нити организовано, нити довољно. Многи од нас раде и ван Факултета — на разним местима. Али, то је сасвим сигурно, нису то увек научни послови,

није то педагошки рад и сл. Често имамо обратних случајева, тј. да се ради о чисто комерцијалним пословима и др. То се оправдава, између осталог, и чињеницом да су наше зараде на Факултету мале. То је тачно. Али, зар се не би наше материјално стање могло поправити управо организованим научним радом на Факултету. Би свакако. У таквој ситуацији, не само што би се пружила могућност свакоме од нас да радимо, него би се створили услови да се, пре свега, нама као Факултету обраћају са стране за разна питања и др. Факултет би то чинио, а све то било би далеко боље и квалитетније него овако када се ради без икаквог плана, тј. појединачно и неорганизовано. Факултет би и у том погледу добио потребно место у нашем друштву, које је и те како потребно — и друштву и нама. Поред тога, то би омогућило да се свакоме од нас одмере обавезе и у том погледу, а тиме и права — у виду зараде и сл. Ми смо недавно донели, односно увели неке норме за наш рад. Ту је реч само о нормама за наставни рад. Уопште није обухваћен и научни рад наставника и сарадника. Разумљиво је да то није у реду, али у оваквој ситуацији није другачије ни могуће.

Организовањем научног рада на Факултету, учинило би се да се сви вратимо на Факултет. То би подигло и наставни и научни рад Факултета. Створили би се услови за потребну сарадњу између наставника међусобно, између наставника и студената и тако даље. Јер, ако неко долази на Факултет само да обави своје наставне обавезе (одржи предавање, вежбе и сл.), а затим иде да ради на друго место, такав наставник не може са успехом утицати на живот и рад Факултета.

Надаље, тиме би се створили услови за укључивање и студената у научни процес, што такође представља један од задатака Факултета. Студенти би тако створили још једну могућност за квалитетнији рад и студије, а и извор материјалних прихода.

Најзад, увидом у све облике рада појединачно створили би се услови за стављање под лупу оптерећености наставника. То је у интересу и Факултета, и друштвене заједнице у целини а и наставника. Наиме, неки од наставника који раде и ван Факултета, нису подвргнути оцени њихове оптерећености и у том раду. А несумњиво је да тај рад такође оптерећује наставника и да утиче, без обзира на то шта ко мисли о томе, и на рад који он врши на Факултету. Ми таквом наставнику, узимајући у обзир и његову старост и друге значајне ствари у вези са оптерећивањем, одређујемо максимум обавеза на Факултету, а он преко тога иде и оптерећује се на другој страни — ван Факултета. Овде сасвим по страни остављам то што такви наставници морају добити сагласност за неки дужи рад и од Факултета. То се за сада претворило у пуку формалност. А, верујте, тако неће бити и у новим условима самоуправљања где ће о томе одлучивати, поред наставника, равноправно и друге структуре на Факултету — пре свега студенти. О томе се мора озбиљно водити рачуна у вези организовања рада на Факултету, тј. враћања свих нас у нашу кућу. Тако поштупање појединачно, поред тога што умањује њихове реалне радне ефекте на Факултету, доводи до тога да преоптерећује наставника који често, и због тога, навлачи на себе болест а често може довести и до трагичних последица. Мислим да таквих случајева већ сада има. Али

ми морамо учинити све да до тога не дође убудуће. По мом схватању, не може бити ствар сваког од нас колико и како ћемо да се оптеретимо. То мора да буде ствар сваког од нас — ствар Факултета као целине. Зато се морају створити услови за то, тј. организовањем научног рада на Факултету. Наш је заједнички циљ и задатак да наши наставници имају што дужи и живот, и радни век.

V. *О режиму студија на Факултету.* — И режим студија није организован тако да стимулише студенте на рад, да омогући скраћивање студија и ефикасно студирање. Има неких ствари које делују сасвим супротно томе. Указаћу само на неке ствари.

Прво, зашто наши студенти не би могли уписати годину са једним или два заостала испита. Овако, они су у односу на друге студенте, тј. студенте друних факултета у неравноправном положају у многим питањима која су везана за упис у наредну годину. Тако, на пример, такви студенти не могу добити дом, кредит и разне друге ствари. Уз то, таквим студентима није пружена могућност да раде на предметима следеће године и сл. То личи на неку врсту казне за не показани успех у ранијој години. Зашто такав студент не би добио месечни рок за полагање тих испита, а истовремено се понашао на следећој години као да тих заосталих испита нема. То значи, такав студент би додатним напорима могао постићи и једно и друго, тј. положити заостале испите, а исто тако успешно се спремати за полагање испита из наредне године. И тако даље.

Друго, зашто дозволити само одличним и врлодобрим студентима да пре рока полагају поједине испите, тј. да студирају по посебном режиму. Друним речима, зашто само њима омогућити да на време заврше, па можда и пре тога. Зашто се то не би омогућило и студентима са добрим успехом, односно свима који би испунили одређене услове (различите него сада — разуме се). При томе, ваља имати на уму да и тај добри студент ипак даје уредно и на време испите, да и он тиме смањује трошкове свог студирања, тј. издатке које има наша заједница за њега и сл. Уосталом, ако погледамо са каквим се успехом углавном студије завршавају, видећемо да је највише оних са добрим успехом. И тако даље. Зар такав студент не заслужује да буде третиран на један посебан начин, који би у сваком погледу само користио циљевима и задацима које је наша заједница пред нас поставила — скраћивање студија и ефикасно студирање. Свакако да би.

Треће, зашто студентима који падну у једном испитном року онемогућивати да изађу на тај испит одмах у наредном испитном року. То је чиста казна, која нема никаквог смисла у конкретном случају. Шта више, то је и незаконито, ако се строго посматра. Оно само одуговаочи, врло често сасвим непотребно, студије. Многи студенти би се још мало додатног напора већ у следећем испитном року могли положити испит, односно они који за сада могу полагати после протеча одређеног времена. Ту ствар треба посматрати и са психолошке тачке гледишта. У том погледу она је катастрофална у многим случајевима. Има студената који због таквог начина полагања доживе тешке психичке трауме, а неки чак доспеју и до нервне клинике и сл. То је нама свима познато. А ипак ра-

димо по старом. Сада је заиста време да са тим, и многим другим сличним стварима, престанемо.

Четврто, зашто морамо уносити студентима петице у индекс. То на многе од њих делује негативно. Посебно ако се узме у обзир да у индекс завири по неко „са стране“ — родитељи, рођаци, другови и сл. Није свака петица знак да је студент слаб, а најмање да тај испит неће положити. Зашто онда и на тај начин стварати непријатну ситуацију код студената.

Има наставника који кажу да се то мора и даље чинити због тога да би могао пратити рад наставника ради обрачунавања поена за исплату варијабилног дела личног дохотка. То није разлог. Може се на сто начина то учинити, а не уписивањем оцене пет у индекс. Уосталом, наставник би то могао уписати у записник а не и у индекс. Тако би администрација имале податке о раду наставника, а за сада и о праву студента да полаже следећи пут после протекла одређеног рока (ја сам већ изнео своје гледиште да би се тим требало престати у будуће, чиме би тај разлог отпао). Ја подсећам на то да неки наставници уопште не уписују петице нити у индексу нити у записнику, а неки то не чине само у индексу. Могу рећи, из свог сопственог искуства, да је то само користило студентима, да им је дало вољу за рад и сл. Што се тиче вођења евиденције о раду наставника, то би се могло учинити на сто могућих начина. Томе уопште не би сметало неуписивање петица — у индекс и у записник. Све би то онекшало односе између наставника и појединих студената, и обратно.

Ја подсећам на то да има наставника који уопште петице не уписују, или само у индексу, или и у индексу и у записнику. Оно прво може довести до незгодне ситуације ако се, у садашњем режиму студија, студенту не дозволи да полаже у следећем испитном року или, што је још горе, ако му се одреди да испит полаже пред комисијом (јер администрација податак о полагању испита и петици има и на основу тога по статуту одређује када ће и како такав студент да полаже тај испит). У таквој ситуацији студент би оправдано могао тврдити и доказивати да на испит није ни излазио, јер у индексу није ништа констатовано. Дакле, тиме се стварају само компликације и, пре свега, услови за евентуалне сукобе, дијалоге и др.

Ја сам од оних наставника који врло често (када год то студент тражи, или када сам оценим да је тако боље — а то је скоро редован случај) не уписују оцену нити у индексу, нити у записнику. То ми умањује лични доходак, али сматрам да тиме чиним много више користи многим од таквих студената. То заиста код већине студената само стимулативно делује. Посебно многимима од њих омогућује да раније заврше студије, односно положи предмет и др. То на изванредан начин ствара и повољну атмосферу у односима студент-наставник.

Најзад, да и не говоримо о томе колико муче има администрација у вези са књижењем петица, којих, као што сви знамо, има највише.

VI. *Нешто о реформи администрације на Факултету.* — Иако питање реформе администрације нема неког директног утицаја на скраћење студија, свакако да има на тежину студирања, тј. на многе перипетије које студенти имају у односима са администрацијом, односно администра-

ција са њима и др. Од тога свакако нису ни наставници и много чему поштеђени.

Зато би приликом стварања нове организације и др. на Факултету, требало имати на уму и потребу реформисања администрације.

VII. *Предлог у вези рада Конференције.* — Узимајући у обзир ранија искуства у вези са овим и сличним питањима, мислим да би пре усвајања неких закључака било обавезно да се поново састанемо (без обзира да ли сви или неко тело које би Коференција одредила, али најбоље опет сви заинтересовани — а то значи сви) и тек тада да одлучимо које и какве закључке ћемо усвојити, донети. То би омогућило да се и о закључцима, дакле у вези са дискусијом заузму јасни и одређени ставови, односно чврсти задаци. То ће олакшати и спровођење усвојених закључака.

Деметровић Милка, студент

Анализирајући протекли период и оно што је урађено од задатака који су нам планом рада били постављени, можемо констатовати да се по питању реформе учинило врло мало.

Мада је планом рада јасно разрађен цео ток прве фазе у реформи, подељене обавезе и задужења, фиксирани рокови у којима се задаци морају извршити, многи су избегли своје обавезе.

Питању марксистичког образовања и идејног оспособљавања младих путем редовне наставе не посвећује се ни минимум пажње, док се на другим факултетима марксизам учи већ као посебан предмет. Шта више и тако где оно делимично постоји летимично се репродукује онако како је минимално а често и неадекватно у уџбенику заступљено. Стога се може констатовати да није пошћуљено по плану рада СК Правног факултета и плану рада Универзитетске конференције СК Београда, Реформа не подразумева само усклађивање плана и програма са савременим потребама нашег социјалистичког друштва увођењем нових предмета већ и преиспитивање постојећих и то како њихове садржине и обима тако и њихове педагошке стране итд.

Морамо поћи од тога да лик данашњег правника није и не треба да буде исти као оног пре двадесет година. Његов квантум знања мора бити већи, али у којим оквирима треба да се стиче то знање. С обзиром на постојање сродних факултета (факултета политичких наука, факултета економског, социологије и др.) који стварају одговарајуће стручњаке, правнику би на тим пољима требало дати један општи ниво знања, а проширити обим његовог знања из нових правних области: стамбеног, водног, рударског и других које до сада нису проучаване или су проучаване у мери која није у складу са потребама.

Реформа треба да донесе промену у погледу усмерености тако да се целокупна васпитно-образовна делатност усмери на образовање и васпитање за рад и путем рада. А то ће се постићи само онда ако се наставни програми и планови усагласе са потребама овог нашег савременог друштва.

Др Драгутин Шапскић

У свом прилогу дискусији желим да кажем шта по мом схватању треба подразумевати под садржајем реформе Универзитета. Треба одговорити на питање шта је прави смисао постављених захтева да се изврше измене наставног плана и програма Факултета. Треба, заправо, знати где се налазе реалне границе битних промена садржине, облика и метода нашег рада. Наравно, све то под једним условом да промене у основи полазе од достигнутог степена искустава стечених у досадашњем раду Факултета, да се полази од његових материјалних и кадровских могућности, о спремности учесника (наставника и студената) да се у наставно-научном процесу рада заложу како би студирање постало што ефикасније.

Но, пре означеног дела излагања желим да изнесем нека претходна запажања у погледу материјала који нам је раније достављен као предмет разматрања. Корисније би било да је делегатима Конференције СК достављен целокупан материјал који садржи досадашње напоре, нека одређења и конкретне мере предузете у смислу измене наставног плана и програма нашег рада. Додуше, иако се, чак и површним увидом у достављени материјал запажа да је он несистематизован, без синтетичког израза и без доминантно формулисаних ставова, и поред свега тога он информиса нас делегате о читавој лепези ставова и захтева за променама досадашњег начина, метода и облика рада.

Уз ову напомену, свакако, треба додати и то да је највећи недостатак извештаја у томе што је он крајње непотпун, јер не садржи захтеве, ставове и предлоге ООСК IV године студија, а у прилогу материјала нема, што је такође велики недостатак, ни изнетих предлога и мишљења Комисије за реформу Факултетског већа, недостају учињени предлози осталих тела која су према устаљеној пракси надлежна и врло позвана да разматрају одређена питања и учине одговарајуће предлоге реформе Факултета. Због тога је умањена могућност нас делегата да стекнемо ширу и потпунију слику, с једне стране, о заједничким, општим интересима Факултета, односно шире друштвене заједнице и с друге стране, то све нас у знатној мери спречава да добијемо било каква сазнања о супротним ставовима, парцијалним интересима, сукобима и конфронтацијама појединаца, неких, ако их има група катедара, комисија и других факултетских тела и органа.

Ако би имати увида у сва ова изречена мишљења, захтеве и предлоге у погледу реформе Факултета, то би представљало неку врсту индикатора колико смо сви скупа спремни (неспремни) да се више него раније ангажујемо у наставно-научном раду. Битно је у томе наћи заједнички интерес, оно што нас повезује, ангажује, мобилише. У томе је јако важно познавати расположиве снаге за остваривање постављених циљева. Исто тако нужно је маркирати отпоре да би знали где да отворимо фронтове и против кога да се води битка. Само уз ове претпоставке могуће је постићи бољу ефикасност у нашем будућем раду, уградити нове садржаје у наставне планове и програме, наћи рационалну меру у измени режима студија, очекивати од радних људи, (наставника, студената и ваннастав-

ног особља), да се далеко више ангажују у процесу наставно-научног рада. Овакав приступ и начин рада потпуно је сагласан са духом и са садржином уставних начела о самоуправним споразумима и друштвених договора, чија се важност, нема сумње, простире и у оквирима наше Основне организације удруженог рада.

Друга напомена се односи на изречене оцене да је реформа Факултета један сложен и дуготрајан процес, па зато не треба правити неке нагле заокрете, јер ће се, наводно и без журбе, ако се постепено буде правио корак по корак, стићи до постављеног циља. Та теза је из одређених разлога доста дуго присутна у великом броју универзитетских средина. Међутим, искуства говоре нешто друго; означени кораци се праве превише споро, то ствара сумње-колебања, унутрашње сукобе-противречности, наду да ће, ипак, остати све по старом. Превазилажење свега тога не може да чека, јер спорост охрабрује противнике, потхрањује колебања па зато треба подржати оправдане захтеве да се врше брже промене укупних односа радних људи на Факултету (Универзитету),

А сада неколико речи да кажем о садржини постављеног проблема. Реформа Универзитета као постављени захтев и циљ друштвеног развоја већ доста дуго се налази у жижи интересовања и политичке активности на њему, али се упукос томе јако споро афирмише и пробија кроз лавиринте разних врста отпора појединаца и друштвених група. То је, пре свега, довело до успоравања развоја нових метода и облика рада. Измене у привредном систему (привредна реформа од 1965. и све касније измене) нису биле праћене одговарајућим променама постојећих односа у високом школству. Такво стање се мање-више задржало све до скоро да би се, у последње време под притиском многих захтева који се чине са разних страна, ван Факултета (недавно одржани конгреси СКЈ и СКС), па и на самом Факултету се чине захтеви (СК, одговарајући самоуправни органи, тела и појединци), убрзале промене наставно-научног процеса. Зато се и налазимо пред задатком да извршимо политички утицај на што битније промене наставног плана, програма, режима студија и нашег односа према укупном раду.

У жељи да одговорим на постављено питање, какво значење треба да имају све ове измене, консултовао сам доста материјала који садржи захтеве и циљеве реформе. То нарочито важи за резолуције X Конгреса СКЈ и VII Конгреса СКС. У опредељењима СК у погледу друштвене реформе Универзитета, односно Факултета као његовог основног дела полази се од садржаја и циљева реформе.

Признајући да нећу рећи ништа ново и непознато, цитираћу овде општеусвојене ставове, закључке и опредељења у вези са реформом универзитета, односно Факултета. У конгресним резолуцијама се каже да „реформа Универзитета подразумева ефикасност студирања“. Дакле, исто оно што се од привредне реформе захтевало, а и данас се чини тај захтев да се економски живот организује тако да пружа што ефикасније резултате. Та два процеса, процес реформе високог школства и мере привредне реформе морају се паралелно и складно развијати. Било каква па макар и минимална промена досадашње садржине рада и односа да Факултету мора, пре свега, да има за полазиште степен ефикасности студирања. Та-

ко, свако померање предмета с једне на другу годину, укидање, односно блажа форма од тога; скраћење додавањем нових уместо застарелих садржаја наставне материје, начин њеног излагања, развијање облика наставног рада, измене режима студија и све друге у вези са наставно-научним процесом, неминовно мора полазити од захтева ефикасности студирања. Уколико се ефикасност студирања не узме за претпоставку реформе, ефикасност као крајњи циљ и задатак, онда то нужно мора довести до репродуковања старих односа, до релативног неуспеха, до незадовољства. Зато се у Конгресним резолуцијама и каже да у погледу ефикасности студирања „треба заоштрили одговорност свих учесника у образовном процесу, како би се смањило време студирања”. А учесници у образовном процесу нису непознати. Наставници с једне и студенти с друге стране, чине основне учеснике наставно-научног рада и на њима лежи основни терет рада и одговорности за остваривање циљева и задатака реформе. Тешко је остварити постављене циљеве ако се битно не измени садашњи однос учесника у образовном процесу. Само уколико ови учесници у процесу рада измене досадашњи став према свакодневним обавезама створе што стручније кадрове за потребе привреде и друштвених служби, и уз то допринесу да се скрати време студирања, те изврше снажан утицај на потпуније формирање моралног и идејно-политичког лика социјалистичког грађанина, само у том смислу наставници и студенти могу одговорити потребама привреде и захтевима друштва.

Постављајући то као крајњи циљ, тј. ефикасност процеса студирања и све друго што садржи тај процес, Универзитет а то значи и наш Факултет, долазе у могућност да одговоре садашњим кретањима нашег друштва, кретањима у правцу релативног растерећења удружене привреде обавеза због којих она запада у знатне тешкоће. Само на тај начин ми можемо, као појединци и организација СК у целини да одговоримо постављеним задацима. Тим заједничким, општим циљевима мора бити подређена наша целокупна друштвено-политичка, стручна и радна активност. Томе треба да буду подређене све промене односа учесника (наставника и студената) процеса рада према личним обавезама. На томе, заправо, треба да се заснива захтев да се изврше одређене промене у наставним плановима, да се уведу нови садржаји у програмима рада, да се друкчије, на нов начин, организује процес наставно-научног рада, да се пронађу бољи облици усвајања знања, ефикасније организује настава и прихвати бољи начин провере постигнутих резултата рада. Према том заједничком циљу који се састоји у ефикасном студирању и све друго што оно подразумева, ми можемо и морамо ценити колико се успешно (неуспешно), ангажујемо у нашем раду. У зависности од тога треба процењивати колико студенти улажу рада у процес студија, од тога треба поћи у оцени да ли су добро постављени наставни планови и програми, колико њихов садржај одговара потребама друштва и захтевима стварања стручњака за потребе развоја социјалистичке привреде и њених односа надградње. Оцена успеха рада наставника мора се објективизирати. Стварна процена њиховог рада треба да се заснива на томе колико су они ангажовани, спремни и способни да пруже помоћ студентима како би они једноставније, брже и успешније савлађивали постављене радне задатке.

Све ово неће бити једноставно да се постигне јер назначене промене и постављени захтеви озбиљно задиру у досадашњи привилеговани положај неких учесника процеса рада на Факултету. Сви ће се они у начелу сложити да подрже промене, неће оспоравати циљеве чак и сами ће указивати на потребе, нужности реформе Факултета. Али, оног тренутка када се постави питање реализације и остваривање задатака, управо тога момента треба очекивати знатне тешкоће, отворена супротстављања и јаке отпоре битним променама односа на Факултету. Дакле, на глобалном плану све ће се, углавном, прихватити а у конкретним случајевима тражиће се начин, истицати аргументи, позивати на принципе, потребе да остане све како је било, јер у том, како га они виде, сегменту живота Факултета, по њиховом схватању, све је у најбољем реду до сада било па због тога не треба ништа мењати. Ови отпори су објективно присутни у нашој средини, о њима треба строго водити рачуна, уочити и обавезно полазити од њих у процени колико су појединци спремни да подрже суштинске, корените измене нашег досадашњег рада о чему је недавно говорио друг Благојевић на састанку ООСК наставника и ваннаставних радника.

За остваривање тога задатка нужно је мобилисати све учеснике у процесу рада. То неће ићи лако, јер постоје неслагања, отпори, неверице, сумње у целисходност целе наше акције — СК у томе мора да има јасне ставове, да донесе општеприхваћене закључке, да иницира и покрене процес реформе и да у њега укључи што већи број људи и да упорно инсистира да се акција широко и трајно води преко одговарајућих самоуправних органа на Факултету. У томе се мора испољити истрајност, доследност и принципијелност ставова ослобођених колико је могуће личних интереса. На томе конференција СК мора мобилисати све своје чланове и обавезати их да се заложе у самоуправним органима на остваривању постављених циљева реформе. Ако тако будемо радили, онда ћемо избећи опасност да се наша акција сведе на проблем шта треба да представљају вежбе, колоквијуми, где треба да се лоцира у наставном плану неки предмет, шта треба да се избаци из неког уџбеника као непотребан садржај, колико треба да имамо испитних рокова и слично, што је све несумњиво јако важно али се тиме не може у својој политичкој акцији бавити СКЈ, већ је то задатак одговарајућих самоуправних органа на Факултету.

Боривоје Шундерић, студент

Живимо и радимо у периоду великих друштвених померања, у периоду када организоване социјалистичке снаге улажу велике напоре да самоуправљање учини доминатним односом у свим областима друштвеног живота. Сведоци смо да се многе традиционалне институције разграбују или организују на битно новим основама, да се целокупан живот и рад ослобађа етатистичких стега и да у њиховом развоју из дана у дан ново постаје све присутније. Промене, које се уочавају у свим областима друштвеног живота, неминовно морају захватити и научно-образовне институције, а то је домен где су се доста споро мењали односи који су дуго грађени и љубоморно чувани.

После усвајања новог Устава и одржавања X конгреса СКЈ, питање да ли реформисати високо школство не треба постављати, већ треба изнаћи најадекватније начине како научно-образовни процес укључити у функцију удруженог рада. Морамо сагледати поље на коме се налазимо и шта смо учинили на овом плану, како би критички превазишли све оно што је ометало да брже и ефикасније остварујемо задатке које је друштво поставило пред нас и које оно с правом очекује да решимо. Приликом расправљања о овом питању, ваља имаги у виду сву одговорност високообразовних институција (а и људи који у њима раде) у процесу преображаја нашег друштва, узимајући у обзир сву сложеност обављања васпитно-образовне делатности и њен значај за формирање младе генерације.

С обзиром да се проблему реформе односа на факултету може прилазити с различитих становишта, као и да се расправа може водити по одређеним целинама односа, који у својој укупности чине васпитно-образовни процес, задржао бих се укратко на анализи односа који се успостављају између студената и наставника приликом извођења наставе. Ако хоћемо високо школство да организујемо на самоуправним основама, а то је смисао промена које подразумева реформа овог ступња школовања, онда се однос наставник-студент мора успоставити на равноправној основи, уз пуно поштовање личности учесника, њиховог угледа, способности и стручних знања. Однос се мора развијати путем дисциплинованог извршавања радних обавеза, избегавајући сваки облик фамилијарности и уз истовремено инсистирање на правима која су дата његовим субјектима. Свакако да је посао наставника врло одговоран и осетљив, јер од његовог идејног опредељења и стручног знања, као и од тога с колико ће умешности он то своје знање представити, у великој мери зависи како ће студент испуњавати своје обавезе и да ли ће прихватити оно што му се излаже о датом проблему. Научни прилаз једној новој институцији са становишта теорије и праксе социјализма, у великој мери ће допринети да она живи, јер је познато да све што је ново у почетку наилази на отпоре и према њему се гаји извесна доза сумње. У овоме треба видети велику улогу научних радника, а нарочито универзитетских наставника у даљем развоју нашег друштва на новим основама, које су јасно зацртане. Тако, на пример, ми још и данас друштвену својину третирамо кроз три компоненте приватне својине (*usus, fructus* и *abusus*), што разуме се никако не одговара суштини њене улоге у нашем друштву, а наиме, да она представља негацију свих видова својине на којима су почивали сви облици експлоатације.

Наставници се морају трудити да у уџбеницима, монографијама и разним часописима, а разуме се и живом речи, језиком радничке класе научно образложе и објасне многе промене које се дешавају у нашем систему. Свако сејање неверице према ономе што чинимо, као и недољно залагање да се то објасни, било из којих разлога, неспојиво је с функцијом школства у нашем друштву. Излагања на високом степену апстракције, осиромашена животним искуством, испуњена фразама, а тек-

стови пренатрпани страним речима које се често натежу у склопове реченица, доста спретно избегавају суштину ствари и неретко нуде нешто што је неприхватљиво.

Врло је значајно питање како решити однос наставника и студента приликом извођења предавања и других могућих облика наставе, јер досадашњи систем је доста застарео и не може да задовољи захтеве савременог друштва о потреби увођења младих у научно-истраживачки рад. Сигурно је да предавања ex Catedra то не могу да обезбеде. А предавања ће имати жељени смисао само ако се схвате као процес узајамног васпитавања и образовања сходно потребама друштва. Уредно испуњавање обавеза од стране наставника, као и његово инсистирање да и студент испуњава редовно своје обавезе, у великој мери ће утицати на стварање једног савесног односа према раду, што уједно чини и основни морални принцип нашег друштва. Значи, једним садржајним односом у коме ће се функција васпитања и образовања савесно обављати, створићемо у младог човека навику за рад, тако да ће му учење представљати задовољство, а не принуду условљену страхом од падања на испиту. Начин извођења наставе у коме студент активно учествује доприноси да он јавно говори (а не да се први пут чује на испиту) и да самим тим развија правнички начин изражавања и стиче сигурност говора. Запажена је масовна појава недолажења студената на предавања, тако да никада не чујем живу реч о датој материји, што производи негативне последице приликом полагања испита. Учећи из уџбеника и разних часописа они акумулирају велика знања, али их не знају на приступачан начин изложити на испиту где често не могу да разлуче битно од небитног, а то нису у стању јер науче масу периферних ствари, а суштину превиде или је механички схвате. Због тога се многим деси да падну на испиту и поред тога што су доста радили, па можда и више но што је потребно да би се солидно савладао један предмет. То врло негативно делује на младог човека, јер његов рад није уродио плодом иако је врло обиман. Према томе, систем наставе мора бити усмерен тако да студента стално ангажује, да у њему ствара интерес за уочавање битног и откривање новог помоћу методолошко-научно прихvatљивог прилаза. Студент треба да научи да правилно мисли и да то што мисли уме да на јасан и прецизан начин јавно каже, да се критички односи и према себи и другима, да се ангажује у доношењу одлука, а не да прихвата готова решења. Запажа се све већи број оних који се устручавају да јавно говоре, јер се плаше да то ангажовање неће донети жељене резултате. Они временом постају незаинтересовани за оно што се догађа око њих. Ову појаву треба превазићи, пошто би био велики недостатак система школовања ако би стварао дезангажоване идејно дезоријентисане и нестабилне личности.

Остварењу горенаведеног у великој мери ће допринети налажење једне разумне границе између онога што се налази у уџбенику и онога што се и како се излаже на предавањима. Ту би поклапања — а тога и сувише има — умртвљујуће деловала. Ваља избећи писање гломазних уџбеника и, између осталог, на тај начин отворити простор за живу реч чија је снага изузетно велика у колико она садржи једну поруку. На предавањима треба више обрађивати изведене појмове, излагати разли-

чите теоретске приступе, објашњавати институције опсервирати тенденције које се јављају у пракси остваривања једне установе, избегавати супарни начин излагања, давати више пластичних и поучних примера из живота и на прикладан начин извршити импровизацију судских процеса и др. — Тако би материја изложена на предавањима и обрађена у учебницима представљала рационалну целину док би свако њихово битно раздвајање или тотално поклапање давало половичне резултате, који су сами по себи велики минус. Све ово, дакако, захтева одвикавање од досадашњег начина понашања како наставника и асистената, тако и студената. Самопрегоран и одговоран рад је преко потребан и нашој средини.

Др Момчило Курдулија

Отприлике пре месец дана, на годишњој скупштини Савеза студената, полемисао сам са поставком по којој се борба студената састоји у добијању што већег броја испитних рокова. Студентска популација је, узгред буди речено, реаговала на њој својствен начин и показала да је изнета теза у целини плод нечисте маште. Горњу поставку није било тешко оборити будући да тотално оскудева у чињеницама, да иза наших студената стоји њихова изванредно велика, многострука, веома зрела, сачдржано једра, умно продорна и социјално јако богата активност и, најзад, да није потребан особити напор да се проникне у њен приземни смисао, упркос вештини да се направимо невешти кад нам то треба. Уосталом, универзитетској (и не само универзитетској) јавности познат је допринос који су студенти Правног факултета дали и дају у бици за изградњу самоуправних друштвених односа, а против настојања снага које су Писмом потиснуте са политичке сцене и које ни случајно не помишљају да одустану од настојања да се поново набу тамо где су некад биле и где им је, сумње нема, било врло удобно.

Том приликом сам рекао да имам утисак да студенти, бар из предмета који ја предајем, улажу доста напора да се то, поред осталог, испољава у константно великом броју присутних слушаалаца предавањима, пажњи са којом прате излагања и успостављању мисаоних токова, те да би, вероватно, и резултати истраживања били на истој линији. У међувремену сам извршио одређену анализу за петогодишњи период, то јест од 1970. до 1974. године. Добијени резултати показали су да је горње осећање почивало на реалним фактима. Потребно је, међутим, учинити неколико напомена. Прво, као полазна мера узет је број пријављених испита. Ваља, пак, овде акцентирати да је број пријављених испита не само крајње проблематичан већ и врло заводљив критеријум ако се не узме у обзир читава серија редуктора, који, бар донекле, обезбеђују реалност ствари. Тако, на пример, студенти из месеца у месец, из семестра у семестар, из године у годину пријављују више испита да би добили што повољнији распоред, док код немалог броја аспираната у међувремену наступе околности које у целини или једним делом осујете остварење планираног програма или, пак, један број студената тек у току испитног рока дефинитивно утврди да у времену које му стоји на расположењу

не може ваљано да савлада материју из свих пријављених предмета. Штавише, извесни студенти иду — како то они кажу — „на стицање стажа”. Они су, наиме, приметили да неки наставници примењују нешто блажа мерила кад је у питању прелазна оцена оних који понављају испит. Ова чињеница се само на први поглед не слаже са нашом тезом, али је несумњиво да спада у домен разгранатог корена чији је продукт скоро двоструко дужи рок студирања од оног законом предвиђеног. Број пријављених испита могао би, сам по себи, неупућеног упутити на погрешан пут, а то се управо и десило са говорником поставке о којој је већ било речи.

Напоследку, ваља рећи да је критеријум на испитима константно постојан код наставника из односног предмета (наследног права) и да није искључена могућност извесне непрецизности у наведеним математичким радњама, али тешко да би она била пажње вредна у било ком смислу. Не верујем да бисмо били близу истине ако бисмо сматрали да су резултати које су студенти постигли у домену наследног права продукт постојећег режима студија. Уосталом, трајање студија није скраћено. Управо ово последње потврђује да постојећи систем не почива на ваљаним основама. Има, штавише, знакова који упућују на закључак да је постојећи сјустав близу да буде банкрот систем. Проблематика је у тој мери овде сложена да се једва више преко тога може. Ако се озбиљно мисли ићи напред, неопходно је дубоко продрети иза фасаде живота, подвргнути темељној анализи све компоненте и све чиниоце образовно-васпитног процеса, до краја засећи у све корене на којима израста и егзистира постојеће стање ствари и на бази спознаје филозофије стварности донети конкретна решења и инаугурисати систем који одговара потребама живота. У противно и даље ћемо се рвати са последицама, а то је мање-више Сизифов посао. Знамо, међутим, да је увек актуелно правило: *Cessante causa cessant effectus*, тј. кад нестане узрок нестане и последица. Проблем је, дакле, примеран и пирамидаалан, али не и нерешив. Уколико се то пре и боље схвати утолико ће цех бити мањи, мада је он и до сада такав и толики да никога ко се осећа одговорним за наше данас а поготово за наше сутра не може ни најмање чинити равнодушним.

У вези са предњим указао бих на један сегмент на који је одговарајуће разлагање бацило нешто више светла. Обим градива из Породичног права са Социологијом породице вишеструко премаша онај који је постојао раније. Одређена истраживања показују, да знање садашњих генерација не надмалцује оно ранијих генерација, па се — то је, у сфери разума, једва потребно рећи — поставља питање опортуности постојећег стања ствари. Не лежи ли ту један од узрока дугог трајања студија? То, дакако, није ни изблиза све што ова негатива садржи, али је довољно да се запитамо коме то користи, колико то друштво кошта и чији су интереси овде предоминанти. Ништа боље ствар не стоји ни са неким другим предметима. О овим и многим другим питањима од капиталног значаја за реформу дебата у нашој средини није, на жалост, до сада наилазила на велики одзив. Изгледа да је духовна опорост уткана у подлогу чији је резултат остатак без завршних резултата.

У погледу неких аспеката вечерашње расправе, морам речи да се налазим у једној „дилеми“. Наиме, ту човек може мисаоно да се креће у два правца. Први је да је ово што данас имамо у области наставних планова, наставних програма, облика рада, технологије наставе итд., нешто што представља један целовит, завршен, савршен, и са потребама живота усклађен систем, а то ће, између осталог, рећи да је исти у складу са највишим правним актима (уставима) и одлукама Седмог и Десетог конгреса Савеза комуниста о реформи у области високог школовања и да су ту у најбољем случају потребна извесна минимална померања и поправке. Другим речима, летошњи конгреси су имали задовољство да пођу за нама и да кажу и прокламују нешто што је одавно — чак на извесним подручјима од пре нове ере — у нас присутно.

То виђење постоји и оно је наслеђе још увек ни изблиза непревазиђене прошлости. Овом приликом ваља приметити да је ретроградна прошлост у стању да се задуго после оружане фазе револуције репродукује и да је, према томе, слика стања ствари која је постојала у једном периоду без веће вредности. Либерални социјализам са својим основним обележјем — капитал-односом — темељно је оповргао нашу не много високу разину и дао сведочанства која озбиљно опомињу. Није, чини се, на одмет имати на уму околност да је заоставштина класног друштва не само подела на умни и физички рад већ и свест једног дела нас да смо одабрана мањина са статусом који није резервисан за свакога. Од таквог прилично устаљеног поимања до скромног и одвојеног хоризонта, до превиђања стално покретног и детерминишуће друштвене стварности, праксе и потреба друштва није далек пут. Оскудица у познавању суштине марксистичке научне мисли, самоуправне стварности и налога времена онемогућују нам да будемо и да се стално налазимо у строју оних који речју и делом обарају неприхватљиву прошлост и стварно негирају стварност класног друштва.

Поента је, дакле, у томе што непотребна прошлост неће да напусти нас иако више не може да служи ни човеку ни историји. Она је у нашој свести устоличена и бројним копчама повезана, тако да не треба гајити илузију да ћемо се са њом ускоро растати.

Други мисаони правац јесте да у овом раздобљу нашег развоја долази до квалитативне измене друштвеног положаја образовања, будући да оно постаје интегрални део удруженог рада. Отуда образовање има за функцију да стално доприноси повећавању како друштвене производности рада тако и самоуправном развоју и социјалистичком прогресу уопште. Ово, међутим, захтева васпитно-образовни рад чија је идејна подлога марксизам. Без те доминантне мисли; без те научне теорије; без те револуционарне идеологије и — рекао бих — још револуционарније праксе друштвеног хегемона и његовог предводничког одреда; без континуираног међусобног повезивања и суштинског прожимања и једног и другог и трећег нема живе, јединствене и хармоничне целине подобне да крчи пут животу чија је иманенција његово стално унапређивање путем превазилажења данашњег сутрашњем чак и кад је то данашње изнад и испред јучерашњег. Марксизам је научна основа поимања света која је

далеко оставила иза себе све друге погледе на свет и која је једина кадра да отвара све нове и нове просторе за формирање личности које ће бити способне да стварно спознају и *in contínuo* спознавају стварност и да на темељу тога доносе унапређујућа решења.

Овде се могу акцентирати два кључна проблема: онај који се тиче персоналних чиниоца васпитно-образовног процеса и онај који се тиче захтева живота.

Првонаведени проблем веома је сложен и захтевао би посебну обраду, што овом приликом није могућно, али је могућно учинити неколико запажања на бази искуства и познатих чињеница. Систематски допринесити стварању марксистичке идејне оријентације, формирању личности које ће истрајно и уметно уклањати препреке на путу остваривања историјске мисије радничке класе и који ће у исти мах свестрано и радикално настављати најдубљи преображај у историји људске врсте могу људи који имају и умеју хотено да дају и да то и сами у матици живота непрекидно стичу и на теоријском и на педагошком и на практичном плану. Празна рука ту не може ништа да да, али је дужност свих свесних социјалистичких снага да зналачки и неуморно раде на томе да таквих буде што мање. Чини се да је то бит бити.

Другонаведени проблем у својој сложености нимало не заостаје за оним првим. Стварати претпоставке за корениту измену наставних планова, садржаја, облика рада, односа према обавезама, режима студија, модерне организације рада, довођења трајања студија у оквире законом предвиђене, подизање квалитета наставе и успеха у учењу, рационалије коришћење постојећих снага и простора, примену уставног начела по коме друштвени и материјални положај човека зависи искључиво од рада и његових резултата, развијање бољег смисла код академске младости за идејно и политичко ангажовање, активност у развијању самоуправних друштвених односа, циркулације кадрова, опроштај од свега што не може да држи корак са временом итд. посао је коме тешко да има равноту. Ту постоји и предстоји борба за коју се вреди до краја активисати и у којој нису искључене битке које се делимично и привремено могу изгубити. Искуство као судија који најмање грешти и овде је веома поучно. Другим речима, васпитно-образовну делатност ефикасно ставити у службу човека данас и сутра и удруженог рада данас и сутра, ствар је која дубоко засеца у срж сржи и представља пирамидално значајан фактор кретања у корист прогресивних снага. Не треба, међутим, сметнути с ума присуство снага које су по свом бићу ретроградне, без обзира на напоре да то своје својство прикрију.

Смисао реформе много је дубљи него што су то многи мислили и него што то неки још увек мисле. Он произилази из саме суштине нових друштвених односа и за њега се, као што прошлост показује, тешко борити, а још теже изборити. Очито је да ни о једном проблему није више утрошено ни речи ни времена него о реформи; али је још очитије да нигде није мање постигнуто него ту. Између напора и резултата несразмера је фрапантна. Изгледа да се у извесном смислу инаугурисао мртвин ход и преко тога ћутке више не можемо нити хоћемо да прелазимо. Није ли можда већ сазрело питање, зашто ми тако дуго зидамо Скадар на

Бојани и које су то виле које чине неефикасним напоре неимара? Ви знате да је Скадар зидан три године и да је три стотине трудбеника узалудно покушавало да постави темеље, јер све што су они преко дана озидали, то су по ноћи разориле виле. Да, другови, на светлу се гради а у мраку разграђује. Морам рећи да ни као петогодишњак ни као десетогодишњак, упркос разиграности маште, нисам веровао у постојање вила, али сам у либертерном социјализму ипак нешто научно — схватио сам да виле ипак постоје.

Облике где те виле пребивају сачињава, у крајњој линији, вишак рада који је одвојен од радничке класе и на коме је израсла моћ тих моћних створења. Има, разуме се, мноштво ближих наслага које представљају утврђења оних који се старају да сваки пролаз самоуправном ходу запрече. Пре више година рекао сам да не би било лоше ако бисмо увели једну нову дисциплину која би се звала наука о триковима (трикологија) или нешто слично и чији би предмет проучавања била стратегија и тактика антисамоуправних снага проткана нечистим картама које се убацују у игру и чији је арсенал изузетно богат и способан да се стално умножава, прилагођава и иновира, те да би нам њени резултати помогли да успешније идемо напред и да брже уклањамо све оно што је објективно назадно независно од мотивација које иза тога стоје. О средствима које противничке снаге употребљавају биће, надам се, прилике да опширно разговарамо. Вечерас бих на ту тему рекао само оно што је нужно. То је вербализам. То је празна прича. То је оно што у ствари представља заштита онога против чега наводно вербалист стварно говори. То је слаткоречивост чије су жртве наивни људи. То је оно стално изналажење могућности да се блокира и одложи решавањв виталних питања.

Ја мислим да се не може прихватити теза — а до сада је нико није ни подржао — по којој прво треба ићи на верификацију мишљења свих редовних студената о реформи, па да тек онда треба прићи реформи. То не мислим због великог броја разлога, при чему ћу напоменути само три. прво, најбројнија генерација која долази на студије јесте она најмаља, а њена искуства и представе о проблемима са којима се ми толико ауто сусрећемо и рвемо нису много велики. Друго, као редовни студенти на овај Факултет стално се уписује један број студената који уопште у нас не студирају. Треће, није мали број редовних студената који су разасути по целој земљи па и шире и који једва да ће који пут у том статусу прекорачити праг ове куће.

Потпуно је очигледно да нико не би могао окупити сву студентску масу и прибавити мишљење свих редовних студената. Ако би то неко покушао да уради, брзо би се уверио колико је та замисао илузорна. Чини се, пак, да је ту реч о нечему другом: о једној стрампутици, о току који води у загрљај понора из кога нема повратка, о мртвом ходу и барањању са правилом *ad calendas graecas*. Но, и кад бисмо имали могућност да постигнемо немогуће, поставило би се питање: није ли Савез комуниста организација која је одговорна за све токове, па и ове у области реформе? Али кад смо већ ту, ваља подсетити на чињеницу да је наш план рада, па, дакле, и онај његов део који се односи на реформу, у пуном складу

са одлукама VII конгреса Савеза комуниста Србије и X конгреса Савеза комуниста Југославије. Њега је у целини израдио чланство наше организације уз активно учешће студената без обзира на политичку припадност у организационом смислу. Он је управо био дело наше оријентације да почетак и крај политичке и друге активности буде у самом чланству. То је било и остало наше темељно опредељење и на том стратегијском одредшту противник је битку изгубио. Можда је неко уочио слабе тачке своје позиције па сад покушава да са нашим оружјем против нас војује. Ако је то тако — а по свему судећи јесте — ми можемо поручити: етичко и бритко оружје није за нечисту и приземну работу.

Идеја да анкетирамо студенте потекла је од мене. Замисао је била да се дође до мишљења студената о целој проблематици реформе, а нарочито до мишљења студената претпоследње и последње године студија и студената трећег степена студија пошто они имају доста рељефну слику целине, наталожено искуство о лицу и наличју велике серије чињеница и чинилаца који спадају у контексту високог образовања. Ова идеја није, разуме се, искључивала јавну дебату о датој проблематици, заузимање ставова на огранцима и зборовима студената и наставника и упознавање надлежних тела и органа са изнетим мишљењима. Напротив. И заиста, организација Савеза комуниста и Савеза студената по годинама, на зборовима итд. расправљале су о реформи, образлагале и образложиле своја виђења и хтења и са њима међусобно упознале цело чланство, комисије за реформу, Управу факултета и друге факторе.

Наведену идеју анализирао је Секретаријат Конференције и усвојио је, с тим што је са њом ваљало изаћи пред чланство и тек ако ту добије потврду уткати је у програм рада. Чланство је потврдно одговорило и целу замисао разрадио и обогатило. У огранцима се, као што знате, на овоме ради и ускоро ћемо на бази прикупљених података расправљати и о томе како чланови Савеза комуниста уче, са каквим успехом, колико дуго итд.

Према томе, наши су ставови и програми дефинисани и они су врло јасни, тако да у том погледу немамо шта да расправљамо. Ако неко настоји да нас врати на почетак, треба га онемогућити и показати му да је време манипулација неповратно прошло. Задаћа коју су нам наложили минули конгреси такође је јасна и ми једино можемо и хоћемо да расправљамо о томе како најбрже и најрационалније ту задаћу преточити у дела. Никакво оклевање, ма колико неко био заокупљен сам собом, не може се толерисати. Исправно мудровање и реторичко наклапање ништа не значи. Ни један стварно будућности окренути, револуционарни политички покрет никада није вербализам и технику беседништва узимао као замену за политичку акцију. Нама мисаона и акциона закржљалост, ма у какве одоре била обучена, није потребна, нити нам је потребна посматрачка позиција која је, на жалост, још увек безбедна. Нама је потребно да се у складу са позицијом коју имамо и одговорношћу коју носимо и коју смо преузели и пред историјом и пред свим нашим народима и народностима и пред основним револуционарним субјектом — радничком класом, континуирано мењамо себе у идејном политичком, етичком и стручном смислу да бисмо били кадри да мењамо свет око себе. Није на од-

мет тврдо имати на уму да се на другога најбоље може дејствено утицати сопственим примером. Либерализам је дао довољно доказа да су промене његова есецијална карактеристика. Тај мутабилитет, далеко, није онај који је неопходан револуционарним друштвеним снагама, већ онај који је својствен регресивним друштвеним снагама. Отуда либералима ни случајно не пада на памет да било шта мењају што би давало печат развоју нашем самоуправном друштву. Њима је било угодно и та сопствена удобност била је и остала мерило за све. Ово треба напоменути због тога што је активност либерала и са њима повезаних догматских и других анти-самоуправних снага евидентно присутна, и на подручју реформе. Неки либерали и њихови подворници отишли су, али није отишао либерализам. То не би требало сметнути с ума ако се не желе изненађења која нису пријатна.

Оно што је у погледу реформе постављено у нашем плану рада, у одговарајућим резолуцијама VII и X конгреса, односно закључцима универзитетске партијске организације и у ономе што су до сада продубљено рекли делегати, јесте угаони камен, јесте одсутна граница и вододелница на којој ћемо се, ако је потребно, диференцирати. Нама нису потребни договори договора ради, јер празне речи цеп непуне; нити су нам потребна решења која нису решења нашег времена. Знамо да неко жели да купи наше време и да нас, ширењем разних дезинформација измишљених и због сопствене одбране, наведе на кратковидност. Нама су потребне нове солуције које отварају видике и које ће бити не само продукт преображајне стварности већ и преображајни чинилац те стварности. Новом друштву не приличи да се налази у сенци римског ауторитета и да прежива јуристичку догматику класног друштва. Реформа је поодавно изашла из сфере идеја и постала један од постулата самоуправног преуобличавања друштва. Она мора да одговара и да одговара потребама живота који је у сталном покрету. У том смислу реформа и јесте револуција, а ми хоћемо револуцију која је натопљена најплеменитијим порукама, која мобилише, која зна само за ход напред и која се не умара, која разбија све панцире старе окошталости, која обећава и обавезује и која је трајно повезана са својим револуционарним изворима.

Др Борислав Благојевић

Другарице и другови, у уводној речи покушао сам, максимално објективно и уопштено, да сведем оно што смо у Комисији, и не само у комисији него и на састанцима којима сам присуствовао, дошли до констатације- с једне стране, питања, с друге стране, елемената и критеријума за решавање питања.

Хтео бих да са неколико речи изнесем моје лично мишљење о неким стварима

Најпре, за мене се врло често поставља питање шта је то оно што ми још не знамо, што би требали да сазнамо, па да бисмо дошли до решења која би могла да буду одговарајућа и овом времену потребна. Ја

лично мислим да нема ништа што не знамо, него је реч о томе да ли добро познајемо структуру нашег социјалистичког друштва и тенденције његовог развоја. Нема другог критеријума. Ако смо у том погледу сагласни, онда чини ми се о томе шта треба радити нема несагласности. Треба то да утврдимо и да испитамо, јер вероватно да у том погледу не постоји пуна сагласност. То је тешко и у томе је велика тешкоћа, а не у томе како и на који начин ће изгледати који наставни план.

Друго што бих хтео да констатујем, са моје личне тачке становишта, нарочито кад сам чинио предлоге о појединим предметима то је да, није реч ни о каквом померању, ни о каквом спајању предмета. Реч је, онако како ја видим, о промени структуре, прилаза основној проблематици; није реч да ли ће се добити више предмета или мање, или да ли ће се неки спојити. Пример односно предлог да се Наследно право „веже“ у исти предмет са Стварним правом и Општим делом долази не због тога да би се он везао, зато што су то била два предмета, него због тога што се мени чини да треба поћи од основне поставке да нема ничег заједничког кад се проучава као институција оно што се зове друштвена својина, и оно што се зове право приватне својине. И ако је тај прилаз тачан, онда изучавање права приватне својине представља један јединствен проблем, а то као један проблем обухвата оно што смо ми до сада називали Општим делом, Стварним правом и Наследним правом, али се то у будуће не би тако називало, већ би се називало право приватне својине, правни односи у вези са правом приватном својином. Што ће они, на жалост, обухватити оно што смо звали до сада стварно право и оно што смо звали наследно право, то је нужна последица или случај, али није никако ни спајање, ни дељење.

Друга ствар о којој бих нешто рекао то је — на чему другови ми треба да учимо наше студенте о основним институцијама. Оно што мене највише забрињава после 40 година рада на факултету, то је кад студент данас у социјализму каже да је основне институције за упознавање и сазнања права нашао у Римском праву. То је банкротство наставног система — по мом мишљењу. Он то не може да научи у Римском праву, он то не сме да научи у Римском праву, он то мора да научи у предмету који се зове Енциклопедија права, или који се зове Увод у право. Он основне институције има да научи на установама овог друштва, какве су такве су, да од њих увек полази, да су му оне полазни појмом и на основу њих изграђује свој правни поглед на свет.

Хтео сам ово да кажем. То не значи, разуме се, да ћемо ми научити, учећи те основне институције, увек нешто друго или нешто много друго од онога што смо научили у Римском праву. Није реч о томе да се негира оно што постоји у Историји права и у Римском праву, или на другим местима, него да се у једној нашој структури, у једном јединственом идејном концепту сазнају институције и зато сам, на пример, излажући своје сопствено мишљење, за то да Римско право иде у састав Историје права. Или кад говоримо о томе шта је историја права наших народа, историја права народа СФРЈ, правно — ја је не знам. Знам о трасплатацији и животу тога права из аустријског, турског, мађарског права, њи-

хових судских одлука на територији ове земље, а историја ових народа почиње са револуцијом и постоји само Историја народа Југославије од 1941. године, а пре тога општа историја у коју се све укључује. То је мој концепт, можда погрешан, али дозволите ми да га кажем пошто сам на измаку ове каријере. Они могу бити нетачни — али дозволите да можемо да се боримо, да то расчистимо једанпут и да одатле стартујемо са реформом. Не зато што ћемо спојити две историје, или да ли ће бити више или мање страница, него је реч о томе шта ми видимо у тој историји, чија је она и како је проучавамо и хоћемо ли изучавати временску историју, или историју институција, то је други прилаз. Кад расчистимо ово прво, онда се договоримо. Годинама се изучава временска историја, хоћемо ли историју институција.

Дозволите ми да кажем само неколико речи о питању ових предмета који, да тако кажемо, нису чисто правни. Има нешто што се у правним предметима догодило, другови. Колико ја видим, — извршили смо „политизацију“ правне наставе и правних предмета, извршили смо и још треба више „економизацију“ сваког правног предмета и правне наставе. Треба да извршимо „социологизацију“ сваког предмета и правне наставе, и зато смо оправдано додали социологију уз радно право, додали смо социологију породице уз породично право, односно укључили их. Није према томе реч о томе да правник мање зна политике, економије, социологије или неког другог предмета, него како да све то сазна и на који начин да он те појмове, стечене резултате науке, политичке, економске, социологије, не на правном факултету него на неком другом месту, искористи за себе, да он то укључи у правне предмете и види све то управо кроз право, кроз правне институције, види дакле економију, политику, социологију и остало. То је оно што мене покреће код одговора на питање има ли много, или има доста. Није дакле реч много и доста, него је реч како. Питање је система прилаза; то је оно што је, по мом мишљењу, питање структуре реформе, то је оно што је питање како ћемо се ми васпитавати у овим стварима. Ми за иностранство пишемо заједнички привредни систем и економску политику. Једна књига је на енглеском и на нашем језику друга Хорвата, о нашем систему је јединствено обухватила ова два питања. Код је то добро за економисте света, вероватно би и за правнике Југославије могла да буде исто тако заједничка материја. То су питања која ми треба да седнемо, да темељито расправимо и да дођемо до извесних решења.

Затим, извесне живе материје, свакодневног живота, са којима сваки правник живи, са којима сваки човек живи, у нас су отишле у опционе предмете. Не може се повећати број предмета, зато морамо тражити некакву другу структуру да то укључимо. На пример, проблем саобраћајног права. Саобраћајно право обухвата и грађанско право, и осигурање и кривично право и све друго, а то је део права који је саставни део савременог друштва, те он не може да буде опциони предмет, а нема места да добије у општим предметима, јер не може више савладати него што савладавамо, ми не можемо тражити физиолошки да човек савлада

више него што то његова снага и моћ просечно радног вредног студента савладава.

То су за мене извесна питања која живе и о којима ми треба да разговарамо, ту је мислим проблем не већег броја, мањег, не спајања, не евентуално два часа више или мање, него у чему је структура, да ли смо кроз ту нашу наставу обухватили оно што је ново и нама специфично.

И најзад, да кажем још једну ствар. Питање времена. Питање времена је тешко мерити, да ли је то шест месеци, или шест година. Али има један прилаз који морамо да расчистимо, и ја ћу моје излагање да завршим тиме, прочитаћу један чланак једног економисте који се данас сматра једним од највећих, бар зато што је повезао социјалну политику са економијом -- господина Галбрајта. који каже, требало би у једном даном момету извршити реорганизацију друштва, да је друштво у кризи, па на питање у ком року сматра да те значајне реформе треба да буду обављене, он каже — иако нисам присталица Галбрајта ја га цитирам због тога што је он данас један од најмодернијих људи, вероватно човек који се највише цитира, у осталом у нашој земљи су и његове књиге преведене, — ја сам поборник теза да се свака акција реализује онако брзо колико је то могуће; историја нас је научила да напредујемо не малим тзв. одмереним корацима, већ корацима од 7 миља. Поступњаци желе да већина реформи које предлажу почињу да се реализују после њихове смрти. На срећу, ја нисам од њих. Праведнија примања, планирање, развој општепотребних јавних служби, помоћ малим предузећима, све то што он сматра су мере за спасавање савременог капитализма, све те ствари ми изгледају могуће у прве две до четири године. За њега је за крај XX века две до четири године, оно што је некада требало век. Ја нисам поборник временски отегнутих реформи, како би оне изгледале што безболније. У овом случају случајно се слажем са носпоудином Галбрајтом.

Предраг Радуловић, студент

Једна афричка пословица гласи: „Када истину кажеш набави брзог коња да би могао побјећи“.

Ја вечерас нисам набавио коња, али мислим да кажем оно што се мени чини истинито. По мени није проблем у реформи програма, уџбеника и сл., већ у реформи људи.

Неким изгледа није још јасно да реформа није ствар појединаца, него свију нас. Посматрајући наше састанке у вези са реформом мени се чини да још има другова који се нису ни одлучили за реформу. И онда је нормално што реформа стоји, што се једни боре за њу, а други против ње. Слободан сам да кажем да посљедице тога испаштамо ми студенти и друштво које очекује стварне стручњаке, а добија нешто што је добрим делом чек без покрића. Желим да кажем да смо послје завршетка студија способни за квиз општег знања, али сутра у радним организацијама нећемо одговрати на квиз општег знања, већ на постављене

правне и друге проблеме којих се, слободно речено, на овом факултету не догичемо у потребној мери или их уопште не додирujemo.

Има међу нама присталица да правник треба све да зна. То је заблуда које се ваља отарасити што прије. Прошло је вријеме Леонарда да Винчија. Ово је двадесети вијек у којем су потребни људи са одређеним специјализацијама и знањем које је потребно и у животу више корисно. Ја нисам присталица да правник треба да зна само норме, да зна да размишља колико у закону пише, али ја нисам ни зато да учимо и што нам је непотребно.

Не би лоше било познавати астрономију, гинекологију, математику и сл. Можда би то било потребније од појединих материја које учимо.

Знам да би сада најбоље било да кажем шта нам не треба, али има другова који то боље знају од мене и који нам преносе то знање, а свијесни су да нам оно неће користити, па је боље да они кажу шта нам не треба.

Што се тиче уџбеника, ми студенти знамо да има уџбеника који се једним делом пишу ради ауторског табака и да се у њима ради тога налази море сувишних података. Мислим да се то мора избећи. Такође ми се не свиђа то што се у уџбенику често употребљавају присвојне замјенице. Мене као студента интересују економски проблеми. Ако је тачно да је Марксов Капитал највећи економски уџбеник који до сада постоји, поставио бих питање: зашто ми не би учили политичку економију директно из тог уџбеника?

Наредно питање тиче се испита. Постојећи систем испита не садржи механизам који обезбеђује да испити буду право мјерило знања.

Због тога предлажем — мада то није све што овде треба рећи — да се у будуће прво одговара па тек онда да се показује индекс испитивачу.

Кад је реч о режиму студија воља приметити да смо склони да одбијемо све што је ново. Нико отворено не каже да је против задаће. Десетог конгреса, али је против ако реформу не схвати као саставни дио васпитања и образовања, а управо је и режим студија тај који омогућава да брзо заврше студије.

Морамо радити на томе да се уклоне препреке које нам онемогућавају да млади и здрави одемо у радне организације.

Само у конкретним акцијама можемо да покажемо колико смо за реформу. Морају се понекад заборавити лични интереси у корист реформе и општих интереса. Друштвени значај и улога Правног факултета захтијевају да он иде у корак са друштвеним потребама.

Започети процес диференцијације са идејним и политичким девијантима на нашем факултету мора да се доведе до краја. То је саставни дио реформе који не трпи било каква одлагања. Када овде будемо имали срећене редове, реформа ће престати да тапка у месту. Мора да постоји дугорочни програм, али да ли у њему стално постоје конкретна решења и конкретне акције. Без тих претпоставки програм ће остати декларација.

Закључци који ће се вечерас донијети морају што прије бити спроведени у живот. При томе чланови СК морају обезбиједити њихово адекватно тумачење и ефикасну примјену.

Др Милан Деспотовић

Позитивни предлози, сугестије и оцене досада изречене, биће нам сигурно од изванредне користи за наш даљи рад на реформи.

Посебно бих хтео да укажем на озбиљност и одговорност у приступу ствари, које сматрам да су несумњива залога, да ћемо успети у настојањима остваривања реформе на нашем Факултету. У жељи да допринесем решавању проблема а то ми је двострука дужност, дозволите ми да вам пружим одређена обавештења и учиним одређене констатације и апеле.

Када је реч о реформи и нашим задацима, нећу погрешити ако кажем да нас је реформа затекла недовољно спремне, и са извесним нерасчишћеним појмовима. Због тога, често каснимо у својим предлозима, понекад без солидне припреме, и формално. Мислим, да иако нам је то недостајало не даје нам право да и даље ствари одлажемо. Неспорно је да има и објективних разлога, за такво стање ја морам то да кажем, али има и доста субјективних. Иspoљено је доста колебања и оклевања иако проблеми нису нови, њих не срећемо први пут, то су стари акумулирани који нам се сада само увећани враћају. Заостајали смо за кретањима у другим областима друштвеног живота, са којима је наш рад као наставника и васпитача уско повезан и чини целину. Да ли смо се померили унапред? Мислим да смо обавили значајан део посла, нарочито, ако имамо у виду затечено стање. Радил смо оно што је у датим условима било могуће, а могуће је било оно што је било реално. Оно што је до сада урађено обележава улазак у нову фазу развоја, ипак, чини ми се, да то представља лакши део посла од онога што нам предстоји и што нам ваља радити даље.

Не бих даље говорио о детаљима, нити бих вас тиме оптерећивао, о томе је било доста речи, већ да сви треба да кажемо своју реч о томе шта нас очекује као наша непосредна и дугорочна друштвена обавеза, увећан сам да нећемо стати али и не смемо остати на констатацији, да не кажем формули, да морамо напосто продужити рад и сарадњу на усавршавању и ажурирању наших задатака и усклађивању са свакодневним потребама. Јер, непосредне и дугорочне обавезе траже, у разноврсним фундаменталним питањима промене и то корените промене. Све те промене нису само питање унутрашњих факултетских акција и напора, иако је тежиште на њима.

Дозволите да покушам то да илуструјем примером.

Упоређења укупног броја уписаних студената на правне факултете и броја дипломираних студената, то су констатације и подаци са Интерфакултетске конференције одржане априла ове године у Загребу, намећу неспориве закључке:

1. број студената који се уписују на правни факултет у сталном је порасту и
2. пропорције између броја уписаних и броја дипломираних у паду су.

Ови, поред осталог, закључци намећу неодложну потребу да се врло озбиљно и одговорно размишља о многим за ово везаним питањима и

траже хитна решења. Само се по себи разуме, ови проблеми, у новим условима траже и нова решења.

Но, исто тако, треба рећи да они мало говоре, мислим на ове закључке, о пројекцији друштвених потреба за правницима. Ове потребе су факултету делимично познате, у ужим размерама, или у погледу појединих служби, али се због недостатка широких показатеља на томе не застива политика уписа на факултет. На ово смо, приликом разговора, сугестија и молби наших друштвено-политичких органа да преиспитамо наше могућности за повећањем броја студената у овој школској години и уписа студената у прву годину (првобитно утврђени број био је 800, као што нам је познато, ми смо уписали још 300 нових студената), озбиљно на ове последице упозоравали.

Када је реч о наставним плановима, програмима, режиму студија, онда можемо рећи да смо вршили разне адаптационе захвате у планове, програме, и режим. Сигурно је, нисмо у свему увек нашли права и праведна решења. Али, пошто се реформа не завршава нормом то досадшња искуства могу и треба да нам помогну и да нам покажу и означе даље правце деловања у организовању наставе у целини, подразумевајући: предавања, уџбенике, вежбе, испите и др.

Сада управо ујурбано, а то не значи површно и формално, радимо на нацрту Статута Факултета, тзв. педагошког статута, који ће садржавати планове и програме, режим, итд. за обе основне организације — Београд и Крагујевац и суочени смо с темом наставних планова и програма, а то значи с темом о перспективи даљег развоја нашег Факултета. Питање режима студија је неодвојиво од осталих проблема који се не могу заобићи. Чињеница да је просечно студирање негде око 7 година, довољно речито говори о тежини и озбиљности. У том светлу морамо посматрати захтев за убрзавањем студија. О свему овоме наши студенти треба и морају, то је наш апел, да отворено и гласно кажу своју реч и чине аргументоване предлоге за боља решења уз уважавање и супротних мешања, јер само тако наћићемо и права и праведна решења.

Имајући ово и друго до сада истакнуто од стране учесника у разговорима и дискусији у виду, ми морамо поставити питање и наћи одговор: како остварити наше заједничке задатке и интересе?

Континуирани рад и сарадња свих заинтересованих су неопходни, али хтели ми то или не да признамо, наш пропуст је у много чему до сада био, што није било заједничке акције и договора у свим или бар битним питањима. Самоуправно организовање и реформа су процес, а не формално-правни поступак. Учешће студената у органима управљања и у остваривању задатака је драгоцену, ново и прогресивно што младост носи сабом мора бити схваћено као задатак. Често је наша пажња била ангажована на нека мања важна питања. Међутим, многа питања која се данас постављају и траже праве одговоре нису ангажовала све нас, а ми неким од тих питања нисмо поклонили дужну пажњу.

Даље, у погледу суштинских промена и даљег мењања, чини ми се да смо сви, бар хоћу да верујем, а сигуран сам већина, управо за то мењање, јер, то показује дужина времена наших договарања и тражења правих решења.

Најзад, када је реч о нашим просторним могућностима, и неким предузетим активностима у вези са тим, а о којима је било речи, дозволите да вас обавестим.

Зграда је зидана за 1500 студената и 25 наставника. Колико нас данас живи у њој у нашим аулама, учионицама, сви знамо, видимо и осећамо. Због свега тога сачињен је план дозифивања спрата на нашој згради, под нет је захтев, постоје обећања. Наше потребе се уважавају, а дотада ми сами морамо чинити сваким даном напоре да услови рада и живота буду што је могуће повољнији. Готово је сигурно да ће идуже школска година бити још сложеније стање па ћемо морати користити просторије и ван овога Факултета.

ЗАКЉУЧЦИ КОНФЕРЕНЦИЈЕ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА

оджане 12. и 16. децембра 1974. и 13. јануара 1975. године

У светлу закључака X Конгреса Савеза комуниста Југославије, VII Конгреса Савеза комуниста и Плана рада СК Правног факултета, — сва питања наставе, и то како питања система, садржине, методологије извођења наставе, тако и питања режима студија треба решавати што је могуће пре са циљем да се нашем самоуправном друштву обезбеде правнички кадрови који ће моћи, идејно-политички правилно усмерени управо путем наставе, и да правилно разумеју и примењују наше позитивно право и да учествују у изградњи самоуправног права на свим нивоима у складу са законитостима нашег друштвеног развоја и са задацима изградње самоуправних односа радника у удруженом раду, као носилаца целокупности нашег друштвеног живота и развоја. При томе принципи нашег друштвеног поретка постављени у новом Уставу и у документима последњих конгреса Савеза комуниста треба да буду основно мерило система и садржине наставе на нашем Факултету, тако да ништа не сме бити пропуштено као што ништа не сме бити на сметњи да са нашег Факултета излазе кадрови који ће бити активни борци, на пољу права — правне праксе и теорије — за изградњу стварних социјалистичких односа, а што сигурно захтева темељите и значајне промене у целини наставног процеса на Правном факултету.

Полазећи од овога, Конференција Савеза Комуниста Правног факултета у Београду закључује:

I. — Питање наставног плана треба што пре решити, посебно и зато што без решавања тог питања није могуће донети Статут Правног факултета, за чије доношење су већ протекли сви прописани рокови, тако да сама та чињеница изазива негативну оцену нашег рада и залагања на једном оваквом приоритетном и политички значајном и одговорном питању.

При решавању питања наставног плана, потребно је руководити се следећим основним школско-политичким ставовима:

1. Наставни план треба, у највећој могућој мери, а свакако више него до сада, да обухвати као посебне предмете оне материје које

чине суштину нашег друштвеног и правног уређења, како би и на тај начин и садржински и васпитно студенти били што непосредније и што целовитије упознати са основним правним установама којима се данас и карактерише и битно разликује наш правни систем (нпр. друштвена својина, право самоуправљања, изградња самоуправног нормативног система посебно у организацијама удруженог рада, и сл.).

2. — Треба проучити могућност обраде, путем правних предмета у наставном плану, извесних за нашу државу значајнијих питања, која данас представљају посебну комплексну, али и целовиту и самосталну проблематику као на пример право развоја.

3. — Предузети мере да се већ ове школске године почне настава из предмета Теорија марксизма.

4. — Извести нужне последице по наставни план на Правном факултету из чињенице да су створени посебни факултети (нпр. Економски факултет, Факултет политичких наука, социолошка група на Филозофском факултету) који сада формирају посебне стручњаке за многа радна места на којима су раније радили дипломирани правници, тако да неки предмети у нашој настави треба да буду више усмерени за разумевање појава које се правом регулишу, што би требало да има за последицу сажимање и сужавање таквих материја и предмета.

5. — С обзиром на нужност увођења у наставни план извесних нових посебних предмета, биће неопходно било изоставити било спајати неке од данас постојећих предмета.

Такође је потребно, с обзиром да наставни план треба у целини да буде у служби концепта који је израз досадашњих потреба нашег друштва, проучити сврсисходност постојећег распореда предмета по годинама.

6. — На место група опционих предмета прећи на појединачне опционе предмете — с тим да би могло бити довољно да студенти обавезно полажу само по један опциони предмет на III и IV години студија.

7. — Приликом доношења одлука сходно овим ставовима, потребно је да се с једне стране ослободимо сваког субјективизма и зачарености у традиционалне групације предмета које вучемо годинама као да се ништа битно и суштаствено не догађа у нашем друштву па и праву, а с друге стране да учинимо један предлог којим ћемо показати да је право нашег самоуправног друштва у својим основним појавама и установама заиста ново и другачије од оног што је раније постојало.

II. — Значај ревизије, осавремењивања и актуелизирања наставних програма појединих наставних предмета врло је велики, посебно ради њиховог усклађивања са уставним променама и новом поделом законодавне надлежности у нашој земљи. То питање је свакако у тесној вези са питањем наставног плана, али се она ипак не морају истовремено решити, мада би, такође, брзо требало довести до краја и питање наставних програма, и то како у вези са њиховом садржином тако и у вези са њиховим обимом имајући у виду способност и могућност просечног уредног студента да све предмете једне школске године заиста и може да савлада у току године.

Увези са израдом наставних програма треба посебну пажњу убудуће посветити и питањима уџбеника, и то са свих становишта.

Није мали број уџбеника који су са додацима (разним социологијама, нпр.) или чак и без додатака предимензионирани, педагошки на нивоу, који сасвим не задовољава, по структури излагања недовољно прикладни итд. Посебна пажња мора бити посвећена идејној и стручној страни уџбеника, а такође и околности да се уџбеник пише за студенте. Колективни начин писања уџбеника до сада је врло мало практикован, иако постоји низ разлога који указују да би не мали број недостатака од којих пате наши уџбеници био мање присутан, а можда неки и елиминисани кад би уџбеници били плод рада више аутора.

Понављање и поклапање исте (или скоро исте) материје у разним предметима одавно је предмет пажње факултетске (и не само факултетске, укључујући ту и X Конгрес СКЈ) јавности. Ово питање ваља решити до 15. априла ове године.

Измена садржине наставног програма значи, поред осталог, одстрањивање сувишног историцизма и енциклопедизма. Непотребни историцизам не налази се само у историјским предметима већ практично у свим предметима.

Посебну пажњу ваља посветити Римском праву и редуцирати га на најужу меру.

Питање историцизма и Римског права ваља решити до краја ове школске године.

III. — Кваилет наставе у свим њеним облицима ваља подићи на виши ниво. Иако педагошке, стручне, идејне и друге способности у свих наставника нису подједнако присутне (а то и не могу), нико не треба нити може бити задовољан постигнутим. На томе се недовољно ради, што има за последицу опадање интересовања слушалаца за наставу, мада има наставника који у савремене мисаоне токове успешно укључе слушаоце и тако слушаоца претварају у своје делатне сараднике.

Систем извођења наставе треба све више изграђивати у циљу остваривања што непосреднијих контаката између наставног особља и студената и у циљу што систематичнијег и активнијег учешћа студената у извођењу свих облика рада у току наставног процеса.

Другови Владета Станковић и Тонка Карло сматрају да би реформи требало остваривати и помоћу промена организационих облика извођења наставе. Они су конференцији изложили своју замисао. Конференција сматра да надлежна самоуправна тела и органи треба да изврше анализу изнетих мишљења и да у зависности од резултата тог разлагања предложи увођење побољшања у мери у којој би представљала унапређење постојећег стања ствари.

Ваља уводити праксу да тамо где се покаже потреба, поједине партије из одређене дисциплине предају они наставници који су најбољи познаваоци дате проблематике.

Наставници треба да уједначе критеријум оцењивања на испитима. Неретко студенти исте радности са приближно истом обдареношћу добијају веће оцене само зато што дуже студирају и стога незаслужено стичу бољи основ за разне привилегије и приоритете у запошљавању и избору

за одређена звања. Ову околност реформа, а ни начела самоуправног социјалистичког друштва, не могу занемарити. Уз то уочено је да се студентима са највишим оценама оцене неретко „натежу“ да им се не би „кварио просек“. Оваквим појавама ваља се оштро супротставити.

Посебну пажњу треба посветити даљем изграђивању вежби као облик рада, с тим да би овом питању требало прилазити диференцирано с обзиром на врсту и природу појединих наставних предмета и с обзиром на поједине године студија.

У заједници са будућим корисницима правничких кадрова требало би развијати систем праксе студената у организацијама удруженог рада, и то како у току школске године тако и у току летњег распуста.

Потребно је изналазити решења за учешће стручњака са других факултета, института и сл., а такође из судова, државних органа, радних организација итд. у васпитно-образовном процесу на Факултету.

Они би могли да нам укажу на недостатке наших постојећих наставних планова и програма као и на тежишна питања сложене и стално покретне стварности.

IV. — Режим студија представља једно од најактуелнијих и за живот студената најзначајнијих питања. Режим „године за годину“ дао је извесне резултате, али је чињеница да су се изменили многи услови и показатељи који су довели до увођења досадашњег режима студија (мада је дискутабилно питање да ли су основне претпоставке на којима је односни режим заснован биле резултат дубљег понирања у суштину проблема). У светлости тих нових услова, и уз предузимање мера да се сачувају позитивни ефекти (у мери у којој они уистину постоје) досадашњег режима студија, треба приступити испитивању ревизије и промене режима студија. Има одређену тежину и чињеница да су скоро сви факултети нашег Универзитета већ у већој или мањој мери променили ранији општеприхваћен режим студија.

Крутост поменутог режима огледа се, између осталог, и у томе што је он потпуно неосетљив за социјалну страну проблема која највише тангира студенте из сиромашних средина и има за резултат дискриминацију студената права, па и продужење завршавања студија.

Посебно треба проучити проблематику ванредних студија и у зависности од резултата анализе модификовати наставни програм, облике наставе, режим студија, па евентуално и наставни план у зависности од врсте послова на којима студенти већ раде. Овај посао ваља обавити до краја ове школске године.

Дужина студија која је скоро два пута већа од времена законом предвиђеног, доказ је да постојећи систем образовања, укључујући ту све компоненте које га сачињавају и све чиниоце које у њему учествују, почива на непоузданим поставкама. Ту лежи кључни проблем и самоуправна тела и сви делови нашег колектива треба да приђу његовом темељитом проучавању и решавању. Овај посао ваља обавити до краја летњег семестра.

Наставници и ненаставно особље не могу избећи део одговорности (а он није мали) за постојеће стање ствари које је друштвено неподношљиво. Ваља стално имати на уму позицију у коју је X Конгрес СКЈ

ставио све наставнике одредивши им бројне, сложене, тешке и изузетно значајне задатке, а један од њих јесте и овај: „Неопходно је појачати обавезу и одговорност свих чинилаца васпитно-образовног процеса за резултате учења и студирања” и „у ефикасности у скраћивању трајања студија”.

Такође ваља заострити питање одговорности студената за уредно, квалитетно и благовремено завршавање студија. Треба изнаћи механизам који би стално и ово поуздано пратио. Свако ће морати да сноси последице за нерад и злоупотребу права на студирање ако законом предвиђени рок прекорачи. Извесна толеранција обухватила би само оне случајеве који су довољно разложни и на несумњив начин доказани.

V. — Учинити све што је потребно и могуће да се побољшају објективни услови за успешан рад Факултета. То се посебно односи на просторије и наставнички кадар Факултета, који су недовољни за остварење свих задатака Факултета који се намећу реформом. Овде, такође, долази и питање рационалнијег коришћења постојећег простора и кадра.

Одговарајуће мере предузети и у погледу организације и рада администрације, са чијим устројством и учинцима никако не можемо бити задовољни. Треба створити услове за брже и непосредније обављање послова студената са стручним службама Факултета.

VI. — У раду на реформи наставе ангажовати све комунисте и радне људе на Факултету, тако да овај рад треба у овом моменту да представља основни показатељ делатности свих, а посебно и одговорности комуниста. Конференција констатује да активност катедара у домену реформе није била на висини која се с разлогом могла очекивати, али очекују да ће то бити у наредном периоду.

Потребно је одмах у раду на реформи укључити све заинтересоване кругове и структуре у нашем друштву, а нарочито новоформиране интересне заједнице.

VII. — Развити што више све облике рада Факултета којима би се пружала нашем друштву помоћ у изградњи потребних правничких кадрова и у обради појединих савремених правних проблема. У томе смислу изграђивати систем перманентног образовања правника и систем специјализације и усавршавање правника с обзиром на потребе појединих радних места. У том циљу такође интензивирати научни рад на Факултету и водити уређивачку политику часописа „Анали”.

Интензивно проучавање наше праксе битан је услов за развој научне мисли подобне да стално даје прилог развоју самоуправног друштва. До сада у овом домену није много учињено, тако да нам је неретко више позната страна пракса него домаћа. Ово се, поред осталог, може закључити и из дела многих дисертатора.

Процес повезивања Факултета са привредом и другим самоуправним институцијама ваља интензивно наставити, имајући у виду и интерес који оне испољавају у овом погледу. При томе се све мора радити са особитом пажњом. Одговорност и квалитет рада претпоставке су чије је присуство овде наглашено присутно.

Дужност је Факултета као целине и свих његових органа и организација па и сваког појединца да се у остваривању ове задаће до краја

залажу и да се боре против појединачног или групног менаџерства и учешћа у пословима мимо Факултета.

VIII. — Комунисти Правног факултета треба да се залажу да се рад на доношењу Статута Факултета убрза, како би његов Нацрт био готов и стављен на дискусију најдаље до 1. фебруара 1975. године, и како би надлежни самоуправни органи на Факултету донели текст Статута пре завршетка предавања у овој школској години.

IX. — Из излагања делегата, и једног броја наставника који нису делегати, спознаје која се темељи на досадашњим расправама на тему реформе, одлука VII и X Конгреса о реформи високог школства и др., Конференција закључује да укупан наставно-образовни процес заостаје за потребама друштва.

Реформа, чија је целовитост омеђена, интегрални је део преображаја друштва и треба да се доследним залагањем и стваралачким напором сваког члана СК, огранка СК и свих субјеката истински окренутих будућности остварује и временом у целини оствари. Сложеност и далекосежност посла није покриће да се одмах не пређе на остваривање задатака. Оклевање би само ишло на руку онима којима одговара статус кво. Реформа мора бити искључиво у функцији потреба нашег друштва данас и још више нашег друштва сутра. То је параметар од кога стално ваља полазити.

X. — Конференција констатује да је план рада који је, крајем 1973, израдила и усвојила наша Организација у пуном складу са одлукама X Конгреса СКЈ и VII Конгреса СКС. Отуда су сви чланови наше Организације дужни да и даље раде на његовој реализацији.

XI. — Конференција констатује да је наша Организација програмски прихватила и у досадашњем раду делимично разрадила и остварила систем марксистичког образовања. Перманентни курс идејно-политичког оспособљавања чланства, клуб младих марксиста, семинари, радови поводом празника рада — Првог маја и др. до сада су дали задовољавајуће резултате и указују на стазу којом се ваља кретати. Облици рада и њихова садржина нису тиме исцрпљени. Они само указују на могућности подручја за ново у нашем раду и васпитно-образовној делатности уопште.

Конференција прихвата програм предмета Марксизам и савремено друштво који јој је изложен.

XII. — Конференција констатује да је СК увек када је вршио суштинске анализе стања у нашој средини и шире, изналазио праве одговоре на основна питања и прелазио у акцију чија је сврха превазилажење постојећег стања и стално унапређивање достигнутог, ма колико ово носило атрибуте наших могућности у датом тренутку и наших хтења уопште, наилазимо на појачан отпор одређених група које су на разне начине покушавале и покушавају да нас наведу на пут који заобилази кључне проблеме или, пак, да их само периферно додирује.

То је случај и са проблематиком реформе. Конференција не сматра да је питање одговорности за таква понашања, укључујући ту и непоштовање заузетих ставова око паритетног учешћа студената у самоуправним телима Факултета, скинуто с дневног реда.

XIII. — Конференција налаже секретаријату Конференције и наставничком огранку да темељно претресу спровођење у живот и ставова СК о кадровској политици и да секретаријат о томе поднесе извештај Конференцији.

Конференција посебно налаже Секретаријату конференције дужност да се без одлагања испитају разлози и оцене отпори који су онемогућавали и онемогућавају реализацију ставова и закључака наше Организације о групи наставника и асистената са којим смо се у минулом периоду сукобили, а посебно на мартовској конференцији 1973. године и да о томе поднесу извештај Конференцији.

XIV. — Сваки члан СК дужан је да се у свим самоуправним и другим телима, органима и организацијама залаже за остваривање напред наведених ставова и закључака, те да се супротстави понашању које не би било у складу са изложеним ставовима и задацима. Питање одговорности мора се заоштрити, без обзира на то о коме је реч, јер у СК више не може бити чланова првог и другог реда.

КОНФЕРЕНЦИЈА САВЕЗА КОМУНИСТА
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

OSMAN ÖZTÜRK, MECELLE, стр. XIII, 431, Истанбул 1973.

У овом делу писац расправља о Мецели, Турском грађанском законнику, чији су прописи постепено усвајани и објављивани од 1869—1876. године. То је значајна историјско-правна студија у којој се исцрпно излаже како је обављена кодификација овог Законика. То његово дело има извесни значај и за нашу правну историју, јер је Мецела важила као грађански законик у Босни и Херцеговини све до 1946. године.

У Турској су тада постојала два мишљења по питању кодификације грађанског права. Једни су заступали гледиште да би најзгодније било усвојити француски Грађански законик са мањим изменама, а други су стајали на гледишту да треба сачинити законик који би се ослањао на шеријатско право и правне обичаје.

Ово последње гледиште је преовладало. Најватренији његов поборник био је Ахмед Џевдет-паша, чувени политичар и правник тадање Турске. Он је убедљиво истицао да законик који би се темељио на шеријатском праву и правним обичајима боље би одговарао правној свести и друштвеним условима турског становништва, него страни законик ма колико он напредан био.

Под његовим руководством образован је 1868. године Законодавни одбор за Мецелу »Mecelle semiyeti« са задатком да начини нацрт грађанског законика. У том Одбору налазили су се најугледнији правници тадање Турске.

Посао овог Одбора био је доста сложен. Ваљало је претходно решити два питања: 1. о садржини законика и 2. о начину кодификације.

Што се тиче садржине стало се на становиште да грађански законик треба да садржи прописе о имовинском праву, да се њиме уреде тражбени и стварноправни односи. Да ту, дакле, не улази ни породично-правни ни наследноправни односи, јер они чине засебну целину и треба да буду предмет посебног законика ⁽¹⁾.

Та замисао није доследно спроведена. Редактори су у Мецелу (чл. 957—1002) унели прописе о ограничењу пословне способности, као и прописе о суду и грађанском поступку о томе како се заштићују права и обавезе које настају вршењем имовинскоправних послова (чл. 1676—1851).

И у начину кодификације Законодавни одбор поступио је на својствен начин. Тако у уводу Законика наведена су општа правна начела Kavaidi kulliyue), њих 99 на броју. Та општа начела, како се вели у чл. 1, допринеће да се лакше упамте и боље разумеју посебни правни прописи ⁽²⁾.

(1) Валтазар Божић се врло похвално изражава о Мецели и вели „да је то веома оригиналан и значајан законик“. О положају породице и наследства у правном систему, Београд 1893, стр. 27. у примедби.

(2) Видан Благојевић: Кратка паралела између уводног дела Мецеле и завршног дела Божићјевог Црногорског имовинског законика, Архив, Београд 1938, XXXII (LIII), 1 и 2, 81—86.

После тога, приступило се уобличавању прописа о појединим питањима из горенаведених правних области. Но, и ту ваља подвући и нагласити једну посебност у начину редиговања законских текстова. Тако се за сваку уставову најпре наводе правни називи (istilahlar) и објашњава њихов смисао, па се тек онда прелази на њено уређивање. При томе се често наводе примери, поступа се казуистички. И тај начин, иако се тиме отежава законски текст, има своју сврху и добру страну, јер доприноси правилном и бољем разумевању ствари. Примери посебно служе неуким људима да би лакше докучили смисао појединих прописа. Закон се не пише само уз учене правнике, него и за неуке људе, па према томе и њима треба путем примера олакшати разумевање законика.

Овом приликом ваља истаћи нека решења Мецеле која се не налазе у грађанским законима XIX века, или која знатно одударају од усвојених решења грађанског законодавства тога времена. То је посебно потребно учинити, с обзиром на грађанско право старе Југославије. На тај начин ће се добити јаснија слика о основним поставкама Мецеле и њеним особеностима.

Мецела даје велику важност народним правним обичајима (адет). Они служе у првом реду као средство за попуњавање правних празнина, а затим као начин за тумачење воље странака уколико ствар није изрично уговором предвиђена (чл. 36—38 и чл. 41—44). Тако се у чл. 35 прописује: „Обичај има моћ закона”.

2. Мецела исцрпно уређује право прече куповине (şuf'a, чл. 1008—1044), и признаје шири круг овлашћеника него Српски грађански законик. По Мецели право прече куповине припада и непосредним суседима, чл. 1008, где се вели „трећи основ је да се буде непосредни сусед предмета купопродаје”. То право било је признато непосредним суседима у § 670 Српског грађанског законика из 1844.; па је укинута изменама и допунама од 14. V 1947. године.

3. Мецела расправља о праву водопоја и натапања (чл. 1262—1269 и чл. 1321—1328). Ту постоји извесна сличност са Општим имовинским закоником за Црну Гору⁽³⁾.

4. Мецела не усваја начело »superficies solo cedit«. Према томе једно лице може бити власник земљишта а друго власник грађевина и насада које се на њему налазе. Исто тако дозвољава се дељење грађевина по спратовима, тако да једно лице може бити власник првог, а друго лице другог спрата, (чл. 1315 и сл.).

5. Мецела не познаје одржај (узупацију) него само застарелост тужбе (чл. 1660—1675).

6. Мецела путем наизменичног уживања уређује питање коришћења сусвојине и заједничке својине (muhāye, чл. 1174—1191).

7. Мецела усваја уставову подлога непокретних ствари (bej bi'l vefā). Дужник путем уговора о куповини и продаји преноси своју некретнину у својину свога повериоца, с тим што задржава право да ту некретнину откупи у одређеном року (чл. 32. и чл. 118 и чл. 396—403).

8. Мецела познаје две врсте оставе: аменет, нарочита остава где се од чувара тражи изузетна брижљивост, и ведија, обична остава. (чл. 768—803). Слично поступа и Општи имовински законик.

9. Мецела не признаје пуноважност располагања од смртној болести, уколико би тај болесник умро у току године дана од како је болест наступила. Претпоставља се да то болесник чини у намери да оштети своје повериоце и наследнике. (чл. 393—395. и чл. 1595).

10. Малоетник одговара својом имовином за штету коју би учинио деликтним радњама прописује чл. 960. Мецеле.

11. Велико оштећење (gabni fahiş laesio enormis) наступа ако се купац превари код робе за двадесети део вредности, код животиње за

(3) Мехмед Беговић, Сличности између Мецеле и Општег имовинског законика за Црну Гору, Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском владавином, Сарајево 1955, V, 33—42.

десети део вредности, а код некретнина за пети део вредности (чл. 165 Мецеле).

12. Мецела поставља начело да куповина не прекида закуп (чл. 590). Ту постоји осетна разлика између Мецеле и Аустријског грађанског законика који у чл. 1120. прописује да отуђењем ствари престаје закуп. На ту разлику указивало се често у правним списима у Босни и Херцеговини.

13. Мецела усваја доказ сведоцима као главно доказно средство без обзира на вредност спора и дозвољава доказ путем заклетве. (чл. 1684—1753).

14. Право треба вршити на поштен начин (*bi'l ma'ruf*). Према томе биће одговоран онај који своје право врши у намери да другом штету причини. Отварање прозора у намери да се гледа у туђе двориште, чл. 1202, Мецеле, може послужити као пример за ту ствар.

У Турској се током времена увидело да извесни прописи Мецеле не одговарају више друштвеним условима, па је одлучено да се ту обаве измене и допуне. Године 1916. образована је прва комисија којој је поверен овај задатак, а 1923. године образована је друга комисија са истим задатком. Међутим, после победе турске револуције дошло је до проглашења републике и одвајања вере и државе. Тако је 1926. године одлучено да се усвоји Швајцарски Грађански законик као Грађански законик Турске републике. Тада је Мецела престала да важи као законик у овој земљи. Но и после тога она је остала у примени извесно време у оним деловима турског царства који су се одатле издвојили по завршетку првог светског рата (Сирија, Либан, Ирак). Међутим, она се одржала на снази у Јордану све до дана данашњег.

Овај Законик био је у примени до 1912. године у оним нашим крајевима које је ослободила и присајединила Србија и Црна Гора после балканских ратова (4). Мецела је, међутим, званично остала на снази у Босни и Херцеговини све до 1946. године. Ту су се заиста у пракси примењивали многи њени прописи, на пример они који се односе на право прече куповине, на застарелост, на наизменично уживање сусвојине и заједничке имовине.

Аустро-угарска влада донела је одмах по окупацији Босне и Херцеговине одлуку да се Мецела преведе на немачки и српско-хрватски језик. Делмични немачки превод објављен је у *Sammlung der Justiznormen für Bosnien und Herzegovina*, Bd. II, Wien, 1881.

Српско-хрватски превод сачињен је 1890. године за потребе судова у Босни и Херцеговини и објављен је у литографисаном издању. Доцније је Мецела у целости преведена и објављена у две свеске у едицији „Босанско-херцеговачки закони“, Сарајево 1906.

Дело Османа Озтурка пружа значајне податке о раду на кодификацији Мецеле, о њеним начелима и поставкама. Ту се налази и пун текст овог Законика, 1851 чланова на брои. То његово дело може корисно послужити онима који буду проучавали правну историју наших народа за време турске владавине.

Др Мехмед Беговић

Karl Peters: FEHLERQUELLEN IM STRAFPROZESS. EINE UNTERSUCHUNG DER WIEDERAUFNAHMEVERFAHREN IN DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND. 3. Band — Wiederaufnahmerecht. S. XXI, 203. C. F. Müller Juristischer Verlag, Karlsruhe, 1974.

Дело проф. К. Петерса „Извори грешака у кривичном поступку” већ је оцењено у научној и стручној литератури као изванредни прилог теорији и пракси кривичног поступка. Два тома овог дела приказана су

(4) А. Поп-Христић, Мецела, Архив, Београд 1911, XI, 282 и сл.

својевремено у овом часопису, в. бр. 4/1971, стр. 452—453. и бр. 1/1973, стр. 108—110. Вредно је напоменути да је аутор за ова своја истраживања у 1973., години добно и златну Бекарија — медаљу од стране Немачког криминолошког друштва. Трећи том представља природни завршетак ове опсежне студије. После уводних излагања и документације у првом тому, систематских истраживања и закључака у другом тому, тематика трећег тома наметала се сама по себи, наиме било је неизбежно изложити проблематику права о понављању кривичног поступка како *de lege lata* тако и *de lege ferenda*. Сам аутор је то најлепше и рекао, истичући да је било потребно изнети како правно изгледа понављање кривичног поступка и како би требало да оно изгледа, какве су правне могућности и који су могући путеви, који би водили једној бољој примени права о понављању поступка и који би у будућности могли да воде томе. Колико је важно видети, разјаснити и изградити чињеничну страну ствари, исто је толико значајно и познавати правне путеве и уклонити неодговарајуће правне ограде најпре тумачењем, а тамо где то није могуће и средствима законодавства. У крајњој линији ради се о томе да треба служити правди, с тим да се не разори правна сигурност.

Као и читаво истраживање тако и студија права о понављању кривичног поступка почива на законодавству Савезне Републике Немачке, али то не умањује интерес за ово дело. Стално је присутна истина, да изнад у неку руку привремених законских решења стоје многи правни проблеми који прелазе границе ове или оне државе. И тако се открива сва корисност уз критички однос широког познавања иностране теорије и праксе.

Прве странице студије посвећене су општим разматрањима правноснажности пресуде у вези са понављањем кривичног поступка. Аутор је у овим разматрањима и у својим ставовима у првом реду хуманиста. Са правноснажношћу пресуде поступак је у највећем броју случајева окончан, одлука стиче своју постојаност и непроменљивост, а код окривљеног па и код других процесних учесника наступа једна људска растерећеност. Међутим, овде се јавља и један преломни тренутак, који је изражен у ризику дејства пресуде, с обзиром да она може бити правно или чињенично погрешна. И тако се у склопу питања о понављању кривичног поступка јавља и поставка да пресуда није неприкосновена. И теорија и законодавство прихватају становиште да се како из правних тако и из чињеничних разлога правоснажност може укинати. Нема места једностраном схватању правоснажности, јер се у крајњој линији ради о правди и реалности. Дакле, говора може бити само о *условној* правоснажности, што ће рећи да правоснажна пресуда може бити измењена из законских разлога.

Одмах за овим намеће се и питање да ли ова изменљивост правноснажне пресуде има карактер изузетка или правила. Ово је од значаја за однос према примени понављања кривичног поступка. Аутор је овде одлучан да понављање кривичног поступка представља према закону правило и да му се карактер изузетка погрешно приписује, просто зато што у пракси до понављања поступка долази доста ретко. Схватање аутора је коректно образложено и делује убедљиво. Оправдано је истакнуто, да је судска пракса мало расположена према понављању поступка. Овде срећемо и успешна психолошка и социолошка разматрања о односу судије према проблематици понављања кривичног поступка. Посебна пажња посвећена је питању одбране, наиме њеном деловању пре и после правоснажности. И најзад, аутор оправдано истиче да је помиловање слаба утеха као замена понављању кривичног поступка.

После овог следи одељак о материјалном праву понављања кривичног поступка. Овде смо практично сучени са обрадом разлога који могу довести до понављања кривичног поступка. Аутор остаје у оквирима немачког законодавства и истиче да ово законодавство познаје како понављање кривичног поступка у корист окривљеног тако и на његову штету. Но, одмах напомиње да има законодавстава која не прихватају по-

нављање поступка на штету окривљеног. У сваком случају указује на чињеницу да је овај други поступак ужих размера према законским одредбама и да је малоорожан у пракси. После класификације разлога на оне који представљају недостатке поступка и оне који очитују недостатке утврђивања чињеница аутор веома марљиво говори о сваком од ових разлога. Његово излагање се одликује изношењем истражених примера из праксе и једном фином анализом закона. Посебно треба скренути пажњу на она места у студији где К. Петерс говори о чињеницама, њиховом појму и класификацији с обзиром на смисао и сврху понављања кривичног поступка (в. табелу на стр. 71).

У последњем одељку аутор разматра пут понављања кривичног поступка, истичући да се он састоји из три етапе наиме стављања захтева за понављање поступка са којим започиње поступак за допуштање понављања, на који се надовезује поступак о основаности понављања и коначно следи поновни поступак у датој кривичној ствари (са или без главног претреса).

Вршећи анализу понашања лица овлашћених на подношење захтева за понављање кривичног поступка, на темељу истраживања у пракси аутор износи тврдњу да је окривљени у највећем броју случајева препуштен себи и помоћи браниоца.

Сваку од поменутих етапа аутор је изложио веома савесно, узимајући у обзир законска решења, теоретска схватања и стварност која се среће у пракси. У његовим критичким освртима, ставовима и предлозима за иновацију стално је присутна мисао о равнотежи између правде и правне сигурности у светлости хуманизма. Но, неизбежно је додати да су ове последње категорије, историјски условљене и различито схваћене, углавном камен многих неслагања.

Др Д. В. Димитријевић

Carl Gustav Cremer: UNTERSUCHUNGEN ZUR KRIMINALITÄT DER FRAU.
(Kriminalwissenschaftliche Abhandlungen — Band 7. Herausgeber: Prof. Dr. jur. Friedrich Geerds) Verlag Max Schmidt-Römhild. Lübeck, 1974.

Криминалитет жена је релативно мало истражен и недовољно проучен у криминологији, те је потпуно разумљив наш интерес за студију К. Г. Кремера, који настоји да нам презентира један покушај феноменологије овог криминалитета и да изнесе његове најважније етиолошке поставке. Оно што треба одмах истаћи о истраживањима овог аутора, то је његова марљивост, уздржаност и савесност. У овој студији нема неопрезних и пребрзих потеза и закључивања, мада има прилаза нарочито у методологији истраживања који изазивају сумњу у њихову оправданост и одрживост. Но, неопходно је и одређено поштовање ауторових схватања и оријентација.

У кратком уводном излагању аутор приписује недовољно проучавање криминалитета жена и извесну загонетност овог криминалитета његовом малом проценту са којим се јавља у општој суми криминалитета, као и мањем отпору који изазива у погледу његове антисоцијалности у поређењу са криминалитетом мушкараца. У овој тврдњи несумњиво има много истине, али она сигурно не казује и све када је реч о релативном запостављању истраживања криминалитета жена.

У области феноменологије аутор је поставио себи за задатак да у квантитативном погледу утврди обим криминалитета жена, наиме његов удео у укупној суми криминалитета и женског и мушког пола, а у квалитативном погледу да истражи и изнесе структуру криминалитета жена, имајући на уму поједина кривична дела посматрана са различитих становишта. Истраживања су просторно и законски ограничена на Савезну Републику Немачку с, тим што нужне екскурзије нису искључене. У

временском погледу истраживања су обухватила другу половину шездесетих година са извесним узимањем у обзир и каснијих података.

Што се тиче методе сазнања К. Г. Кремер се определио за схватање да је *криминалитет* свако кривично-противправно понашање, те да тако криминалитет жена представља свака женска повреда кривичног закона. Истраживања се заснивају на статистичким материјалима било да је реч о дугорочним било о краткорочним посматрањима. Коректуре се врше настојањем да се ближе одреде тајне бројке криминалитета, као и коришћењем у границама могућности података тзв. *self-reported-criminality*. Коначно била је неизбежна и поларизација криминалитета с обзиром на пол преступника, иако је указано да је у науци уопште узев ова поларизација спорна. Међутим, она је у склопу тематике ове студије оправдана.

Дугорочна посматрања, наиме од 1882. до 1971. године, омогућила су аутору да изнесе тврђњу о кретању квоте женског криминалитета од 20% до 12% у односу на укупну суму криминалитета. Међутим, он је коначно после корективних поступака ову квоту релативизирао на 20% до 25%, истичући да се у овим размерама не умањује битно могућност објашњења релативизираних квота.

Када је реч о квалитативној структури женског криминалитета треба рећи да је К. Г. Кремер извршио обимна и савесна истраживања и пружио нам бројне резултате. Но, ми ћемо овде поменути само нека од њих. Тако он истиче да женски криминалитет налази своје тежиште у кругу имовинских деликата и то пре свега код крађа у трговинама и код превара, а исто тако и код побачаја. Одмах после ових недела долазе саобраћајни деликти. Ово би био аспект до кога долазимо независно од мушког криминалитета, а када се примене упоредна посматрања под углом различитих критеријума и наш преглед резултата постаје и богатији и разноврснији.

С овим бисмо напустили феноменолошки део студије и осврнули бисмо се на њен етиолошки део, имајући на уму неизбежну повезаност феноменологије и етиологије женског криминалитета. И одмах још нешто, аутор је деликатно уздржљив кад се ради о етиологији овог криминалитета, његова настојања не иду даље од дискусије о најважнијим етиолошким поставкама.

У својим етиолошким истраживањима К. Г. Кремер није прихватио научно разјашњавање феномена помоћу индуктивног закључка од посебних поставки до опште поставке (теорије), већ се одлучио за дедуктивни закључак од опште поставке до посебних поставки које треба емпиријским испитивањем да верифицирају читав систем разјашњавања до момента појаве доказа о фалсификовању, који нагони на одбацавање или измену прихваћене опште поставке. Овај прилаз и његова разрада у студији изазивају оправдане сумње у погледу његове правилности и сигурно је потребно да аутор изврши критичко преиспитивање овог методског прилаза.

Етиолошким истраживањима претходе два значајна питања у вези са криминалитетом жена, наиме женски криминалитет као *маскирани* и *етикетирани* криминалитет и проблематика некривичног девијантног понашања жена и њихов криминалитет. После овог етиолошка истраживања свргстана су под три велике хипотезе. Истаћићемо само њихове наслове. Положај жена у друштву и њихов криминалитет, — социолошке перспективе. Нормална и патолошка соматологија жена и њихов криминалитет, — размишљања о једној општој хипстези и делимичним хиптезама о соматски индицираном женском криминалитету. И на крају, *психичко понашање* жене и њен криминалитет, — соматопсихолошки и социолошки дводимензионални етиолошки модел и његова употребљивост.

Последње странице студије посвећене су сумирању резултата етиолошких истраживања. И још једном бисмо истакли одмереност и скромност аутора, јер он закључује да су његови напори у наслону на истакнуте поставке за разјашњење женског криминалитета били усмерени на

сагледавање употребљивих *ослонаца* за једно верифицирано истраживање. Са своје стране додали бисмо, да је аутор у феноменолошком делу успео да нам пружи обиље корисног материјала, а и резултата које не треба занемарити, док нам је у етиолошком делу разоткрио основицу за један критички прилаз етиологији женског криминалитета.

Др Д. В. Димитријевић

Morselli Emanuele — SCIENZA DELLE FINANZE — EDIZIONI CEDAM, Padova, 1975.

По одржаном последњем предавању, половином априла, на коме је величао дело Giuseppe Ricca-Salerno, „најславнијег научника јавних финансија у Италији прошлог века“ и свог некадашњег претходника са универзитета у Палерму, проф. Морсели, након свог плодног радног века посвећеног финансијској науци — повукао се из активне наставе. Знаменит теоретичар, тражен предавач, иницијатор драгоцених финансијских зборника (*Storia della finanza pubblica*, и 12 књига; *Archivio finanziario*, годишњак), познат и у нашој финансијској литератури (в. Финансије, бр. 12/61), проф. Морсели свој растанак од катедре обележио је својеврсним подвигом: објавио је 47. издање свог уџбеника за комерцијалне техничке школе у Италији. О том приручнику вреди рећи пар речи, не стога што што је школски „бестселер“, него што је то прва публикација, која нам је допала руку, у којој је објављено најновије пореско законодавство у Италији.

Овај кратки курс, намењен почетницима, писан је јасним стилем и концизно (165 страна), није преоптерећен баластом теорије нити је заморан доктринама, па ипак он, непосвећеном у финансије, пружа могућност да се методски упозна са синтетичким приказом основних финансијских инструмената и са новим токовима у финансијској привреди.

Материја у књизи распоређена је у три поглавља. Прво и треће од њих намењени су теоријском излагању, на традиционалан начин, науке о државним расходима и партије о буџету (у Италији б. је „функционалан“) као и сагледавању институције јавног кредита. Поглавље, међутим, које нарочито привлачи пажњу читаоца је друго поглавље. Јер у њему је, на преко 70 страна, објашњен тек донети нови механизам опорезивања у Италији. Наиме, после дугих припрема и студија, тамо је, у 1973 и 1974, извршена „интегрална и дефинитивна“ реформа пореског система. Са духом радикалне иновације, ревизија фискалног законодавства добила је свој сложени задатак. Њоме се имало остварити да се порези не само учине „једноставним и правичним“, што захтева већу меру „персонализације“ њихове, него и подобни да буду ефикасан инструмент економске политике, као и медиј тешње сарадње између пореских власти државе и територијалних органа у циљу спречавања сукоба при спровођењу финансијске политике њихове. Све то тражило је суштинску и глобалну ревизију пореског кодекса из периода после рата. Тако је дошао до промена међу старим порезима: неки од њих су елиминисани и на њихово место уведени су нови порески облици, док су други само ретуширани и прилагођени новим условима у привреди, политици и друштву.

Иновација пореског система захватила је оба његова сектора, како непосредних тако и посредних пореза.

У домену директних пореза сада се налазе два „фундаментална“ пореза: порез на доходак физичких лица и порез на доходак правних лица. Први од ових пореза допуњен је двама новим обавезним давањима: „локалним“ порезом на доходак и порезом на пораст вредности некретнина. Порез на доходак физичких лица дошао је на место ранијег система реалних, цедуларних (на приход) пореза, са додатком у виду једног допунског прогресивног пореза (надпорезивање). Новим порезом

на доходак сада су уклоњени сви цедуларни порези, док је допунски порез генералисан; значи: сада је он једини порез који терети укупан нето годишњи доходак пасивног субјекта (доходак обвезника обухвата и дохотке чланова породице). Њиме је укинут и познати комунални порез „на породицу“ (*imposta di famiglia*; в. *Анали Прав. Факултета*, бр. 5/71, стр. 374). Нови порез на доходак је „персонализован“, и то у већој мери но што је био пом. допунски порез; прогресиван је, али сада на бази „клизне скале“ која је, знамо, блажа од „глобалне“ тарифе. На степен правичног опорезивања битно утиче систем „детракције“, тј. дедукција растућих износа за сваког члана породице, од коначно утврђеног нето дохотка носиоца пореске обавезе. Најзад субјективизирању овог пореза служи и новоустановљени „локални“ порез на доходак: обвезници ове дажбине су лица која остварују доходак вршењем слободне професије, док лица у радном односу не плаћају тај порез. У тежњи за остварењем равномерног оптерећења основан је и порез „на пораст вредности некретнина“, чија је функција да оштрије опорезује финансиран приход (незараћену добит). — Међу директним порезима задржан је, из раније структуре, порез на правна лица (пропорционалне стопе), док, међутим, „номинални“ порез на имовину, који је постојао у раздобљу 1940—1948, реформа није прихватила. Пакетом декрета с краја 1973. побољшана је и пореска техника; док је материја пореских ослобођења и олакшица нормирана посебним законом.

У сектору посредних пореза реформа је имала за циљ у првом реду поједностављење пореског механизма. Многе таксе (преносне и хипотекарне таксе, на истицање огласа, на приредбе и др.) преобраћене су у порезе. (Аутор на једном месту открива: таксе и доприноси постепено ишчезавају из фискалног арсенала модерне државе и, са појавом веће демократизације друштва, дажбински терет преноси се порезима на имућну класу). — Порез на промет ИГЕ, који је сачувао свој доминантан положај међу државним приходима, модернизован је (1971) и под новим именом ИВА претворен у порез на додату вредност. И овим порезом резорбовано је неколико комуналних дажбина. У групи индиректних пореза и даље су остали: порез на потрошњу (*imposta di fabbricazione*), монополи (без опорезивања соли), царине и др. Све те дажбинске врсте хармонизирани су са данашњим приликама у економици и друштвеном поретку Италије.

Бледа и штурта су обавештења у редовима горе да би они били карактер праве рецензије ове школске књиге, чији текст кипти подацима о извршеној реформи фискализма у суседној земљи; но и ти редови имају своју сврху, а та је да упуте читаоца на једну принову у финансијској литератури, у којој је она већ благонаклоно добила своје место. За поштоваоце финансијских студија у Италији остаје питање како би ауторове мериторне анализе извршене реформе могле изгледати у редакцији његовог стандардног универзитетског учебника *COMPENDIO*, који је још пре једне деценије имао своје 33-ће издање.

J. Ловчевих

HENRY SOLUS et ROGER PERROT, *Droit judiciaire privé*, Tome I, 1961, p. X + 1147, Tome II, 1973, p. II = 981, éd Sirey, Paris.

1. — Француска наука не може, супротно немачкој, да се похвали, великим бројем систематских приказа грађанског судског поступка. Колико нам је познато, као дела која, бар што се самог поступања судова тиче, не треба сматрати застарелим, могу се навести: *Morel, Traité élémentaire de procédure civile* (éd. 1936); *Cornu et Foyer, Procédure civile*, (éd. 1958); *Vincent, Procédure civile* (éd. 1969). Све су то књиге малог обима, намењене првенствено онима који се уводе у поступак. Једино опсежно дело у овој области је *Glasson, Tissier, Morel, Traité théorique et pratique d'organisation judiciaire, de compétence et de procédure civile*,

t. 1—5 (éd. 1925). Но, ова књига је већ добрим делом застарела, не само због крупних законских промена у току последњих деценија него и због нових схватања у пракси и науци.

Дело Солис и Перо-а, двојице париских професора права, намењено је да попуни поменућу празнину. Оно се од поменутих књига разликује, пре свега, својим обимом. Ако се има у виду да први том обухвата само основне појмове, а да је цео други том посвећен истраживачкој надлежности, те да преостаје већи део процесне материје (претходни поступак, расправа, одлуке, правни лекови, извршење) — може се очекивати да ће ново дело угледних француских процесуалиста, по свом обиму, далеко превазићи све оно што је до сада у овој врсти објављено не само у Француској него и у Немачкој и Италији, у којима је процесна наука неупоредиво више развијена. Друго што пада у очи, то је назив књиге. Први пут, ваљда, у француској науци један теоријски систем који за предмет има грађански судски поступак носи назив Грађанско процесно право. (Тачан превод: судско приватно право.) Можда у томе треба видети утицај немачке и италијанске науке. Несумњиво је да је овај назив — који је и у нашој науци прихваћен после рата — прикладнији.

У анализу ставова Аутора не можемо се упустити, јер немамо оно познавање француске науке и праксе које је за то потребно. Ограничавамо се на то да изнесемо битну садржину овог дела. Оно нам ипак даје повода и за неке напомене општег значаја.

2. — Увод је, као и у другим делима ове врсте, посвећен на првом месту предмету и дефиницији Грађанског процесног права, његовој држини, духу и природи, као и примени његових норми. Већи део увода садржи преглед историјског развоја и извора. Занимљива је оцена коју писци дају Законнику из 1806, који још увек представља основни извор француског грађанског поступка. По њиховом мишљењу, то законодавно дело у знатном броју својих одредаба одиста носи обележја цивилне процедуре ancien régime-а, посебно, ордонансе из 1667. Такву његову карактеристику треба приписати његовим творцима, петорици правника практичара, који су се формирали под владавином старог права. Међутим, аутори сматрају да са критиком не треба претеривати. Они указују на то да је француски законик, много пре других, новијих, увео принцип усменог расправљања, обавезу образложења пресуде и слободну судијску оцену. Замерка да је то једно ипак временом превазиђено дело није, по мишљењу писаца, ни тачна ни правична, јер је Законик претрпео измене, од којих су најзначајније оне које су прописане реформом од 1958. (Уставни прописи омогућују у Француској измену Законика путем владиних декрета.) Законодавни постулат да поступак буде брз, прост и јевтин представља идеал чијем ће остварењу увек стојати на путу сметње у области судске организације, нелојалност људи у борби за њихове интересе и неизбежна сложеност саме процесне материје.

3. — Први до првог тома посвећен је основним појмовима Грађанског процесног права. Тај значај писци придају праву на тужбу, процесним радњама и роковима и правосудном акту. У погледу првог од та три појма, Солис и Перо су заузели став који се може назвати умереним. Пошто су изложили опречна гледишта о односу субјективног права и акције и упутили и једном и другом своје критичке примедбе, они одбацују поистовећење та два појма, које је дуго времена било неспорно за француску науку. Али, с друге стране, они сматрају да модерне (објективне) доктрине греше што систематски игноришу несумњиву објектност две поменуте категорије. Афинитет акције и права намеће питање да ли можда, заблуда у досадашњим напорима за њихово разграничење не лежи у томе што акција треба да буде дефинисана као јединствен појам. Не може се, међутим, оспорити да и поред заједничких обележја, она може имати и посебне карактеристике, зависно од природе спорног односа (стр. 109). Доследно томе, аутори дају једну класификацију акција, која се везује за материјално право. (Није сувишно приметити да се

француска наука уопште, у добрим традицијама римског права, држи такве класификације.)

4. — Друга глава посвећена је појму тужбе и средствима одбране (стр. 192—326). Велика разлика између средњеевропских и француског права састоји се у претпоставкама за допуштеност тужбе (*recevabilité de la demande*). При томе имамо у виду нарочито онај услов који се у француском праву зове *la qualité* (својство). Појам није сасвим раширен, и због тога аутори настоје да одређивању његове садржине допринесу његовим разграничењем према другим претпоставкама (интерес, страначка и парнична способност) и према самом субјективном праву). „Квалитет” је, у најширем смислу речи, моћ (*pouvoir*) једног лица да покрене парницу. Али, за разлику од појма стварне легитимације у нашем праву, ту моћ има не само онај ко претендује да право припада њему него и онај ко у парници иступа као заступник на основу закона или пуномоћја. Посебну пажњу писци су посветили интересу (стр. 198—243). Они наглашавају потребу обазривости приликом оцене постојања интереса за декларативну тужбу, која у француском праву није предвиђена законом, али коју наука и пракса прихватају поред кондеминаторне тужбе. Међутим, о конститутивној тужби, као посебној, трећој врсти, аутори не говоре.

Поред интереса и квалитета, као услов за вршење права акције Солис и Перо наводе још и способност за иступање пред судом (*la capacité d'ester en justice*), која обухвата у себи право приступа судовима (*le droit d'accès aux tribunaux*) и способност за вршење права акције. Први од ова два појма тиче се постојања странке и њене националности (акторска кауција!). Други одговара нашем појму парничне (процесне пословне) способности. Ово последње изложено је врло детаљно, са бројним позивањима на праксу. (Не можемо да се отмомо утиску да различитост третираних ситуација готово онемогућује доследну примену принципа и ствара утисак казуистике). Француска научна систематика — коју су усвојили и ови писци — разликује се од наше и у погледу класификације средстава одбране туженог. Наиме, док се у нашем праву та средства деле на она којима се истиче недопуштеност тужбе и на она којима се оспорава основаност тужбеног захтева, дотле по француској науци тужени може да се брани: мериторном одбраном (*défense au fond*); приговором (*exception*); оспоравањем допуштености тужбе (*fins de non recevoir*) и противтужбом (*demande reconventionnelle*). За појам ексцепције аутори кажу да није увек лако одговорити на питање да ли суд има пред собом једно такво средство одбране. Наука и пракса се у овој тачки разликују, као у погледу разграничења у односу на мериторну одбрану, тако и у односу на одбрану којом се истиче да тужба није допуштена. Као главне ексцепције, у погледу којих влада једнодушност, ваља навести *cautio judicatum solvi*, приговор ненадлежности, литиспенденције и конекситета. Оспоравање допуштености тужбе значи, прво, истицање да постоји неки недостатак који се тиче интереса, „квалитета” и страначке и парничне способности. Осим ових, чисто процесних средстава, постоје и друга, која се, у ствари, тичу основа тужбе, али пресецају даље расправљање. Као пример, наведени су постојање правноснажне пресуде у истој ствари, *exceptio plurium concubentium*, разлика у крвним групама између тужиоца и лица туженог за утврђење ванбрачног очинства. Аутори признају да дистинкцију није лако спровести, али је треба одржати, јер је она, према устаљеној судској пракси још од 1860, значајна за консеквенце једне и друге подврсте овог средства одбране (стр. 294. и 295).

5. — У опште појмове унесено је и излагање о процесним радњама (*les actes de procédure*) и о роковима. Писци су овде, под заједничким насловом, обухватили две разне установе, које на изглед немају ничег заједничког. Објашњење лежи у схватању, које је за француску правну мисао карактеристично, да се у две поменуће установе изражава формализам поступка. Дакле, и пропуштање радње представља *повреду*

форме, која за санкцију има преклузију, што ће рећи недопуштеност радње. Само, Солис и Перо под појам аката поступка подводе акте суда и помоћних судских органа (стр. 307. и след.). Они, дакле, супротно нашој науци, не стварају један заједнички, виши појам процесне радње, који би садржао у себи радње суда и радње странака. Са практичног становишта — које је за француску науку увек претежно — један такав заједнички виши појам (који, на пример, лежи у основи процесног система проф. Т. Живановића), као непрагматичан, нема оправдања. Аутори сматрају да акте самог суда — а под овима треба разумети и његове одлуке — због њиховог особитог значаја треба извојити у посебно поглавље. Тако је дошло до тога да су у систематској расподели градива књиге акти помоћних судских органа, а посебно достављање, расчлањени „коментаторски“, до најситнијих појединости, пре излагања о једном тако начелном проблему као што је појам правосудног акта. Иста примедба важи и за излагање о роковима (стр. 393—425). Појму правосудног акта (*acte juridictionnel*), омињеној теми француске науке јавног права, поклонили су аутори простор у сразмери са материјом књиге. Они то питање посматрају традиционално — као питање о томе шта карактерише тај акт за разлику од управног акта. (Исцрпан преглед тих критеријума дао је у нашој науци Поповић, О појму судског акта, 1962). По овом проблему писци заузимају један компромисан став: постојање спора је неопходан услов да би један акт имао правосудни карактер, али тај услов није довољан: не могу се оставити по страни услови који се тичу форме и који представљају гаранцију доброг правосуђа (стр. 441).

6. — У књизи је више пажње поклоњено критеријуму разликовања парничног и ванпарничног правосуђа, што је разумљиво, ако се има у виду научна дисциплина којој је књига посвећена. И овде су аутори, после излагања основних гледишта, дошли до закључка да је правни режим ванпарничних одлука у толикој мери некохерентан, да је немогућно доћи до задовољајућег закључка. По њиховом мишљењу, класичној француској доктрини може се замерити да је поменути одлукама порицала природу правосудног акта због тога што нису снабдевене правном снагом. (Да оне у француском праву то својство немају, види се из могућности њиховог слободног опозивања и из одсуства сваког правног лека, осим оног којим се истиче ништавост.) Заблуда савремене тенденције састоји се, опет, у томе што акт ванпарничног правосуђа хоће да обухвати појмом правосудног акта просто зато што потиче од судије. *De lege ferenda*, Солис и Перо препоручују, као најцелисходније, израду једног аутономног процесног режима за ванпарничне ствари, који би с једне стране водио рачуна о великим разликама које међу тим стварима постоје, а, с друге стране, изјаснио се за њихов ауторитет и садржао одговарајући систем правних лекова (стр. 442—469).

7. — Други део првог тома (стр. 470—1007) посвећен је организацији правосуђа у Француској. Овај део обухвата, прво, излагање о начелима правосуђа, у које аутори убрајају: поделу власти, једнакост грађана пред судом, начело да судије плаћа држава а не странке, поделу правосуђа на опште и посебно (специјализовано), двостепеност поступка, зборно суђење, искључење лаичког елемента из грађанских спорова и вршење правосуђа у седишту суда (наспрот тзв. амбулантним судовима). Сва та начела потичу из времена француске револуције. У тај део првог тома спада, даље, приказ организације судова. То је она област у којој је француско правосуђе, реформом од 1958, претрпело најзначајније промене после наполеонске епохе. Недостатак простора не допушта нам да се упуштамо у детаље. Напомињемо да грађанско правосуђе у Француској врше данас нижи првостепени судови (*les tribunaux d'instance*), виши првостепени судови (*les tribunaux de grande instance*), апелациони судови (*les cours d'appel*), трговачки судови (*les tribunaux de commerce*), судови добрих људи (*les conseils de prud'hommes*), паритетни судови за спорове из закупа пољских добара (*les tribunaux paritaires de baux ruraux*) и Касациони суд (*la Cour de cassation*). Примећујемо да

је у теорији спорно да ли нижи првостепени судови спадају у опште или посебно правосудје. Аутори сматрају да је реч о општем. Супротно томе, Венсан узима да нижи првостепени судови чине судове посебне надлежности (*Vincent, Proc. civ.*, 1969, стр. 120). Поменутом реформом уклоњена је прастара установа мировних суда. Нижи првостепени суд је инокосан. Против његових одлука, као и против одлука вишег првостепеног суда, решава у другом степену Апелациони суд. Поступак је двостепен и Касациони суд одлучује поводом ванредног правног лека, који стоји на располагању странци.

Следеће главе истог дела књиге имају за предмет судије и јавно тужилаштво. Према устаљеној пракси Касационог суда, Тужилаштво може да покрене спор кадгод је у питању интерес јавног поретка, који треба да буде „главни и непосредни“ у спору. Овлашћење, дакле, није везано за случајеве предвиђене законом, него има генерални карактер. У томе треба видети значајну разлику према нашем праву, по којем јавни тужилац може парници покренути само у релативно малом броју случајева, који су законом изрично прописани. (Писци критикују праксу Касационог суда, сматрајући да јавни тужилац може да поднесе тужбу само у случајевима који су законом изрично одређени). Много простора посвећено је и адвокатури (стр. 752—847), као и помоћним судским органима (стр. 847—959).

8. — Велики временски размак од дванаест година између првог и другог тома објашњен је у предговору многим изменама које су у међувремену прописане. (Због тога су поједини делови другог тома морали, пре његовог објављивања, бити прерађени четири пута!) Почетне главе садрже детаљно излагање правила о стварној и месној надлежности (стр. 5—437. и стр. 456—502). Иако међународна надлежност спада у међународно приватно право, аутори су јој посветили дужну пажњу (стр. 438—455). Други део има за предмет домаћај овлашћења обухваћених надлежношћу суда пред којим је парница заснована. За правника формираног под утицајем принципа који дају обележје нашем процесноправном систему, тај део другог тома је најзанимљивији. У првој глави аутори анализирају садржину старог правила, које је у француској науци и пракси опште прихваћено, иако није изрично прописано — да надлежност за одлучивање по тужби имплицира и надлежност за одлучивање о средствима одбране (*Le juge de l'action est le juge de l'exception*). Овај принцип који је у нашем ЗПП-у изрично предвиђен, Солис и Перо сматрају, поред осталог, и у светлости објективних граница правноснажности, што може изгледати необично. Наиме, старија француска доктрина, управо као и наша данашња, узима да парнични суд одлучује о одбрамбеним средствима само у њиховом односу према захтеву. Из тога слеђује закључак да је правном снагом пресуде захваћена само одлука о захтеву, а не и одлука о средствима одбране. Аутори заузимају критичан став према овој консеквенци (која се у нашем праву изводи из принципа диспозитиве). Њихов противаргумент је, прво, практичног карактера: ограничење правноснажности на одлуку о захтеву крије у себи опасност противречних одлука. Други разлог против класичне доктрине је теоријски: поменуто ограничење носи на себи формално обележје, јер оно значи да је правном снагом снабдевен само субсумпциони закључак садржан у изреци. Тиме се тај закључак вешачки одваја од разлога. Аутори, међутим, изражавају своју наклоност за једно модерније схватање по којем је пресуда недељива интелектуална творевина, у којој, дакле, диспозитив чини са разлозима јединство. Солис и Перо указују на то да савремена процесна наука показује тенденцију проширења правноснажности и на оне разлоге који чине неопходну подлогу диспозитива. (Ближе излагање о овом проблему наговештено је за један од следећих томова.) Став ових аутора наводи на питање да ли се можда принцип диспозитиве — који је уграђен у темеље нашег данашњег парничног поступка — не схвата, под утицајем предратног (аустријског и немачког) законодавства, науке и праксе, и сувише формално, кад се из њега са крајњом

доследношћу изводе консеквенце о границама правне снаге пресуде. Другим речима, да ли је у пуном складу са правним осећањем наше средине рећи да пресуда о изведеном захтеву за осуду на чинидбу не захвата својим ауторитетом и одлуку о постојању основног (условљавајућег) правног односа, зато што ни тужилац својим инцидентним захтевом, ни тужени противтужбом, нису изрично тражили да и та одлука буде правноснажна? Слично томе, туженом се у нашем праву, доследно горњем принципу, у новој парници по тужби за осуду на даљу чинидбу (на пример, станарину, најамнину) из једног основног односа даје право да се од тужбеног захтева брани истицањем непуноважности или непостојања тог односа, иако у претходној парници, у којој је осуђен на неку раније доспелу чинидбу из истог односа, та одбрамбена средства није употребио. Не лежи ли у томе повлађивање несавесном парничару, коме су та средства у протеклој парници стојала на располагању, а он их, било из разлога неукости, било из неког другог разлога, није употребио, него се бранио безуспешно на други начин, дакле, понашао се као да основни однос постоји? Објашњење да, по принципу диспозитије, постојање или пуноважност основног односа у протеклој парници није било предмет спора оставља формалан утисак и изгледа прилично бледо према принципу *estoppel-a*, који ни у нашем материјалном праву не заузима оно место које му припада, а у процесном као и да не постоји. Једина предност строго формалног схватања диспозитије остаје прецизност одговора коју такво схватање омогућује по питању идентитета. Но, да ли је то противтежа којом се могу да изравнају предности једног мање формалног концепта диспозитије?

9. — Излагање на стр. 513—556. посвећено је бројним одступањима од начела да је парнични суд надлежан и за средства одбране. Та одступања су обухваћена појмом прејудицијелних питања. У француском праву тај назив се употребљава за она питања која се решавају другим путем, а не у парници. Законска решења и ставови праксе у недостатку таквих решења нису исти за све такве ситуације. Тако, на пример, кад је реч о једном питању управноправне природе, треба прво разликовати да ли се пред судом налази нормативни или индивидуални акт. У првом случају суд је слободан у тумачењу. Ако је, напротив, реч о конкретном акту, суд није овлашћен да утврђује његов *смисао*, него мора да застане са поступком и да упути на управно правосуђе. Али, ово друго само ако је потребно да акт буде протумачен, а не и кад је јасан. Јер, ако не оставља сумње, он се не тумачи, него просто примењује. Што се тиче надлежности парничног суда да оцени *законитост* једног управног акта, пракса је, уз извесна одступања, стала на становиште да то питање спада у искључиви делокруг управног суда. Слично управноправним актима, и за међународне уговоре спроводи се разлика између тумачења и примене. Ако је реч о смислу, суд је везан тумачењем које уговору даје влада. Супротно томе, он је дужан да без даљег примени уговор који је јасан. На то се може применити — што и сами аутори чине — да суд мора, пре него што спроведе горњу дистинкцију, да одговори на питање да ли је акт јасан, а то већ само по себи представља једно тумачење. За француско процесно право, као и за права других земаља чланица Заједничког европског тржишта, од значаја је још једно крупно одступање од правила да је парнични суд надлежан и за сва инцидентна питања. То је одступање које се односи на претходна питања тумачења уговора Заједнице и на претходна питања у материји конкуренције. Ова врста претходних питања изложена је веома детаљно и представља читаву студију (стр. 524—546). За претходно питање кривичноправне природе важи по Законнику о кривичном поступку од 1958. правило — које је важило и пре тога — да парнични суд треба да застане до окончања кривичног поступка. Из овог правила француска наука и пракса још од средине прошлог века изводе закључак да је парнични суд везан правноснажном одлуком кривичног (*Le criminel tient le civil en etat*). Домашај ове везаности предмет је

многих расправа и представља једно од најтежих питања са којима се судска пракса среће, нарочито кад је реч о ослобађајућој пресуди.

Горња правила о ставу суда према претходним питањима износимо не толико да читаоца упознамо са правилима француског права, него више као пример на коме се види како је то право сложено и изнијансирано, и како правник у парници — био он судија или правозаступник — треба да буде одиста изврстан познавалац поступка, ако хоће да остане на висини задатка који му је у процесу поверен. (Оцена да је југословенски парнични поступак компликован — која се често чује из редова наших правника — изгледа нам, посматрајући правила француског поступка, најблаже речено, претерана. Шта би тек требало да кажу лаици?).

10. — Остали део књиге садржи излагања о пророгацији (стр. 585—663) и о поступку поводом надлежности (стр. 664—872). У овом поступку постоји једна значајна разлика према нашем праву. Наиме, поводом одлуке о надлежности, донесене у једном или у другом смислу, 1958. године је уведено, а већ 1972. новелирано, посебно правно средство (*contredit*), поред апелационе жалбе. Том новом средству и његовом односу према жалби посвећено је много простора (стр. 756—832). Други том завршава се излагањем о упућивању правне ствари од стране једног суда другоме због литиспенденције или конекситета (стр. 833—872).

11. — Поводом слике која се из дела ових угледних писаца добија о француском грађанском поступку, може се оправдано поставити питање зашто се у тој земљи не донесе нов законик, уместо безбројних измена и допуна, којима управа данас лако приступа и који цео систем чине тако сложеним да се у њему и добар стручњак тешко сналази. Је ли то она приврженост великим законодавним делима прошлости, какву, упркос њиховој преживелости, осећамо у француских писаца материјалног права кад говоре о *Code civil*-у? Пок. проф. Марти (*Marty*) на једном предавању у Београду, одржаном пре више година, истакао је да промена законика који се примењује више од једног и по столећа представља крупан прелом у правосудном животу земље. Јер, грађанско право не чини само Грађански законик, него и огроман број судских одлука путем којих се изражава устањени став праксе. Кад говоримо о једној грани позитивног права, онда мислимо и на ставове науке. Цео тај велики интелектуални капитал, стечен применом и студијама правне норме, губи, од тренутка кад она буде измењена, веома много од свог значаја. Кад је реч о грађанском поступку, једна темељита ревизија његове функционалне стране — која нам се чини неминовном и која мора да значи једно упрошћење — повукла би за собом модернизацију целе правосудне организације. Услед тога би се могло поставити питање оправдања за постојање неких помоћних судских органа, који су патримонијалне природе.

Друго обележје француског права, које се огледа на многим страницама ове књиге, састоји се у његовој тесној везаности са материјалним правом. Француска наука је ту јасна: поступак служи заштити поретка субјективних права, па је и разумљиво да процес чини са материјалним правом једну ширу целину. Можда има тачности у замерки да је француска процесна наука архаична зато што није успела да се изградњом самосталних процесних појмова ослободи „материјалноправног начина посматрања” поступка. Али, са исто толико оправдања може се поставити питање није ли се са тим самостаљењем у неким земљама претерало, тако да се схватање о процесу удаљава — да не кажемо, одваја — од свог практичног друштвеног циља.

12. — О самом делу Солиса и Перо-а требало би додати да оно, пред обимности, има и неке друге карактеристике. Прво, југословенском правнику може изгледати необично што је организациона страна правосућа тако детаљно приказана. За наша схватања, питања правне догматике заслужују више пажње. Примера ради, наводимо да су проблему идентитета у случају литиспенденције у једном тако опсежном делу посвећене свега две стране (други том, стр. 837. и 838). По том питању аутори преносе већ традиционални став француске науке и праксе о

идентитету странака, предмета и основа. Друго, поједине установе пропраћене су упоредноправним освртом. Међутим, тај осврт је, за наш укус, сувише скроман у једном делу које по свом обиму треба да представља „енциклопедију” Грађанског процесног права. Ово нарочито ако се има у виду да књига није намењена првенствено студентима, другим речима, да не представља уџбеник у класичном смислу. Треће обележје свог дела, које заслужује да буде посебно истакнуто — и то је можда оно у чему се разликује од одговарајућих дела у нашој земљи — треба видети у односу према судској пракси. Нисмо такви познаваоци да можемо да тврдимо са сигурношћу, али имамо утисак да је ауторима стало да прикажу ставове суда бар исто колико и доктринарна мишљења, ако не и више. У приказивању и анализирању ставова праксе у овој књизи иде се, на пример, даље од одговарајућих немачких и италијанских дела. Кад већ говоримо о месту које судска пракса заузима у теоријским излагањима неке нормативне дисциплине, сматрамо за потребно да нагласимо да при томе не мислимо да само пракса утиче на науку него и обратно. Кроз књигу Солиса и Перо-а изражавају се они позитивни међусобни утицаји, који у ствари значе и сарадњу у елаборацији позитивног права. Судови се у свом раду срећу са проблемима које доноси живот и тиме дају подстицај науци. Ова, својом анализом одлука и оценом њихове исправности, са своје стране, врши утицај на праксу, која, опет, проверава у животу вредност закључака до којих се теоријским студијама долази. На тај начин постиже се методолошка равнотежа: праву-категорији истиче се као противтежа право-функција. Доследно таквом приступу, мишљења двојице аутора о контроверзним питањима заснована су претежно на оцени практичних консеквенци појединих ставова. Читајући ово дело, намеће се поређење са немачком науком. Колико год су немачки теоретичари отишли даље у продубљивању појмова, толико њихове француске колеге показују виши степен финоће правног осећања.

Иако књига, као што смо рекли, због свог обима није првенствено намењена онима који се уводе у процесно право, у њој се материја излаже на начин како се то чини у француским уџбеницима. Ови у том погледу служе за узор и правницима осталих земаља. И овде срећемо ону благодарну шему, која и најтеже дело из позитивноправне дисциплине чини приступачним: прво, постављање проблема, па онда елементи за његово решење, затим основни принцип који је у закону или у пракси усвојен и најзад одступања од принципа. Све је увек пропраћено правнополитичким елементима и оценом правног режима од стране аутора. Излагање је изведено мајсторским рашчлањавањем материје на ставове од којих је сваки посвећен једном питању које носи одговарајући маргинални наслов. Ако се дода и стил бриљантно јасноће, онда не изгледа ни мало претерана оцена да ово дело, иако још није готово, чини већ сада част француској науци. (Први том је награђен од стране Академије моралних и политичких наука). И они правници — како у Француској, тако и у другим земаљама — који нису спремни да прихвате све што је у овој књизи речено, наћи ће у њој не само теме за размишљање него и инспирацију.

Б. Познић

Проф. др Врета Круљ, НОВАЦ И НОВЧАНЕ ОБАВЕЗЕ У УНУТРАШЊЕМ И МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ. Београд 1973.

Мало је књига у свету, па и опширнијих чланака од значаја, који исцрпно обрађују правну природу новца. Зато би требало с особитим задовољством поздравити књигу проф. Круља која је, према уводним речима београдског Института за упоредно право, „комплетан рад” и „целовито обухвата материју монетарног права” и као таква свакако спада у ред наведених публикација.

Као што се из наслова види, књига обрађује појаву новца са становишта домаћег и међународног права, и то, углавном, међународног приватног права, јер по аналогiji његових норми се конструишу и норме међународног јавног права (1).

Правила међународног приватног права су колизионе норме које „упућују на правни поредак из којег треба узети материјалне норме, на темељу којих ће се добити материјално решење случаја, односно про судити дотични животни однос с међународним (иноземним) елементима” (2). У ствари и *Eisner* заступа мишљење да „међународно приватно право није интернационално, већ национално право” (3). Другим речима, правни институти, као правни односи *in abstracto*, доспевају под удар колизионих норми као од правне науке обликовани и устаљени, дакле, готови појмови, којима се национално право већ служи. У међународном праву ти појмови не доживе никакву метаморфозу (друго су, наравно, појаве специфично међународног карактера, као што је, на пример, статус дипломатског кора, али то спада у међународно јавно право).

Стога треба Нусбаумову (*Nussbaum*-ову) поделу материје монетарног права сматрати најсистематичнијом. Он је своју књигу (4) поделио на два дела. У првом делу, под насловом „Право новца уопште”, говори о свим монетарно-правним институтима, у које спада и сам монетарни систем и, односима (па и о економским појавама које могу бити или се понекад узимају као правно релевантне), да би их у другом делу, под насловом „Новац у међународном праву — приватном и јавном” обрадио *sub specie iuris gentium*.

Проф. Круљ је материју поделио на пет делова, овако: (I) Правно дефинисање новца, (II) Начело монетарног номинализма, (III) Антиноминализам — Валоризам, (IV) Девизна ограничења и међународно приватно право и (V) Међудржавне новчане обавезе и плаћања.

Већ у овим насловима, а још више читајући књигу, уочава се извесна несистематичност у подели материје. Подела се не заснива на јединственом критерију, а без тога нема добре систематизације.

Истина, тешко је, посебно у систематизацији монетарног права, бити сасвим доследан. Због тога у Уводу III дела своје књиге *Mann* се као оправдава за извесна пресецања у обради и стилске недостатке (*inelegancies*) у приказивању материје. Али несистематичност у обради проф. Круља је већа. Све што се у Другом и Трећем делу његове књиге принципијелно говори о номинализму и заштитним клаузулама спада у Први део, пошто су у питању основни појмови који се не могу одвојити од правног дефинисања новца. Номиналистички је принцип неодојиво повезан с појмом новчане јединице која је, у ствари, суштина појма новца (по неким савременим писцима чак истоветна с појмом новца), а исто су тако и мере које служе његовом искључењу. С истога разлога треба да се у том делу обради и проблем предмета новчаних обавеза.

Тако би тај први, Општи део о новцу као правној појави обухватао најпре дефиницију новца с најпотребнијом обрадом појма новчаног система, а, потом, његову обраду као предмета стварног и облигационог права.

Тај би део представљао једну целину. Штавише, могао би и да буде једини садржај књиге, пошто се њиме, углавном, исцрпљује материја о правном аспекту новца. Тако је поступио Феген (*Fögen*) у својој књизи *Geld — und Währungsrecht*, München 1969, а и Мартин Волф (*Martin Wolff*) у познатом и често цитираном чланку *Das Geld*, у Еренберговом (*Ehrenberg-ovom Handbuch des Handelsrechts*, стр. 563/648.

(1) В. излагања Ф. А. Манна у Четвртом делу његове књиге *The Legal Aspect of Money*, Oxford 1971, стр. 553/584.

(2) *Eisner*, Међународно приватно право I, Загреб 1953, стр. 3.

(3) Münch, Internationales Recht u Handwörterbuch zur Rechtswissenschaft, München 1972, стр. 195.

(4) *Money in the Law, National and International*, Brooklyn 1950.

С друге стране, Нусбаум посвећује том делу материје више од половине своје књиге, док се Ман највише бави управо монетарним односима с елементима иностраности (на 434 странице од укупних 600).

Оваква расподела материје у поједеним радовима одразује можда улогу нација, у границама којих њихови писци обављају своју научну делатност, а где се налазе институције које имају везе с међународним плаћањима (велике банке са прекоморским везама, прекоморска осигурања) или чије се валуте употребљавају било у међународним плаћањима било као обрачунске валуте.

С обзиром на то, као и на већ изложену суштину међународног права, и ова рецензија ће се ограничити на основне појмове монетарног права који су или и за које би требало претпоставити да су обрађени у књизи проф. Круља.

Аутор сасвим исправно пише (стр. 7) да је „за правно дефинисање новца потребно изложити извесна релевантна економска и монетарна *data* и утврдити како се она на правном плану изражавају”. То значи да, строго узевши, нема правног појма новца, већ да је то економски појам који, захваћен правом, добија свој посебан правни вид. Или, више уопштено, право мора у појавама које регулише изабрати она њихова својства која могу бити правно релевантна и због којих их подвргава правном уређењу. Код новца је то његово својство општег прометног средства („општег средства размене добара”), од којих потичу или на коме се заснивају све остале функције новца. Тако поступају сви правници, само што се увек не слажу које су од тих осталих функција правно релевантне. Поред тога, ма која се дефиниција узела, увек се појављују гранични случајеви, где се тек тумачењем мора утврдити да ли нека појава спада или не спада под појам новца који је право усвојило. Једна правна расправа мора се и на те случајеве барем осврнути.

Дефиниција новца проф. Круља (стр. 43) у основи се слаже с дефиницијом Ф. А. Мана. Међутим, неки закључци које он одатле извлачи нису тачни.

На самом новцу не мора да буде „означена новчана (рачунска) јединица у којој ће се израчунавати вредност (цена) роба и услуга”, јер тада *sovereign* (златна фунта)) не би био новац, већ „златна полуѓа”. По Марксу сам „жиг и лик показују” да је тај комад 1 фунта ⁽⁵⁾.

Даље, аутор тврди да „новца у правном смислу речи нема... ако тај предмет нема у називу означену платежну моћ, а то, с једне стране, значи да врши функцију законског средства плаћања, а, с друге стране, да његова употреба у циљу испуњења новчане обавезе (дуга) има за дејство престанак (гашење) те обавезе (дуга)”.

На ово треба, пре свега, приметити да ни на једном новцу није у називу означена платежна моћ. На новчаницама је обично стајало да емисиона установа за њу плаћа тај и тај износ у законском металном новцу, онда у законским средствима плаћања (што није било ни од каквог или, ако се баш хоће, од минималног правног значења), а данас обично, као и на металном новцу, стоји само округли износ у новчаним јединицама земље без икакве даље обавезе или ознаке о „платежној моћи” (као на данашњим нашим новчаницама и кованом новцу — што је и једино исправно). Ни по Кнапу (*Knapp*) се правно значење средства плаћања не може из њих самих (њихове »*morfe*») прочитати, њихова карталност се заснива на прокламацији и прокламацијом се укида, а да то не оставља никаква трага на самим новчаним знацима.

Онда, оно што аутор наводи „с једне стране” је по садржини идентично с оним што се наводи „с друге стране”. Коначно, има новца, и то новца с правног гледишта, који није законско средство плаћања, а којим се могу правноваљано измиривати новчане обавезе. За такав новац се вели да има фидуцијални течај ⁽⁶⁾. И данас важи изрека »*all legal tender is money, but not all money is legal tender*» (иако данас фидуцијарни течај

⁽⁵⁾ Прилог критици политичке економије, Београд 1956, стр. 93.

⁽⁶⁾ Ascarelli, *Obbligazioni pecuniarie*, Bologna — Roma 1959, стр. 52 и сл.

има, још у неким државама, само ситан новац преко одређеног износа по једном плаћању).

Сматрајући новац покретном телесном ствари, аутор се тиме слаже с традиционалном науком коју заступају Матер, Нусбаум, Ман, Мартин Волф, Феген и други. Међутим постоји низ правних писаца новијег времена (Симитис, Дуден, Олара) који новцем сматрају не само ковани новац и новчанице, већ и бројеве на рачунима (дакле, жирални новац) и њихова је мишљења требало барем споменути, ако се већ није хтело критички их обрадити.

Али, иако вели да је новац ствар *sui generis*, аутор нам је остао дужан одговора на питање, у чему се састоји та специфичност којом се новац разликује од осталих телесних ствари.

Као покретна телесна ствар, новац је правно, пре свега, заменива, генерична ствар. Та је генеричност новца у међусобној заменивости новчаних облика без обзира на њихов телесни састав и толико је степена да новчана обавеза не пропада ни у оним ретким случајевима када генеричке обавезе због немогућности извршења могу да пропадну. Према томе, није у питању заменивост са свим осталим стварима, о којој говори аутор на стр. 6, позивајући се на Карбонијеа (*Carbonnier-a*). Такву заменивост могу, у извесним случајевима, имати и остале ствари (на пример код *datio in solutum*; код *noxae datio*). Та општа заменивост је у основи економска, а не правна категорија. Поготово је погрешно „услед... ових особина“ закључити да је „новац подобан да буде предмет својине (одн. уопште стварних права), а самим тим и предмет обавеза (тражбеног права)“. Тачно је само то, да је правно ирелеватно, да ли ће се дуг од 20 долара измирити уступањем два *eagle-a* или новчаницом од 20 долара или хрпом новчаница од по 1 или 2 долара, само ако је укупна сума ових последњих равна дугованој суми од 20 долара. У томе се у правном смислу састоји заменивост новца као телесне ствари. Али дуг од 20 долара се, по правилу, не може правноваљано измирити предајом у власништво златног сата или било које друге ствари у вредности од 20 долара, као што би из текстова на стр. 6 књиге требало закључити.

По себи се разуме да новац као телесна ствар (новчани знак) може бити предмет стварних права. Али због специфичне улоге новца у промету прописи о стицању и губљењу власништва над покретним стварима код новца се знатно мењају. Та одступања је требало изложити и нарочито расправити питање, да ли за новац важи правило *nemo potest plus iuris ad alium transferre quam ipse habet*. Исто тако је занимљиво питање, да ли, односно у којој мери важи изрека *money has no earmark*. Другим речима, да ли се (телесни) новац може тражити натраг власничком тужбом. О томе гворе, поред осталих, Еренцвајг (*Ehrenzweig*)⁽⁷⁾, Баур⁽⁸⁾, Ман⁽⁹⁾, Вестерман (*Westermann*)⁽¹⁰⁾ говори, пак, о *Geldwertvindikation*. Исто тако је у правној расправи о новцу требало обрадити и питање посуда новца као пресумпције својине, па и о залању новца и новчаних тражбина. Код залагања новца је интересантно (уосталом и спорно) питање правне природе полагања кауције у готову).

Као предмет стварних права у обзир долазе ковани новац и новчанице. Правна обрада новца треба стога да утврди и правну природу тих „новчаних инструмената“.

Код металног новца аутор на стр. 40. обраћа пажњу само на новац пуне вредности, који је за њега у прошлости био једини „истински“ (!) новац, и само уз извесно ограничење — у кондиционалној реченици у II ал. на стр. 31 — даје његову праву дефиницију, којом Нусбаум почиње излагања о кованом новцу на стр. 59. своје књиге. Осим тога, у једној

(7) System des österreichischen allgemeinen Privatrechts, Das Sachenrecht, Wien 1923, § 216 III.

(8) Lehrbuch des Sachenrechts, München 1973, § 53a III.

(9) The Legal Aspect . . . стр. 10 и сл.

(10) Lehrbuch des Sachenrechts, Karlsruhe 1951, § 30 V.

правној расправи, када је реч о кованом новцу, требало је објаснити и природу ситног новца, који је назив *terminus technicus*, и који треба разликовати од ситниша (кусура), новца за техничко свлађивање ситних плаћања. У доба биметализма је и новац „направљен од племенитих метала“ (сребрењаци од 1 и 2 франка, а у каснијем развоју и од 5 франка) ⁽¹¹⁾ био ситан новац, мада се не може рећи да су тада ти новци служили за поткусуривање. Истина, и у другим језицима терминологија је ту непрецизна, али управо због тога је погрешно рашчистити појмове.

Осим тога, речи новчаница и банкнота нису синоними. Новчаница је новац у облику цедуље (*Geldschein*), данас махом од папира (*monnaie papier*), од којих је банкнота само једна врста. Иначе се, углавном, разликују следеће врсте новчаница.

Сертификати су потврде. Паул Самуелсон их директно обележава као *warehouse receipts*. По правилу имају стопостотно покриће у злату или сребру, мада има изузетака како од овог правила тако и од изложеног мишљења.

Банкноте су обезнице. У почетку имају само фидуцијарни тежај, с временом им се признаје законски. Али пошто остају и даље конвертибилне, банкноте поседују сада солуторну моћ према свима осим према емисионој банци. Аскарели (*Ascarelli*) ⁽¹²⁾ сматра да се од осталих папира који инкорпорирају новчано потраживање разликују по томе, што у њих не постоји могућност судске амортизације. Тиме се ималац банкноте изједначује с имаоцем кованог новца.

Укидањем конвертибилности (проглашењем присилног курса) банкноте постају папирни новац (*papier monnaie*), а новчани систем папирним важењем.

Пре обраде новца у облигационом праву, требало је рашчистити два основна појма: појам плаћања и, као што је већ речено, питање предмета новчане обавезе.

Иако се под утицајем Улпијанове изреке *solvere dicimus eum qui fecit quod facere promisit* у аустријском Општем грађанском закону, а по његовом узору и у §§-има 1355—1379. Предоснове Грађанског законика за Краљевину Југославију глагол *zahlen*, односно платити употребљава за испуњене обавеза уопште, ипак при уступању новца треба разликовати уступање ради измирења новчане обавезе од уступања новца у друге сврхе. Римљани су то разликовали, и за први случај имали глагол *solvere (pecuniam debitam)*, а за други *numerare*. Овај други случај имамо, на пример, при уступању новца приликом склапања зајма као реалног уговора, и зато се приговор на односну тужбу назива *exceptio non numeratae pecuniae*, док уступање новца ради измирења новчане тражбине бива *solvendi causa*. Ограничење значења глагола платити на испуњење новчаних обавеза у нас је оправдано и етимологијским пореклом речи ⁽¹³⁾.

Ово је требало објаснити, јер пуко тврђење да се „помоћу њега (сц. новца) извршавају у промету настале новчане обавезе“ јесте, као што је Х. Освалт (*H. Oswalt*) приметио, исто као када би се рекло да је жито она ствар којом се испуњавају обавезе на испоруку жита ⁽¹⁴⁾. Али, постоји један други, квалификовани појам плаћања, а то је плаћање законским средством плаћања, што аутор, посебно на стр. 4/5, довољно не разликује. Другим речима, треба разликовати плаћање факултативним новцем од плаћања новцем који је законско средство плаћања. Проф. Круљ, међутим, тврди да се „у правној улози као средство плаћања новац

(11) в. Schweizerische Nationalbank 1907—1957, стр. 261; Jean Marchal, Monnaie et Crédit Paris 1966, стр. 74.

(12) *Obbligazioni* . . . стр. 53, нап.

(13) цф. Петар Скок, Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика, Загреб, 1972.

(14) *Grundzüge der Geldtheorie*, Јена 1929, стр. 39.

појављује тек онда када га држава тј. право ставља под своје „окирије“, одређује што се... има сматрати у привредном и платном промету средством плаћања. Поступајући тако, држава (право) одређује шта је „законска монета“ и у том следству наређује да се та монета мора у промету примати у испуњењу новчаних обавеза. Тиме се она утврђује као законско средство плаћања“. Овде, пре свега, није јасно, шта му је то „законска монета“. Да ли се под тим изразом подразумевају и новчанице, јер на другом месту (стр. 19. и.ф.) аутор назива монетом само ковани новац. Као што се види, проф. Круљ има у виду само законско средство плаћања, а занемарује чињеницу да се и пре додељивања својства законског средства плаћања банкнотама, највећи део готовинских плаћања обављао баш том врстом новца, иако није имао законски течај. Или као што у једној Споменици Рајхсбанке стоји: „Својство законског средства плаћања добиле су рајхсбанкноте тек новлом Закона о Банци од 1909, с важношћу од 1. јануара 1910. године; али и пре тога су примане у промету као пуноважно средство плаћања“ (15).

У питању предмета новчане обавезе, аутор се губи у опширним излагањима историјских перипетија номинализма и метализма и у навођењу решења те проблематике у појединим законодавствима, уместо да уђе у суштину правног питања, да би онда извршио разграничење између новчаних обавеза и обавеза на испоруку новчаних комада које то нису (као што ради Ман на стр. 66). Тада би дошао до закључка да су новчане обавезе неуништивне, док остале обавезе на испоруку новчаних комада, као обичне генеричне обавезе, то не морају бити.

Истина, обрађујући „начело монетарног номинализма“, аутор на неким местима (стр. 17 III ал.; стр. 50 III ал.; стр. 59 Пал.) тачно одређује шта је предмет новчане обавезе, али увек је то речено или у оквиру историјског развоја или на бази неког позитивног националног права, а не као монетарно-правни принцип.

Тачно је да је начело номинализма „настало на подлози супротности инхерентне новцу, између његове куповне и платежне моћи“. Исто тако, да је то „начело једнаке платежне моћи новчане јединице у времену“. Коначно је тачно и то да је „предмет новчаној обавези свота новца“ и да ће се дужник и „ослободити обавезе кад плати исти број новчаних јединица, без обзира да ли се у времену између настања обавезе и њеног испуњења њихова вредност променила“.

Предмет новчане обавезе јесте, дакле, одређени износ новчаних јединица. С правног гледишта је то требало нарочито нагласити, наиме истакнути, да су *in obligatione* новчане јединице, док су новчани инструменти (новчани знаци) *in solutione*. Вестерман (16) то овако излаже: „И заиста, када су у питању чинидбе (*Leistungsbeziehungen*) материјална вредност (*Sachwert*) и својство новца као ствари уопште су без значаја. Овде је у питању својство новца као носиоца вредности. Од значаја је искључиво бројчано изражена номинална вредност новца. Новац у облигационом праву је према томе нетелесна вредност, која је, додуше, одмерена (*bemessen*) бројевима новчаних комада, али није везана за квалитет предмета“.

Грешка аутора је донекле у томе, што се у свом делу није принципијелно позабавио питањем монетарног система и одредио му његове конститутивне елементе. Уместо да је у Другом одељку описивао модерне новчане системе, било је боље да је детаљније обрадио одвајање новчане јединице (не новца, као што на дну 57. стране пише) од њеног супстрата, што је само рудиментарно и недовољно прецизно учинио у

(15) Von der Königlichen Bank zur Deutschen Reichsbank — 175 Jahre deutscher Notenbankgeschichte, Berlin 1940, стр. 30.

(16) Sachenrecht, § 31 V 1a.

Првом делу (стр. 8. и 38). Тада би морао доћи до закључка да је номинализам настао, додуше, на подлози наведене противречности, али да му је корен у осамостаљењу новчане јединице које је ишло укорак с дематеријализацијом новца. Новчана јединица (гусоаум-ова идеална јединица, кејнесова (*keynes*-ова) и других писаца рачунска јединица) није правна, већ социјална појава, производ психологије масе, који је настао на основу тога што је новац *ex aejmitione mensura*, док су све остале ствари *mensurata*, и као такав имплицира стабилност, а то значи и континуитет вредности. Тај процес монетарне илузије је опет био подупрт тиме што се прелажењем са пенсаторног на нумераторно плаћање више није пазило на тежину комада, која је сада била жигом загарантована, већ на њихов број који је требало контролисати. А стварно се новчана јединица (због ремедијума) почела одвајати од свог супстрата оног тренутка када се новац почео ковати.

Иако новчана јединица ни по пореклу ни по свом појму није правна појава, право је мора признати као факат и као основу номинализма, који се коначно и практички оправдава тиме што је само уз његову примену омогућено вођење привредног рачуна, као и успешно спровођење извесних мера монетарне политике.

Из овога следи да је номинализам фикција, којом може човек да се служи само тако дуго док је стварност не демантије. Деманти, овде у виду опадања вредности новца, мора, с наведених разлога, да буде прилично изразит да би фикцији могло бити оспорено важење. Питање се само поставља у чију надлежност спада то оспоравање — законодавца, суда или је препуштено приватној аутономији.

Иако се номинализам законски ретко проглашава обавезним, ипак је као принцип, или по речима проф. Круља као опште начело, у свим правним системима чврсто устаљен. „А „правни принципи дају смернице по којима се може управљати онај који из *rerum notitia*“ има да донесе конкретну одлуку“ (17). Према томе, правни принципи су диспозитивног карактера, с чиме се и проф. Круљ слаже.

Околност што се, као што проф. Круљ исправно тврди, заштитним клаузулама искључују само последице номинализма, указује на то да се тиме не мења карактер самог принципа. Забрана склапања заштитних клаузула може бити, додуше, знак постојања извесне „тенденције прерастања номиналистичког начела од диспозитивне на принудно-правну норму“ (стр. 60), али се сам принцип тиме само систира, онемогућује његово деловање. И то, каткада, само у ограниченој мери, наиме, онда када се забрани склапање једне врсте заштитних клаузула (на пример златних), а дозвољава углављивање других (на пример индексних или робних), као што је у САД одређивала *Joint Resolution* из 1933. г. (18).

Стога је погрешно образложење које на стр. 56. и 61. даје проф. Круљ, по коме је у нас „номиналистичко начело у законом одређеном обиму (забрана златне и валутне клаузуле) принудно-правна норма“. У нас се номиналистичко начело заснива на самој дефиницији наше новчане јединице, која је у чл. 1. Закона о повлачењу и замени окупацијских новчаница из 1945. године чисто номинално дефинисана тим је чланом установљен наш послератни динар), а који гласи: „Новчана јединица Демократске Федеративне Југославије је динар (скраћено: дин), који се дели на 100 пара (скраћено: п)“. Завођењем новог динара 1. јануара 1966. године у том погледу се није ништа изменило.

Што се тиче заштитних клаузула, проф. Круљ даје ову дефиницију:

Заштитна клаузула је „одредба којом се дужник обавезује да плати новчану обавезу у злату (златницима) или у новчаним знацима одређеног новчаног система према вредности злата; у страниј валути или у

(17) Henkel, Einführung in die Rechtsphilosophie, München u. Berlin 1964, стр. 69.

(18) v. Nussbaum, Money in the Law . . . , стр. 307.

новчаним знацима одређеног новчаног система према вредности (курсу) стране валуте; у роби или у новчаним знацима одређеног новчаног система према вредности робе”.

У вези с тим треба, пре свега, приметити да набрајање није дефиниција.

Осим тога је и набрајање непотпуно. Иако касније (стр. 170—179) под насловом „Клаузуле плаћања у роби и према вредности робе” аутор говори и о индексним клаузулама, у горњој његовој дефиницији индексна је клаузула изостављена. Вероватно зато што се није могло рећи да се дужник обавезује да „плати у индексу”. А ипак, једно је робна, а друго индексна клаузула.

Поред тога, формулација је нетачна. Заштитна клаузула је у сваком случају споредна одредаба (*pactum adiectum*) уз новчану обавезу. Обавеза, у које је било која роба (па и злато) не само *in obligatione*, већ и *in solutione*, јесте обавеза на испоруку робе, а никако новчана обавеза. Робне клаузуле спадају под појам заштитних клаузула монетарног права само ако су вредносног, а не модалитетног карактера. Истина, ради избегавања ризика од флукуација вредности новца, странке могу да избегну и склапање обавеза у новцу, али то је прелажење на натуралну размену, што нема везе с монетарним правом.

Осим тога, при новчаним обавезама дужник се не обавезује на плаћање у новчаним знацима — он може платити и у жиралном новцу. Дужник се уопште не обавезује на плаћање било каквих новчаних знакова, већ одређеног новчаног износа. Ту је проф. Круљ у противречности с оним што на другом месту тврди.

Укратко, „предмети за које се везује плаћање, односно утврђивање вредности новчане обавезе” не „играју... функцију платежног средства — валуте плаћања на место папирног новца (законског средства плаћања) који је на тај начин елиминисан”, као што тврди проф. Круљ, већ само „функцију мере вредности — валуте вредновања”.

Иако је жирални новац уврштен у новчане инструменте, ипак га је било боље обрадити као оно што јесте, наиме, као квалификовано новчано потраживање од банака. Ту је требало приказати историјски развој, који је ишао од редовног депозита и прско нередовног довео до појма збирног депозита и коначно до (економског) појма банкарског депозита, односно депозитног (жиралног) новца. У вези с тим је требало рашистити питање правне природе краткорочних средстава на чековним рачунима (посебно контокорента). Тада се сигурно не би могло тврдити да је плаћање жиралним новцем „правно у ствари плаћање путем цесије тражбине” (стр. 41). Баш супротно је тачно: дознаке преко рачуна нису цесија, већ „ново оснивање потраживања лица Б уз смањење потраживања лица А” (19). Уосталом, како би се цесија, као уступање тражбине, конструисала у случају да „cedent» од банке уопште ништа не потражује, већ на основу контокорентног кредита (тзв. *overdraft system*) може код ње да уђе у дуговање по свом контокорентном рачуну?

Правно је нетачна и сама дефиниција (тачније списивање) жиралног новца, где стоји да то „није новац у правом смислу речи, као што су новчанице и ковани (метални) новац, већ су то средства (начини) помоћу којих се врше плаћања, и то без употребе готовог новца. Практично, под тим појмом се подразумевају чекови и вирмани”. Чекови и вирмани су (највећим делом) асигнације, а у нашем праву вреди старо правило да „асигнација није плаћање” (20).

(19) Duden, Der Gestaltwandel des Geldes und seine rechtlichen Folgen, Karlsruhe 1968, стр. 9. Исто тврди и Fögen у Geld- und Währungsrecht, München 1969, стр. 158.

(20) в. Ehrenzweig, System... § 336 IV 2; Dernburg, System des römischen Rechts, § 376 и. 9. Упореди и § 1342 al 3 Предоснове. односно § 1401, ал. 3 аустријског Општег грађанског законика.

У вези с новчаним обавезама требало је обрадити и питање места испуњења. О томе аутор говори укратко на стр. 231, али као „о питању у вези с плаћањем међународних обавеза“. Он ту наводи »*dette portable, Bringschuld*« и »*dette quérable, Holschuld*« и у погледу немачког права позива се на § 269. БГБ-а. Међутим, за новчане обавезе постоји у немачком Грађанском законнику посебан пропис, и то у §-у 270, по којем су новчане обавезе »*Schickschulden*«, које проф. Круљ уопште не спомиње, као што се не упушта ни у питање сношења ризика и трошкова.

Ни у набрајању модерних новчаних система аутор није био срећне руке. Доста дуго говори о разним облицима златног важења, а нигде не спомиње његову основну карактеристику, а то је тзв. златни механизам, који се код *gold specie standard-a* састоји у слободном ковању злата и слободном топљењу златника, а онда у обавези Централне банке да по законској цени злата замењује злато за новчанице и обрнуто, као и да се монетарна политика води по „правилима игре“ златног важења. Аутор, истина, на стр. 11. вели да златно важење „почива на одржавању једнакости између вредности домаће новчане јединице и једне по тежини одређене количине злата“, али код златног важења је одлучан начин како се та једнакост постиже. Јер златан новац, макар и пуне вредности, још није златно важење, као што не би био ни онда када би му се вредност на тој висини одржавала административним мерама.

Енглеска је прогласила новчанице законским средством плаћања 1833, а не 1830. године, како се наводи на стр. 12. Исто тако је нетачно да је у Сједињеним Државама после „признавања новчаницама статус законског средства плаћања 1933. године плаћање могло сада бити вршено како у металном новцу тако и у новчаницама“ (види се да аутор мисли на златни новац пуне вредности), када је једновремено била не само укинута конвертибилност већ и забрањено свако плаћање у злату, па чак и конфисковано све злато у кованом облику и у полугама.

У II ал. на стр. 13. брка се појам „хромог“ важење са важењем златних полуца. Хромо важење ⁽²¹⁾ је ознака за биметализам по обустављању слободног ковања курантног сребреног новца; у ствари, то је монометализам злата и Француска га је фактички завела већ 1876. године, кад је обуставила слободно ковање сребрењака од 5 франака.

На истој страни се тврди да је важење златних девиза уведено после првог светског рата, а постојало је већ пре 1900. године у Индији, Аустро-Угарској, Русији.

Говорећи о „статусу“ валута земаља чланица Међународног монетарног фонда, на стр. 16. стоји да „паритети обавезују чланице на конвертибилност њихове националне валуте“, али нигде се не спомиње чл. VIII Споразума о ММФ-у који одређује врсту те обавезе, која се битно разликује од конвертибилности у златном важењу.

На истој страни се тврди да Фонд неће приговорити ако измена паритета не прелази 10% од првобитног паритета, али је при томе изостављен услов који гласи: „ако предложена измена, заједно са свим ранијим изменама, било повишењима било смањењима, не прелази...“. Када о тим 10% говори, Каро (*Carreau*) то посебно истиче ⁽²²⁾. А када је већ реч о „статусу“ валута земаља чланица Фонда, требало је бар споменути и поделу земаља на оне са статусом чл. VIII и оне са статусом чл. XIV.

Говорећи о могућностима пада вредности металног новца, аутор на стр. 19/20. наводи три узрока, а не наводи као узрок и прекомеран прилив кованог новца пуне вредности, као и у случају дисажије сребреног новца у Аустрији 1879. године, која је према новчаницама износила

(21) bi-metallisme boiteux (Jean Marchal, Monnaie et Crédit, стр. 75).

(22) Souveraineté et Coopération Monétaire Internationale, Paris 1970, стр. 336; Le Fonds Monétaire International, Paris 1970, стр. 123, nap. 3.

читавих 7% ⁽²³⁾, или обустављања замене злата за новчанице у Шведској за време првог светског рата.

На стр. 21, ал. 2. стоји да је 1924. године 1 билион рајхсмарака замењен за 1 марку, а у нап. 114. на стр. 43. да је то учињено у сразмери од 1 према 1 трилион. Значи, једном се аутор послужио терминологијом која је уобичајена у Енглеској, Немачкој и у нас, а други пут терминологијом каква се употребљава у САД и Француској, вероватно према извору којим се служио. По нашој терминологији исправна је цифра од 1 билиона.

На стр. 21. и.ф. стоји да је 1 франак по Закону од 28. марта (а не 8. марта, као што ту и у нап. 54, на стр. 27. стоји) 1803. „идентификован“ с 5 грама сребра, односно 290 мг чиста злата, што није тачно. Наиме, од 1 кг сребра чистоће 900/1000 ковало се 200 франака, а од 1 кг чиста злата 3100 франака, тако да је однос вредности између та два метала законски установањен у сразмери од 1 према 15,5, а тај се однос не добија из горње „идентификације“. Уместо горње сразмере, треба узети или однос од 4,5 г чиста сребра и 290 мг чиста злата или, пак, однос од 5 г сребра чистоће 900/1000 и 322,58 мг злата исте легуре ⁽²⁴⁾.

Није тачно ни то да се цена од 3 фунге 17 шилинга и 10 и 1/2 пенса односи на 1 унцу чиста злата, и према томе да би фунта садржавала 7,99 г чиста злата као што се наводи на стр. 22. Реч је о 22-каратном злату, а ако се то сведе на чисто злато добија се 113 грејна, односно 7,322 г чиста злата за 1 фунту ⁽²⁵⁾.

У последњој алинеји на истој страни наводи се девалвација долара 1934. године за 59,06%, а, у ствари, девалвација је извршена за 40,94%²⁾, тако да цифра од 59,06% представља вредност девалвираног према недевалвираном долару. На стр. 15. тај је однос исправно наведен.

На стр. 23. и.п. цифра од 70% је претерана. Изгледа да није узето у обзир да се првобитна цена односи на злато чистоће 900/1000, нити да су касније девалвације рачунате на већ смањене вредности долара. Грубо рачунајући, вредност долара у злату пала је отприлике на половину.

На стр. 25. је рачуница погрешна. Пре свега, паритет динара је утврђен с Фондом 24. маја 1949. и износио је 0,0177734 г (а не 0,17773, што је, вероватно, штампарска грешка), дакле 17,7734 мг чиста злата. Промена на 48 147 7029 мг не би значила никакво смањење, већ повећање паритета. Грешка је у томе, што није узето у обзир завођење новог динара 1. јануара 1966, тако да треба узети у рачун однос од 17,7734 према 0,481471029 ⁽²⁶⁾.

Ни при третирању монетарних теорија аутор није имао много среће.

Кнапову (*Кнарр-ови*) државну теорију новца или је погрешно приказао или је није уопште схватио. Како би иначе могао тврдити да су Кнапове присталице мишљења да „куповну моћ новчане јединице одређује држава“ (стр. 28)? То не тврди ниједна теорија новца, а најмање би могао то тврдити неки Кнапов следбеник. То не бива ни у максимирању цена, јер увек се максимирају само поједине цене, то је декретирање појединих цена, а не њиховог општег нивоа. Регулисање куповне моћи новца је ствар монетарне политике, а не монетарног права.

Ако ишта, Кнапу треба признати прецизност у формулисању појмова и већ његова дефиниција новца — *chartales Zahlungsmittel* — демантује горње тврђење аутора. Истина, и по Кнапу је новчана јединица јединица вредности, али се та вредност, по њему, може само хисторијски дефинисати, и за средства плаћања, каквим Кнап с правног гледишта једино и сматра новац, је ирелевантна. Цитирање Кароа ту не помаже.

⁽²³⁾ в. Österreichische Notenbank 1816—1966, стр. 175.

⁽²⁴⁾ J. Marchal, Monnaie et Crédit, стр. 67 и сл., стр. 80.

⁽²⁵⁾ Hawtreay, The Gold Standard in Theory and Practice, London — New York — Toronto 1933, стр. 63/64; Veit, Grundriss der Währungspolitik, 2. изд., стр. 375.

⁽²⁶⁾ в. Schedule of Par Values MMF-a.

Често употребљавано описивање новца као потраживања од националне привреде или као упутнице на добра која се нуде на тржишту нису ни за економисту, а још мање за правника више од једне метафоре, а и сам Каро је наводи као „економску подлогу новца“ (тим речима, наиме, почиње он излагања која га непосредно доводе до такве дефиниције). Али ни он у својој дефиницији (оној на стр. 30, а не 29. како се у напомени наводи), тврдећи да новац представља *»un certain pouvoir d'achat«*, не каже да та моћ потиче од државе, као што потиче солуторна моћ новца (а то се не противи Кнаповој теорији).

У критици ове теорије проф. Круљ наводи (на стр. 32) да је та теорија раније (тј. пре Кнапа) „истицала свемоћ владасца у стварању новца и одређивању његове вредности јер је — тадашње антимиеталистичко становиште — негирало постојање објективне вредности у племенитом металу“, док „модерна државна теорија новца . . . полази од тога да држава суверено ствара новац и одређује му „вредност“ и онда је побија тиме што по Савињну (*Savigny-u*) каже да је „моћ законодавца у монетарним питањима врло ограничена“.

У вези с тиме треба рашчистити једно основно питање.

По Шумпетеру (*Schumpeter-u*) је Кнапова теорија утолико тачна и утолико погрешна, уколико би била и теорија која би тврдила да је институција брака креација закона⁽²⁷⁾. На то би се могло приметити, да брак сигурно није креација закона, да му је порекло разноврсно, да има своју биолошку, друштвену, моралну, имовинску, религиозну страну, али да је као друштвена појава једним делом захваћен од правних прописа и да је у том обиму правна институција, и то, као институција, јавноправног карактера, док су имовински односи, који у брачној и породичној заједници попримају делимично измењени изглед и бивају стога од права посебно регулисани, приватноправног карактера⁽²⁸⁾. Исто бива и с новцим, који је у првом реду економска категорија. И као што брачно право не губи важност стога што има лоших бракова, тако да склопљен брак законски траје, на пример, и поред намерног и потпуно одвојеног живота брачних другова, па и против њихове воље, тако и новац не губи својство законског средства плаћања због тога што губи куповну снагу. Брак престаје законски да важи када се законским путем разведе, као што и новац престаје да важи када се законским прописом повуче из оптицаја, што — употребљујући Кнапов израз — оба пута бива прокламацијом.

Занимљиво је, пак, то што се правни концепт новца проф. Круља „не може схватити у правном смислу осим као атрибут суверености. Из овога следи — каже даље проф. Круљ — да се новцем могу сматрати само оне ствари којима, придаје то својство право, тј. држава или по њеном овлашћењу“⁽²⁹⁾. Према напомени 87. на стр. 34. ове су последње речи (од њега самог подцртане) узете из књиге Ф. А. Мана, али је изостављено, да Ман одмах додаје: *This is the State theory of money*, што значи да и проф. Круљ признаје основну исправност државне теорије новца.

Досадашња критика књиге проф. Круља ограничила се (и код тога ће и остати) на критику његових излагања о основним појмовима новца и на истицању неких конкретних недостатака који су непосредно уочљиви. Ако би се, пак, хтела оценити књига с једног општијег гледишта, онда би се, поред већ изнетих примедби у погледу систематичности и потпуности обрађене материје, могло рећи још следеће.

Уместо да се држи правно релевантних чињеница и да избегава све остало што није непосредно с тиме у вези, аутор се често губи у сувишна историјска, монетарно-политичка, економска, па и идеолошка разматрања, која већином не доприносе разбистравању и онако прилично компликованих правних проблема, већ напротив замућују ону јасноћу излагања којом се правне расправе морају одликовати.

(27) History of Economic Analysis, 1955, str. 1090.

(28) в. Egersdorfer, Предавања о пандектима, Загреб 1915, стр. 8/12.

Пре свега, књигу као да није писао правник. Не само да се појављују тврђења која ниједан правник не може заступати и о којима је већ понегде било речи већ се не употребљавају ни уобичајени правни, па ни економски термини који правнику морају бити познати. Нигде се не спомиње солуторна или либераторна моћ новца, већ се то правно својство новца лаички описује, нигде се не употребљава израз рекурентна веза, нигде ни пенсаторно ни нумераторно плаћање, нигде се не говори о фидуцијарном течају (мада се на једном месту спомиње фидуцијарни новац), нигде о већ устаљеном појму обрачунске валуте, већ о валути или јединици вредновања. Није правнички ни мењати изразе за исти појам, поготово се не смеју истим називом крстити разне појаве: на стр. 32. за оно што се иначе назива материјалном вредности новца, употребљава се, најпре, израз објективна, а мало даље, стварна вредност новца, док се на стр. 73. под стварном вредношћу подразумева куповна моћ. Уосталом, брајају се и појмови новац и новчана јединица (на стр. 57), законска монета као новац уопште (стр. 5) и реч монета као ковани новац (стр. 19). Правно, па и економски је, у ствари, плеоназам кад се говори о принудном течају папирног новца, јер нема папирног новца без принудног течаја. Шта је то релативно конвертибилна валута (стр. 25)? Без објашњења то ништа не каже.

На стр. 32. се говори о титулару обавезе, уместо да се просто каже дужник. Осим тога, реч титулар означаје онога који има само наслов и достојанство неког звања или положаја без овлашћења да то звање извршава или да се бенефицијама положаја користи⁽²⁹⁾. За субјекта неког облигационог односа у правном језику није уобичајена употреба те речи, а ако је однос к томе неприличан, њеном употребом се упада у логичку противречност.

На стр. 14. се говори о дужности „Националне банке да претвара новчанице у злато (златне полуте)“, уместо да се говори о замени или конвертибилности, као што у свим убеницима пише (иначе „претварање“ новчаница у злато би био посао алхемичара).

На стр. 35/38, под 2. и 3. правник би могао разликовати изразе *lawful* и *legal*, када се позива на текст Манове књиге. У расправљању на наведеним странама није у питању законски новац, већ „новац у правном смислу“ (његово третирање од стране права као новца). Аутор се позива на Мана и Кароа. Ман истиче да »*the circulating media were in law money*«, а мало даље говори о »*lawful money*«, Каро, опет, о томе да би »*la monnaie émise par les rebelles soit considérée comme telle*« и онда о новцу »*au sens juridique*«, што ни у једног ни другог не значи да би то био законски новац. Уосталом, у парници *Emperor of Austria v. Day*, коју проф. Круљ цитира, лорд Кампбел (*Campbell*) је, мислећи на новчанице издате од побуњеника, рекао: *But they might pass as money without being legal tender*⁽³⁰⁾.

Конечно, један правник не би смео тврдити да „сва добра... осим новца и новчаних тражбина... могу бити вреднована — процењена“ (стр. 4). Зар се новчане тражбине не процењују по бонитету и у стечају и принудном поравнању ван стечаја не измирују у смањеним износима?

У научним расправама треба пазити и на језик. Зар један професор, коме је српско-хрватски матерњи језик, сме употребљавати реч роба у плуралу, када је та реч у нашем језику *singulare tantum*? Зар он не зна да се у нас за злато без легуре вели чисто злато (изричито код Вука већ у Рјечнику из 1852. године), па према томе и злато те и те чистоће (а не фино злато и злато те и те финоће), да се не диригује нешто, већ нечим (стр. 32), да је реч закономерност сувишна посубеница из руског (а ова превод с немачког, што у руском почешће бива).

(29) в. Littré-ов велики Речник француског језика.

(30) в. Mann, *The Legal Aspect . . .*, стр. 39, нап. 2.

Ми смо речи *scudo(écu)* и *fiorino* одавно посвојили у облицима шкуда и форинта (обе се такођер налазе већ у првом издању Вукова Рјечника), и зашто да их онда не употребљавамо, већ да говоримо о „скутама” и „флоринима”? (Узгред буди напоменуто, никакав новац по имену агнел — на стр. 51 — ни ангел — на стр. 72 — није постојао; у питању је ангелот, француски златник из времена Луја IX; скраћено се, изгледа, говорило и ангел, али Литре (*Littre*, ту реч не бележи).

У нашем језику је четврти падеж именица неживих ствари мушкога рода једанк првом, стога је погрешно рећи „курс којег су одређивале трговачке агенције”, већ треба „курс који су одређивале...” Исто тако и нас тр. 31. уместо „колико вреди метал кога она представља” треба „...метал који она представља”.

А шта значи ако је нека вредност „за 28 пута мања од оне у 1945. години” или златна садржина у одређеном периоду „за пет пута смањена” (оба примера са стр. 25)? Било шта се може узети за извештан број пута више, али никако за извештан број пута мање. Истина, и делеће се може узети као множење, али само бројевима мањим од јединице. Уместо $100 : 5$ може се написати $100 \times 1/5$, али се ту не може рећи да је стотина пет пута смањена. Језички се не каже да је нешто два пута мање, већ да је упола мање, а то значи смањено за половину (две случајно и на једну половину; али ако је нешто смањено за једну трећину, онда је то смањено на две трећине).

Посебно су питање цитати. Као пример се наводе позивања на Мана, чија се књига *The Legal Aspect of Money* веома често цитира, и у напоменама наводи одакле су цитати узети или места на која се текст позива. Књига се до данас појавила у три (енглеска) издања: 1938, 1953. и 1971. Позиви се најпре односе на издање из 1971. године, онда на оно из 1953, али усто више пута узастопце на издање из 1950. (!) и на крају више пута на издање из 1972. (!) године, што човека наводи на закључак, да су цитати из друге руке (тим пре, што се, како у Мана тако и иначе, често или уопште не слажу или се не слажу с цитираним издањем). Кад смо већ код Мана, нап. 43. на стр. 81. упућује на његов чланак *The Gold Clause in Domestic contracts* овако: *The Law Quarterly Review*, 1956, 73. и 181, што би требало да значи да је чланак објављен у поменутој Ревизији 1956. године, и то на стр. 73. и 181. (вероватно у наставцима или се позив односи на два разна места у чланку). Међутим, позив се односи на стр. 181. чланка објављеног у 73. години излагања поменуто Ревизије, а то је била 1957. година. Коначно, позивање на парнице *Knox v. Lee i Parker v. Davis*, које би требало да се односи на номинализам, у нап. 70. на стр. 54. узето је из Манове напомене 3. на стр. 15, његове књиге, где се овај позива на те парнице као на потврду сувереног права државе да издаје новац, а не из нап. 2. на стр. 89, где Ман расправља о номинализму. То се види и по броју цитиране странице, као и по преписаном погрешном писању имена, *Davies* уместо исправног *Davis*, као што у Мана исправно стоји и у нап. 2. на стр. 89. и у друга два цитата, а код Нусбаума у оба цитата његове књиге (на стр. XXIV и 588).

Као што је већ наговестио, а и с обзиром на уводно излагање о суштини међународног приватног права, рецензент се неће упуштати у разматрања оног дела књиге који обрађује монетарне односе с иностраним елементима. Изнете примедбе нека буду довољне. Из њих се може видети да књига није комплетан, па ни добар рад, а осим тога је и немарно писана. Ипак, с обзиром на компликованост материје која се обрађује и правне тешкоће које су с тиме у вези, књигу треба узети као неку врсту пионирског рада у нас, па је стога *laudanda voluntas*. Ако писац у томе устраје, друго издање би после темељите прераде и потребних допуна могло можда дати употребљиву књигу.

Обрад Гавриловић: ВАЉЕВСКИ ОКРУЖНИ СУД 1815—1865. ГОД. — Извори српског права III — Посебна издавања Српске академије наука и уметности, књ. CDLIX, 1973, стр. 411, Београд

Ова књига обухвата збирку судске грађе од 1815. год. до 1865, односно период од педесет година после успешно завршеног другог српског устанка. Граба представља изванредно значајан извор за изучавање неколико правних области Србије тога доба, као и правосудних органа, обичајног права, социјалних и других институција. Обрад Гавриловић, дугогодишњи сарадник Одбора за изворе српског права Српске академије наука и уметности, преписао је највећи део грађе још пре рата и на тај начин сачувао од каснијег уништења многе интересантне и важне податке, који ће веома користити правној науци за обраду овог периода наше историје.

Ових педесет година XIX века представљају године превирања, оснивања нове власти, оснивања судова, стварања критеријума у постављању судија, као и стварања казнене политике.

Први српски закон, изгласан од стране законодавне скупштине месеца маја 1804. године, представља увод у овај период и садржи одредбе искључиво кривичног и војно-кривичног карактера, што је несумњиво логично с обзиром на тадашњу политичку ситуацију. Тај закон је саставио прота Матија Ненадовић према Крмчији и Јустинијановом закону, али се у њему осећа и дух обичајног права, које ће још врло дуго имати утицаја на правни живот Србије.

Аутор је поделио књигу на три дела према два различита критеријума. Узимајући као хронолошку границу 1822. годину, односно годину установљења Суда ваљевске нахије, поделио је грабу на два периода; први, од 1815. до 1822. и други од 1822. до 1865. године. Затим је други период подељен према правним областима на предмете који се односе на грабанско и предмете који се односе на кривично право.

У првом периоду (1815—1822) судски послови су били у рукама тадашњих носилаца управне власти — сеоских, варошких, среских и нахијских кнезова, док је врховну судску власт за себе задржао сам књаз Милош Обреновић и делио је са својом канцеларијом. Актом од 1. јула 1822. године књаз је наложио заповеднику ваљевске и шабачке нахије, господару Јеврему Обреновићу да у својим нахијама установи нахијске судове. Од тада почиње други период у коме постављене судије пресуђују у грабанским парницама и одлучују по кривичним предметима.

Из предмета сакупљених у првом делу књиге види се да су се молиоци најчешће обраћали директно књазу Милошу, и то због најразличитијих ствари: ради добијања дозволе за куповину волова, у вези с пошпиљком новог пореза и муселимове плате, у вези с исплатом остатка дуга по једној облигацији, као и ради извештаја у којима га обавештавају да су поступили по његовим заповестима. Он решава спорове око сеоских међа, а обраћа му се и сирота удовица тражећи помоћ и заштиту.

Други део књиге садржи грабанске предмете. Све до доношења Српског грабанског законика 1844. године не постоји јединствен начин у решавању грабанских парница. Судије се ослањају на обичајно право, на свој здрав разум и осећај правичности. С обзиром да су у то време судије биле неписмене, а једино судски писари писмени, није тешко замислити са каквим су се проблемима сусретали и какве су све препреке морали савлађивати да би дошли до одговарајућих одлука.

Најчешће су били спорови око сеоских међа и премешивања, спорови око дуга, наследства и брачни спорови. У неким од тих спорова парничари се, по обичају из претходног периода обраћају директно књазу, запостављајући на тај начин првостепене судске органе. Међутим, књаз више неће да решава такве спорове, него их упућује надлежним органима.

Услед начела „земља припада онима који је обрађују“ које је књаз Милош поставио, дошло је до мноштва грађанских парница око власништва на земљу између приватних лица, па чак и између манастира и сељака који су дуго времена обрађивали манастирску земљу, или на њој становали. Ови спорови су трајали веома дуго, па су сељаци понекад тражили пресуђење од књаза. У таквим споровима је књаз Милош увек био на страни сељака и тиме доказивао своју прогресивност у овом погледу.

По великом броју уговора о зајму (давању новца под интерес), види се да је то био уносан посао. Законска камата од 12% у пракси је достизала и 50%. У ситуацији све веће социјалне диференцијације оставништва на селу, већ се разликује слој који тражи избављење из финансиских тешкоћа путем узимања зајма од оног слоја који ту тражи нови извор зараде и богаћења.

Наследно право није било потпуно регулисано до доношења Српског грађанског законика, те због тога тестамент, као израз последње воље оставиоца, игра значајну улогу. Мушко потомство и сродници по мушкој линији били су увек у предности приликом деобе наслеђа. Постојао је и посебан начин за распоређивање заоставштине после смрти оставиоца, који није имао мушког потомства. У том случају су сеоски кметови додељивали непокретно имање неком досељенику, док је покретна имовина припадала женској деци, а ако су била малолетна, онима који су се о тој деци старали.

Уговори о ортаклуку, залози непокретне ствари, усвојењу, затим службености и сметања посода су правни институти који се могу наћи у овој грађи, али су релативно ретки.

У споровима око сеоских међа, којих има много и који доводе до заострених односа међу селима, одлуку доноси, у ствари, сами сељаци. Кметови испитају најстарије људе који се сећају куда је некад ишла међа или се сељаци из оба села сакупе на спорном подручју и реше како ће га омеђити.

Осим дужности пресуђивања у грађанским парницама, судови су имали и дужност ислеђивања парница, те је аутор многе од тих испита унео у своју грађу.

Интересантно је да су виши судови у брачним споровима често штитили жену, која се налазила у једној подређеној ситуацији и којој је заштита била итекако потребна. Та заштита се, углавном, односила на спречавање притиска када је у питању удаја или тежак живот у постојећем браку. Суд је у многим оправданим случајевима давао развод брака кривицом мужа, што је неочекивано прогресивно за једну конзервативну и изразито патријархалну земљу, каква је била Србија у то време.

Ваљевски окружни суд је имао веома много дужности и широк делокруг обавеза. Осим ислеђивања парница и кривичних дела и доношења пресуда по грађанским и кривичним предметима, суд је имао за дужност вођење надзора над управном влашћу на територији ваљевске нахије, вршење административне преписке, старање о досељеницима, старање о народном здрављу, вођење тајне службе са другим земљама (нарочито са Босном), обављање послова војне струке и вршење контроле и надзора над народном привредом и грађевинарством. Овакав обман и разноводан делокруг рада могли су обављати само људи који су имали изразито велики ауторитет у народу, те се приликом бирања и постављања судија водило рачуна и о овом моменту.

Трећи део књиге садржи кривичне предмете. Није тешко уочити да има далеко више кривичних дела телесне повреде, убистава, па чак и чедоморства, него дела ситне или обичне крађе. Крађе се углавном врше комбиновано са тешким телесним повредама или убиствима, те се појављују у виду разбојништва или хајдучије.

Овај део даје слику ситуације са последицама дуготрајног живота без националне слободе и регуларних власти путем којих човек може заштити своје право, имовину, или пак живот. Створио се обичај решавања многих проблема и међусуседских односа путем физичког обрачуна, пушке или ножа. Туче и кавге су редовна појава на свим већим скуповима, нарочито на вашарима, а често и на свадбама. Ношење оружја је потпуно слободно, не постоје никаква ограничења нити прописи о издавању дозвола. То има за последицу да долази до убиства и због обичних сваба при чувању стоке или на игранкама у селу. Виновници су најчешће млади људи који сувише брзо и пренаглашено реагују и желе да покажу своју храброст пред вршњацима или пак људи под дејством алкохола. У исто време су убиства са предумишљајем веома ретка.

Често кривично дело је и недозвољена горосеча, што вероватно у великом броју случајева произилази из навике да се једноставно оде у шуму и одсече онолико дрвећа колико је коме потребно. Горосеча је дуго времена била потпуно слободна, па се чак и земља за обрађивање добијала слободном сечом и крчењем шуме. Забрана слободне сече је, очигледно, још дуго времена наилазила на отпор у народу.

Кривична дела против морала су такође прилично бројна. Сиовање родоскрвење, блуд са очухом, снахом или прељуба са девером имају сложене узроке. Један од услова који је допринео ширењу таквих кривичних дела је био живот у заједничком домаћинству већег броја лица која нису у блиском или уопште нису у крвном сродству. Примитиван начин живота, спавање у заједничкој просторији, непросвећеност и незнање свакако имају веома много утицаја на ову врсту противправног понашања.

Веома је велики број кривичних дела чедоморства, поготово у односу на број лакших кривичних дела. Учиниоци су обично саме ванбрачне мајке, које приступају извршењу дела чешће по наговору неке старије особе него самоиницијативно. Страх од срамоте коју доноси ванбрачно дете нагони младе, углавном малолетне мајке, да се своје новорођене деце ослобађају на свиреп и безосећајан начин.

Систем кажњавања садржи неколико врста казни. То су телесне, временски, имовинске и смртна казна. Телесне казне се састоје од батинања, које се примењује на мушкарце, камдијање, које се примењује на жене и најтеже телесне казне трчање шибе, које се примењује на мушкарце. Зависно од врсте кривичног дела и околности под којима је почињено, број батина или камдија може бити веома различит. Трчање шибе има три вида: 3 пута кроз 300 момака, 6 пута кроз 300 момака и 12 пута кроз 300 момака. Казна трчања шибе у свом најлакшем облику је примењивана на извршиоце кривичног дела крађе и могла је бити извршена јавно на вашару или неком другом скупу. Други вид ове казне примењиван је на убице и могао је бити комбинован са робијом, док је трећи вид примењиван на убице који су своје дело извршили под отежавајућим околностима, или је овом казном замењивана смртна казна. Временске казне могу бити отежане принудним радом, а за најтежа кривична дела се изриче казна робије у оковима. Имовинске казне су такође честе и њихов износ има велики распон. Све три врсте казни се могу изрицати самостално или кумулативно, с тим што се више кобинују телесне и временске и телесне и имовинске, него временске и имовинске. Смртна казна се извршава стрељањем или вешањем. Ако је у питању веома тешко кривично дело, учиниочево тело се после извршења смртне казне ставља на точак и излаже на раскрсници или неком другом видном месту, да би служило као опомена свим потенцијалним кривцима.

Ипак, с обзиром да се број кривичних дела никако не смањује, изгледа да казне, чија је сврха одмазда и застрашивање, нису постигле свој основни циљ.

Први пут се у Србији тога доба јавља институт правозаступништва. То видимо по једном кривичном предмету где се правозаступник Љубо-

мир Радовановић оптужује због преваре и прављења лажних исправа, те се уз помоћ сведока и исправа истражује његова кривица.

Најзад, треба истаћи да је непостојање једног комплетног кривичног закона представљало велику тешкоћу у пресуђењу, поготово за судије које нису имале никакво предзнање, те су целокупно искуство у овом одговорном послу морали стицати сами.

Биљана Марковић

Dr Klaus Berchtold: »DER BUNDESPRÄSIDENT«, Springer-Verlag, Wien — New York, 1969, 354 s.

Институција шефа државе представља значајну институцију у уставном и политичком систему једне земље. Место, карактер, функције и улога овога органа могу у знатној мери опредељивати и сам карактер уставног и политичког система једне земље. Разлике које су се јављале међу појединим политичким системима у односу на положај и улогу шефа државе у политичком систему, биле су основа или један од значајних елемената у истраживању и изучавању политичких система и њиховог функционисања. То је био и разлог да су функције и положај шефа државе у уставном и политичком систему за многе теоретичаре били једини и искључиви критеријум класификовања и диференцирања политичких система, или је то барем био значајан моменат и елемент међусобног разликовања политичких система. Због свега тога је разумљиво и интересовање правне и политичке науке и мисли за изучавање ове институције.

Вредан допринос изучавању карактера, места и улоге институције шефа државе налазимо у књизи др Клауса Бертхолда (Klaus Berchtold) »Der Bundespräsident«, која је у издању Springer-Verlag изашла 1969. године. У поменутом делу посебно исцрпно и свеобухватно се анализирају и изучавају уставноправни, па и политиколошки аспекти положаја и карактера институције шефа државе, односно председника једне савезне републике као што је Аустрија. Пре преласка на анализу и објашњења која се односе на институцију шефа државе у Аустрији, аутор посећује значајну пажњу неким општим и теоријским питањима која се односе на положај и улогу шефа државе у уставном и политичком систему. У том делу нарочита пажња је посвећена значају функције шефа државе у земљама са републиканским обликом владавине, при чему се посебна пажња поклања проблемима суверенитета у тим земљама и значају улоге шефа државе као органа егzekутиве, као и његовом значају у функцији органа који иступа у међународним односима. У оквиру првога дела свога рада, аутор анализира и структуралне проблеме уставноправног положаја шефа државе обухватајући овом анализом карактер и обележја остваривања положаја шефа државе у председничкој републици у класичном или дуалистичком парламентарном систему и у скупштинском систему. На крају овога дела ауторову пажњу везује питање функције шефа државе у правном систему.

У другом, по обиму ширем делу, аутор концентрише своју пажњу на истраживање уставноправног положаја и обележја институције савезног председника у Аустрији, сврставајући сву проблематику везану за ово питање на четири основна проблема у оквиру четири одељка.

Први одељак је посвећен основним организационим обележјима и институционалним димензијама положаја шефа државе у правном систему. Садржином овога одељка обухваћена су питања избора и трајања мандата председника републике; функције чије је вршење инкомпатибилно са функцијом председника републике; имунитетска заштита

председника републике; облици, карактер и дејство политичке и правне одговорности председника републике; заступање председника републике и питање накнаде коју председник републике добија за обављање поверених му функција. У овом одељку су, дакле, изложене правне претпоставке, оквири и услови за остваривање положаја председника републике у уставном систему. Њиховом анализом дати су и основни показатељи који димензионарају правни карактер положаја председника републике у уставном систему.

Садржина другог одељка обухвата анализу уставноправних овлашћења председника републике, чијим вршењем овај орган иступа у функцији органа који представља државу у односима са иностранством. Место и улога председника републике у овој области одређује се како са становишта одредаба унутрашњег уставног поретка, тако и у становишта међународног права. Место и улога председника републике у овој области одређени су и исцрпљују се у три основне групе функција спољног представљања. Прва група се односи на функције председника републике у домену закључења међународних уговора. Поред овлашћења која припадају председнику републике у поступку закључења међународних уговора овде се посебно обрађују и питања одобрења међународног уговора од стране Националног савета, обавеза одобрења међународних уговора, ратификација међународних уговора, као и наређење за испуњење међународних уговора. Друга група овлашћења председника републике обухвата права везана за активно и пасивно посланство, као и одговарајућа конзуларна овлашћења, као права чије вршење класично, традиционално припада шефу државе. У трећу групу сврстана су права председника републике у домену објављивања рата и закључења мира.

Трећи одељак, који заузима највише простора у поменутом делу, аутор посвећује карактеру и остваривању уставних функција шефа државе које он остварује у оквиру постојећег уставног система. У овом одељку су обухваћена одређена извршна овлашћења председника републике, при чему се посебно обрађују правни акти које доноси председник републике, њихова правна природа, садржина, карактер и сл.; права председника републике која се односе на именовање савезних службеника и савезних функционера; овлашћења председника републике везана за доделу одликовања и почасних звања; права везана за народни референдум како о питањима која представљају законску материју, тако и о питањима уставног карактера; овлашћења председника републике у односу на премештање седишта највиших савезних органа, као и његова права у односу на позакоњење (легитимацију) ванбрачне деце. Сва наведена овлашћења председника републике, аутор обухвата једним скупним појмом, одређујући их као извршна овлашћења.

У оквиру овога одељка обрађују се и међусобни односи, утицаји и везе између председника републике и општег представничког тела. Аутор првенствено разматра она овлашћења председника републике, које он остварује у односу према Националном савету и којима се институционално изражавају међусобни односи председника републике и Националног савета. Ова права председника републике обухватају, на пример: овлашћење сазивања новоизабраног Националног савета и сазивање заседања Националног савета, као и права везана за распуштање националног савета. Поред разматрања односа председника републике према Националном савету, аутор не пропушта да своје изучавање употпуни и анализом односа председника републике према Савезном савету, Савезној скупштини, као и скупштинама земаља чланица федерације.

Једна од значајних димензија у одређивању уставноправног положаја председника републике изражава се и у остваривању његових овлашћења у односу према савезној влади и владама земаља чланица федерације. Из тога проистиче и ауторово интересовање за анализу права и дужности шефа државе у домену избора и именовања савезне владе, у питањима разрешења или оставке владе или појединог савезног министра, у формирању привремене владе итд. Основ и разлог признавања и

установљавања наведених овлашћења у корист председника републике проистичу из чињенице да председнику републике припадају одговарајућа овлашћења извршног карактера из чијег остваривања нужно проистичу и одговарајући односи као влади као органу коме је поверено обављање извршних и оперативних послова.

Полазећи од значаја утицаја који на положај председника републике у уставном и политичком систему могу имати његова овлашћења у законодавном поступку, аутор посебну пажњу посвећује овој проблематици. Две су основне карактеристичне ситуације у којима председник републике остварује своја права и дужности у овој области. Једна ситуација се односи на вршење права и дужности председника републике у редовном поступку доношења савезних закона. У том случају у корист председника републике устављено је право да доноси акт о проглашењу закона. Поред указивања на садржину и ширину овлашћења председника републике у овој области, аутор указује још само на карактер и садржину самога акта о проглашењу закона. Друга ситуација у којој председник републике врши своја овлашћења у законодавном поступку је изузетна. Њу карактерише постојање изузетних околности у политичком систему. Из те чињенице проистичу и нешто другачија овлашћења председника републике у упоређењу са његовим овлашћењима у законодавном поступку, која он врши у редовним приликама. То је разлог што аутор на овим питањима дуже задржава нашу пажњу. Анализа проблематике у овој области обухвата: проблем правне природе правила и аката које доноси председник републике у изузетним ситуацијама, претпоставке за примену права председника републике у таквим ситуацијама, поступак проглашења изузетних околности; ограничења у односу на садржину аката донетих у изузетним приликама; парламентарну, односно политичку, и правну контролу аката донетих у изузетним околностима итд.

Председнику републике припадају и одговарајућа класична овлашћења у области правосуђа. У овом случају аутор узима интересовање за остваривање права на давање помиловања. Аутор анализира, поред надлежности председника републике у погледу остваривања права на давање помиловања, још и питања: суштине и карактера права на помиловање; поступка у коме се ово право остварује као и последица и дејстава таквога акта председника републике.

На крају овог одељка аутор разматра, у краћим цртама, и неке од димензија и елемената којима се успостављају међусобни односи председника републике и Уставног суда. Поред претпоставки за остваривање надлежности председника републике у тим односима дато је одговарајуће место и карактеру, улози и значају различитих ставова (правоснажних, извршних и сл.) Уставног суда, у циљу прецизног сагледавања овлашћења председника републике у тим питањима.

Последњи одељак овога дела аутор је посветио питању политичког значаја институције председника републике покушавајући да основе политичког утицаја председника републике нађе у одређеним карактеристичним и конкретним ситуацијама у политичком систему (на пример: положај и карактер институције председника републике у уставној кризи 1933. године, буџетским кризама 1952, 1960. и 1965. године и сл.).

Дело које је пред нама, чија је садржина изложена у кратким цртама, доприноси бољем разумевању институције шефа државе, а посебно доприноси изучавању уставноправних обележја ове институције. Ово дело посебно доприноси сазнавању уставноправног положаја и карактера институције шефа државе у Аустрији, с обзиром да даје исцрпну и свеобухватну анализу свих уставноправних обележја ове институције. Поменуто дело пружа и низ корисних података и знања за све оне који показују интересовање за изучавање упоредног уставног права.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

<i>Др Јелена Даниловић:</i> Дубровачки статут и »consuetudo« — —	1
<i>Др Чедомир Штрбац:</i> Југословенска спољна политика 1945—1948.	27
<i>Др Обрен Станковић:</i> Накнада штете за губитак издржавања услед смрти даваоца издржавања — — — — — — — — — —	43
<i>Др Верољуб Рајовић:</i> Судови ујуженог рада — — — — — — — — — —	65

ПРИЛОЗИ

<i>Др Љубиша Лазаревић:</i> Законодавна надлежност у регулусању кривичноправног положаја малолетних учинилаца кривичних дела	95
--	----

ДИСКУСИЈА

Реформа Правног факултета — — — — — — — — — — — — — — — —	106
---	-----

ПРИКАЗИ

<i>Др Мехмед Беговић:</i> Osman öztürk, Mecelle — — — — — — — — — —	207
<i>Др Драгољуб Димитријевић:</i> Fehlerquellen im strafprozess — — — — —	209
<i>Др Драгољуб Димитријевић:</i> Untersuchungen zur kriminalität der frau	211
<i>Др Јован Ловчевић:</i> Morselli Emanuele-Scienza finaze-Edizioni cedem	213
<i>Др Боривоје Познић:</i> Henry Solus et Roger Perrot, Droit judiciaire privé — — — — — — — — — — — — — — — —	214
<i>Др Vjekoslav Meichsner:</i> Др Врлета Круљ, Новац и новчане обавезе у унутрашњем и међународном праву — — — — — — — — — —	221
<i>Биљана Марковић:</i> Обрад Гавриловић, Ваљевски окружни суд 1815—1865 — — — — — — — — — — — — — — — —	234
<i>Др Маријана Пајванчић:</i> »Der Bundespräsident«, Springer — Verlag — — — — —	237

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Др Јелена Даниловић:</i> Дубровнички статут и „консуетудо“ — —	1
<i>Др Чедомир Штрбац:</i> Югославская внешняя политика в 1945—1948	27
<i>Др Обрен Станковић:</i> Возмещение ущерба за потерю содержания вследствие смерти лица, выплачивавшего на содержание —	43
<i>Др Верољуб Рајовић:</i> Суды объединенного труда — — — — — — — — — —	65

СООБЩЕНИЯ

<i>Др Љубиша Лазаревић: Законодательная компетенция в регулировании уголовно-правового положения малолетних лиц, совершивших преступление</i>	— — — — —	95
---	-----------	----

В ПОРЯДКЕ ОБСУЖДЕНИЯ

Реформа Юридического факультета	— — — — —	106
---------------------------------	-----------	-----

РЕЦЕНЗИИ

<i>Др Мехмед Беговић: Osman öztürk, Mecelle</i>	— — — — —	207
<i>Др Драгољуб Димитријевић: Fehlerquellen im strafprozess</i>	— — —	209
<i>Др Драгољуб Димитријевић: Untersuchungen zur kriminallität der frau</i>	— — — — —	211
<i>Др Јован Ловчевић: Morselli Emanuele Scienza finaze-Edizioni cedem</i>	— — — — —	218
<i>Др Боривоје Познић: Henry Solus et Roger Perrot, Droit judiciaire privé</i>	— — — — —	214
<i>Др Vjekoslav Meichsner: Др Врлета Крвљ, Деньги и денежные обязательства во внутреннем и международном праве</i>	— — —	221
<i>Бильана Марковић: Обрад Гавриловић, Вальевский окружной суд в 1815—1865 гг</i>	— — — — —	234
<i>Мп Маријана Пајванчић: »Der Bundespräsident«, Sprinder — Verlag</i>	— — — — —	237

CONTENTS

<i>Dr Jelena Danilović: The statute of Dubrovnik and consuetudo</i>	— — — — —	1
<i>Dr Ćedomir Štrbac: Yugoslav Foreign Policy 1945—1948</i>	— — — — —	27
<i>Dr Obren Stanković: Compensation for the Loss of Maintenance Due to the Death of Donor</i>	— — — — —	43
<i>Dr Veroljub Rajović: Courts of associated labour</i>	— — — — —	65

SUPPLEMENTS

<i>Dr Ljubiša Lazarević: Legislative Competence in the Regulation of the Criminal Legal Position of the Juvenile Delinquents</i>	— — — — —	95
--	-----------	----

DISCUSSION

The Reform of the Law Faculty	— — — — —	106
-------------------------------	-----------	-----

REWIEVS

<i>Dr Mehmed Begović: Osman Ozturk, Mecelle</i>	— — — — —	207
<i>Dr Dragoljub Dimitrijević: Fehlerquellen im strafprozess</i>	— — —	209
<i>Dr Dragoljub Dimitrijević: Untersuchungen zur kriminallität der frau</i>	— — — — —	211
<i>Dr Jovan Lovčević: Morselli Emanuele, Scienza Finanze, Edizioni Cedem</i>	— — — — —	213
<i>Dr Borivoje Poznić: Henry Solus et Roger Perrot, Droit Judiciaire Privé</i>	— — — — —	214

<i>Dr Vjekoslav Meichsner: Dr Vrleta Krulj; Money and Monetary Obligations in the Internal and International Law</i> — — — — —	221
<i>Biljana Marković: Obrad Gavrilović, The District Court of Valjevo 1815—1865.</i> — — — — —	234
<i>Mr Marijana Pajvančić: »Der Bundespräsident«, Springer — Verlag</i>	237

SOMMAIRE

ARTICLES

<i>Dr Jelena Danilović: Le Statut de Dubrovnik et »consuetudo«</i> — — — — —	1
<i>Dr Čedomir Strbac: La politique étrangère de la Yougoslavie de 1945 à 1948</i> — — — — —	27
<i>Dr Obren Stanković: La compensation du dommage pour perte de la pension alimentaire par suite de la mort de la personne tenue de l'obligation alimentaire</i> — — — — —	43
<i>Dr Veroljub Rajović: Les tribunaux de travail associé</i> — — — — —	65

VARIÉTÉS

<i>Dr Ljubiša Lazarević: La compétence législative dans le règlement de droit pénal de la condition des mineurs auteurs des infractions</i>	95
---	----

DISCUSSION

La réforme de la Faculté de droit — — — — —	106
---	-----

COMPTE RENDUS DES LIVRES

<i>Dr Mehmed Begović: Osman ozturk, Mecelle</i> — — — — —	207
<i>Dr Dragoljub Dimitrijević: Fehlerquellen im strafproyess,</i> — — — — —	209
<i>Dr Dragojub Dimitrijević: Untersuchungen zur kriminalität der frau</i>	211
<i>Dr Jovan Lovčević: Morselli Emanuele — Scienza finanze — Edizioni cedem</i> — — — — —	213
<i>Dr Borivoje Poznić: Henry Solus et Roger Perrot, Droit judiciaire privé</i>	214
<i>Dr Vjekoslav Meichsner: Dr Vrleta Krulj, La monnaie et les obligations monétaires dans le droit interne et le droit international</i>	221
<i>Biljana Marković: Obrad Gavrilović, Le tribunal départemental de Valjevo 1815—1865</i> — — — — —	234
<i>Mr Marijana Pajvančić: »Der Bundespräsident«, Springer — Verlag</i> — — — — —	237

Исправке уз чланак др Смиље Аврамов: Тридесет година после Јалте, објављеног у бр. 5—6/74.

на стр. 537	3-ћи ред одозго стоји	Рузветла а	треба	Рузвелта
" "	" 14-ти "	" "	"	остају "
" "	" 15-ти "	одоздо "	догађаји "	" догађаји
" "	" 7-ми "	" "	концентрисана "	концентрисана
" "	541 10-ти "	" одозго "	Дамартон — Оксу "	Дамартон — Оксу
" "	" 19-ти "	одоздо "	Резултата "	Рузвелта
" "	546 17-ти "	" "	" чилу у Румунији "	" чил СССР-у у Румунији

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откупаче на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе двомесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1975. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин.	90.—
2. За појединце	” ”	60.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	” ”	20.—
4. За један примерак	” ”	15.—

Претплата за иностранство износи н. д. 140.—

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-032-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501